ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2
ANUL IX
1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2

ANUL IX

1958

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
APARE DE 2 ORI PE AN

REDACȚIA: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
București, str. I. C. Frimu, 11.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul IX, nr. 2 1958

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

CRONICĂ Pag.

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том IX, № 2 1958

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ХРОНИКА Стр.

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome IX, nº 2 1958

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

PROBLEME ŞI SARCINI NOI ÎN DOMENIUL ISTORIEI ANTICE

Plenara C.C. al P.M.R. din 9—13 iunie 1958 a pus tuturor cercetătorilor care activează în frontul ideologic o seamă de probleme, a căror dezbatere duce înainte de toate la o severă judecată critică şi autocritică a muncii noastre în decursul ultimilor ani, precum şi la o seamă de măsuri destinate să înlăture confuziile şi erorile care s-au strecurat în studiile unor istorici romîni, publicate în ultimul timp. Acest lucru era cu atît mai necesar, cu cît tocmai în domeniul ştiinței istorice s-au comis unele dintre cele mai grave erori a căror rădăcină trebuie căutată în slăbirea de neîngăduit a spiritului partinic, în situarea unora dintre istorici pe poziții revizioniste, ca şi în îngăduința condamnabilă acordată unor tendințe anarhice.

Este lesne de înțeles de ce aceste erori şi confuzii au apărut mai cu seamă în domeniul istoriei moderne şi contemporane. Într-adevăr, influența istoriografiei burgheze s-a îndreptat în ultimii ani cu precădere asupra acestui sector al istoriei, în care — mai mult decît în oricare altul — lupta istoriografiei ştiințifice marxiste se confundă cu lupta politică. Se încearcă astfel pe toate căile derutarea opiniei publice, acordîndu-se un sprijin neprecupețit tendințelor revizioniste atît de folositoare politicii duse de imperialismul contemporan. Istoricii care lucrează în domeniul epocii moderne şi contemporane nu trebuie să uite o clipă că sub masca „adevărului obiectiv", trîmbițat de istoriografia burgheză, sub masca istoricului burghez care afirmă că studiază istoria vremurilor noastre fără de părtinire — *sine ira et studio*, cum spunea altădată Tacit, dînd fățiş exemplul unei istoriografii puse în slujba interesului unui grup social — se ascunde un apărător al orînduirii capitaliste, cu atît mai primejdios, cu cît ştie să găsească pentru tezele sale o haină în aparență mai sobră. De aici, frecvența greşelilor cărora le cad şi le-au căzut victime

unii dintre cercetătorii noştri de istorie modernă şi contemporană. Aceasta nu înseamnă însă că în domeniul istoriei vechi situaţia nu trebuie considerată în spirit critic şi autocritic, pentru a elimina cu un ceas mai devreme cauzele generatoare de confuzii, cauze care şi-au dat deja primele lor roade în domeniul istoriei mai apropiate de zilele noastre.

Se poate afirma că cercetările din ţara noastră în domeniul istoriei vechi au realizat în ultimul deceniu progrese demne de subliniat. O puternică echipă de arheologi a putut lucra, graţie sprijinului neprecupeţit acordat de Partid şi de Guvern, în condiţii nesperate vreodată, acumulînd, în cadrul nenumăratelor şantiere de săpături arheologice, rezultate unanim apreciate în ţară şi străinătate. Orizontul istoric al cercetătorilor noştri s-a extins astfel în chip considerabil : istoria ţării noastre nu mai începe astăzi cu luptele dacilor cu romanii, ci cu apariţia omului paleolitic pe teritoriul patriei noastre. Capitolele noi din trecutul îndepărtat al istoriei noastre — amintim în special pe cele din perioada formării statului dac şi a formării poporului şi limbii romîne — au căpătat de-abia în urma acestor cercetări singura lor bază ştiinţifică, trecînd de la domeniul ipotezelor, îngăduite doar de unele mărturii literare, la dovezile materiale, care, singure, permit adevărata lor valorificare istorică.

Aceste preţioase rezultate pun însă cu atît mai stăruitor în faţa noastră sarcina de a întări efortul de valorificare istorică, de pe poziţiile materialismului istoric, a imensului număr de mărturii arheologice adunate cu atîta devotament şi într-un ritm tot mai viu în ultimii ani. Nu ne referim aici însă atît la valorificarea strict materială a acestor mărturii — problemă importantă, legată însă de unele condiţii tehnice, care trag şi ele la cîntar — cît mai ales la valorificarea lor din punct de vedere istoric. Sub acest aspect, trebuie făcută înainte de toate observaţia că interpretarea ştiinţifică, de pe poziţiile materialismului istoric, n-a mers mînă în mînă cu descoperirea materialelor arheologice. Studiile de amănunt şi rapoartele tehnice de săpături n-au fost totdeauna însoţite de toate încheierile de ordin istoric care se impuneau. Trebuie relevată din acest punct de vedere tendinţa care se manifestă mai ales în cîmpul cercetărilor din domeniul comunei primitive de a rupe realitatea culturii materiale de viaţa istorică însăşi, care a generat-o şi căreia ea i-a servit. Viaţa formelor sub care se ascunde o lume întreagă de fapte şi de idei este studiată ca un scop în sine, realizîndu-se un cerc închis ale cărui raporturi cu viaţa istorică apar adeseori sumar şi superficial exprimate. Dacă termenul de „preistorie" a dispărut din vocabularul arheologilor noştri, conceptul de „arheologie" ca disciplină cu totul deosebită în metoda sa de cercetare de ştiinţa istorică, încearcă să ne aducă din nou pe o cale de gîndire ce o consideram depăşită.

La timpul lor, Marx şi Engels atrăseseră atenţia asupra speculaţiilor sterile privitoare la „timpul preistoric". Sterile înainte de toate fiindcă, adaugă Marx şi Engels, ele nu ne lămuresc „cum ajungem de la această absurditate a «preistoriei» la istoria propriu-zisă" [1]. Absorbit de studiul

[1] K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, Bucureşti, ESPLP, 1956, p. 25.

succesiunii stratigrafice a diferitelor nivele arheologice şi de acel al diferitelor tipuri, sub care se prezintă uneltele, armele şi podoabele descoperite în aşezări sau în necropole, arheologul nu trebuie să uite niciodată că ele reprezintă tot atîtea documente de viaţă omenească şi că ele nu întruchipează un scop în sine. În chip mai mult sau mai puţin deschis, s-a mers uneori la noi pînă a considera cercetarea arheologică ca urmînd calea ei proprie de dezvoltare, total sau aproape total deosebită de cea a istoriei antichităţii. Unele fenomene specifice istoriei culturii materiale a societăţii omeneşti din epoca comunei primitive sînt aduse ca un argument în favoarea acestei teze idealiste. Cu titlu de exemplu, amintim în acest sens problema „cercurilor de cultură". Precizarea unor zone cu forme de cultură unitare a constituit fără îndoială un mare pas înainte în studiul culturii materiale a omenirii primitive. De aici însă şi pînă la conceptul idealist al lui Toynbee, după care nu există progres, ci numai „civilizaţii" unice şi nerepetabile, nu este decît un pas. Pe planul arheologic, teoria „cercurilor de cultură" acceptată integral ca atare, duce în chip ineluctabil spre teoria neokantiană a „valorii" exprimată altădată de Rickert şi reluată, cu modificările de rigoare, de revizioniştii de astăzi. Numai subliniind la fiecare pas conţinutul social - economic al culturii materiale — singura formă sub care putem cunoaşte realitatea istorică a acelor îndepărtate vremuri — putem prelua din ştiinţa burgheză precizările valabile, stabilite cu privire la un „cerc de cultură" sau la altul.

Dacă în acest caz, conţinutul idealist al acestui concept apare numai la o atentă analiză, nu la fel este cazul cînd este vorba de problema rolului factorului geografic în apariţia şi persistenţa unor forme arheologice în anumite zone. Este limpede pentru oricine că, pe măsură ce ne înapoiem în timp spre epocile primitive, nivelul tot mai scăzut al forţelor de producţie face pe om tot mai puternic legat de condiţiile naturale în care trăieşte. Aplicînd în chip nedialectic această concluzie la realităţile lumii vechi, unii arheologi continuă să creadă că zona geografică respectivă condiţionează în chip absolut sau aproape absolut formele specifice ale unei culturi materiale sau alteia. Se revine astfel pe nesimţite la vechea concepţie a lui Ratzel, întemeietorul geopoliticii imperialiste, după care „istoria e geografie în mişcare". Istoria a fost din totdeauna şi va rămîne pentru totdeauna o istorie a dezvoltării forţelor de producţie şi a relaţiilor sociale, pe care acestea le impun societăţii omeneşti în diferitele faze ale evoluţiei sale. Arheologii sînt cei dintîi care, datorită materialului lor de studiu, îşi pot da seama de acest adevăr, descoperit şi luminat de Marx şi Engels. A reveni în ciuda acestui adevăr, care luminează înţelegerea noastră asupra mersului înainte al omenirii, înseamnă a readuce — fie şi inconştient — în faţa tinerilor cercetători o idee la capătul căreia se află concepţia reacţionară a geopoliticii. Ea trebuie combătută cu toată fermitatea, astăzi mai mult ca oricînd.

În lumina acestor două exemple, poate fi considerată încă nesatisfăcătoare nu numai lipsa de combativitate, dar chiar linia de gîndire a publicaţiilor noastre de istorie veche. Fără să contestăm necesitatea şi valoarea studierii precise a materialelor cu ajutorul cărora putem reconstitui evoluţia societăţii omeneşti în perioadele cele mai îndepărtate, e

limpede totuşi că preocuparea exclusivă pentru aceste materiale documentare în dauna valorificării lor teoretice de pe poziţiile gîndirii materialist-dialectice, a menţinut şi menţine încă la un nivel scăzut publicaţiile noastre în acest domeniu. Comitetele de redacţie nu s-au îngrijit ca, alături de publicarea unor preţioase documente, istoricii romîni ai antichităţii să ia poziţie netă, fie combătînd denaturările ştiinţei burgheze, fie încercînd pe baza propriilor lor cercetări, să tragă concluzii de caracter general teoretic în toate problemele care îi frămîntă. Acest lucru era cu atît mai necesar, cu cît în cursul anului viitor va trebui realizată sarcina cea mai de seamă, care a fost trasată istoricilor romîni în acest domeniu şi anume redactarea primului volum al *Tratatului* de istoria Romîniei.

O altă sarcină însemnată şi anume valorificarea moştenirii culturale a trecutului, a început anul trecut cu prilejul comemorării a 75 de ani de la naşterea învăţatului istoric romîn Vasile Pârvan.

Cu toate că s-a dovedit în mai multe rînduri că, alături de mari merite, V. Pârvan a avut şi numeroase interpretări idealiste, continuă la unii dintre elevii săi o tendinţă net apologetică, care nu are nimic de-a face cu judecata critică, pe care orice operă istorică o impune. Lucrul acesta a apărut în chip evident cu prilejul comemorării din anul trecut a învăţatului romîn. Studiul lui Radu Vulpe, publicat în nr. 3 din revista *Studii* 1957 este o dovadă concludentă în acest sens. Cu toată încercarea sa de a preciza limitele gîndirii idealiste a lui Vasile Pârvan, nici articolul acad. Em. Condurachi, publicat în nr. 9 al *Luptei de clasă* din septembrie 1957, şi, într-o versiune mai largă în *Dacia*, I, 1957, nu a tras toate concluziile care se impuneau din acest punct de vedere, accentuînd caracterul apologetic al acestei valorificări critice. Din acest punct de vedere trebuie făcut un pas înainte în studiile viitoare, care trebuie să ia poziţie mai netă faţă de ceea ce este greşit în interpretarea dată de Vasile Pârvan într-o problemă sau alta. Departe de a micşora meritele învăţatului romîn, care a deschis un drum nou în cercetarea trecutului îndepărtat al istoriei noastre, o asemenea judecată critică va pune şi mai mult în valoare ceea ce a adus nou şi, ceea ce a rămas valabil din munca sa dedicată istoriei poporului nostru. Numai aşa vom lega cercetarea noastră cu aceea a lui V. Pârvan, numai aşa vom evita pericolul — care există încă la unii cercetători — ca pînă şi o afirmaţie, pe care autorul „Geticelor" ar fi abandonat-o de mult, în faţa evidenţei documentelor noi, să fie stăruitor apărată de unii din elevii săi, în ciuda argumentelor mai concludente aduse după încheierea operii sale. O astfel de atitudine necritică faţă de opera unui înaintaş, constitue o adevărată frînă în drumul adevăratei cercetări ştiinţifice.

Ştiinţa istorică se îmbogăţeşte pe zi ce trece cu noi documente şi numai analiza obiectivă, călăuzită de metoda materialist-dialectică, ne poate duce tot mai apropia de adevăr. Poate fi citată în acest sens problema aşa-zisei „invazii" scitice, căreia cercetările sovietice recente i-au precizat adevăratele limite şi care continuă totuşi a fi rezolvată prin părerile cu mult exagerate ale lui Vasile Pârvan. Amintim în acest sens studiul lui Dorin Popescu ***Problema Sciţilor din Transilvania în Opera lui Vasile Pârvan***, apărută în ***Studii şi Cercetări de Istorie Veche*** nr. 1/958.

Rezoluţia Plenarei C. C. al P. M. R. din 9—13 iunie, ca şi discuţiile care au urmat în cadrul Academiei R. P. R., cer înainte de toate o atenţie deosebită pentru eliminarea tuturor erorilor şi confuziilor prin care revizionismul contemporan încearcă să submineze poziţiile marxist-leniniste în gîndirea şi în viaţa politică a statelor socialiste.

Publicaţiile Institutului de arheologie al Academiei R. P. R. — şi în primul rînd cele două periodice ***Studii şi cercetări de istorie veche*** şi ***Dacia*** — trebuie să ţină permanent trează atenţia colaboratorilor lor în faţa pericolului infiltrării concepţiilor idealiste şi revizioniste. Trebuie depus un efort tot mai susţinut pentru ca sumarul acestor publicaţii să nu mai fie o simplă înşirare oarecum eclectică de articole şi note, ci să oglindească preocuparea istoricilor noştri în domeniul antichităţii pentru lămurirea activă a problemelor noastre de istorie veche de pe poziţiile marxism-leninismului. Înainte de toate, trebuie depus un efort mai mare decît cel obişnuit pentru ca problema capitală a studiilor noastre de istorie veche din acest moment — problema formării poporului romîn — să fie cît mai larg dezbătută şi, de pe urma acestui efort colectiv, rezolvată cu un ceas mai devreme. Încă şi astăzi, cercetătorii noştri aşteaptă o monografie mai amplă care să înlocuiască rapoartele preliminare de-abia schiţate de la cercetătorii şantierului Moreşti. *Repertoriul* arheologic, care constituie un adevărat tezaur de informaţii, ar fi folosit mult mai mult dacă era deja tipărit.

Repertoriul arheologic, rămas în urmă în chip nejustificat din lipsa de fermitate a consiliului ştiinţific şi, înainte de toate, a conducerii Institutului de arheologie, ar fi trebuit să fie — ceea ce a şi fost în intenţia celor ce l-au iniţiat — un auxiliar preţios în redactarea primului volum al ***Tratatului*** de istoria Romîniei. Numai aşa, participînd activ şi stăruitor la lupta pentru revoluţia noastră culturală, aducîndu-şi contribuţia lor la cunoaşterea ştiinţifică a adevăratei istorii şi ducînd la bun sfîrşit sarcina trasată de Congresul al II-lea al P. M. R. vor merita mai departe istoricii romîni ai antichităţii încrederea care le este acordată de conducerea statului nostru democrat-popular şi de Partidul Muncitoresc Romîn.

LOCUIREA NEOLITICĂ DE LA DÎRȚU-CEAHLĂU

(Notă preliminară)

Cu prilejul săpăturilor paleolitice din anii 1955–1956 întreprinse de către sectorul paleolitic al Institutului de arheologie, în cadrul programului grupului de cercetări complexe Bicaz, s-au descoperit la Ceahlău, pe terasa mijlocie a Bistriței, numită Dîrțu, pe lîngă bogatele resturi paleolitice și unele resturi neolitice[1].

Majoritatea resturilor de locuire neolitică de la Dîrțu datează dintr-o fază timpurie și numai foarte puține aparțin unei etape neolitice mai tîrzii.

Elementele tipice epocii neolitice — ceramica, toporul de piatră șlefuită și piatra simplă de rîșniță — se întîlnesc în stratul de culoare gălbuie gros între 0,15—0,40 m, peste care s-a suprapus ultima depunere cunoscută sub numele de sol vegetal negru-cenușiu, conținînd urmele unei vagi locuiri din perioada feudală tîrzie (sec. XVII). La rîndul lor resturile neolitice suprapun altele mai vechi, aparținînd unui nivel de locuire ce face tranziția de la paleolitic la neolitic, caracterizat prin microlite de aspect gravettian. În legătură cu aceasta e de relevat faptul că a fost foarte dificil să se separe unele elemente de cultură neolitică (cum ar fi uneltele de silex, șist, menilit) de cel cu microlite, deoarece urmele de locuire ale acestuia din urmă, situate în jumătatea superioară a stratului brun-roșcat (de sub cel gălbui) ajung de cele mai multe ori atît în stratul gălbui cît și în cel vegetal. Din aceste motive am fost obligați a atribui neoliticului numai uneltele de piatră cioplită găsite în complexele de locuire bogate în ceramică neolitică și nu în mod izolat.

S-au descoperit două locuințe-bordeie, dintre care una foarte bogată în ceramică și în unelte de piatră cioplită și chiar șlefuită. Locuința nr. 1, situată în marginea de nord-est a terasei este de formă ovală cu

[1] Din punct de vedere stratigrafic situația de la Dîrțu se prezintă astfel: *a*) strat aurignacian mijlociu cu două nivele de vetre; *b*) strat steril; *c*) strat gravettian care a fost numit în cursul săpăturilor „gravettian I"; *d*) strat steril; *e*) strat de tranziție cu microlite, la care ne referim în text, numit de asemenea pe șantier „gravettian II"; *f*) strat neolitic; *g*) solul vegetal cu vagi urme din epoca feudală tîrzie (sec. XVII).

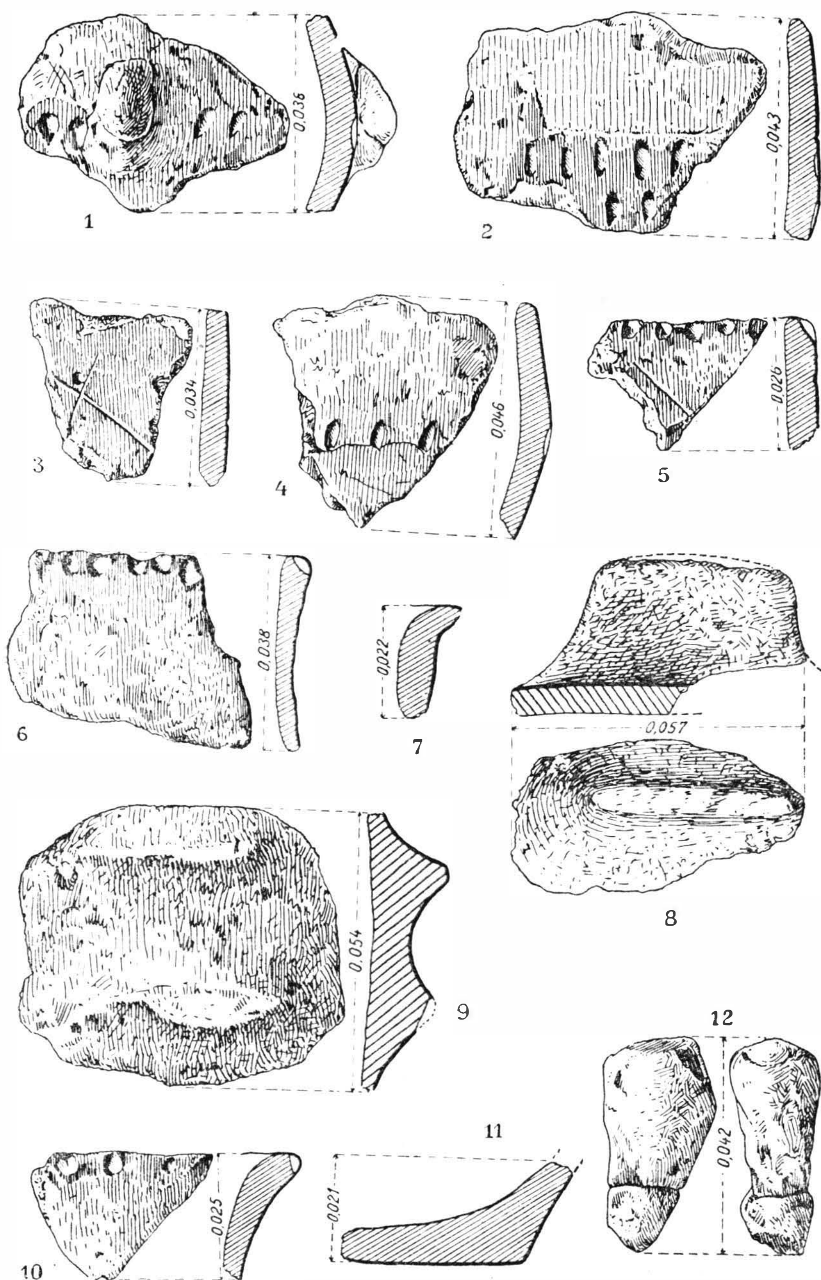

Fig. 1. — 1, 2, 3, 4, fragmente ceramice cu decor adîncit; 5, 6, 7 și 10, buze de vase; 8, 9, fragmente de vase cu proeminențe; 11, profilul unui fund de vas; 12, picior de figurină antropomorfă.

diametrele maxime de 3,40 × 1,80 m și are adîncimea de 0,60 — 0,70 m față de nivelul la care s-a putut detașa în plan. Groapa acestei locuințe săpată în stratul gălbui, pătrunde în cel brun-roșcat de dedesubt. În interiorul locuinței s-au găsit două vetre, dintre care una la 0,90 m și alta la 0,40 m (față de suprafața solului). Pe locul vetrei situată spre

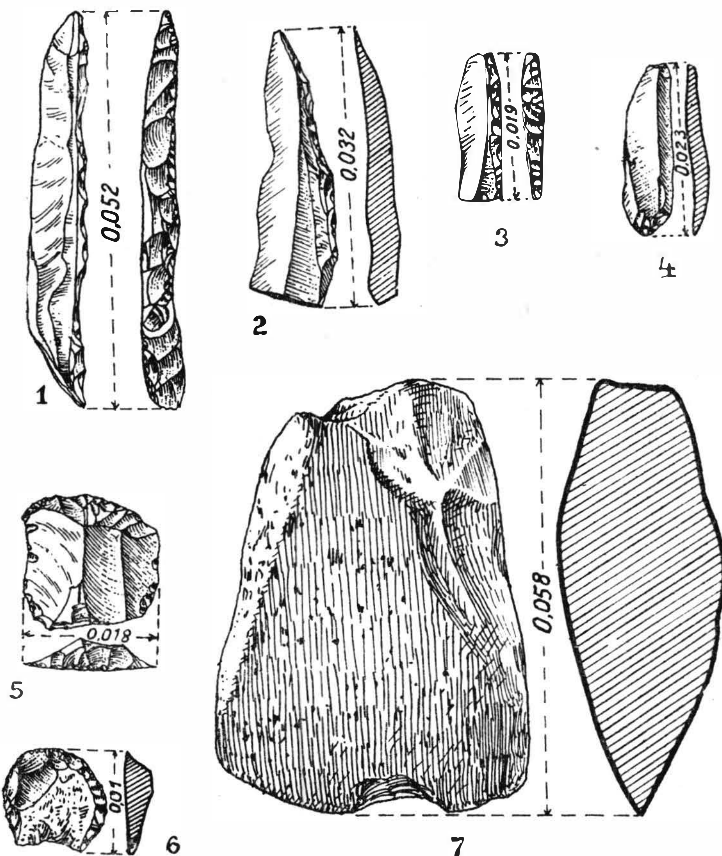

Fig. 2. — Unelte din locuința nr. 2 : 1, 2, vîrfuri de tip „La Gravette" ; 3, lamă „à dos abattu" ; 4, lamă neretușată ; 5, răzuitor dublu ; 6, răzuitor rotund ; 7, topor de piatră șlefuită.

fundul gropii s-au descoperit pietre arse grupate, fragmente ceramice și cîteva unelte de piatră cioplită. De asemenea și pe locul vetrei de sus (de la 0,40 m) au apărut cîteva cioburi și pietre arse. În imediata apropiere a locuinței s-a găsit o piatră de rîșniță mică și plată, care zăcea tot în depunerea gălbuie.

Locuința nr. 2 situată în marginea de sud a cimitirului modern, avea limita de nord deranjată de gropile mormintelor acestui cimitir. Forma ei era rectangulară (3,40 × 4,05 m) cu colțurile rotunjite și adîncimea maximă de 0,50—0,60 m față de nivelul de la care a fost săpată.

În cuprinsul acestei locuințe s-a găsit un bogat material litic și ceramic. Astfel, în total, s-au adunat peste 360 fragmente ceramice mai mari, o jumătate de vas, un fragment de figurină umană, două toporașe de piatră gălbuie cu urme de cioplire, 112 unelte de piatră cioplită microlitice și unele macrolitice (dintre care cităm un nucleu și cîteva lame), o piatră de rîșniță plată asemănătoare cu aceea de lîngă prima locuință și mai multe pietre de gresie.

Spre deosebire însă de prima locuință, în aceasta din urmă nu s-a găsit nici o vatră. În imediata apropiere a ei, la circa 0,50 m de latura sudică s-a descoperit un mic atelier de cioplire a uneltelor de piatră. Peste 95% din piesele acestui atelier sînt lucrate dintr-o piatră locală, șistul negru de Audia, și numai 5% sînt din silex de bună calitate, probabil de Prut.

În afara celor două locuințe, în întreaga așezare s-au găsit peste 70 fragmente ceramice mai mari și circa 100 mai mici, cinci toporașe de piatră șlefuită, dintre care unul cu secțiune plan-convexă, iar celelalte cu secțiunea biconvexă, un frecător rotund de gresie precum și 13 așchii de piatră gălbuie provenită din cioplirea unora din topoarele șlefuite. Dintre toporașele întregi se pot distinge două forme, una trapezoidală și alta dreptunghiulară.

Uneltele cioplite de silex, șist negru și menilit din depunerea neolitică sînt identice cu acelea ale nivelului cu microlite de aspect gravettian. Astfel, aceleași vîrfuri de tip „La Gravette" pe lamă îngustă cu latură retușată abrupt, aceleași lame mici cu dosul teșit (*lames à dos abattu*) și aceleași răzuitoare mici și lame neretușate se întîlnesc atît în nivelul cu microlite cît și în cele două locuințe-bordeie. În legătură cu aceasta, nu este exclus ca locuitorii neolitici să fi aplicat uneltelor lor tehnica observată la piesele de aspect gravettian împrăștiate în așezare sau poate să fi refolosit aceste piese, deși nu s-au observat în nici un caz la ele retușe de reutilizare. De asemenea s-ar putea ca locuitorii neolitici să fi întrebuințat chiar materia primă lăsată de făuritorii microlitelor de aspect gravettian sub formă de bulgări sau nuclee. O parte din vîrfurile „La Gravette" întregi și fragmentare aflate în locuința nr. 2 erau în asociere directă cu ceramica. Așa de exemplu, pe o suprafață de 0,40 m² s-au găsit patru vîrfuri „La Gravette", dintre care trei în aceeași poziție stratigrafică cu mai multe fragmente ceramice și unul chiar deasupra lor.

În tabloul de mai jos se prezintă din punct de vedere statistic repartizarea numerică și procentuală după materia primă a celor 112 piese tipice precum și a vîrfurilor de tip „La Gravette":

Nr. crt.	Materia primă	Piese tipice	Procentul pieselor tipice	Vîrfuri de tip „La Gravette"	Procentul vîrfurilor „La Gravette"
1	Silex de bună calitate (Prut etc.)	36	32,1	5	21,8
2	Menilit	22	19,6	2	8,7
3	Șist negru de Audia	54	48,3	16	69,5
	Total :	112	100%	23	100%

Din aceste date statistice rezultă că în locuința-bordei nr. 2 avem de-a face cu un facies petrografic reprezentat în primul rînd prin şistul negru de Audia şi apoi prin silexul de bună calitate (Prut etc.) şi prin menilit. Raportînd numărul vîrfurilor „La Gravette" din cele două locuințe cît şi pe cele din nivelul cu microlite de aspect gravettian, la întreaga suprafață săpată, se obține situația din următorul tablou:

Depunerea	Vîrfuri „La Gravette" din locuințe	Vîrfuri „La Gravette" din nivelul cu microlite de aspect gravettian	Procentul vîrfurilor „La Gravette"	Suprafața ocupată de nivelul cu microlite	Suprafața ocupată de cele două locuințe	% din suprafața totală
Neolitică	31		24,8		20 m²	4,4
Cu microlite de aspect gravettian		94	75,2	441 m²		95,6

Din alte cifre rezultă că printre vîrfurile „La Gravette" întregi şi fragmentare găsite în bordeie, acele lucrate din şistul negru de Audia reprezintă 51,4%; în schimb vîrfurile „La Gravette" din aceeaşi rocă aparținînd întregului nivel cu microlite de aspect gravettian reprezintă numai 48,6%.

Un alt element deosebit de important al depunerii neolitice este ceramica. Caracteristică pentru aceasta este pasta neagră sau neagră-gălbuie neomogenă. În unele fragmente ceramice se găsesc şi cioburi pisate. Întreaga suprafață a vasului era acoperită cu o barbotină care acum se desprinde foarte uşor. În genere prin caracteristicele pastei, ceramica din depunerea neolitică de la Dîrțu are un aspect primitiv situîndu-se, foarte probabil, înaintea ceramicii de tip Criş.

În ceea ce priveşte forma vaselor, s-a putut identifica aceea de bol mic cu o proeminență spre gură. Se mai relevă buze de vas cu profilul drept, unele buze puțin îngroșate în afară şi altele subțiate şi răsfrînte uşor în exterior. Nu s-au descoperit decît funduri plate. În sfîrşit, unele vase sînt decorate cu proeminențe mici sau mai mari prelungi şi paralele, mici adîncituri făcute cu un vîrf sau cu unghia, crestături pe buză. Decorarea vaselor se făcea, credem, după ce se dădea cu barbotină.

În legătură cu decorul e de remarcat şi asocierea pe acelaşi fragment ceramic a proeminenței mici şi impresiunilor cu unghia puțin adînci, care nu depăşesc grosimea barbotinei. Astfel de decor se întîlneşte şi pe fragmente ceramice de tip Criş cu multă pleavă în pastă, descoperite în peşterile de la Ohaba-Ponor şi Nandru (Peştera Curată)[1].

Elementele caracteristice descoperite la Dîrțu — ca de exemplu ceramica de aspect primitiv, toporaşele şlefuite, rîşnițele mici şi plate, microlitele: vîrfuri „La Gravette", lame cu dosul teşit (*à dos abattu*), răzuitoare, lame neretuşate — şi poziția stratigrafică a depunerii neolitice (situată direct peste nivelul cu microlite de aspect gravettian), atestă prezența unei culturi neolitice timpurii necunoscută pînă acum în Moldova.

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41 şi urm. şi p. 47; idem, *Şantierul arheologic Nandru*, în *op. cit.*, p. 29 şi urm. şi p. 33.

Deşi ca formă şi decor materialul tipic ceramic de la Dîrţu este relativ sărac, totuşi din ceea ce se cunoaşte se poate presupune că neoli-

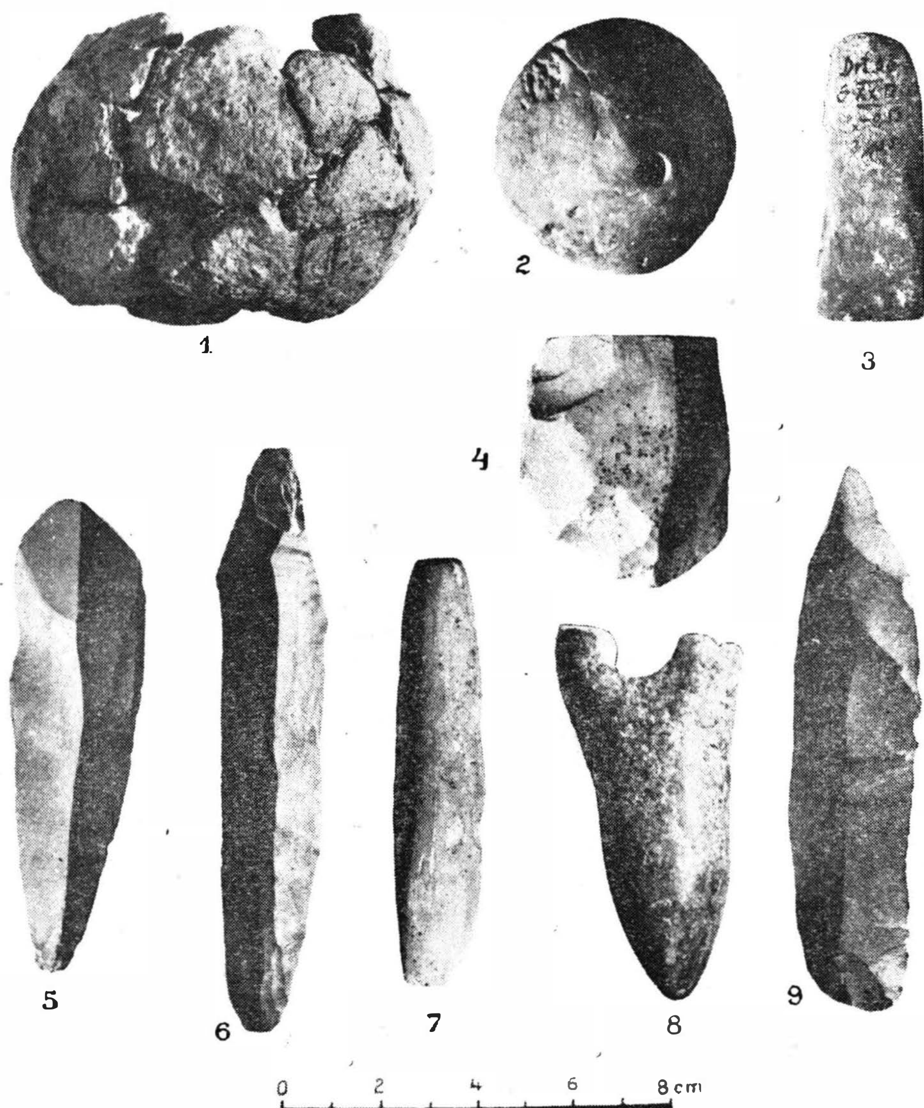

Fig. 3. — Obiecte din locuinţa nr. 2: 1, vas în formă de bol; 4, topor de piatră şlefuită cu urme de cioplire; 5, 6, 9, lame macrolitice; 2, fusaiolă bitronconică; 3, 7, topoare şlefuite; 8, fragment de topor cu gaură de înmănuşare.

ticul de aci datează dintr-o etapă mai timpurie decît aceea căreia îi aparţin descoperirile neolitice timpurii de tip Criş de la Glăvăneştii Vechi

şi Valea Lupului, care cunosc pasta lustruită şi forma de vas cu picior[1]. De asemenea în urma săpăturilor efectuate recent la Bonțeşti a ieşit la iveală o ceramică de tip Criş destul de evoluată în comparație cu aceea de la Dîrțu[2].

La Verbiţa (Oltenia) ceramica de tip Criş din nivelul I prezintă o pastă cu multă pleavă, suprafețele lustruite, iar ca decor proeminența şi adîncitura pe buză[3]. Cu toate aceste asemănări în privința decorului, totuşi ceramica Criş de la Verbiţa e mai tîrzie decît aceea de la Dîrțu.

În Transilvania, la Cremenea — Sita Buzăului — (punctul Malul Dinu Buzea) s-a descoperit un nivel de locuire neolitică în care se găsesc atît microlite cît şi o ceramică asemănătoare în unele privințe (cum ar fi adîncitura pe buză etc.) aceleia de la Dîrțu[4].

Complexul neolitic de la Cremenea credem că aparține unei faze imediat următoare celei de la Dîrţu. Toate acestea ne întăresc presupunerea că locuirea neolitică de pe Dîrțu aparține unei etape mai timpurii a neoliticului, care în momentul de față pare să fie cea mai veche de la noi.

Demn de remarcat e şi faptul că în locuirea neolitică de la Dîrţu nu s-au găsit resturi osteologice. Acestea n-au apărut de altfel nici în nivelul cu microlite de aspect gravettian.

Am amintit mai sus că tot pe terasa Dîrțu s-au găsit cîteva fragmente ceramice aparținînd unei faze neolitice mai noi de tip Criş. Din punct de vedere stratigrafic ele au apărut la limita superioară a stratului gălbui.

Este vorba de unele cioburi şi de două fusaiole bitronconice cu suprafețele lustruite. Această ceramică, asemănătoare oarecum celei descoperite în punctul Cetăţica-Ceahlău, cuprinde fragmente mai bine arse, cîteva fiind arse în întregime la roşu.

Sărăcia materialului şi lipsa formelor caracteristice nu ne permit să facem şi alte observații.

În sfîrşit, la limita inferioară a stratului vegetal de la Dîrţu s-a mai găsit în mod izolat un fragment de topor masiv de piatră brună-verzuie şi perforat la mijloc, care datează probabil din eneolitic sau de la începutul epocii bronzului.

AL. PĂUNESCU

---

[1] I. Nestor şi colaboratori, *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 51—59.

[2] Săpături efectuate în toamna anului 1956 către Gh. Bichir.

[3] Săpături efectuate în vara anului 1956 de către Dumitru Berciu.

[4] Săpături efectuate în 1956 şi 1957 de către C. S. Nicolăescu-Plopşor ajutat de I. Pop, Fl. Mogoşanu şi Al. Păunescu.

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В ДЫРЦУ-ЧАХЛЭУ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При палеолитических раскопках, проводившихся в 1955—1956 гг. палеолитическим отделением Института Археологии, на террасе Дырцу-Чахлэу были обнаружены наряду с многочисленными палеолитическими остатками и неолитические.

Здешний неолитический горизонт перекрывает другой горизонт — переходный от палеолита к неолиту и характеризующийся микролитами граветского типа; его перекрывает черносерый растительный грунт с малозаметными следами позднефеодального периода (XVII в.).

Обнаружено два жилища-землянки, из которых одно овальной, а другое прямоугольной формы; последнее очень богато каменным и керамическим материалом. Остатки неолитического обитания в Дырцу содержат: фрагменты керамики, фрагмент глиняной статуэтки, плоские зернотерки, топорики из шлифованного камня (на некоторых видны следы обтесывания), некоторые из кремня, черные сланцы из Авда и менилит микролитического и даже макролитического вида.

Не обнаружено остатков костей.

Техника, форма и орнаментация керамики неолитического наслоения Дырцу примитивны; вероятно, она предшествует керамике типа Криш, до сих пор считавшейся древнейшей в Румынии. Фрагменты керамики находятся в жилищах в сочетании с микролитическими орудиями граветской традиции, как-то: наконечники граветского типа, пластинки „à dos abattu" и скребки.

Там же на Дырцу обнаружено несколько фрагментов хорошо обожженной керамики и два вида усеченного конуса пряслица, относящихся к более поздней неолитической фазе типа Криш, а также фрагмент просверленного массивного топора, вероятно, эпохи энеолита или начала эпохи бронзы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, 2, 3, 4, фрагменты керамики с вдавленным орнаментом; 5, 6, 7 и 10, венчики сосудов; 8, 9, фрагменты сосудов с выпуклостями; 11, профиль дна сосуда; 12, нога антропоморфной статуэтки.

Рис. 2. — Орудия из жилища № 2: 1, 2, наконечники граветского типа; 3, пластинка „à dos abattu"; 4, неретушированная пластинка; 5, двойное скребло; 6, скребок; 7, топор из шлифованного камня.

Рис. 3. — Предметы из жилища No. 2: 1, сосуд формы пиалы; 4, топор из шлифованного камня со следами обтесывания; 5, 6, 9, макролитические пластинки; 2, пряслица вида усеченного конуса; 3, 7, шлифованные топоры; 8, фрагмент топора с отверстием для руки.

LA PHASE D'HABITATION NÉOLITHIQUE DE DÎRȚU-CEAHLĂU

RÉSUMÉ

Lors des fouilles de 1955—1956, exécutées par la Section du Paléolithique de l'Institut d'Archéologie, la terrasse dite de Dîrțu (Ceahlău) a livré, outre d'abondants restes paléolithiques, un certain nombre de vestiges néolithiques.

Le niveau néolithique de cet endroit en recouvre un autre, établissant la transition du paléolithique au néolithique ; il est caractérisé par des microlithes d'aspect gravettien et, recouvert à son tour, par le sol végétal noir-grisâtre contenant de vagues restes, datant de la dernière période de l'époque féodale (XVIIe siècle).

On y a découvert deux fonds de cabanes, dont l'un, plus petit, de forme ovale, et l'autre rectangulaire. Dans ce dernier, le matériel lithique et céramique abonde. Les restes d'habitation néolithique de Dîrțu comprennent : des tessons céramiques, un fragment de figurine en terre cuite, des meules plates, de petites haches en pierre polie, dont certaines portent des traces de dégrossissage, des outils en silex, en schiste noir d'Audia et en ménilithe, d'aspect microlithique et même macrolithique.

On n'a pas trouvé de restes ostéologiques.

A en juger d'après la technique, la forme et le décor, la céramique du dépôt néolithique de Dîrțu a un aspect primitif, qui lui assigne une date probablement antérieure à celle de la céramique du type Criș, qui est à l'heure actuelle la plus ancienne de Roumanie. Les fragments céramiques mis au jour dans les habitations s'y trouvent directement associés à des outils microlithiques de tradition gravettienne, telles que des pointes de flèches du type „La Gravette", des lances à dos abattu et des racloirs.

On a également découvert sur la terrasse de Dîrțu quelques tessons de céramique bien cuite et deux fussaïoles bitronconiques appartenant à une phase néolithique plus récente, du type Criș, ainsi qu'un fragment de hache massive perforée, datant probablement de l'énéolithique ou du début de l'âge du bronze.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, 2, 3, 4, Tessons céramiques a décor creusé à même la pâte ; 5, 6, 7 et 10, rebords de vases ; 8, 9, fragments de vases à proéminences ; 11, profil d'un fond de récipient ; 12, pied de figurine anthropomorphe.

Fig. 2. — Outils provenant de l'habitation no 2 ; 1,2 pointes du type „La Gravette" ; 3, lame à dos abattu ; 4, lame non retouchée ; 5, grattoir double ; 6, racloir rond ; 7, hache de pierre polie.

Fig. 3. — Objets provenant de l'habitation no 2 : 1, vase en forme de bol ; 4, hache en pierre polie portant des traces de dégrossissage ; 5, 6, 9, lames macrolithiques ; 2, fusaïole bitronconique ; 3, 7, haches polies ; 8, fragment de hache à trou d'emmanchement.

PITHOS ARHAIC CU ORNAMENT ÎN RELIEF DESCOPERIT LA HISTRIA

În campania de săpături din vara anului 1957 de la Histria, în cadrul sectorului de locuințe din NV cetății (X) a ieșit la iveală în peretele de vest al secțiunii orientate N—S, un pithos (chiup) arhaic fragmentar, cu ornament în relief [1] (fig. 1).

Dimensiunile pithos-ului sînt următoarele: înălțimea pînă la care ajung fragmentele păstrate 92 cm; (înălțimea probabilă aprox. 97 cm—1 m); înălțimea la care începe gîtul vasului 69 cm; înălțimea piciorului 8 cm; diametrul gurii 44 cm; diametrul la baza gîtului 40 cm; diametrul maxim al pansei 70 cm; diametrul piciorului 16,5 cm.

Cu excepția buzei care lipsește cu desăvîrșire, a unei mari părți din gît și a unor părți de mai mică întindere din zona umărului și a pansei, care de asemenea lipsesc, în momentul descoperirii vasul era întreg, dar din cauza greutății pămîntului de deasupra sa, era crăpat în numeroase locuri și în felul acesta o dată cu scoaterea lui din pămînt s-a produs și inevitabila fragmentare. Cu toate acestea, pithos-ul a putut fi reconstituit și întregit acolo unde fragmentele lipseau. Buza a fost dedusă și modelată prin examinarea și compararea cu alte vase din aceeași categorie [2], ea fiind în mod probabil răsfrîntă orizontal în afară, și putînd avea o lățime de aproximativ 5 cm și o grosime logic egală cu aceea a pereților vasului, adică între 1,5 și 2 cm. Gîtul vasului s-a păstrat îndeajuns pentru a ne da certitudinea că era de formă cvasicilindrică, fiind perceptibilă o ușoară lărgire a sa spre gură. Linia de demarcație între gît și umăr este subliniată de două caneluri bine reliefate, care maschează în același timp urma lipirii gîtului de restul pithos-ului (căci olarul n-a putut lucra un vas atît de mare dintr-o singură bucată). Umărul este oblic, foarte ușor

---

[1] Se cuvine să exprim și pe această cale mulțumirile mele tov. Acad. Em. **Condurachi**, responsabilul șantierului Histria, și tov. Suzana Dimitriu, care mi-au propus să studiez și să public această importantă piesă ce se află acum expusă la Muzeul național de antichități a Institutului de arheologie.

[2] Vezi *CVA*, Copenhaga, fasc. 2, pl. 66/1; D. Feytmans, *Les pithoi à reliefs de l'île de Rhodes*, în *BCH*, LXXIV, 1950, p. 135—180, pl. XX, XXI, XXIII, XXIV, XXV, XXIX; K. Kinch, *Vroulia*, Berlin, 1914, col. 37—38, pl. 22, 29; *Clara Rhodos*, passim.

Fig. 1. — Pithos arhaic descoperit la Histria, cu decor de **tresă dublă**, stampat pe două benzi circulare în relief.

arcuit, şi se termină la prima dintre cele două benzi circulare în relief cu decor stampat, ce împodobesc şi delimitează pansa chiupului. Diametrul maxim se află situat la distanța de 7 cm sub banda superioară de decor, dar putem vorbi chiar de o zonă de maxim diametru, căci de la banda superioară şi pînă la punctul amintit, diametrele sînt aproape egale. De la banda inferioară în jos, pînă la picior, forma vasului e aceea a unui trunchi de con răsturnat cu contur imperceptibil convex.

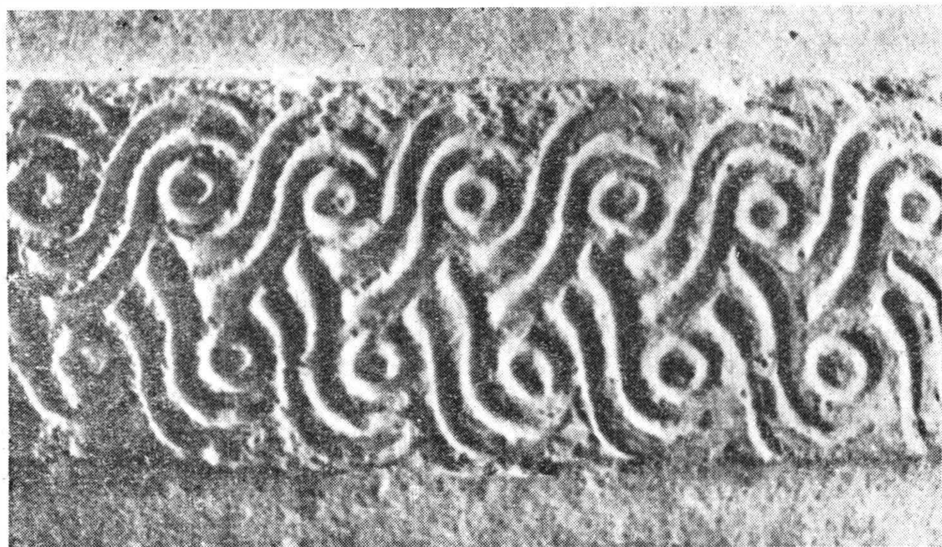

Fig. 2. — Detaliu cu motivul de tresă dublă de pe benzile chipului de la fig. 1.

Pithos-ul se termină printr-un picior de formă cilindrică cu diametrul foarte mic (16,5 cm) față de cel al pîntecului, puțin înalt şi ornamentat la partea lui superioară cu două cercuri paralele incizate. Pereții piciorului sînt foarte groşi. Tranziția între partea inferioară a corpului vasului şi picior nu este bruscă, ci se face printr-o arcuire. Un asemenea picior nu poate menține vasul în echilibru stabil, şi rolul său nici nu era acesta, întrucît chiupurile de provizii erau destinate să fie îngropate în pămînt pînă la o anumită înălțime, deobicei pînă acolo unde începe decorul [1].

Proporțiile vasului, avînd în vedere mărimea lui, sînt armonioase, exceptînd bineînțeles dimensiunile piciorului care în mod normal nu era expus privirilor, dar care, prin însăşi dispoziția sa, dă un aspect caracteristic pithosului, nelipsit de eleganță. Deşi în majoritatea lor aceste vase au două toarte ce pornesc de sub buză şi se sprijină pe umărul vasului, exemplarul nostru nu a avut toarte, căci nicăieri pe suprafața umărului său care s-a păstrat pe mai bine de 3/4 din circumferință nu apar urmele unor toarte.

[1] J. L. Stokes, *Stamped pithos fragments from Cameiros*, in *BSA*, XII, 1906, p. 71.

Pe una din canelurile de la baza gîtului s-a păstrat o parte dintr-un nit metalic destinat să întărească o crăpătură produsă în timpul folosirii chiupului; ceva mai jos, pe umăr, la marginea unei spărturi se pot vedea două găurele, urmele altui nit.

Așa cum am amintit mai sus, grosimea pereților vasului variază între 1,5 și 2 cm în regiunea mai apropiată de bază. Pasta de culoare brună în spărtură proaspătă și cenușie în spărtură antică se prezintă la suprafață cu o nuanță roșie-cărămizie mai mult sau mai puțin închisă pe partea interioară a pithosului, în vreme ce pe fața externă aspectul este negricios (afumat). Deosebirea de aspect dintre fața internă și cea externă se datorește probabil trecerii vasului printr-un incendiu ce va fi distrus locuința în care se afla.

În compoziția pastei intră foarte multă mica aurie, atît granule fine cît și paiete mai mari, și de asemenea grăunțe de calcar și de quarț, mici pietricele și cioburi pisate. Granulele de mica sînt în proporție la fel de mare la suprafață ca și în secțiune. În spărtură se poate observa că în urma arderii inegale în cuptor, trecerea pastei la culoarea roșie cărămizie s-a făcut numai pe o adîncime de 2—3 mm de la suprafața în ambele părți, cea mai mare parte a miezului rămînînd brună. Fragmentele chiupului au o greutate specifică destul de mare, sînt rezistente și foarte puțin friabile, calități necesare unui vas de dimensiuni atît de mari. Știind că un asemenea recipient nu se putea executa dintr-o bucată, ci era necesară modelarea succesivă a părților sale componente, am examinat cu atenție pereții interiori ai chiupului, și am putut observa cu destulă claritate din cîte bucăți e alcătuit vasul. Într-adevăr, semnele circulare în punctele în care olarul s-a oprit pentru a aștepta să se usuce argila (care altfel s-ar fi prăbușit sub greutatea celei de deasupra) și apoi a început din același loc modelarea unui nou segment, se pot urmări în mod sigur în trei puncte : la limita dintre gît și umăr, pe o linie situată între cele două benzi de decor (și care e tocmai în punctul maxim de diametru) și în dreptul benzii inferioare de decor. Mai puțin cert apare semnul în dreptul benzii superioare; totuși, avînd în vedere conformația vasului, este probabil să fi existat și aici o sudură, căci aceasta este tocmai limita superioară a zonei cu cel mai mare diametru. Astfel, după urmele mai mult sau mai puțin sigure din interior, pithos-ul a fost realizat din cinci părți : piciorul împreună cu porțiunea pînă la banda inferioară sînt lucrate dintr-o bucată; de la banda inferioară pînă la punctul de maxim diametru aflat la înălțimea de 47 cm, a doua parte, urmează zona cu cel mai mare diametru, apoi de la banda superioară de decor pînă la gît a patra parte, și însfîrșit a cincea, care este gîtul.

În lumina acestor observații asupra modului în care a fost lucrat vasul, rolul benzilor circulare în relief apare dublu ; pe de o parte ornamental, pe de altă parte funcțional, fiind lipite pe două dintre liniile de sudură ale diferitelor zone, cu rostul de a le întări. Datorită formei și dispoziției lor, benzile se aseamănă foarte bine cu cercurile unui butoi. Lățimea benzilor decorate este de 3,5 cm ; brîul superior se află la 54 cm înălțime ; brîul inferior e situat la 32,5 cm înălțime. Între cele două benzi circulare distanța este de 18 cm.

Foarte important este însă decorul stampat pe aceste benzi. Motivul decorativ este o împletitură cu conture duble (fig. 2), care nu are un nume special în terminologia arheologică romînească. În terminologia arheologică franceză,motivul este denumit „double tresse" sau „double torsade", în terminologia germană i se spune „doppeltes Flechtband", iar în aceea engleză „double cable" sau „double plait". Modelul se prezintă într-adevăr ca o împletitură largă (asemănătoare cu aceea din trei șuvițe ale părului în cozi), în interstițiile căreia s-au desenat cercuri. Din pricina acestor cercuri, la prima vedere, decorul sugerează un desen derivat din spirala în formă de S (dar de acest lucru ne vom ocupa mai pe larg ceva mai jos).

Motivul tresei duble a fost imprimat prin învîrtirea unui cilindru (pe care era gravat negativul acestui model) pe benzile circulare lipite în prealabil pe vas. Decorul nu se încadrează perfect în limitele benzilor decît pe alocuri ; pe cea mai mare parte a circumferinței acestora, şi în special pe banda inferioară, marginea de sus sau de jos a motivului lipseşte, după traseul oarecum sinuos urmat de cilindru. În unele locuri stampajul e foarte prost realizat și liniile desenului se prezintă tremurate. Nu putem afirma cu siguranță ce lungime avea o desfăşurare a cilindrului, totuşi după unele particularități s-ar părea că pe cilindru erau imprimate zece elemente de tresă. E posibil ca acelaşi motiv să fi ornamentat și buza vasului.

Pithos-ul descoperit la Histria în campania 1957, este primul din această categorie de vase mari arhaice cu decor în relief, găsit aproape întreg în colonia de pe malul lacului Sinoe. Într-adevăr, aşa cum s-a mai spus vasele cu reliefuri din epoca arhaică sînt relativ rare la Histria. Această constatare s-a confirmat şi în săpăturile efectuate din 1949 încoace, deoarece comparativ cu bogăția şi varietatea ceramicii arhaice pictate, ivirea unui singur exemplar cu ornament în relief în decurs de nouă ani este semnificativă. E drept că s-au mai publicat cîteva fragmente cu reliefuri[1], dar aceasta nu schimbă întru nimic proporția. Dintre acestea un mic fragment făcînd parte dintr-un chiup sau amforă mare, cu decor spiralic dispus pe bandă circulară, se apropie de al nostru ca tip. Întrucît în ambele cazuri este vorba de vase de dimensiuni mari, raritatea lor la Histria s-ar putea explica prin greutatea transportului[2] din centrele de fabricație situate în Egeea, pînă în Pont, căci nimic nu ne îndreptățeşte încă să vorbim de fabricație locală la Histria în secolul VI î.e.n.[3].

[1] *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 33–36, fig. 3–6. Totuşi în *Appendice*, VIII şi IX (p. 360–361) se vorbeşte despre fragmente de pithoi cu decor în relief care nu s-au publicat, pentru a se respecta limitele impuse volumului. În depozitul Muzeului național de antichități nu s-au găsit asemenea fragmente, aşa încît nu putem şti din ce categorii de pithoi făceau parte şi în ce proporție s-au descoperit.

[2] D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 136.

[3] Vezi argumentele aduse în *Les vases archaïques*, p. 20 şi *Appendice*, VIII, p. 360, unde se referă şi la pithoi indigeni lucrați cu mîna, descoperiți de V. Pârvan la Histria (*Dacia, an outline of the civilisations of the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge, 1928, p. 92), dar care s-au pierdut.

Aşa cum am amintit la începutul articolului, chiupul a ieşit la iveală în malul de vest al secţiunii deschise în anul 1957 la sectorul X de pe platou. Nivelul său de zacere era la 3,20 m adîncime de la suprafaţa actuală a solului, în pămîntul de umplutură al unei mari gropi al cărei contur incomplet se putea urmări pe profilul de vest al şanţului. Deşi nu se poate afirma cu certitudine — căci groapa este tăiată în partea superioară de gropi mai recente—totuşi ea pare să pornească de deasupra celui de al treilea nivel arhaic şi taie podine şi complexe ce aparţin nivelelor arhaice anterioare, fundul ei găsindu-se la adîncimea de 3,60 m în nisipul virgin. Împreună cu chiupul s-a găsit şi o situlă de dimensiuni mari, fără decor, ce poate fi datată în sec. VI. Materialul din această groapă este exclusiv arhaic.

Prin dimensiunile sale, piesa de care ne ocupăm intră în categoria pithoi-lor de proporţii relativ mici, deoarece numeroase exemplare descoperite pînă în prezent în diverse aşezări greceşti [1], ating şi depăşesc uneori înălţimea de 1,50 m [2]. Exemplarul nostru are o deschidere a gurii destul de largă, şi din această cauză precum şi din pricina lipsei toartelor şi a unui decor bogat în regiunea superioară, el se încadrează într-un grup aparte de pithoi, remarcat şi descris încă de Blinkenberg [3] şi confirmat de către D. Feytmans [4] într-un articol monografic asupra pithoi-lor cu decor în relief din insula Rhodos. Ch. Blinkenberg denumeşte acest tip de pithoi cu gîtul mai scurt şi mai larg, cu toarte orizontale şi cu pereţii întăriţi prin benzi circulare stampate cu un decor destul de simplu „pithoi gros" (pithoi grosolani). D. Feytmans, în articolul amintit [5], referindu-se la aceeaşi categorie adaugă la aceste caracteristici şi lipsa totală a toartelor în majoritatea cazurilor sau atunci cînd ele există — lipsa obişnuitelor „cloisons" între toarte şi gît. Chiupul descoperit la Histria îndeplineşte foarte bine aceste condiţii şi deci intră în categoria de mai sus, adică a unor pithoi mai grosolani care au fost folosiţi tot timpul paralel cu acei lucraţi cu mai multă atenţie şi cu un decor mai bogat. Din descoperirile de pînă acum nu se poate spune dacă această diferenţiere de formă corespundea unei întrebuinţări diferite, şi e probabil că deosebirea stătea mai mult în preţ. Totuşi interdependenţa observată între caracterele particulare acestui gen şi anume : gît mai scurt, gură mai largă, lipsa tortelor şi prezenţa benzilor circulare, dovedeşte că nu este vorba de abateri întîmplătoare de la forma obişnuită, ci de modificări deliberate, şi ne întrebăm dacă nu cumva într-un anume scop.

În mod logic s-ar părea că gura mai largă e mai adecvată folosirii în scopuri funerare a vasului. Condiţiile în care a fost găsit chiupul exclud

---

[1] În special în insula Rhodos, la Lindos, Ialyssos, Vroulia şi în Creta, Ciclade, Beotia, Laconia etc.

[2] Dacă ne gîndim că în afară de rolul de recipiente de provizii, aceste vase au fost folosite şi în scopuri funerare, înlocuind sarcofagiile mai ales atunci cînd era vorba de îngroparea copiilor şi adolescenţilor, este lesne de înţeles că înălţimea lor trebuia să fie corespunzătoare, cu atît mai mult cu cît alături de cadavru se depuneau şi vasele de ofrandă. Introducerea cadavrului se făcea prin practicarea unei spărturi mai largi în corpul vasului, deoarece la majoritatea pithoi-lor, gîtul are un diametru redus (vezi Feytmans, *loc. cit.*, p. 141).

[3] Chr. Blinkenberg, *Lindos*, col. 256.

[4] D. Feymans, *loc. cit.*, p. 141—142.

[5] *Ibidem*, p. 141.

însă, cel puțin în cazul nostru, această ipoteză, și o îndreptățește pe aceea a aruncării lui după o intensă folosire domestică, așa cum par să ateste niturile, sau în urma unui incendiu, dacă judecăm după suprafața înnegrită a vasului.

În ceea ce privește proveniența, indicii prețioase ne-ar putea fi puse la dispoziție de calitatea și factura pastei pithos-ului, dacă argilele din centrele cunoscute sau presupuse ca exportatoare de produse ceramice din lumea greacă ar fi fost supuse unor analize amănunțite pentru a ne permite o eventuală comparație; dar asemenea analize nu ne sînt cunoscute. Mai mult decît atît, atunci cînd fac descrierea fragmentelor sau pieselor respective, unii autori trec sub tăcere aspectul și compoziția pastei. Totuși în clasificația argilelor arhaice de la Histria, se vorbește de grupul argilelor „gris" ca fiind cel mai important și cuprinzînd majoritatea fragmentelor de stil orientalizant [1]. În acest grup se încadrează și argilele cenușii care prin ardere își schimbă culoarea în roșu, menționate și de Kinch[2]. Amintind că la majoritatea fragmentelor ce provin din vase cu pereți groși această transformare nu se produce decît la suprafață, în spărtură miezul prezentîndu-se cenușiu-albăstrui, autoarea citată nu precizează dacă se referă numai la spărturi antice sau are în vedere și spărturi proaspete, intenționat făcute în scopul de a examina mai bine pasta. Acest amănunt are importanță pentru noi, întrucît, așa cum am arătat în descriere, fragmentele pithos-ului de la Histria au într-adevăr miezul de culoare cenușiu-albăstruie, dar numai în spărtura antică. Spărgînd noi-înșine un mic fragment ce nu folosise la reconstituire, am constatat că miezul este într-adevăr mai prost ars (în cuptor), dar culoarea sa nu e cenușie, ci brună. Întrebarea care se pune în *Les vases archaïques* dacă această culoare cenușie este într-adevăr culoarea inițială a pastei, și dacă nu cumva ea se datorește unei preparații speciale a argilei, ne pare oarecum îndreptățită, în sensul că poate din cauza unei atari preparări culoarea brună a miezului pastei noastre s-a transformat în cenușie sub acțiunea agenților chimici din pămînt. Pe de altă parte e mai probabil că s-ar putea să fie vorba de simpla depunere și încrustare a sării pe suprafața crăpăturilor, fenomen caracteristic pentru ceramica descoperită la Histria, datorită salinității solului. Deși fragmentele pithos-ului au stat multă vreme în apă la „desărat" e știut că această sare iese foarte greu și ar fi fost nevoie de apă distilată în cantități apreciabile. Oricum, nu putem afirma că la origină culoarea argilei pithos-ului a fost cenușie.

Prezența grăunțelor de mica, a granulelor de calcar, a celor de quarț, a fărîmelor de cioburi pisate în compoziția pastei este normală pentru un vas cu pereții groși, întrucît îi măresc rezistența. D. Feytmans [3] vorbind despre compoziția pastei pithoi-lor rhodieni, socotește drept caracteristică și generală folosirea degresanților amintiți mai sus. Aceasta însă nu e suficient pentru a trage concluzia că pithos-ul nostru e de proveniență rhodiană, deoarece așa cum vom încerca să dovedim în rîndurile

[1] *Les vases archaïques*, p. 27–29.
[2] K. F. Kinch, *Vroulia*, p. 102.
[3] D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 140.

ce urmează, decorul de pe benzile circulare pare să atribuie chiupul unui alt centru de fabricație din Egeea.

Pentru stabilirea de analogii între pithoi (sau fragmente) cu decor în relief de tresă și decorul de pe chiupul recent descoperit la Histria, ne-am îndreptat cercetările în primul rînd asupra pithoi-lor de factură rhodiană, aceasta fiind categoria cea mai cunoscută și studiată de pithoi, datorită numărului impunător ieșit la iveală în decursul săpăturilor efectuate în diversele centre importante ale insulei Rhodos și în coloniile acestei insule. Pe de altă parte apropierea Rhodosului de coasta Asiei Mici și implicit de Milet, metropola Histriei, precum și abundența ceramicii arhaice de stil „rhodian" la Histria, și în aceeași ordine de idei considerarea fragmentului cu decor în relief publicat în lucrarea *Les vases archaïques d'Histria*[1] ca aparținînd stilului „rhodian", au fost tot atîtea cauze care ne-au făcut să dăm întîietate acestei categorii. Dar în repertoriul motivelor decorative de pe vasele rhodiene cu reliefuri, nu se află „tresa dublă" adică împletitura (din trei șuvițe) de pe pithosul nostru. Existența unei lucrări recente de sinteză, cum e articolul citat al lui D. Feytmans, ne-a înlesnit cercetările în acest domeniu, căci pe lîngă ilustrarea întregului repertoriu de motive decorative specific rhodiene, autorul face și clasificația lor. Unele dintre aceste motive decorative fuseseră reproduse mai înainte și de Courby [2]. Tresa dublă nu figurează nici la Courby la capitolul pithoi-lor rhodieni[3], nici la Feytmans și nici pe vreunul din chiupurile rhodiene întîlnite în alte publicații[4]. Pithoi-i cu decor în relief nu au

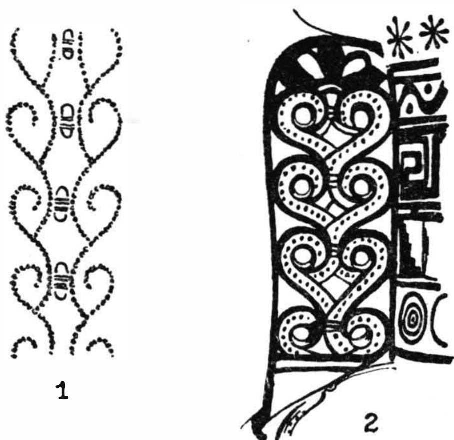

Fig. 3. — 1, motiv decorativ de pe un pithos beotian (după F. Courby, Les vases grecs à reliefs, p. 68, fig. 14 T/g); 2, toarta unei amfore din insula Santorin (după De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, BCH, XXII, 1898, p. 508, fig. 17).

---

[1] *Les vases archaïques*, p. 33, fig. 3.

[2] F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 59, fig. 13.

[3] *Ibidem*.

[4] Totuși în articolul în legătură cu fragmente de pithoi cu decor în relief W. Lamb, *Stamped pithos fragments in the collection of the British School*, în *BSA*, XXVI, 1924, p. 73 se referă la o amforă cu decor de tresă în relief, găsită la Rhodos (Ialyssos) ce se află acum la British Museum cu nr. A. 585. Amfora e reprodusă de Feytmans (*loc. cit.*, pl. XXIX), iar motivele de tresă *simplă* și *triplă* sînt reproduse de F. Courby, *op. cit.*, fig. 13, nr. 10, 11. Dar decorul de tresă de pe această amforă pare să fie un caz izolat printre vasele cu decor în relief rhodiene. Dacă insula Rhodos n-ar fi fost un centru de fabricație intensă al acestei categorii de vase, am putea crede că această amforă a ajuns acolo prin import.

fost însă o specialitate exclusivă a Rhodosului. Dimpotrivă, fabricarea lor era răspîndită în întreg bazinul Mării Egee, iar tradiția s-ar putea să se fi păstrat din vremea Cretei minoice [1]. Unii autori [2] înclină să socotească pithoi-i ca foarte ușor de localizat, datorită greutăților de transport ce decurg din mărimea lor ; totuși e exagerat să credem că, o dată fabricați, ei rămîneau toți în centrul sau regiunea respectivă. Desigur că această greutate a existat totuși, și tocmai în funcție de ea, fiecare centru producător de ceramică s-a specializat în această branșă. Mai cunoscuți sînt pithoi-i din Cyclade și Beotia. Într-adevăr, săpături mai vechi și mai recente în insulele Melos [3] și Siphnos [4], au dat la iveală fragmente de pithoi, dintre care unele sînt decorate cu „Flechtband" (tresă) simplu, dublu, triplu [5] etc. Pe noi ne interesează în mod special cel dublu, dar așa cum vom vedea, acesta e condiționat de împletitura simplă (din două șuvițe). Pentru a enumera descoperirile ce ne interesează în ordinea publicării lor, trebuie să amintim mai întîi fragmentul publicat de Pollak [6], fragment ce provine de la Plaka (Melos). Din fotografia acestui ciob nu se poate vedea decît o scenă de centauromahie în relief, dar în descriere autorul vorbește de un „doppeltes Flechtband" [7] ce decorează buza. Un alt fragment e publicat de Baur [8], care crede că face parte din același pithos cu precedentul, sau în orice caz e imprimat cu același cilindru. Urmează două fragmente din colecția Școlii Britanice de la Atena [9] (fragmentele nr. III și nr. VI) ce provin tot din Melos. Ambele au cîte un brîu stampat cu dubla tresă. Asupra facturii meliene sau mai larg cicladice a fragmentelor pomenite, nu încape îndoială întrucît în scenele de centauromahii ce figurează pe ele alături de benzile cu tresă, centaurii sînt de tip vest-egeean, cu picioarele din față equine, în timp ce acei de pe pithoi-i rhodieni aparțin tipului oriental cu picioarele anterioare umane [10]. S-ar putea să mai existe și alte fragmente meliene recent descoperite, cu decor de tresă, dar de care nu am cunoștință.

Săpăturile din insula Siphnos [11] prezintă o mai mare importanță pentru noi, căci au dat la iveală cîteva fragmente de pithoi cu decor în relief, printre care decor cu tresă simplă [12], tresă dublă [13] și triplă [14], alături de fragmente cu decor spiralic și meandric. Prezența mai multor tipuri de tresă pune problema originii acestui motiv. Pollak [15], comentînd fragmentul de la Plaka în privința dublei trese de pe buză, menționează

---

[1] H. Bossert, *Alt-Kreta*, Berlin, 1921, pl. 27.
[2] W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77 ; D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 136.
[3] W. Lamb, *loc. cit.*, p. 72 și 74, pl. XI/A și B.
[4] J. K. Brook, *Excavations in Siphnos*, în *BSA*, XLIV, 1949, p. 55–58, pl. 20.
[5] *Ibidem*, pl. 20/4, 11, 13, 15, 16.
[6] Pollak, *Von griechischen Inseln*, în *Athen Mitt*, XXI, 1896, p. 216–217, pl. V/1.
[7] *Ibidem*.
[8] Baur, *Centaurs in Ancient Art*, p. 8 și urm., nr. 13, 14, pl. XII/14.
[9] W. Lamb, *loc. cit.*, p. 72, 74, fragmentele nr. III și VI.
[10] F. Courby, *op. cit.*, p. 82.
[11] J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 55–58.
[12] *Ibidem*, pl. 20/16.
[13] *Ibidem*, pl. 20/4 și 11.
[14] *Ibidem*, pl. 20/13 și 15.
[15] Pollak, *loc. cit.*, p. 217.

faptul că originea orientală a acestui motiv a fost stabilită de Riegl [1]. Motivul decorativ al tresei simple (împletitură din două şuviţe) e într-adevăr de dată foarte veche în Orientul apropiat, căci se găseşte pe amprentele de peceţi de pe tabletele cappadociene [2] de la sfîrşitul mileniului III î.e.n., apoi se poate urmări pe amprentele de cilindri siro-hittiţi [3] din mileniul II î.e.n., avînd după unii o semnificaţie mistică [4], şi în sfîrşit îl întîlnim în arta asiriană ca element decorativ comun [5]. Pe cilindrii siro-hittiţi de la mijlocul mileniului II se poate observa dezvoltarea tresei simple în tresa dublă şi triplă [6]. Tresa simplă se poate vedea şi pe un vas micenian găsit la Ras-Shamra, publicat de Claude Schaeffer [7] şi datat aproximativ între 1400 şi 1300 î.e.n. (Ugarit recent 2 sau 3). Totuşi aci pare să fie vorba mai degrabă de o derivaţie a motivului „spiralei fugătoare" alcătuit din spirale în S îmbinate, motiv comun în arta cretano-miceniană şi mai ales în Ciclade [8], deoarece tresa nu se întîlneşte în repertoriul decorativ cretano-micenian decît în mod cu totul excepţional [9] dovedind astfel că împletitura în această epocă este la ea acasă în Orient.

Rămîne să încercăm să stabilim în ce fel acest motiv a intrat în repertoriul decorativ al pithoi-lor cicladici. După declinul civilizaţiei miceniene, în perioadele protogeometrică şi geometrică, arta decorativă foloseşte motive strict geometrice şi schematice, printre care nici măcar spirala nu-şi găseşte întotdeauna locul, ea fiind înlocuită cu „spirala falsă" (cerc cu punct în mijloc). Dacă am vrea să urmărim cu orice preţ tresa şi în această perioadă, am putea să o vedem schematizată în şiruri de romburi alăturate. Abia în epoca arhaică tresa propriu-zisă reapare, şi este interesant faptul că o găsim în special pe ceramica orientalizată [10]. E uşor de presupus că motivul tresei pe vasele greceşti arhaice se datoreşte influenţei orientale, poziţia oraşelor ioniene pe coasta Asiei Mici şi a insulelor apropiate fiind de natură să înlesnească pătrunderea acestei influenţe. Tresă simplă dublă şi triplă întîlnim frecvent pe vasele de stil Fikellura, pe vase din Chios şi chiar protocorintiene [11], ca şi pe obiecte de metal [12].

---

[1] Riegl, *Stilfragen*, p. 89, 194 (după Pollak, *loc. cit.*, p. 217).

[2] G. Contenau, *Manuel d'Archéologie Orientale*, Paris, 1925, II, p. 814, fig. 574.

[3] *Ibidem*, p. 946, fig. 653 ; p. 947, fig. 654 ; p. 1027, fig. 717—720 ; R. Dussaud, *La Lydie et ses voisins*, Paris, 1930, p. 52, fig. 3.

[4] R. Dussaud, *op. cit.*, p. 53 ; G. Contenau, *op. cit.*, p. 1027.

[5] G. Contenau, *op. cit.*, III, 1324, fig. 833.

[6] *Ibidem*, II, p. 949, fig. 655, 656.

[7] Claude Schaeffer, *Ugaritica II*, Paris, 1949, p. 164, fig. 64/9 şi pl. XXXII.

[8] G. Kaschnitz-Weinberg, *Zur Herkunft der Spirale in der Ägäis*, în *PZ*, XXXIV—XXXV, 1949—1950, p. 202, 209, 211 etc. : autorul vorbeşte de motive din împletituri de spirale proprii artei cicladice de la sfîrşitul mileniului II. Pe de altă parte chiupurile cretane din magaziile palatului de la Cnossos sînt ornamentate cu benzi şerpuitoare în relief, care ar putea eventual să stea la originea tresei simple.

[9] În afară de vasul micenian, publicat de Claude Schaeffer (*op. cit.*, p. 164), trebuie menţionată o stampilă cu motiv de tresă simplă din Minoicul timpuriu III. publicată de F. Matz (*Die Frühgriechischen Siegel*, pl. I/5 (K. 9), citat după Kaschnitz-Weinberg).

[10] R. M. Cook, *The distribution of Chiot pottery*, în *BSA*, XLIV, 1949, p. 155, fig. 1.

[11] Furtwängler, *Archaische Lekyten*, în *Archaeologische Zeitung*, p. 158—159, pl. 10.

[12] De exemplu ornamentul de pe marginea unui scut găsit la Sparta : A. M. Woodward, *Sparta. The Acropolis*, în *BSA*, XXVI, 1924, p. 270, fig. 5/13 ; vezi, de asemenea G. Vallet şi F. Villard, *Un atelier de bronziers*, în *BCH*, LXXIX, I, 1955, p. 56 şi 61, fig. 10 ; *Altertümlicher Bronzeschmuck aus einem tebanischen Grabfunde*, în *AA*, 1891, p. 125, fig. 12/d.

Dacă acest motiv şi-a găsit o aplicaţie atît de largă în ceramica arhaică pictată, prezenţa lui pe vasele cu decor în relief este şi mai uşor de explicat şi chiar mai logică, în funcţie de tehnica specială a decorării acestor vase. Se ştie că decorul în relief de pe pithoi se realiza prin aplicarea unei ştampile sau prin învîrtirea unui cilindru pe care era gravat un anumit model. Acelaşi procedeu fusese folosit şi la imprimarea tabletelor cappadociene, pentru a nu mai vorbi de cilindrii care au circulat în tot Orientul apropiat şi mijlociu. Fiind deci vorba de o tehnică de tradiţie orientală, e probabil că odată cu adoptarea tehnicii s-au adoptat şi unele motive decorative, sau poate s-au importat chiar cilindrii din Lydia şi alte regiuni mai îndepărtate. Multiplicarea cilindrilor nu s-a făcut numai în piatră sau metal, ci şi în lemn [1]; e verosimil ca din metal să fi fost numai prototipurile, cilindrii folosiţi în mod curent fiind acei de lemn.

Prezenţa motivelor de împletituri pe pithoi-i cicladici nu este deci exclusivă, atîta vreme cît le întîlnim şi pe ceramica pictată. Ceea ce este însă ciudat e faptul că în insula Rhodos, care a fost atît de cercetată şi ai cărei pithoi sînt poate cei mai cunoscuţi, motivul tresei nu apare printre cele utilizate la decorarea în relief a chiupurilor (cu excepţia amintită în nota 20) deşi tresa decora aplicaţiile ceramice ale templelor arhaice, aşa cum au dovedit-o săpăturile de la Gela [2], colonie rhodiană. Această lipsă se poate explica prin preferinţa arătată de olarii rhodieni pentru ornamente mai schematice, mai geometrice. J. K. Stokes, într-un articol asupra unor fragmente de pithoi rhodieni [3], e înclinat să creadă că tradiţia geometrică a fost mai puternică în sud-estul Egeeii datorită unei populaţii mai conservatoare.

Reprezentarea tresei pe chiupurile cicladice s-ar putea explica şi altfel decît exclusiv prin importul ei din răsărit. Aşa cum spuneam atunci cînd am descris decorul de pe benzile circulare ale pithos-ului, privit în mod fugitiv, decorul sugerează un motiv spiralic. Dacă ne gîndim că spirala în formă de S este un element de tradiţie cicladică [4] veche, reluat şi intens folosit în epoca arhaică, şi care se găseşte pe vasele cu reliefuri cicladice şi beotiene atît simplu cît şi în derivatul său — spirala fugătoare — putem presupune că prin aşezarea faţă în faţă şi suprapunerea pe o mică porţiune în zona de contact a două şiruri de spirale fugătoare, în aşa fel încît capetele spiralelor dintr-un rînd să cadă în dreptul mijlocului cozilor spiralelor din celălalt rînd, s-a putut realiza un ornament foarte apropiat de tresa dublă. În sprijinul acestei presupuneri ar putea veni un motiv decorativ de pe un pithos beotian [5] (fig. 3/1) şi ornamentul de pe toarta unei amfore din insula Santorin (Tera) [6] (fig. 3/2). În aceste două exemple, şirurile de spirale fugătoare nu sînt suprapuse şi ritmul lor nu e alternativ; dar dacă se admite o evoluţie în crearea unui motiv,

---

[1] J. Stokes, *loc. cit.*, p. 79; D. Feytmans, *loc. cit.*, p. 140.

[2] D. Adameşteanu-P. Orlandini, *Gela, Scavi e scoperte 1951—1956*, fasc. I, p. 223, fig. 6; p. 389, fig. 8.

[3] J. Stokes, *loc. cit.*, p. 79.

[4] G. Kachnitz-Weinberg, *loc. cit.*

[5] F. Courby, *op. cit.*, p. 68, fig. 14/g şi pl. III/6.

[6] De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, în *BCH*, XXII, 1898, p. 508, fig. 17.

exemplele de mai sus ar putea fi socotite etapele acestei evoluții. În sfîrșit, prin înlocuirea centrului spiralelor cu un cerc și prin dublarea sau triplarea conturelor, se poate ajunge foarte bine la o tresă asemănătoare cu aceea de pe pithos-ul nostru [1]. Aceasta este o simplă ipoteză, și chiar dacă ar corespunde realității, ea nu o exclude pe aceea a importului tresei din Orient. S-ar putea ca procesele să fi fost paralele și contemporane.

Înainte de a încerca să stabilim locul de origine al pithos-ului, întrucît nu ne putem permite să-l socotim lucrat la Histria, din motivele pe care le-am expus mai sus, se cuvine să încercăm să-l datăm, aceste două probleme fiind dealtfel legate între ele. Pe baza datelor stratigrafice, datarea vasului este anevoie de făcut, deoarece limita superioară a gropii în care zăcea nu s-a putut prinde în profil, fiind tăiată de o groapă mai recentă. Totuși, așa cum se prezintă lucrurile, groapa pare să pornească dintr-un punct situat deasupra celui de-al treilea nivel arhaic [2], adică tradus în timp, după data de 525 î.e.n., deci în ultimul sfert al sec. VI î.e.n. (525—500). În această groapă nu s-a găsit însă material ceramic concludent care să poată fi datat cu precizie în acest interval de timp, fragmentele găsite fiind comune secolului VI în general.

W. Lamb [3] datează fragmentele cu decor de tresă identic cu al nostru, în a doua jumătate a sec. VI, dar ea însăși recunoaște că datarea pithoi-lor cu decor în relief este de multe ori nesigură, căci ștampilele sau cilindrii cu care se realiza decorul se puteau recopia și în felul acesta un anumit model se întîlnește în cuprinsul unei lungi perioade.

J. K. Brook descriind fragmentele cu decor de tresă găsite la Siphnos [4], amintește și de acele publicate de W. Lamb, dar nu e de acord cu datarea propusă de această autoare și nici nu sugerează alta, mulțumindu-se să spună că nu pot fi datate cu preciziune. Această constatare de ordin negativ nu face decît să îngreuieze încercarea de datare a chiupului de la Histria. Chiar presupunînd că limita gropii ar porni de la un nivel superior datînd de la începutul sec. V î.e.n., nici în acest caz nu putem atribui pithos-ului altă dată decît sfîrșitul sec. VI î.e.n., considerînd că va fi fost folosit un anumit timp înainte de a fi aruncat. Deci limitele cronologice în care putem încadra pithos-ul pe baza contextului arheologic și situației (destul de neconcludentă) stratigrafice, sînt data de 530 î.e.n. și primii ani ai secolului V î.e.n.

Problema locului de proveniență al pithos-ului poate căpăta un răspuns în funcție de originea decorului. Dacă admitem motivul tresei în relief drept exclusiv cicladic, originea cicladică a chiupului este în mod implicit dovedită. Cu toate acestea, prezența tresei pe ceramica arhaică orientalizantă presupune cunoașterea acestui motiv de către olarii din centrele grecești de pe coasta Asiei Mici și în insulele apropiate (Samos

---

[1] Acest proces de transformare este admis și de Kaschnitz-Weinberg, *loc. cit.*, p. 199, care îl socotește și reversibil. Vezi și vasul miceenian, publicat de F. Matz, *Kreta, Mykene, Troja*, Stuttgart, 1956, pl. 19, jos.

[2] În legătură cu nivelele arhaice la Histria vezi Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, VI, 1958 (sub tipar).

[3] W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77.

[4] J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 33.

etc); cum meşteşugul pithoi-lor cu decor în relief trebuie să fi fost practicat în toate centrele producătoare de ceramică, ne-am putea gîndi că şi meşterii olari din Milet sau din vecinătatea acestui oraş, metropolă a atîtor colonii şi în speță a Histriei, erau în măsură să producă pithoi cu ornament de tresă în relief. Desigur lipsa unor date mai precise asupra ceramicii de la Milet nu e de natură să infirme sau să confirme presupunerile noastre.

Pe de altă parte trebuie să semnalăm un fapt interesant: singurul fragment cu decor în relief de spirale în formă de S (culcate), publicat[1] şi considerat ca aparținînd stilului rhodian sau unui atelier milesian nu credem să poată corespunde acestor atribuiri. Vorbind de un fragment cu decor identic ieşit la iveală în săpăturile din insula Syphnos, J. K. Brook[2] subliniază că legăturile în linii frînte dintre spiralele în formă de S constituie un tip de legături caracteristic melian. Această coincidență izbitoare în ceea ce priveşte originea motivelor decorative de pe două dintre rarele vase cu decor în relief descoperite la Histria, e semnificativă.

Întrucît argumentele în favoarea atribuirii tresei şi decorului de spirală în S cu legături de linii frînte Cicladelor, sînt mai puternice decît acelea în favoarea existenței aceloraşi motive în repertoriul decorativ al chiupurilor din Milet, şi ținînd seama de argumentele unor autori ca W. Lamb[3] şi J. K. Brook[4], în ceea ce priveşte neta diferențiere a stilurilor de decorare a pithoi-lor după regiuni — fiecare regiune folosind un anumit repertoriu de motive în relief — sîntem îndreptățiți să tragem concluzia unor legături comerciale directe sau prin intermediul metropolei, între Histria şi Cicladele în cursul secolului VI î.e.n. Faptul acesta este în deplină concordanță cu datele culese pînă acum din campaniile de săpături de la Histria, deoarece abundența materialului arhaic de stil „rhodian", „Fikellura" şi attic vădeşte relații comerciale intense nu numai cu metropola, dar şi cu insulele şi Grecia continentală.

Dacă cercetări ulterioare în domeniul pithoi-lor cu decor în relief nu vor arăta că şi în alte regiuni din Egeea s-au lucrat pithoi cu decor de tresă şi proveniența cicladică a pithoi-lor de la Histria va rămîne cea valabilă, atunci viața comercială şi activitatea de import a cetății vest pontice în secolul VI î.e.n. se vor dovedi odată mai mult complexe şi nestînjenite de distanțele apreciabile la care se aflau centrele exportatoare.

CARMEN RADU

[1] *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938. p. 33 (unde se menționează totuşi că decorul se întîlneşte şi pe amfore beotiene), fig. 3.

[2] J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 56.

[3] W. Lamb, *loc. cit.*, p. 77

[4] J. K. Brook, *loc. cit.*, p. 55.

АРХАИЧЕСКИЙ ПИФОС С РЕЛЬЕФНЫМ ОРНАМЕНТОМ, НАЙДЕННЫЙ В ИСТРИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При раскопках в 1957 г. в Истрии, на расположенном на северо-западе крепости участке жилищ (X), в западной стене разреза, ориентированного с севера на юг, был обнаружен фрагментарный архаический пифос с шнуровым орнаментом двойного плетения, отпечатанного на двух рельефных полосах, опоясывающих тулово. Основная часть сосуда отсутствует; сохранившиеся фрагменты достигают высоты в 92 см. Пифос лежал в яме, верхний край которой нельзя было проследить по профилю, так как она перерезывала более позднюю яму. Все же наблюдения на местах показывают, что яма, по-видимому, начиналась в пункте, расположенном над третьим архаическим горизонтом, то есть после 525 г. до н. э. На основании археологического контекста и стратиграфического положения можно установить следующие хронологические границы и датировать пифос 530-м г. до н.э. и первыми годами V в. до н. э. Пифос не служил для погребальных целей.

До настоящего времени об архаических сосудах с рельефным орнаментом в Истрии почти не упоминалось, и один лишь фрагмент был опубликован в работе „Les vases archaïques d'Histria". (стр. 33 рис. 3). Не имея основания предполагать о местном истрийском производстве в IV в., следует искать происхождение пифоса в одном из эгейских центров. Нельзя включать указанный экземпляр в число родосских пифосов, так как в изученном автором репертуаре мотивов орнамента керамического материала этой категории не фигурирует шнуровой орнамент двойного плетения. Однако этот мотив встречается на фрагментах пифосов, украшенных рельефным орнаментом с островов Циклады (Мелос, Сифнос), а также на архаической расписной керамике восточного стиля. Разделяя более старую теорию авторов, как Ригль, Поллак и Ф. Курби, о восточном происхождении шнурового орнамента двойного плетения, автор указывает и на возможность местного развития на Цикладах под влиянием тысячелетий традиции мотива, в котором переплетаются или друг друга взаимно пронизывают два ряда убегающих спиралей, расположенных в чередующемся порядке.

Хотя наличие шнурового орнамента двойного плетения на керамике восточного стиля может служить аргументом в пользу теории, относящей пифос к одному из центров малоазиатского побережья или соседних островов и особенно к метрополии Истрии—Милету, все же есть более убедительные доказательства происхождения пифоса из мастерской на Цикладах. Наряду с существованием найденных на Цикладах фрагментов пифосов с рельефным орнаментом в виде двойного плетения, автор считает важным аргументом то, что Дж. К. Брук рассматривает, как типично мелосскую систему соединения ломанными

линиями спиралей в виде буквы *S*, орнаментирующих фрагмент пифоса, найденного в Истрии и опубликованного в работе „Les vases archaïques d'Histria".

Совпадение, что Циклады являются местом происхождения двух чрезвычайно редких, найденных в Истрии фрагментов пифосов с рельефным узором, автор считает знаменательным, и можно вывести заключение о существовавших в VI в. до н. э. торговых отношениях между Истрией и Архипелагом Циклад — непосредственных или через метрополию.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Архаический пифос, найденный в Истрии, с шнуровым орнаментом двойного плетения, отпечатанным на двух рельефных опоясывающих полосах.

Рис. 2. — Деталь с шнуровым орнаментом двойного плетения на полосах пифоса, изображенного на рис. 1.

Рис. 3. — 1, декоративный мотив пифоса (по Ф. Курби. Греческие сосуды с рельефным орнаментом, стр. 68, рис. 14 *g*); 2 — ручка амфоры с острова Санторина (по де Риддеру „Amphores béotiennes à reliefs", BCH, XXII, 1898, стр. 508, рис. 17).

PITHOS ARCHAÏQUE D'HISTRIA À DÉCOR EN RELIEF

RÉSUMÉ

Lors des fouilles effectuées à Histria en 1957, dans le secteur d'habitations du nord-ouest de la cité (X), la paroi ouest de la section N—S a livré des fragments d'un pithos archaïque orné d'une tresse double, estampée sur deux bandes circulaires en relief qui en délimitent la panse. Le rebord du vase manque. La hauteur maximum qu'atteignent les fragments conservés est de 92 cm. Ce pithos gisait dans une fosse dont la limite supérieure n'a pas pu être suivie sur le profil, du fait qu'elle etait coupée par une fosse plus récente. Les observations effectuées sur place ont cependant permis d'établir que la fosse semble partir d'un point situé au-dessus du troisième niveau archaïque, c'est-à-dire postérieur à l'année 525 avant notre ère. Les limites chronologiques entre lesquelles il est possible de situer le pithos, sur la foi du contexte archéologique et de la situation stratigraphique, s'étendent de l'an 530 avant notre ère aux premières années du Ve siècle avant notre ère. Le pithos n'a pas servi à des fins funéraires.

Jusqu'à présent, la catégorie des vases archaïques à ornement en relief était très faiblement représentée à Histria, et un unique fragment en avait été publié dans *Les vases archaïques d'Histria* (p. 33, fig. 3). Comme rien n'autorise à parler d'une production locale à Histria au VIe siècle avant notre ère, ce pithos doit provenir de l'un des centres du monde égéen. On ne saurait ranger cette pièce parmi les pithos rhodiens, car dans le répertoire de motifs décoratifs du matériel céramique de cette catégorie, étudié par l'auteur, la *double tresse* ne figure point. Ce motif se retrouve néanmoins sur des fragments de pithos à décor en relief des Cyclades (Mélos, Siphnos), ainsi que sur la céramique archaïque peinte, de style orientalisant. Partageant l'opinion assez ancienne de chercheurs

comme Riegl, Pollak et F. Courby, sur l'origine orientale de la tresse double, l'auteur suggère également la possibilité d'un développement à la fois local cycladique—fondé sur une tradition millénaire — de ce motif, par l'entrelacement ou l'interpénétration de deux rangées de spirales fuyantes disposées d'une manière alternative.

Bien que la présence de la double tresse sur la céramique de style orientalisant puisse constituer un argument en faveur de l'attribution de ce pithos à quelque centre du littoral de l'Asie Mineure ou des îles voisines, de préférence à Milet, métropole d'Histria, les arguments qui plaident en faveur de son attribution à un atelier des Cyclades paraissent plus probants. Outre l'existence de plusieurs fragments de pithos, décorés d'une double tresse en relief, découverts dans les Cyclades, l'auteur voit un argument digne de considération dans le fait que J. K. Brook considère comme typiquement mélien le système des liaisons constituées par des lignes brisées disposées entre les spirales en forme de S qui décorent le fragment de pithos découvert à Histria et publié dans *Les vases archaïques d'Histria.*

L'auteur tient pour très significative cette coïncidence, quant à l'origine cycladique de deux des très rares fragments de pithos d'Histria à décor en relief, car on peut en déduire qu'au VIe siècle avant notre ère des relations commerciales existaient entre Histria et l'archipel des Cyclades, soit directement, soit par l'intermédiaire de la métropole.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Pithos archaïque d'Histria, décoré d'une double tresse estampée sur deux bandes circulaires en relief.

Fig. 2. — Détail du motif de la double tresse sur les bandes de la jarre de la figure 1.

Fig. 3. — 1, motif décoratif d'un pithos béotien (d'après F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, p. 68, fig. 14/*g*) ; 2, anse d'amphore de l'île de Santorin (d'après De Ridder, *Amphores béotiennes à reliefs*, BCH, XXII, 1898, p. 508, fig. 17).

DOUĂ STATUI TRACO-SCITICE DIN DOBROGEA

În colecțiile Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. se păstrează două statui de piatră provenind din Dobrogea, care ni se par a merita o atenție deosebită.

1. Prima statuie (Inv. nr. L 1759) (fig. 1 și 2) a fost descoperită în anul 1956 de către membrii G.A.C. din satul Stupina (com. Crucea, r. Hîrșova, reg. Constanța) cu prilejul lucrărilor agricole de primăvară pe dealul Vărăria. Locul de descoperire al statuii se găsește la aprox. 100 m depărtare de două movile aflate pe dealul amintit. Poziția în care s-a găsit statuia nu a putut fi stabilită, întrucît a fost scoasă din pămînt de tractor; faptul nu prezintă însă mare importanță, deoarece probabil nu se mai afla la locul inițial.

Statuia este sculptată din piatră de calcar de culoare gălbuie. Înălțimea actuală este de 0,85 m. Partea inferioară este ruptă. Capul este înfățișat rotunjit, ochii și nasul fiind realizați prin adîncirea obrajilor. O mică șențuire indică gura. Bărbia deteriorată lasă totuși să se vadă linia ei arcuită. Gîtul nu este înfățișat, capul fiind așezat direct pe umerii ușor reliefați. Corpul fără nici un modelaj păstrează forma relativ paralelipipedică a blocului din care a fost sculptat. Partea dorsală și fețele laterale au suprafața cu neregularități și probabil nu au fost finisate. Pe fața anterioară sînt înfățișate în relief destul de pronunțat, mîinile îndoite din cot cu antebrațele așezate paralel pe piept, cel stîng mai sus, cel drept mai jos, cu labele întinse, astfel că se pot distinge bine toate degetele. Nu se poate vedea bine cum pornesc brațele din umeri, căci părțile dintre umăr și cot sînt deteriorate. Două ușoare proeminențe marchează sînii. O crestătură la încheietura mîinii drepte și două la cea stîngă ar putea reprezenta brățări sau s-ar putea datori întîmplării. Sub antebrațul drept, în partea de jos a statuii, este reprezentat tot în relief pronunțat un pumnal de tip akinakes, cu mînerul prevăzut cu bară transversală într-o teacă cu prelungire laterală de formă prelungă, așezat oblic. Centura de care trebuia să fie prins pumnalul prin prelungirea laterală a tecii, nu este înfățișată.

2. Cea de a doua statuie (Inv. Nr. L 7) (fig. 3 și 4) face parte din vechile colecții ale Muzeului național de antichități și provine aproape

sigur din Dobrogea [1], fără a se cunoaşte mai de aproape locul de provenienţă. Este sculptată tot din piatră de calcar. Are înălţimea de 1,27 m şi este mai bine păstrată. Nu are decît o uşoară deteriorare la umărul stîng, dar suprafaţa ei, din cauza calităţii mai proaste a pietrii, şi probabil a condiţiilor în care s-a păstrat, este foarte puţin netedă. În general este mai îngrijit modelată. Capul este tot rotunjit, ochii, nasul şi gura fiind realizate în acelaşi fel ca la prima statuie. Şi la aceasta capul este aşezat direct pe umerii mai pronunţat modelaţi. Corpul, relativ oval în secţiunea orizontală, are talia marcată prin arcuirea părţilor laterale. Ceea ce deosebeşte însă această statuie de prima este faptul că braţele şi centura sînt redate prin linii adîncite. Poziţia braţelor este asemănătoare cu cea de la prima statuie, cu deosebirea că de astă dată antebraţul drept e mai sus şi cel stîng mai jos. Liniile adîncite fiind foarte neglijent trasate, mîinile apar foarte slab, la cea stîngă abia se disting trei degete, iar la cea dreaptă nu se văd deloc. Centura aşezată în dreptul taliei este de asemenea foarte neîngrijit redată. Ea nu apare decît pe faţa anterioară a statuii, pierzîndu-se pe laturi. Este înfăţişată printr-o linie orizontală sub antebraţul stîng. Cea de a doua linie a ei porneşte din partea dreaptă a corpului paralel cu prima, pentru ca în mijlocul feţii să coboare, pierzîndu-se într-una din cele trei alveolări aşezate în unghiu sub ea. Această statuie nu are nici o altă reprezentare, dar cele trei alveolări pomenite ar putea reprezenta locurile în care se prindea eventual o emblemă-pumnal, căci nu cunoaştem nici o statuie din această serie la care să lipsească pumnalul.

Fig. 1. — Statuia de la Stupina.

Cele două statui dobrogene, cu toate deosebirile semnalate, ne apar foarte înrudite între ele şi chiar dacă sculptorul nu a fost acelaşi, ele nu pot aparţine decît aceleiaşi lumi şi aceleiaşi vremi.

O a treia statuie tot din Dobrogea, găsită într-o movilă de pe malul lacului Taşaul, la Sibioara, şi cunoscută mai de mult, este deosebită de statuile noastre atît prin materialul din care este sculptată, cît şi prin aspectul general şi prin bogăţia elementelor înfăţişate pe ea. Această piesă prezintă o variantă a statuilor din vremea sciţilor. Este sculptată în granit şi înfăţişează un luptător ce poartă la gît colier, iar în centură la şoldul drept toporul de luptă şi pumnalul de tip scitic. La şoldul stîng poartă goryth-ul. Braţele îndoite de la cot au labele pe piept, ţinînd pare-se

[1] Gr. Tocilescu, *Catalogul Muzeului naţional de antichităţi*, Bucureşti, 1906, p. 35, nr. 506.

un arc. Trebuie subliniată încercarea sculptorului de a reda cît mai fidel — bine înțeles cu mijloacele de care dispunea — particularități anatomice, lucru pe care nu-l vom mai întîlni la nici una din sculpturile din această vreme. Este meritul lui V. Canarache de a fi publicat pentru prima dată piesa de la Sibioara [1], cu care ocazie a citat și literatura privitoare la statuile de piatră de pe teritoriul U.R.S.S., dar interpretarea a mers mai departe decît permitea materialul în sine.

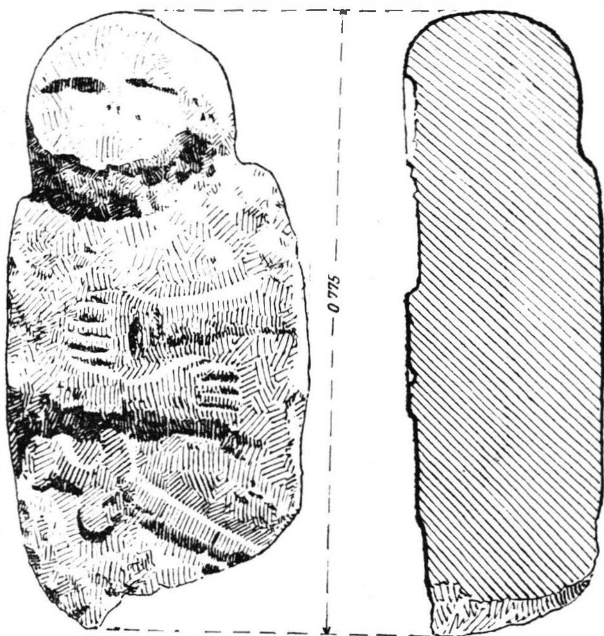

Fig. 2. — Statuia de la Stupina.

Nu credem să greșim socotind statuia de la Sibioara ca mai veche tipologic. Este drept că pentru numărul redus de statui cunoscute și pentru răspîndirea lor pe un teritoriu atît de întins, tipologia joacă un rol foarte redus, căci ideea era elementul important și nu felul în care era realizată de către un sculptor sau altul. Pentru statuia de la Sibioara se impune o apropiere cu o statuie provenind de la Niprul mijlociu, și care se păstrează în Muzeul din Kiev [2]. Aceasta are însă o formă cilindrică. Asemănarea cu statuia noastră se datorește nu numai faptului că este sculptată tot din granit cît mai ales felului în care gîtul este indicat

[1] V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 709 și urm.

[2] Tatiana Passek și B. A. Latînin, *Sur la question des „Kamennie baby”*, în *ESA*, IV, 1929, p. 292—293 și fig. 1.

prin prezența colierului și prin numărul obiectelor reprezentate pe ea. Dar rhyton-ul și tipul pumnalului, mai precis felul de purtare al acestuia, poziția mîinilor, ne fac să o socotim, cu tot aspectul general arhaic, ca aparținînd unei variante ceva mai tîrzii decît Sibioara. Și dealtfel se pare că se situează la începutul principalei variante a statuilor de pe teritoriul Uniunii Sovietice, nu atît prin forma generală, cît prin elementele reprezentate.

Fig. 3. — Statuia din Dobrogea.

Ca aspect general, cea mai apropiată analogie pentru statuia de la Stupina este cea găsită în delta Donului la Ielisavetovskaia Stanița [1], aceasta este în același timp și cea mai depărtată, fiind găsită la periferia estică a ariei de răspîndire a statuilor de acest tip, așa încît primitivismul ambelor statui nu ne permite să facem o legătură prea strînsă între ele.

Statuile de piatră ne dau și amănunte prețioase în legătură cu felul de se purta armele la populația care le ridica. Pumnalul sau sabia scurtă se purta în teacă atîrnată oblic prin prelungirea laterală a tecii spre șoldul drept sau în față, așa încît să poată fi ușor scos din teacă [2]. Acest amănunt este important, căci din descoperirile făcute în morminte era greu de stabilit poziția pumnalului, ținînd seama că în majoritatea mormintelor bogate, inventarul este așezat separat, iar din arta greco-scitică cunoaștem acest sistem de a se purta pumnalul numai de pe aplica goryth-ului de la Soloha [3]. Un fel deosebit de purtare a pumnalului ne este arătat de statuia de la Sibioara unde arma de tipul scurt, fără teacă, este atîrnată de centură la șoldul drept, așa cum pînă acum s-a întîlnit numai la una din stelele din cimitirul de la Ananjino [4], unde în mediu nescitic se simt puternice influențe culturale ale sciților. Tot statuia de la Sibioara ne infățișează și sistemul de purtare a toporului prins în centură la șoldul drept, lucru pe care-l vom regăsi

---

[1] A. A. Miller, Новый источник к изучению связей Скифии з Кавказом, în *IRAIMK*, IV, 1925, p. 100 și urm., fig. 1—3 și pl. I; Tatiana Passek și B. A. Latînin, *op. cit.*, p. 291—292.

[2] Tatiana Passek și B. A. Latînin, *op. cit.*, p. 299.

[3] Waldemar Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, pl. 8.

[4] A. M. Tallgren, *The Arctic Bronze Age in Europe*, în *ESA*, XI, p. 10—12, fig. 22.

o singură dată pe o statuie de la Jdanovsk[1] asupra căreia vom reveni, dar acolo este vorba de un topor de alt tip. Iar gorythul se întîlnește mereu purtat la șoldul stîng la toate statuile și tot astfel apare și în piesele de artă greco-scită.

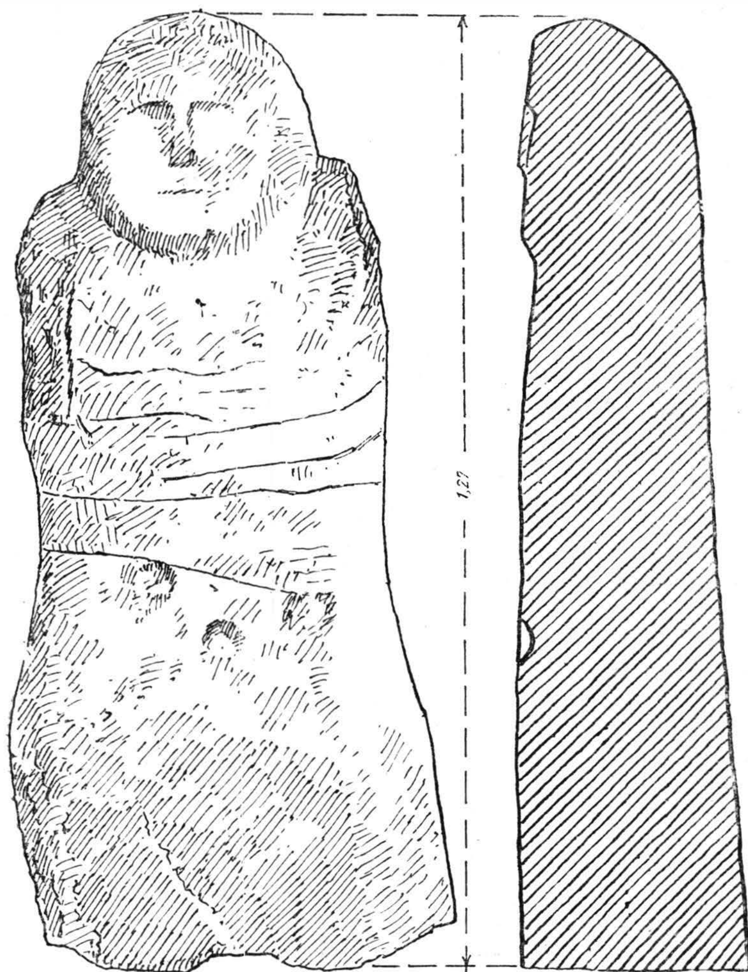

Fig. 4. — Statuia din Dobrogea.

Încercarea de datare a statuilor noastre se bazează în primul rînd pe forma imaginii antropomorfe, în al doilea rînd pe un element care ni se pare cel mai în măsură să ne dea o dată mai apropiată, și anume forma prelungirii laterale a tecii pumnalului.

[1] A. I. Meliukova, Каменная фигура скифа-воина, în *KS*, XLVIII, 1952, p. 125 și urm. și fig. 39.

Celelalte elemente care apar pe statui nu ne permit o datare mai strînsă, dar nici nu contrazic datarea făcută pe baza celor de mai de sus. Colierul şi brăţările nu ne pot aduce preciziuni, ele apărînd nu numai pe statui din perioada scitică, ci şi pe statui din perioada prescitică de tip Hamangia. Arcul pe care îl ţine cu amîndouă mîinile luptătorul de la Sibioara este atît de neprecis redat, încît nu ne poate folosi la datare şi ar fi fost un element extrem de important acum cînd cunoaştem o reprezentare de arc pe o statuie din Ucraina aparţinînd perioadei prescitice [1] şi ar fi fost interesant de văzut cărui tip aparţine. Toporul apare la Sibioara într-o formă corespunzînd seriei Bălvăneşti-Ferigele, caracteristică lumii tracice, care ne dă ca dată secolele VI—V î.e.n. [2]. Sistemul de a se purta toporul atîrnat vertical la centură pe şoldul drept ne apare numai pe statuia fragmentară de la Jdanovsk, a cărei dată, după cum vom vedea, nu depăşeşte secolul V î.e.n. Pumnalul de tip akinakes scurt, variantă care apare pe statuia de la Sibioara, nu ne este cunoscut din nici o descoperire de pînă acum. Forma deosebită a mînerului s-ar putea datora greutăţii întîmpinate de sculptor la redarea corectă în granit a acesteia. Ne vine totuşi greu să credem că aceasta ar fi explicaţia, pentru că o bună parte din statuile găsite pe teritoriul U.R.S.S. sînt sculptate în granit şi cu toată stîngăcia de redare se pot mereu recunoaşte variantele obiectelor reprezentate. Mai interesant ni se pare faptul că felul de a se purta pumnalul atîrnat de centură vertical la şoldul drept nu se întîlneşte la nici una din statuile scitice, ci îl întîlnim într-un singur caz într-o regiune foarte îndepărtată, dar probabil din aceeaşi vreme, pe stela din cimitrul de la Ananjino. Pumnalul purtat atîrnat de centură prin prelungirea laterală a tecii se întîlneşte la toată seria de statui din perioada scitică şi deci nu ne poate da indicaţii de datare. Tehnica sculpturii de asemenea nu ne poate ajuta. Relieful mai mult sau mai puţin plat, uneori realizat prin conturarea cu linii mai mult sau mai puţin adîncite sau folosirea ambelor tehnici pe aceeaşi sculptură sînt şi ele preluate din perioada prescitică.

În general statuile noastre seamănă cu statuia de la Alexandrovsk [3], care însă apare mai primitivă şi probabil este mai veche. Este singura statuie de pe teritoriul U.R.S.S. care are reprezentat pe lîngă colier şi centură, numai pumnalul în teacă. Prelungirea laterală a acesteia are forma întîlnită la tecile pumnalelor de la Litoj-Kurgan şi Kelermes, datate în al doilea sfert al secolului VI î.e.n. [4] ceea ce ne dă o dată *post quem* pentru statuile noastre şi ne face să nu fim de acord cu A. I. Meliukova care socoteşte statuia de la Alexandrovsk ca mai tîrzie [5].

Forma cea mai apropiată de statuile noastre de la Stupina şi din Dobrogea se întîlneşte la statuia găsită în delta Donului. Aceasta are însă reprezentate toate elementele care apar obişnuit pe statuile din sudul U.R.S.S., adică rhyton, pumnal, goryth. Datarea acestei statui

[1] V. M. Danilenko, Докиммерийской проблемиі, în Археология, V, 1951, p. 222, fig. 3.

[2] D. Berciu, *Depozitul de bronz de la Orăştie*, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 84 şi urm.

[3] Tatiana Passek şi B. A. Latînin, *op. cit.*, p. 296—297.

[4] Karl Schefold, *Der skythische Tierstil in Südrussland*, în *ESA*, XII, 1938, p. 12, 24—25.

[5] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 128.

se poate face pe baza formei prelungirii laterale a tecii, pe care o regăsim la teaca unui pumnal din inventarul altui mormînt din necropola de la Ielisavetovskaia Stanița. Aceasta se datează din secolul V î.e.n.[1] și oricum datarea în general a necropolei se plasează în secolele V—IV î.e.n.[2].

Forma prelungirii laterale a tecii pumnalului de pe statuia de la Stupina am întîlnit-o numai în două cazuri : o dată la emblema-pumnal în teacă de la Medgidia, datată în a doua jumătate a secolului V î.e.n. sau mai aproape de sfîrșitul secolului[3], a doua oară, la statuia fragmentară de războinic scit descoperită pe malul Mării de Azov la Jdanovsk[4]. La aceasta, forma tecii este puțin deosebită, dar prelungirea laterală a ei este identică cu a pieselor pomenite. A. I. Meliukova nu dă o dată precisă a monumentului, ci pe baza asemănărilor cu una dintre statuile de la Krasnodar spune că nu este mai tîrzie de sfîrșitul secolului V î.e.n.

Cele de mai sus ne impun ca dată pentru statuia de la Stupina și implicit pentru cealaltă statuie cu loc de găsire neprecizat, aproximativ a doua jumătate a secolului V î.e.n. ; statuia de la Sibioara, ceva mai veche, poate fi datată în prima jumătate a aceluiași secol.

Cele mai multe statui au fost descoperite întîmplător, dar de cîte ori se cunosc condițiile de descoperire, acestea sînt legate de movile. Statuia de la Stupina a fost găsită în preajma unor movile, cea de la Sibioara chiar pe o movilă ; de asemenea, cea mai mare parte din statuile găsite în sudul U.R.S.S. au fost găsite pe sau în preajma unor movile. Lucrul este și explicabil. Obiceiul de a se face înmormîntări în movile, precum și acela de a se așeza o imagine antropomorfă în sau pe movilă, nu este o caracteristică a perioadei scitice, ci reprezintă o moștenire a perioadei prescitice, fapt documentat la noi prin statuia de la Hamangia precum și de descoperiri mai vechi și mai recente din sudul U.R.S.S. Explicația dată de B. N. Grakov, citată de Meliukova[5], asupra apariției reprezentărilor antropomorfe în Sciția, legată de trecerea către o nouă ordine socială, către un stat sclavagist timpuriu, ni se pare nepotrivită, întrucît statui de piatră pe movile, reprezentîndu-l probabil pe decedat, existau pe teritoriul Sciției înainte de apariția sciților.

În legătură cu aceasta s-a pus problema personagiului reprezentat pe statui. Ținem să subliniem că socotim statuile ca reprezentînd — desigur cu posibilitățile artiștilor locali ai vremii — pe cei înmormîntați în movilele respective, desigur nu chiar portrete ci imagini idealizate ale decedaților. Ipoteza Meliukovei[6], potrivit căreia statuile ar reprezenta pe regele scit sau mai probabil divinitatea corespunzătoare lui Ares la care se închinau sciții, ni se pare neprobabilă. Menționăm că într-un mormînt scitic timpuriu la Konstantinovka, r. Melitopol, scheletul întins pe spate avea brațele în poziție asemănătoare cu cea de pe statuia de la Stupina[7].

---

[1] Ginters, *op. cit.*, p. 19—20 și pl. 7/c.
[2] Karl Schefold, *op. cit.*, p. 33.
[3] D. Berciu, *Comunicare la sesiunea Univ. „C. I. Parhon"*, 1957.
[4] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 127.
[5] *Ibidem*. p. 128.
[6] *Ibidem*.
[7] P. D. Liberov, Курганы у села Константиновки. în *KS*, XXXVII, 1951, p. 141.

Ideea de a se aşeza o statuie pe movilă, reprezentîndu-l pe decedat reapare în stepele nord-pontice multe secole după vremea sciţilor, cum reiese din ştirile culese de Rubruck la cumani sau polovţi [1]. Într-o vreme apropiată, la populaţii tiurce din sudul Siberiei, se întîlneşte obiceiul de a se aşeza la mormînt o imagine antropomorfă; unele din acestea poartă inscripţii din care reiese că cel reprezentat de statuie este principalul duşman răpus de cel decedat [2]. Chiar dacă această interpretare nu se poate da statuilor scitice, ideea merită totuşi să fie reţinută.

Şi este bine să se ţină seamă de faptul că obiceiul de a se aşeza o imagine antropomorfă la mormînt apare la populaţii mai mult sau mai puţin nomade, legate de stepă, căci chiar dacă timpul şi spaţiul le desparte, totuşi trebuie să aibă trăsături comune în ceea ce priveşte credinţele şi obiceiurile.

Statuile de luptători din perioada scitică se găsesc răspîndite pe un teritoriu întins, din Dobrogea peste tot sudul Uniunii Sovietice pînă în Kuban, iar majoritatea cercetătorilor care au studiat aceste statui le atribuie sciţilor, ceea ce este firesc dacă ţinem seama de faptul că statuile se află răspîndite pe teritoriul ocupat de sciţi şi aparţin epocii lor. Ar fi totuşi de discutat unele amănunte în legătură cu interpretarea lor. Nu cunoaştem nici o descriere referitoare la sciţi, dar cunoaştem reprezentări de sciţi în arta greco-scită. Aceştia sînt mereu înfăţişaţi în costumul lor caracteristic, majoritatea lor purtînd plete mai mult sau mai puţin lungi şi barbă; numai cîţiva tineri sînt înfăţişaţi fără barbă. De aceea pare ciudat faptul că toate statuile reprezintă personagii fără barbă, fără plete şi — cu excepţia celei de la Sibioara — şi fără mustăţi.

Pe de altă parte, cu toată bogăţia de amănunte pe care le dă Herodot în legătură cu înmormîntarea sciţilor, el nu pomeneşte nimic despre astfel de statui. Mai socotim că trebuie semnalat şi faptul că pe aplica goryth-ului de la Soloha [3] sînt reprezentaţi într-o scenă de luptă sciţi în costumul obişnuit, iar duşmanii lor în costume înrudite, dar nepurtînd barbă, aceştia reprezentînd alt trib, probabil tot nomazi, dar nu cum se crede în general că ar fi putut să reprezinte pe cimmerieni. Cel puţin statuile de pe teritoriul patriei noastre, ţinînd seama de faptul că le datăm în secolul V î.e.n., nu credem că reprezintă sciţi, căci secolul acesta aparţine perioadei cînd în Dobrogea se întinde statul trac al odrizilor [4]. Fără îndoială că existau legături strînse între traci şi vecinii lor sciţi. Tracii foloseau şi ei pumnale de tip scitic, unii dintre ei chiar purtîndu-le după moda scitică, dar toporul dublu purtat de presupusul scit de la Sibioara este tracic.

Luînd în considerare aria de răspîndire a statuilor din vremea scitică, reiese că ea coincide în mare cu aria de răspîndire a statuilor din vremea

---

[1] Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 89 şi 240.

[2] L. A. Evtiuhova, Каменные изваяния южной Сибири и Монголии, în *MIA*, 24, p. 72 şi urm.

[3] Ginters, *op. cit.*, pl. 8.

[4] P. Alexandrescu, *Izvoarele greceşti despre retragerea lui Darius din expediţia scitică*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 337 şi urm.

prescitică. Iar prezența unei dinastii purtînd nume tracice în Bosporul Cimmerian și în Peninsula Taman începînd din secolul V î.e.n. — pe care Rostovțev [1] o putea explica numai prin existența unui puternic element tracic, pentru care însă nu avea date arheologice — s-ar putea documenta întrucîtva prin prezența acestor statui. Și poate nu este întîmplător faptul că o grupă originală a artei locale bosporane din perioada ellenistică și romană este reprezentată de stele antropomorfe [2].

După cum am mai spus, statuile reprezintă o moștenire a epocii prescitice, pe care au putut-o prelua în Dobrogea tracii, în Scitia fie sciții, agricultori sau nomazi, fie rămasă în tradiție la populația locală ajunsă sub dominația sciților. Pînă în prezent însă nu cunoaștem nici un mormînt de conducător scit asociat cu imaginea lui realizată în piatră, și același lucru se poate spune și despre mormintele conducătorilor traci. Rămîne ca săpăturile arheologice în cît mai multe necropole tumulare din aria amintită să aducă rezolvarea problemei apartenenței etnice a statuilor de luptători din vremea sciților.

A. D. ALEXANDRESCU

ДВЕ ФРАКО-СКИФСКИЕ СТАТУИ ИЗ ДОБРУДЖИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает две статуи типа „Каменной бабы", найденные в Добрудже. Одна из них (Инв. № L 1 759; рис. 1 и 2) была случайно обнаружена в 1956 г. в Ступине (район Хыршова, Констанцская область) на холме неподалеку от курганов. Она высечена из известняка и изображает вооруженного акинаком воина. Другая статуя (Инв. № L 7; рис. 3 и 4), входящая в старые коллекции Национального Музея древностей, также высечена из известняка; она похожа на первую с той разницей, что отсутствует изображение меча, которое, возможно, было сделано из другого материала.

Также в Добрудже, в кургане Сибиоры уже давно была найдена третья статуя, высеченная из гранита; она изображает воина с ожерельем на шее; у пояса слева висит горит, а справа секира и акинак; в руках он, вероятно, держит лук. Автор считает последнюю статую типологически более древней, хотя типология играет незначительную роль, если учесть ограниченное число статуй и их распространение на обширной территории; важным элементом является идея, а не способ ее выражения тем или иным ваятелем.

Попытка датировки добруджских статуй прежде всего основывается на их форме, затем на элементе, который может указать на более точную

[1] M. Rostovțev, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 39—40.

[2] A. P. Ivanova, Боспорские антропоморфые надгробия, în SA, XIII, 1950, p. 239 și urm.

дату, а именно на форме бокового продолжения ножен меча. Остальные элементы статуи не дают более точных хронологических указаний, но в то же время не противоречат этой датировке.

В основном, описанные статуи напоминают статую из Александровска, которую автор датирует VI в. до н. э. Наиболее же сходной является статуя V в. до н. э., найденная в дельте Дона. Форма бокового продолжения ножен меча, отмечаемая на ступинской статуе, встречается лишь на мече-эмблеме, случайно обнаруженном в Меджидии и датируемом концом V в. до н.э., а также на фрагментарной статуе скифского воина из Ждановска, которая восходит к эпохе не позднее V в. н.э. Все эти соображения заставляют отнести обе добруджские статуи ко второй половине V в. до н. э.; более древнюю статую из Сибиоары можно датировать первой половиной или серединой того же века.

Большинство статуй этого типа были обнаружены неподалеку от курганов, они изображали умерших. Обычно статуи приписывали скифам; это вполне естественно, так как они принадлежат территории и эпохе скифов. Следует отметить, что ни одна из статуй не изображает бородатых людей, хотя в греко-скифском искусстве скифы почти всегда изображены с бородой. Во всяком случае, обычай курганных погребений и установки надгробных антропоморфных изображений являются наследием предшествовавшей скифам эпохи. Быть может, этот обычай сохранило местное население, подпавшее под господство скифов, или он был заимствован скифами-кочевниками, либо пахарями; во всяком случае, ни в одном из до сих пор известных погребений скифских вождей не обнаружено статуй. Что касается Добруджи, то наследие доскифской эпохи могли заимствовать фракийцы. Однако вопрос о статуях воинов скифской эпохи может быть разрешен лишь после систематических раскопок многих курганов в ареале распространения указанных статуй, простирающемся от Добруджи до Кубани, включая южную часть Советского Союза.

ОБЪЯСНЕНИЯ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Статуя из Ступины.
Рис. 2. — Статуя из Ступины.
Рис. 3. — Статуя из Добруджи.
Рис. 4. — Статуя из Добруджи.

DEUX STATUES THRACO-SCYTHES DE DOBROGEA

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux statues du type « Kamennaja baba » trouvées en Dobrogea. La première (n° d'inventaire *L* 1759; fig. 1 et 2) a été découverte par hasard, en 1956, à Stupina (district de Hîrşova, région de Constanţa), sur une colline à proximité de quelques tertres. Elle est en pierre calcaire et représente un guerrier armé de l'akinakès. La seconde statue (n° d'inventaire *L* 7; fig. 3 et 4), qui fait partie des

anciennes collections du Musée National des Antiquités, est également en calcaire et ressemble à la première, sauf qu'il lui manque le poignard, peut-être exécuté d'un matériel différent et fixé ensuite à la statue.

C'est encore de Dobrogea que provient une troisième statue, découverte depuis assez longtemps à Sibioara, dans un tertre. Celle-ci est en granit. Le guerrier qu'elle représente porte au cou un collier et, à la ceinture, sur la hanche droite, le carquois (gorythe) et, à la hanche gauche, la hache de combat et un akinakès. Les mains tiennent probablement un arc. Cette dernière statue est considérée par l'auteur comme plus ancienne, au point de vue typologique, bien que, étant donné le nombre réduit des statues connues et leur dispersion sur un vaste espace, la typologie joue ici un rôle secondaire, car c'est l'idée qui était l'élément important et non pas la manière dont elle était exprimée par tel ou tel sculpteur.

L'essai de dater les statues trouvées en Dobrogea s'appuie en premier lieu sur leur forme et, en second lieu, sur l'élément apparemment le plus susceptible de fournir une date tant soit peu rapprochée ; à savoir, la manière dont la gaine du poignard est prolongée latéralement. Les autres éléments qui apparaissent sur les statues ne permettent pas de leur assigner une date plus précise, mais ne la contredisent pas non plus.

En général, les statues décrites se rapprochent de la statue d'Alexandrovsk, que l'auteur date du VIe siècle avant notre ère, mais celle qui leur ressemble le plus est la statue trouvée dans le delta du Don, datée du Ve siècle avant notre ère. La forme du prolongement latéral de la gaine du poignard de la statue de Stupina ne se retrouve que sur un emblème en forme de poignard trouvé fortuitement à Medgidia et daté, approximativement, de la fin du Ve siècle avant notre ère, ainsi que sur un fragment de statue de guerrier scythe de Jdanovsk, qui ne semble pas remonter plus haut que le Ve siècle avant notre ère. Toutes ces considérations imposent, comme date pour les deux statues de Dobrogea, la seconde moitié du Ve siècle avant notre ère ; la statue de Sibioara, un peu plus ancienne, pouvant être datée de la première moitié de ce même siècle.

La plupart des statues de ce genre ont été découvertes dans des tertres et représentaient le défunt. Les statues, ont généralement été attribuées aux Scythes, ce qui est tout naturel, car elles appartiennent à leur territoire et à leur époque. L'auteur observe encore qu'aucune de ces statues ne représente un personnage barbu, bien que dans l'art gréco-scythique les Scythes soient toujours représentés avec une barbe. En tout cas, la coutume d'inhumer dans des tertres et de placer par-dessus une image anthropomorphe, est un héritage de l'époque antérieure aux Scythes. Cette coutume a pu être conservée en Scythie par la population locale tombée sous le joug des Scythes ou bien adoptée par les Scythes, soit nomades, soit agriculteurs. Néanmoins, aucune des tombes de chefs scythes, connues jusqu'ici, n'est associée à une statue. En ce qui concerne la Dobrogea, l'héritage de l'époque préscythique a pu être adopté par les Thraces. Cependant le problème des statues de guerriers de l'époque

scythique ne sera résolu que par des fouilles systématiques, entreprises sur un nombre de tertres aussi grand que possible, dans l'aire de diffusion de ces statues, laquelle, partant de la Dobrogea couvre le Sud de l'Union Soviétique et s'étend jusqu'au Kouban.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La statue de Stupina.
Fig. 2. — La statue de Stupina.
Fig. 3. — La statue de Dobrogea.
Fig. 4. — La statue de Dobrogea.

ELEMENTELE TRACO-GETICE
ÎN SCITIA ȘI BOSPORUL CIMMERIAN *

Preliminarii. S-a relevat de multă vreme prezența unor elemente tracice în Scitia și regatul bosporan, adică în sudul actualei R.S.S. Ucrainene, în Crimeea și Peninsula Taman, de-a lungul țărmului nordic al Pontului Euxin, în niște ținuturi izolate și destul de îndepărtate de spațiul traco-getic din Peninsula Balcanică și valea Dunării de jos. În textele literare, monedele căpeteniilor bosporane, dar mai ales în numeroasele

* Acest studiu istoric-lingvistic și epigrafic a fost redactat în anul 1947, fiind apoi îmbogățit, în măsura posibilului, cu noi informații documentare și date bibliografice.

În afară de abreviațiile adoptate în revistă sînt utilizate în prezentul articol următoarele abreviații :

ADB = *Antike Denkmäler in Bulgarien*, bearb. v. E. Kalinka, Viena, 1906.
CAH = *Cambridge Ancient History* (vol. VIII, 1930).
Detschew, *Sprachreste* = D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957.
DTR = G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, DissPann*, II, 14, Budapesta, 1938.
FGH = *Die Fragmente der griechischen Historiker*, von Felix Jacoby, Berlin, I, 1923; II, 1926; III, Leida, 1940.
GDI = *Sammlung griechisch Dialektinschriften*, hg. v. H. Collitz, F. Bechtel, I, 1884; II, 1899, III, 1888; IV, 1886.
Head, *HN* = Barclay V. Head *Historia numorum, A manual of greek numismatics*, ediția II, Oxford, 1911.
IAK = *Izvestiia imperat. archeol. komisii*, I, Petrograd, 1901.
Ist. Bosp. = *Iz istorii Bospora*, Moscova, 1935
Izv Muz = *Izvestiia narod. Muzei*, Sofia, 1907.
KW = *Griechische Grabreliefs aus Südrussland*, hg. v. Galgolf Kieseritsky-C. Watzinger, Berlin, 1909.
Matarch = *Materiali po arheologhii Rosii.*
Minns = Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.
Pridik, *Stemp.* = E. Pridik, *Die Astynomennamen auf Amphoren — und Ziegel — stempeln aus Südrussland*, Berlin, 1928.
Rostovzev, *Ir. Gr.* = M. I. Rostovzev, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922.
Tomaschek = W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, Viena, 1893—1894.
WP = A. Walde-J. Pokorny, *Vergl. Wörterbuch der idg. Sprachen*, Berlin.
ZapOd = *Zapisti imper. odesskago obštestva istorii i drevnostie.*

inscripții ale regiunii se păstrează o bogată serie de nume personale deosebite de cele grecești și iraniene (scitico-sarmatice) și care-și află corespondenți deplini ori analogii foarte apropiate numai în onomastica traco-geților. Asemenea prețioase mărturii — deși lipsește o tradiție documentară sau măcar o mențiune izolată despre existența unei grupe trace în spațiul

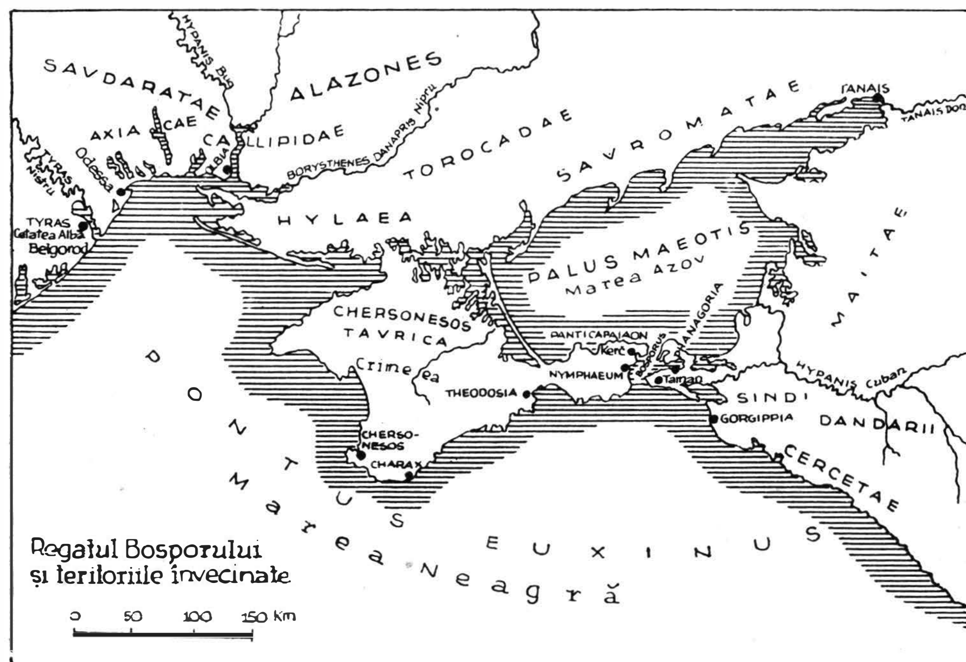

Fig. 1. — Țărmul nordic al Pontului Euxin, cu localitățile principale în care s-au descoperit inscripții cu nume personale traco-getice.

scito-sarmatic — arată că e vorba aici cu toată siguranța de niște enclave trace, a căror origine și importanță au fost apreciate în chip diferit de cercetători în cursul secolelor XIX și XX. Opiniile respective au variat în funcție de mijloacele documentare disponibile ca și de atitudinea personală a fiecărui erudit față de putința înrudirii între tracii balcanici și populațiile legendare din teritoriul scitic, în primul rînd cimmerienii; această divergență de opinii persistă și astăzi, fără a se întrevedea încă o soluție deplin mulțumitoare pentru o problemă lingvistică și istorică de oarecare importanță.

Pentru simplificare și mai multă claritate, vom observa de la început că enclavele traco-getice din Sciția și Bospor se repartizează în două zone bine distincte: *a*) teritoriul de la vest de Nipru (Borysthenes), *b*) Crimeea estică, Taman și țărmurile Mării Azov. Dacă elementele din colțul sud-vestic al Ucrainei (între Nistru și Nipru) se explică mai ușor — cum s-a admis de cei mai mulți — prin faptul unei depline continuități geografice

cu spaţiul traco-getic din Balcani şi de la Dunăre, poate în sensul unei expansiuni traco-getice spre răsărit, — în schimb elementele mult mai numeroase şi compacte din centrul regatului bosporan (mai ales la Panticapaion, actualul Kerci) au fost justificate prin ipoteze şi teorii grupate în jurul a trei soluţii mai de seamă: 1) simplu import de nume personale trace de către dinastia bosporană (de neam iranian) a Spartokizilor, după Boeckh (mai jos, p. 311); 2) emigrare de traci, în formaţii militare de mercenari, începînd din secolul V î.e.n., sau prin deplasări paşnice ale populaţiei pe uscat ori pe mare (Perrot, Geyer etc., resp. Mateescu); 3) vechime mai mare, un fel de „autohtonie" a acestor traci, descendenţi ai cimmerienilor sau ai altor seminţii de spiţă tracă (Minns, Rostovţev, Pârvan etc.). Din aceste formule, prima a fost demult abandonată, după ce s-a remarcat că nu numai dinastia Spartokizilor (respectiv regii Cotys, Rhescuporis, Rhoemetalces din secolul I şi urm. e.n.) ci şi elemente populare de rînd în regatul bosporan poartă nume de cea mai pregnantă şi autentică factură tracică. Azi sînt luate în seamă numai cele două formule din urmă, pe care le vom examina mai deaproape în paginile următoare, fără intenţia şi pretenţia de a formula noi ipoteze şi conjecturi alături de cele existente. În loc de această preocupare, socotim că readucerea în discuţie a problemei istorice-lingvistice a elementului traco-getic în Sciţia şi Bospor comportă în prealabil necesitatea reexaminării materialului documentar al n u m e l o r p r o p r i i, care n-a fost clasificat şi interpretat corect nici în amplul repertoriu al lui L. Zgusta (vezi mai jos, p. 315), nici de G. G. Mateescu, care s-a ocupat mai intens cu problema tracilor din spaţiul scito-sarmatic într-o lucrare ce avea drept obiectiv tocmai clasificarea acelor *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico* (*ED* II, 1924, p. 223—237), — cercetare meritorie şi interesantă, care însă este departe de a putea fi luată ca model, nesatisfăcătoare nu numai prin concluziile de ordin general, ci mai ales prin felul defectuos cum a fost alcătuit repertoriul de *nomi traci* (mai jos, p. 316), care necesită o integrală revizuire cu modificări substanţiale, spre a stabili o temelie mai solidă pentru discuţiile asupra chestiunii istorice şi etnologice a extensiunii spre est a tracilor în afara graniţei lor etnice, ca şi asupra relaţiilor dintre seminţiile traco-getice şi cele iraniene.

Înainte de expunerea într-un repertoriu critic a acestui material onomastic (care constituie singurul indiciu asupra caracterului tracic al unei părţi a populaţiei de la ţărmurile nordice ale Pontului Euxin în antichitate), socotim utilă şi necesară orientarea asupra expansiunii traco-getice în spaţiul scito-sarmatic în lumina cercetărilor şi opiniilor de pînă acum.

A) GEŢII DE LA RĂSĂRIT DE SIRET

Între Siret (vechiul Tiarantos-Hierasus, graniţa geografică de răsărit a Daciei libere, dinainte de anul 106 e.n.) şi Nistru, populaţia daco-getică, era amestecată cu triburi celto-germanice şi sarmatice, a căror aşezare şi importanţă (în baza datelor documentare vagi şi nelipsite de echivoc)

nu pot fi indicate mai deaproape, după cum acest lucru nu poate fi stabilit nici pentru geto-dacii de aici. Vasile Pârvan, examinînd expansiunea estică a daco-geţilor (*Getica*, p. 238—247), consideră de origine getică nu numai triburi cu nume de apartenenţă evidentă (*Carpo-dacii*, *Costobocii*; cf. şi „deşertul geţilor", Strabo VII 306, interpretat de Müllenhoff [1] şi Pârvan [2] ca „stepa Geţilor", prin Bugeac), dar şi grupuri mult mai puţin sigure, ca *Harpii*, *Carpiani*, *Tyragetae* [3], *Tagri*. În legătură cu populaţia teritoriului dintre Siret şi Nistru, poate fi acceptată numai în parte concluzia lui Pârvan (p. 240): „că (aceste regiuni) erau de fapt ţări dacice, ni se confirmă prin toponimia ce ne-a păstrat tot Ptolemaeus din această regiune transdanubiană a Moesiei Inferioare: el cunoaşte aici, între Siret şi Nistru, chiar pe Nistru oraşul Tyras (cu numele lui getic), deasupra braţului Chiliei, la mare, Ἅρπις πόλις — iar la răsăritul Siretului *Zargidaua*, *Tamasidaua* şi *Piroboridaua* (III 10, 7—8)". Fiind rare inscripţiile din această regiune avem puţine nume personale traco-getice, cum ar fi *L. Iul*(*ius*) *Iulianus qui et R u n d a c i o* la Şendreni (lîngă Bărboşi, pe malul Siretului [4]; numele a fost interpretat de Mateescu [5] ca o formă romanizată a traco-dacului **Runda-ces*, care ar avea aceeaşi rădăcină cu *Rhondes* [6]; dar *Rundacio* ar putea fi o formă latinizată a numelui de rîu din Asia Mică *Rhyndacos*, cunoscut şi ca nume de persoană [7]. Un provincial roman din Piroboridava, stabilit la Novae în Moesia

---

[1] K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III, 1892, p. 145.

[2] V. Pârvan, *Getica*, p. 67.

[3] În ce priveşte pe *Tyragetae*, e de observat că numele lor nu pare a fi avut însemnarea de „geţii de la Tyras" (Pârvan, *op. cit.*, p. 67, 238); dar nu poate fi interpretat nici în sensul preconizat de P. Kretschmer, *Glotta*, XXIV, 1936, p. 42—43, care considerînd pe *Tyragetae* ca scitic şi derivat cu sufix *-g-* + *-ta* (care formează plurale, la fel ca în *Massagetae, Thyssagetae,* tot scitice), afirma că *Getae* este o formă scurtată dintr-un nume mai lung derivat cu *-g-* *-t-*, *-k-* (ori *-g-*)*-t-*, cum ar fi *Malyketae, Madygetae.* Prescurtarea unui astfel de nume ar fi fost făcută, după Kretschmer, de vreun popor străin, nu de sciţi. Din aceste premise prea puţin consistente ar rezulta concluzia, *dass die Geten, wie ihre Nachbarn im Westen, die Agathyrsen, einen skythischen Namen trugen und daher wohl wie jene aus einer skythischen Oberschicht, die dem Volke den Namen gab, und einer thrakischen Unterschicht bestanden.* Asemenea încheiere cu totul ipotetică are de fapt puţine şanse de a fi adeverită, după cum pretinsa influenţă religioasă scito-iraniană asupra traco-geţilor înainte de sec. V î. e. n. nu poate fi adeverită prin nici o probă documentară (vezi *Religia geto-dacilor*, în *AISC*, V, 1947, p. 102). De altfel mult înainte de Pârvan şi de Kretschmer, K. Müllenhoff făcea judicioasa observaţie (*loc. cit.*) *ob aber Tyrageten* (Strabo, Plin., Ptol.) *Geten am Tyras sind oder nur Dnjestranwohner bedeuten, kann dahingestellt bleiben*; *einigermassen wahrscheinlich wird jene Annahme, da Plin. ganz in ihrer Nähe auch Krobyzen nennt.* Se pare că asemănarea formală între *Getae* traci şi sciticele *Tyra-*, *Massa-*, *Thyssa -getae* să fie întîmplătoare, fără o înrudire etimologică reală. În cele trei nume scite, *-getae* ar fi un sufix, cum a preconizat Kretschmer, în timp ce *Getae* — fără a fi rezultat *durch Kürzung eines solchen Namens* — reprezintă o rădăcină i. *-e.*, cum ar fi *guet- „a vorbi, a grăi" în cuvinte ca arm. *kočem* „a chema, a numi", koč „invitaţie", v. sax. *quidi* „cuvînt(are)", ahd. *chetten* „a saluta", etc. (WP, I, p. 672, nr. 3), ceva mai potrivită prin valoarea ei morală pentru a forma nume de trib (popor), decît cea indicată de Tomaschek, I, p. 92.

[4] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana* , *ARMSI*, XXXVI, nr. 4, p. 11 (= *Berl. philol. Wochenschrift*, 1913, 1563).

[5] G. G. Mateescu, *ED*, I, 1923, p. 213.

[6] Despre *Rhondes* în *RE*, Ia, col. 770.

[7] De ex.: *IG*, II, 3105.

Inferior pe malul Dunării, poartă nume curat latin [1]. La Tyras (Belgorod, Cetatea Albă, Akerman), se întîlnesc nume traco-getice ca : *Mocca*, *Zures* şi *Susos*.

După trecerea fluviului Tyras (Nistrul) urmele traco-getice se răresc pentru a dispare apoi cu desăvîrşire pe măsură ce înaintezi spre interiorul stepelor scitice. Singurul toponimic sigur daco-getic este *Clepidava* [2] în Podolia, într-o regiune cu nume locale celtice [3]. Valoarea şi puterea elementului traco-getic nu pot fi indicate nici măcar cu aproximaţie largă ; dar nu trebuie să ni le imaginăm de mari proporţii, exagerînd lucrurile şi forţînd ipotezele, cum a făcut Vasile Pârvan, care consideră că pe o zonă întinsă la graniţa răsăriteană a spaţiului geto-dacic ar fi avut un rol covîrşitor tribul carpilor : „nu poate fi deci vorba (cum crede Tomaschek), atunci cînd urmărim aceste necontenite năvăliri, doară de un mic grup de triburi getice din Moldova şi Basarabia — asemenea costobocilor, tyrageţilor ori tagrilor [din care numai costobocii sînt de fapt seminţie geto-dacică, vezi mai sus, p. 306] ; ci carpii au alcătuit o mare naţiune, întinzîndu-se, precum am căutat a demonstra mai sus, în chip compact de la Vistula şi pînă la gurile Dunării şi Niprului pe întregul versant nordic şi estic al munţilor lor, «Capaţii». Această concluzie, singură, ne poate lămuri de ce elementul getic e răspîndit aşa de departe, chiar dincolo de Nistru, precum ne spune Ptolomaeus textual, tocmai prin *Harpioi* pînă la Niprul de jos (III 10, 7)” [4]. Această aserţiune ar fi confirmată — după acest cercetător — prin numele locale şi personale de la răsăritul Nistrului şi anume nu prin toponimice ca *Axiaces*, *Crobyzi*, *Rhode*, *Saggarius*, *Ordessos* [5], considerate de Pârvan „simple dublete ale regiunii geto-crobyzice de la sudul Dunării” [6], ci — tot după el — de altele ca : *Sardi* trib în peninsula „Drumul lui Ahile” de la gura Niprului [7], comparat cu *Sardica* şi *Serdi* în Tracia ; insula *Berezan* cu nume de origine tracică [?], *Serimon* localitate pe Nipru [8]. E de la sine înţeles că aceste trei nume de locuri nu sînt lipsite de echivoc ; în nici un caz ele nu pot avea valoarea doveditoare în sensul dorit de Pârvan, fiind cazul ori a unor asemănări formale întîmplătoare, ori a unor elemente toponimice comune în domeniul tracic şi în cel scitic-iranian (cum ar fi *Sard* —, care e şi iliric etc.).

Dacă toponimia regiunii este atît de puţin probantă, în schimb între numele personale în inscripţiile dintre Nistru şi Nipru (la malul mării) apar unele evident traco-getice, relevate aproape toate după Mateescu, de Pârvan [9] ; dar ambii au cuprins în listele lor şi o serie de nume (de la Olbia) cu siguranţă i r a n i e n e, străine de onomastica tracă : Ablonacos, Agillas, Zalsis, Zobeis, Zorsanos, Carzeis, Carzoazos, Mucu-

---

[1] *JÖAI*, XXXI, 1939, Bbl. 129—130, 6 (din Novae-Steklen, Bulgaria) : *Aeliae Publiae, Aurel(ius) Victor Perburdavensis, qui et Buricod (avensis) et Aelia Dionysia parentes filiae.*

[2] Ptolem., III, 5, 15.

[3] Pârvan, *Getica*, p. 238.

[4] *Ibidem*, p. 242—243.

[5] Plin., *Nat. hist.*, IV, 12 (26), 82.

[6] Pârvan, *Getica*, p. 243.

[7] Plin,, *Nat. hist.*, IV, 12 (26), 83.

[8] Ptolem., III, 5, 14 ; Pârvan, *Getica*, p. 245 şi urm.

[9] Pârvan, *op. cit.*, p. 243 şi urm.

nagos, Mucunacyros, Ospinmazos, Uarzbalos, Urgbazos, Purthaces etc. La acestea, Pârvan s-a considerat îndreptăţit să mai adauge o serie de nume, „tracice" după impresia sa, „ca sigure ori numai ca probabile"[1], care sînt de asemenea, fără nici o excepţie, evident iraniene. Cu astfel de exagerări inutile cei doi cercetători s-au străduit în zadar să amplifice numărul şi puterea elementului traco-getic la Olbia, — ceea ce critica obiectivă trebuia să rectifice, precizînd că aici numele trace sînt în total abia şaisprezece (afară de cele dubioase, notate în repertoriul nostru cu *) şi anume : *Braiados* (?), *Cunos*, *Daos*, *Dizazelmes*, *Dizes*, *Dreibalis*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Golas*, *Moccas*, *Mucatralis* (probabil originar de la Durostorum-Silistra, Moesia Inferior), *Seuthes*, *Spartokos*, *Porobonus* (divinitate), *Zinna*, *Zurozis*. Dintre acestea, unele ca *Daos*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Zurozis*, *Zurozios* (*Zures* între Prut şi Nistru), sînt nume specific getice, întîlnite mai ales în zona dobrogeană ori la geto-daci şi par să indice o prelungire firească, prin sudul regiunii dintre Prut şi Nistru, a ramurii nordice a tracilor : este o legătură organică în cadrul unei depline continuităţi geografice în acest spaţiu al ţărmului vestic şi nord-vestic al Pontului Euxin.

Nu se poate spune cînd şi în ce împrejurări s-a aşezat populaţia getică în teritoriul sarmatic de la răsărit de Nistru, dacă este adică de dată mai veche ori reprezintă numai resturi ale unei extinderi mai recente, anume din secolul I î.e.n., cînd puterea daco-getică a ajuns la maximul dezvoltării ei sub Burebista. Deveniţi expansivi şi cuceritori, într-o ascensiune vertiginoasă ce i-a dus la înjghebarea unei mari formaţiuni politice traco-dacice (despre care însă lipsesc amănunte în izvoarele istorice), daco-geţii — între alte succese — au zdrobit la răsărit pe bastarnii din preajma Nistrului şi au ajuns la sfîrşitul primei jumătăţi a secolului I î.e.n. pînă la Olbia. Înfloritoarea cetate grecească de la Pontul Euxin a fost distrusă şi jefuită în chip sălbatec de cetele getice ale lui Burebista [2]. În legătură cu asemenea fapte războinice au fost puse, în chip firesc, elementele populare traco-getice ale inscripţiilor de la Olbia. Cu un veac în urmă, pe baza materialului şi a cunoştinţelor reduse de atunci, August Boeckh admitea (*CIG* II, p. 109) că o dată cu invazia spre răsărit sub Burebista pînă la Olbia, au putut rămîne în preajma acestei cetăţi elemente din masa geţilor, de la care s-ar fi transmis nume getice ca *Uarzbalos*, *Dreibalis*[3]. Această

[1] *Ibidem*, p. 244 şi urm., *Maniagos*, *Mugisagos*, *Uziagos*, *Parspanacos*, *Peldios*, *Poracos*, *Pideis* (*Pidu*, *Pidanos*), *Sanagos*, *Saratos*, *Sthazeis*, *Sirduchansos*, *Scartanos*, *Sciluros*, *Sorozos*, *Suchubazos*, *Tanasisos*. — Sub influenţa lui Mateescu şi fără un control personal (totdeauna posibil şi necesar), D. Detschew cuprinde în repertoriile sale de nume personale trace o serie de elemente scito-sarmatice, ca : *Abroagos*, *Agathyrsoi*, *Dalas*, *Dalosacos*, *Carzoazos*, *Metagos*, *Mezacos*, *Mucunagos*, *Xebanocos*, *Varzbalos*, *Vastobalos*, *Petizaces*, *Sacedallos*, *Saratos*, *Saurophos*, etc. ; *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952 (vezi *SCIV*, VII, 1956, p. 449) şi *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957 (cf. *Dacia*, N. S., II, 1958).

[2] Dio Chrysostomus, XXXVI 4 ; *Syll.* 730. Pârvan, *Getica*, p. 80 ; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpathenbeckens im I. Jh. v. Chr.*, Budapesta, 1942, p. 8—9, *Archivum Eur. centro-orientalis*, VIII, 1—2 ; E. Diehl, *RE*, XVII, 1937, col. 2422.

[3] A. Boeckh, *CIG*, II, p. 109 : *... et Getae quidem, Thracica gens, quum circa a. U. c. 700 Olbiam usque progressi sint, non negaverim ex illis aliquos in vicina remansisse et nomina Getica Olbiae ab illis potuisse propagari* : *ac fortasse ex hoc genere sunt* U a r z b a l o s *et cum alia terminatione* D r e i b a l i s (etc.)". Dar U a r z b a l o s este nume iranian, nu trac, cum greşit credeau Boeckh, Mateescu, Pârvan, Detschew şi alţii după ei.

ipoteză nu poate fi nici confirmată şi nici combătută cu deplin succes. Totuşi, se pare că ea nu este o soluție suficientă, căci principial nu e probabil ca dintr-o incursiune prădalnică a unor cete de războinici să se fi desprins elemente populare paşnice care să se stabilească la Olbia, alcătuind o enclavă destul de puternică şi capabilă de a se menține aici în curs de generații şi poate chiar secole. E necesar a presupune că elementul traco-getic a pătruns în teritoriul dintre Nipru şi Nistru înainte de incursiunea lui Burebista, pe calea unei extensiuni paşnice, sau că forma o parte a populației localnice din îndepărtate vremuri, nepătrunse de sărăcăcioasele noastre mijloace de investigație. În orice caz, mai simplu e să se admită — cum s-a spus — ambele soluții, care se împacă destul de uşor una cu alta : existența unei populații traco-getice mai vechi între Nistru şi Nipru, la țărmul Pontului Euxin, care a fost eventual consolidată prin expansiunea militară şi politică de scurtă durată de sub Burebista [1].

B) REGATUL BOSPORAN
(Crimeea orientală și Valea Cubanului)

Cea mai mare parte din elementele trace de pe malurile nordice ale Pontului Euxin, se află la est de Nipru, în Crimeea de răsărit, adică în centrul vechiului regat al Bosporului [2], în primul rînd în capitala acestui stat, la Panticapaion (Kerci). Aici elementul tracic a avut de timpuriu şi importantul rol politic de factor conducător al statului prin celebra dinastie a Spartokizilor, care prin întemeietorul ei oferă și cea mai veche atestare de nume trace în Bospor, din sec. V î.e.n.

Dinastia Spartokizilor. În anul 438 î.e.n. dinastia bosporană cu nume şi foarte probabil de neam grecesc Archaianactidai este înlăturată (în împrejurări necunoscute) de *Spartokos* (διεδέξατο τὴν ἀρχὴν Σπάρτοκος — a luat succesiunea Spartokos ; Diod., XII, 31, 1), care a întemeiat dinastia ce-i poartă numele domnind aici pînă la 107 î.e.n. [3]. În ce priveşte obîrşia acestui „archon" rebel (ori poate succesor paşnic ?), lipseşte orice dovadă documentară ; singurul indiciu îl dă n u m e l e lui, *Spartokos*, de caracter trac evident, de multă vreme recunoscut, care se repetă în curs de cîteva generații în familie [*2*, *5*], alături de alte două nume trace ori traco-ira-

[1] Minns, p. 38 : *it looks as if along the coast there remained representants of some other populations. Getae in west about Ister and Tyras, and perhaps in the Olbia, district* ; Mateescu, *ED*, II, 1924, p. 224 : *la presenza sul posto di una* p o p o l a z i o n e t r a c i a *consolidata poi dall'estensione geto-dacia sotto il regno di Burebista, la quale popolazione si stendeva probabilmente fino a Olbia ed anche più all'est di questa città al fiume Boristene, dove si è mantenuta sino nell'epoca imperiale, alla quale spettano molte iscrizioni contenenti nomi traci.*

[2] Despre istoria statului bosporan, v. V. F. Gaidukevici, Боспорское царство, Moscova — Leningrad, 1949, p. 42 şi urm. care înlocuieşte sinteza mai veche a lui M. I. Rostovțev, *The bosporan kingdom*, în *CAH*, VIII, 1930, p. 561—589, cu izvoare şi bibliografie, la p. 784—786 ; art. *Bosporos* de Brandis, *RE*, III, 1897, col. 657—789. Pentru materialul documentar, vezi Rostovțev, *Skythien und der Bosporus, I, Kritische Übersicht der schriftlichen und archaeologischen Quellen*, Berlin, 1936.

[3] Tabela genealogică a dinastiei spartokide la art. *Pairisades* de Erich Diehl, în *RE*, XVIII, 2419—2420 şi Minns, p. 583.

niene *Pairisades* [*1—6*] şi *Comosarye* (var. *Camasarye*), împreună cu nume greceşti (Satyros, Leukon, Metrodoros, Gorgippos, Apollonios, Prytanis, Eumelos etc.), acestea din urmă explicabile prin puternica influenţă culturală elină. Faptul că numele Spartokos se întîlneşte şi în Tracia : forma *Sparadokos*, prinţ odriz [1], *Spartokos* şi *Spartakos* (frecvent în inscripţii şi

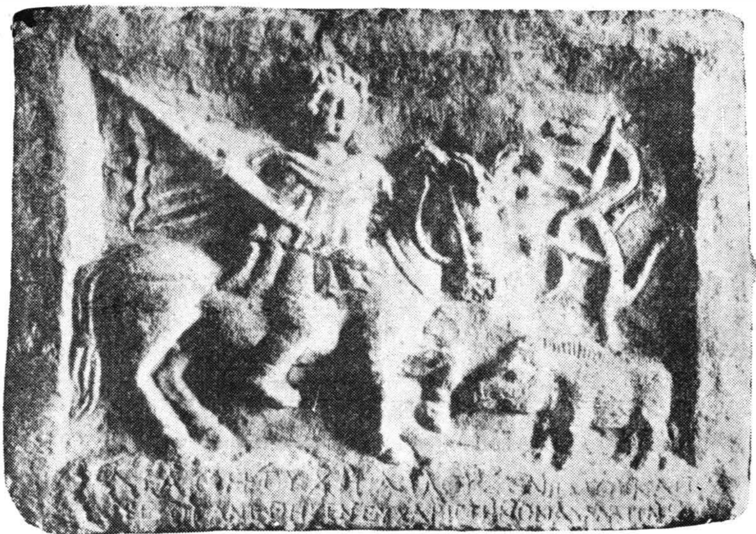

Fig. 2. — Relieful votiv cu scena „Cavalerului vînător", închinat de tracul Auluzenis (din regiunea Kerci sau Taman; Muzeul Ermitaj, Leningrad).

papirusuri) a sugerat în chip firesc unor erudiţi ideea de a face legătura între dinastia bosporană şi dinastia odrizilor balcanici, considerînd pe cea dintîi ca derivată din cea din urmă ori înrudite într-un fel, sau admiţînd cel puţin originea balcanică a căpeteniei întemeietoare de dinastie Spartokos. Mai curioasă apare acum vechea opinie formulată de filologul şi epigrafistul german August Boeckh la 1843 : neexistînd — după cunoştinţele reduse ori nule de atunci — nume trace în inscripţii şi deci elemente populare de origine tracă în cuprinsul regatului bosporan, numele „regale" purtate de principii de aici (*Spartokos*, *Comosarye*, *Pairisades*) au fost

[1] Thucyd., II, 101, 5; IV, 101, 5; Obst, în *RE*, III A, 1261. De altfel, acest nume considerat de cercetători nume „regal" nu pare a fi fost frecvent în dinastia odrizilor, căci e atestat o singură dată, purtat nu de unul din regii traci, ci de fratele regelui Sitalces şi tată al succesorului acestuia Seuthes. Toţi tracii cu numele *Spartokos* (*-akos*) sînt oameni de rînd, nu membri ai vreunei dinastii ori căpetenii regale, iar cel mai celebru, şeful rebeliunii din a. 73—71 î. e. n. în Italia (Münzer, *RE*, III A, 1528—1536) era un sclav din Tracia.

importate din Tracia balcanică [1]. Aserţiunile lui Boeckh despre modul de „împrumutare" a numelor trace în dinastia bosporană, construite pe combinaţii ingenioase, nu au în realitate nici un temeiu documentar, cel puţin în ce priveşte familia domnitoare a Spartokizilor şi semnificaţia istorică a numelor trace purtate de cîţiva din membrii ei. După alţi erudiţi, „rebelul" de la anul 438, succesor al ultimului Arheanactid, ar fi fost o căpetenie de spiţă odriză, comandant al unor formaţii de mercenari din Tracia, pornit spre Bosporul cimmerian din spirit de aventură ori la cererea dinastiei de la Panticapaion [2], ceea ce însă alţii au considerat ca ipoteză nesigură [3], ori au luat ca lucru cert [4]; totul fiind, precum se vede, chestiune de preferinţă personală din partea cercetătorilor moderni. Cercetătorii mai prudenţi au socotit însă echivocă şi deocamdată insolubilă problema originii şi ascendenţilor lui Spartakos [5]; cum conchidea cel mai bun cunoscător al istoriei bosporane, Rostovţev, nu avem un element documentar decisiv asupra locului de origine a dinastiei spartokide, despre al cărui întemeietor nu se poate spune dacă era un „condottiere" trac (*Thracian mercenary leader* — Minns), venit la chemarea Arheanactizilor în Bospor, sau era un „rezident" trac mai vechiu al oraşului Panticapaion (pus în legătură cu dinastia odrizilor de mitografii antici ori de erudiţii moderni), sau în sfîrşit era un element local, vlăstar al familiei regale cimmeriene [6]. Ca lucru sigur poate fi luată lipsa unui temeiu istoric pentru presupusa legătură de înrudire cu dinastia tracă a odrizilor, înrudire imaginată şi de mitografii atenieni prin ticluirea unei genealogii care-l făcea pe Spartokos descendent din eroul legendar Eumolpos [7]. Mai probabilă este în schimb legătura dinastiei spartokide cu populaţia locală tracică, destul de numeroasă şi compactă în Bosporul cimmerian.

Populaţia tracă în regatul bosporan. Teoria despre originea din Tracia (Odrizia) a lui Spartokos, ca o căpetenie de mercenari şi aventurieri plecaţi la chemarea Arheanactizilor spre Bospor nu are în sprijinul ei decît asemănarea numelui său cu al prinţului odriz Sparadokos; există prea puţine şanse de a fi verificată această teorie formulată fără a ţine seamă

---

[1] A. Beockh, *CIG*, II, p. 102 *unde facile coniicias, inter regias domos, non inter populos aliquid intercessisse coniunctionis* şi anume legături de natură conjugală: *enimvero quum ne Attici quidem optimates Thressas puellas regias uxores ducere aspernati sint, etiam optimates Bosporanos par est connubio cum Thracum regulis esse iunctos atque inde invecta in Bosporum Thracica nomina*, prin intermediul coloniei Ainos de pe ţărmul Traciei, în legătură cu Mitelene, Arheanactizii etc. Mai tîrziu, în secolul I e. n., a doua serie de nume trace (*Cotys, Rhescuporis, Rhoemetalcas*) au fost adoptate în Bospor (după opinia lui Boeckh), prin înrudirea regilor sarmaţi cu căpeteniile din Tracia (vezi mai jos, p. 317).

[2] G. Perrot, în *RH*, IV, 34; Latîşev, în *IOSPE*, II, p. XVIII.

[3] Brandis, în *RE*, III, 758,

[4] De ex.: Geyer, în *RE*, III A, 1540.

[5] Minns, p. 571; Rostovţev, în *CAH*, VIII, p. 565; Zgusta, *Die Personennamen griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, 468 p.

[6] *Whether Spartocus was an Odrysian prince who cam to Panticapaion with a retinue at the call of the Archaianactids, and with the permission of Athena, or an earlier Thracian resident of the city related to the Odrysian dynasty, or a scion of the Cimmerian royal family, if we assume the Cimmerians to be Thracians — we do not know* (Rostovţev, *loc. cit.*).

[7] Rostovţev, *op cit.*, p. 564.

de un factor important : numeroasa populație tracică atestată în inscripțiile locale și care forma o puternică enclavă în această regiune. La 1843, Boeckh releva lipsa unei populații trace în cuprinsul regatului bosporan [1], — afirmație justificată acum un veac prin lipsa descoperirilor arheologice-epigrafice, dar desmințită prin rezultatele cercetărilor și achizițiilor din a doua jumătate a secolului XIX, care au dat la iveală un mare număr de inscripții cu nume personale trace, purtate de oameni de rînd, elemente — după toate aparențele — de origine locală, nu imigrați de dată recentă. După rezultatele de pînă azi, situația este tocmai inversă decît își imagina Boeckh : în Bospor se constată cel mai mare număr de traci din întreg spațiul scito-sarmatic, căci din totalul de aproximativ șaptezeci de nume (sigure) specific trace, nu mai puțin de cincizeci se află în centrul regatului bosporan, la Panticapaion, cîteva în peninsula Taman. Frecvența remarcabilă a numelor trace arată că aici e vorba de o populație civilă compactă și stabilă, nu de elemente izolate și flotante (cum ar fi negustorii, metecii, <lucrătorii> străini, militarii etc.), căci — în afară de cîteva cazuri — lipsesc indicii asupra originii dinafară a personajelor (cu nume trace) ori a familiilor amintite în inscripții. După cum nu există nici o indicație documentară (în afară de numele proprii ca *Spartokos* etc.) privind obîrșia dinastiei spartokizilor, tot așa pentru populația de rînd, ale cărei nume apar — cum e firesc — în inscripții mult mai tîrziu (cele mai vechi atestări probabil din secolul III î.e.n.), lipsește orice alt amănunt asupra obîrșiei purtătorilor respectivi. De altă parte este de relevat faptul că, deși nume ca *Auluzelmis*, *Benzeis*, *Bithys*, *Dalazelmis*, *Mocaporis*, *Sadalas* sînt cu siguranță exclusiv trace, iar purtătorii nu pot fi decît de aceeași origine, ei nu se numesc și nu sînt numiți nicăieri „Thraces", — ceea ce ar indica de asemenea că e vorba nu de elemente recent imigrate, ci de o populație de mai veche dată, ce nu mai alcătuia o „grupă etnică" izolată ori de indivizi și familii cu conștiința apartenenței etnice pronunțată, în contrast cu majoritatea populației localnice alogene grecești și scitice ; acesta din urmă era cazul în alte regiuni ale lumii antice, unde s-au răspîndit tracii : peste tot unde apar în epoca elină, elenistică, romană și bizantină (pînă în sec. VII), în orașele grecești (mai ales la Atena), în Asia Mică, Egipt, la Roma, în Italia și în provinciile occidentale, la Bizanț etc., mulți din ei poartă distinctivul nume „Thrax" ori mențiunea locului de obîrșie, patria (*nat*(*ione*) *Thracia*, *Moesia*, *Dacia* etc.), sau măcar unele indicii (ocupație, legături de înrudire etc.) din care rezultă proveniența străină, apartenența și data recentă a stabilirii lor în locurile respective. În această privință nu avem nici o mențiune din Bosporul cimmerian, unde nici unul din numeroșii purtători de nume trace nu prezintă vreo mențiune care să amintească de regiunile balcano-dunărene și de Tracia, afară poate de numele personal *Thracidas*, cunoscut în două exemple. În regatul bosporan, deci, nu poate fi vorba de o colonie militară ori de elemente comerciale, sporadice, aciuate de curînd și în chip trecător, care

---

[1] A. Boeckh, in *CIG*, II, p. 109 : *in Bosporo vero etsi Thraces mercenarii versati sunt, tamen non arbitror ullam unquam habitasse Thracicam coloniam ; quare nulla ibi exspectes Thracica nomina : nec reperio ulla nisi in regiis stirpibus ...*

cu greu ar putea fi atît de numeroase şi cu greu s-ar fi putut menţine în curs de generaţii şi secole, lipsite de o legătură nemijlocită cu o masă de populaţie (urbană ori rurală), de unde să se împrospăteze mereu acea pătură suprapusă care de obicei înalţă monumente, săpîndu-şi numele în inscripţii destinate veşniciei. Foarte puţini din tracii amintiţi în epigrafele Sciţiei şi Bosporului sînt elemente militare din formaţiile armatei romane, ca : *Bithus* [*3*, *4*], *Diza* [*1*], *Mucatralis*, *Seuthes* [*4*].

În privinţa originii populaţiei cu nume trace în regatul bosporan, G. G. Mateescu (alcătuind un tabel, în parte greşit, de nume, p. 15—16) s-a pronunţat împotriva autohtoniei sau măcar a unei vechimi mai apreciabile, admisă de Minns, Rostovţev ş.a. [1]. El consideră anume că acea *popolazione tracia consolidata poi dall'estensione geto-dacia sotto il regno di Burebista — si stendeva probabilmente fino a Olbia ed anche più all'est di questa città* (mai sus, p. 309) şi ar fi transmis numele personale trace în centrul regatului bosporan [2]. Toate criteriile invocate de Mateescu au prea puţină consistenţă şi la o examinare mai atentă nu rezistă criticii ; ele pleacă de la o premisă falsă, exagerînd valoarea factorului cultural ori politic tracic, care ar trebui să fie — după raţionamentul său — aproape echivalent celui grecesc-elenistic, lucru despre care nici vorbă nu poate să fie, căci în această epocă nu este de luat în considerare o influenţă culturală a tracilor în afara spaţiului lor din Balcani şi de la Dunăre cu transmiterea de nume personale trace. E adevărat că de la traci au trecut în civilizaţia greco-romană cîteva elemente religioase, zeităţi, credinţe, obiceiuri, cuvinte etc., dar nume proprii în nici un caz nu, cîtă vreme e ştiut că chiar tracii îşi abandonau după o generaţie ori două numele naţionale, atît în patria lor balcanică şi carpato-dunăreană, cît mai ales în lumea elenistică şi romană [3]. Aceste nume barbare nu puteau fi duse decît de purtătorii lor traci, nicidecum „transmise" prin vreo „circulaţie interioară în lumea scito-sarmatică" ori prin „relaţiunile coloniilor greceşti maritime între ele",

---

[1] Despre părerile lui Rostovţev (vezi mai jos, 315, n. 3.) ; Mateescu (*ED*, II, p. 226) spune : *non posso seguire in mancanza di notizie sicurissime che dimostrino vera l'identità Traci-Cimmerî e la presenza in masse dei Traci in Crimea e a Tanais nell'epoca greco-romana, giacché gli elementi onomastici non arrivano in nessun modo all'importanza di quelli scito-sarmatici.* E curios că, deşi combate (fără nici un argument peremptoriu) vechimea şi importanţa numerică a tracilor (*non dobbiamo esagerare la quantità di nomi traci*) în Sciţia şi Bospor, Mateescu înşiră în repertoriul său *nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, o sumedenie de nume iraniene, căutînd să le dovedească „tracice", împotriva greutăţilor rezultate din deosebirea structurii şi a elementelor lexicale din sistemul onomastic iranian şi din cel trac, divergenţe pe care acest cercetător nu le-a sezisat.

[2] Mateescu, în *ED*, II, p. 224 : *questi nomi furono poi trasmessi, a mio giudizio, per mezzo della circolazione interiore dentro il mondo scito-sarmatico e per le relazioni delle colonie greche marittime tra di loro, verso il levante fino a Tanais e nel Bosporo cimmerio, dove ammeterei anche una influenza bitinica oppure direttamente tracia attraverso il Ponto Eusino per importazione di mercenari, la quale ha forse promosso l'innalzamento degli Spartocidi al trono bosporano.* Apoi, *un'altra sorgente di alimentazione dell'onomastica scito-sarmatica con nomi traci è stata certamente l'espansione scitica al Danubio e in Dobrogia, chiamata anche Scizia Minore....* În sfîrşit (*ED*, II, p. 226—227) : *molti* (*nomi traci*) *rivelano soltanto delle analogie che denotano influenze trace, ma non pretendono in modo obbligatorio anche la presenza sul posto di una popolazione tracia, essendo ben noto quale merce di facile esportazione sia il nome* (etc.).

[3] *SCIV*, VIII, 1957, p. 257-258.

prin „influenţa bitinică peste Marea Neagră”, sau în sfîrşit prin „expansiunea scitică la Dunăre şi în Dobrogea”. Ultimul fenomen ar presupune nu transportarea de nume traco-getice din Balcani spre Bosporul cimmerian (cum ar fi să ne imaginăm acest pretins „import” ?), ci mai curînd pătrunderea de nume scitice la populaţia getică de la sudul Dunării ; ceea ce nu este cazul căci în numeroasele inscripţii greceşti şi latine din Dobrogea nu apare nici un nume personal iranian[1]. Transmiterea şi împrumutarea de nume personale presupune o superioritate culturală ori politică a poporului care dă asemenea elemente, cum a fost cazul grecilor şi romanilor : numele greceşti şi latine au fost luate de foarte mulţi „barbari” ce se desnaţionalizau, iar pînă la sfîrşitul antichităţii sînt adoptate de toţi provincialii imperiului ; dar nu vei găsi nicăieri un grec neaoş ori un italic care să dea copiilor săi nume trace ca *Diza* ori *Eptala*, sau ilire, germanice etc. Oriunde apar nume „barbare”, e sigur că purtătorii sînt descendenţi din spiţa poporului respectiv sau că există vreo legătură de înrudire între acest „grec” sau „roman” şi naţiunea barbară din al cărui sistem onomastic derivă numele de factură străină.

Pe malurile nordice ale Pontului Euxin, elementele trace sînt în minoritate faţă de marea masă a iranienilor [2], care ocupau şi hinterlandul cu întinsul stepelor ucrainiene. Dar calitatea lor de „minoritari” nu poate constitui o dovadă despre originea recentă a tracilor în regatul bosporan, căci puţinătatea lor se explică mai uşor tocmai prin vechimea şi scăderea treptată în cursul secolelor a unei enclave redusă mereu sub influenţa grecească şi iraniană. Această populaţie tracică trebuie considerată (cum au făcut cei mai mulţi cercetători) mai veche decît perioada istorică clasică, legată strîns de trecutul îndepărtat al acestor teritorii, purtînd acele pregnante nume naţionale ca o moştenire atavică, păstrate în curs de cîteva secole, pînă la contopirea totală în mediul iranian şi elin înconjurător. Dar enclavele trace în spaţiul iranian de la Pontul Euxin nu reprezentau un element civilizator în măsura celui grecesc ori scitic şi nu par să fi întemeiat localităţi, cum ar indica lipsa toponimicelor trace în Crimeea şi Taman [3], — lipsă pe care Vasmer o interpreta cu exagerată rigoare în sensul că *das Fehlen thrak. Ortsnamen auf der taurischen Halbinsel macht die Annahme unmöglich, dass die Bevölkerung hier thrakisch war* (Ebert, RL, XII, 246).

Opiniile lui Mateescu (contrare vederilor lui Rostovţev şi ale altor eruditi) asupra împrejurărilor în care au pătruns în regatul bosporan elementele trace nu apar justificate de numărul, importanţa şi repartizarea lor teritorială ; încît se pare că trebuie să rămînem la părerile cunoscutului

[1] Cu excepţia acelor căpetenii scitice de pe monedele dobrogene, atribuite sciţilor : *Tanusa, Canites, Charaspes, Acrosas, Sarias* ; v. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*. Bucureşti, 1938, p. 57 (cu bibliografie) ; V. Canarache, *Monedele sciţilor din Dobrogea*, în *SCIV*, I, 1950, p. 213—257.

[2] Cum a relevat Mateescu, în *ED*, II, p. 226 *non arrivano in nessum modo all'importanza di quelli scito-sarmatici*.

[3] Originea tracă (preconizată de Jokl, Ebert, în *RL*, XIII, p. 281) a unor toponime ca *Abikè*, regiune la gura Niprului, rîul *Hypanis* (=Bug), tribul *Saici* lîngă Olbia etc., este puţin probabilă ; trebuie să fie numiri de origine scito-iraniană, cu unele asemănări ori rezonanţe trace.

istoric rus. Nu se poate preciza întrucît este justificată formularea lui Pârvan „populație (tracă) flotantă pînă în Caucaz", alături de expresia sa „aborigenii thraci — încă de pe vremea cimmerienilor — între Nipru și Cuban, pe toată coasta nordică a Mării Negre" [1], dar considerăm că opiniile lui Rostovțev rămîn valabile pînă cînd s-ar dovedi contrariul prin alte elemente documentare sau criterii mai puternice aduse în discuția asupra originii enclavelor trace din spațiul scito-sarmatic. N u m e l e t r a c e purtate atît de dinaștii bosporani cît și de oameni simpli arată că o parte a p o p u l a ț i e i i n d i g e n e era de neam t r a c, probabil ca descendentă a vechilor cimmerieni. Din sînul acestei populații „aborigene" s-a ridicat în sec. V î.e.n. Spartokos, întemeietorul dinastiei trace — ori poate mai corect „traco-iraniană", admițînd un amestec cu elementele scitice [2] — din Panticapaion, care a fost pusă în legătură cu dinastia odrizilor din Tracia de genealogii și „eruditii" mitografi greci și apoi de cercetătorii moderni, precum s-a arătat mai înainte. Elementele conducătoare trace în Bospor nu pot fi decît de obîrșie locală, ridicate din masa populară de același neam, neputînd alcătui o pătură suprapusă de venetici cuceritori, acea grupă de mercenari traci adusă din Balcani de un temerar „condottiere" Spartokos, după opinia unora din cercetătorii moderni. Dealtfel, această ipoteză despre o ceată (oricît de numeroasă) de aventurieri războinici nu poate explica apariția atîtor elemente populare în regatul bosporan după patru sau cinci secole de la presupusa „expediție" a lui Spartokos în Crimeea [3].

Analizînd opiniile cunoscute pînă acum, lucrarea recentă a lui L. Zgusta despre populația în inscripțiile țărmului nordic al Mării Negre, repertoriu de proporții impresionante [4], nu rezolvă — și nici nu are pretenția — importanta problemă istorică-lingvistică a originii și vechimii populației traco-getice de aici; nici nu prezintă un repertoriu complet și critic al numelor ei personale. Ignorînd lucrarea lui Mateescu din ED II (ca și toate lucrările despre traci ale acestui cercetător, de al cărui nume se vede că nici n-a auzit măcar pînă acum), Zgusta ajunge la unele rezultate dubioase și criticabile sub raport onomatologic, lingvistic și istoric. Din materialul onomastic utilizat de Zgusta, facem aici cîteva scurte observații privind numai pe cel trac. La p. 59—184, 185—208, între numele iraniene înșiră nume t r a c e, ca *Abrozeos*, *Bastakas*, *Bistes*, *Dotus*, *Golas*, *Mada*, *Maiosara* ; p. 278—293 între numele trace înșiră nume i r a n i e n e, ca *Dalasios*, *Dalosacos*, *Skiluros*, *Zalsos*. Nume t r a c e se mai află grupate între *aus Kinderwörter entstandene Namen*, p. 293—303 : *Apphos*, *-e*,

[1] V. Pârvan, *Getica*, p. 245.

[2] Pentru un aport scitic ar pleda apariția, după trei generații în dinastia lui Spartokos, a numelor trace-iraniene *Pairisades* și *Comosarye*, indicînd o fuziune între cele două elemente indoeuropene : tracii și iranienii. Rostovțev, în *CAH*, VIII, p. 565, vorbește de *the half-Thracian dynasty at Panticapaeum and the half-Sindian dynasty at Gorgippia* și *the semi-Thracian aspect of the new dynasty*, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 68.

[3] Pentru o mai bună orientare și control, credem util a trimite la textul lui M. I. Rostovțev, asupra elementului trac în Bosporul cimmerian, *Iranians and Greeks*, p. 13, 156, 168, 180 ; *CAH*, VIII, p. 564—565, 584 etc.

[4] L. Zgusta, *op. cit.*

Baba (?), *Dada*; între *Namen welche unerklärt bleiben*, p. 304—319 : *Gerbes* (?) *Diuptunos* (?); *Ethnika und Topika*, p. 332 : *Zurozis Getomusu*, *Daos*; *Griechische Personennamen*, p. 354 : *Bitos*, *Dorizos*, *Doritios*, *Thrakidas* etc.

C) NUMELE PERSONALE TRACO-GETICE

Precum s-a văzut, din lipsă de mărturii documentare suficiente, îndelungatele discuții asupra prezenței și originii elementului trac în spațiul scito-sarmatic nu au adus concluzii definitive; se pare deci că problema nu va fi soluționată decît prin cunoașterea unor noi fapte și utilizarea unor criterii istorice, filologice ori arheologice, care deocamdată nu pot fi întrevăzute. În prealabil, însă, e necesar a stabili cît mai riguros cu putință materialul documentar de origine sigur tracă, adică acea serie de nume personale din textele literare, inscripțiile și monetele regiunii, spre a cunoaște numărul, frecvența și răspîndirea lor geografică, — ceea ce va permite a se aprecia importanța enclavei trace de aici. Urmărind, astfel, în primul rînd c l a s i f i c a r e a corectă a materialului onomastic, prezenta cercetare nu caută și nu poate aduce nici un alt element nou privind originea, data și împrejurările stabilirii în aceste regiuni a populației trace, cunoscută exclusiv prin acest abundent, original și interesant material de nume personale.

Prima chestiune de avut în vedere este separarea netă a numelor sigur (sau foarte probabil) traco-getice de către cele scito-sarmatice, iraniene [1], lucru de care n-au ținut seamă Mateescu și Pîrvan, ca și mai în urmă, L. Zgusta, făcînd confuzii, apropieri și comparații inadmisibile după cunoștințele și experiența din ultimele decenii, ori (în deosebi Pîrvan, mai sus, p. 5) exagerări pentru a-și sprijini teza istorică „tracofilă". Din repertoriul de 116 *nomi traci nel territorio scito-sarmatico* alcătuit de Mateescu (ED II, 227—238), cel puțin 47 sînt cu siguranță complet streine de onomastica și limba traco-geților, majoritatea evident nume iraniene de multă vreme recunoscute ca atare (de ex. *Ablonacos*, *Zorthines*, *Itazes*, *Ompsalachos*, *Ospinmazos*, *Urgbazos*), lipsite de orice analogie în sistemul onomastic traco-getic [2]. Eliminînd astfel de nume iraniene (vreo 50), în restul de 70 cam 50 sînt cu siguranță trace (cuprinse în repertoriul nostru fără semnul *); la acestea se adaugă altele noi omise

[1] Despre onomastica iraniană în general: Ferd. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895; despre limba și onomastica scito-sarmatică, vezi art. *Scythen* de Max Vasmer, în Ebert, *RL*, XII, p. 236—251, cu bogate indicații bibliografice.

[2] Numele personale ce nu sînt trace în repertoriul de *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico* al lui G. G. Mateescu, în *ED*, II, p. 227—238, [în ordinea alfabetului grecesc adoptată de el] ar fi (cele fără nici o mențiune sînt iraniene, scitice, sarmate, cele cu ? sînt dubioase sau neidentificate după mijloacele noastre de investigație): Ablonacos, Agillas, Ambustos, Bacis (?), Bostagon, Bostas, Gadas, Gazurios (?), Gastcis, Dalosacos, Dappasis, Dialis (=Lillis), Zobeis, Zorthines, Zorsanos, Edûs, Ezûs, Irambustos, Itazes, Carzeis, Carzoazos, Carsas, Cothinas (?), Coccos (?), Cossûs, Cotiûs, Cuzaios, Mazis, Mestris (lat.), Metagos, Methacos, Mucunagos, Mucunacyros, Xebanocos (?), Ompsalacos, Ospinamzos, Uarzbalos, Uastobalos, Urgbazos, Paneios (Parneios?), Posis (grec), Purthaces, Sallios (?), Saurophos, Sogos, Sogûs, Chalais.

de Mateescu (*Bessa*, *Bisthas*, *Camasarye*, *Cotys*, *Gepaipyris*, *Mucatralis*, *Rhescuporis*, *Rhoemtalcas*, *Scozos*, *Tarsa*, *Porobonus*(zeu), *Zeilas*, *Zinna*), ca şi noi exemple şi atestări ale celor relevate de el. Mai multă critică şi deci rezultate mai bune se constată în cataloagele lui L. Zgusta (mai sus, p. 315—316). Spre a stabili mai precis frecvenţa şi importanţa diferitelor nume trace, se vor indica numeric personajele care le poartă, satisfăcîndu-se astfel şi un principiu prosopografic.

Clasificarea materialului onomastic. Nu toate numele personale din prezentul repertoriu pot fi atribuite cu deplină siguranţă tracilor sau considerate de origine tracică, iar o doză de incertitudine subsistă la nu puţine din ele, fie din cauza lacunelor existente în cunoştinţele asupra sistemelor onomastice ale popoarelor indoeuropene, fie din cauza comunităţii de origine şi asemănărilor de limbă a celor două mari grupe : traco-geţii şi iranienii (cu sciţii, sarmaţii etc.), la care e firesc să se afle şi nume proprii ori măcar elemente onomastice identice (de ex. : radicalul *sad*-, frecvent în nume trace ca *Berisades*, *Maisades*, *Sadalas*, *Sadocus*, este deopotrivă iranian : *Octamasades*, *Radamasades*, în Bospor *Pairisades* trac sau iranian ; *sal*- vezi *Salas* ; *sar*- etc.). Alături de nume pregnant şi exclusiv trace (ca *Auluzelmis*, *Benzeis*, *Bistes*, *Bithys*, *Dalazelmis*, *Diza*, *Dizazelmis*, *Dyrpanais*, *Macaporis*, *Sadalas*, *Seuthes*, *Spartocus*, *Tarula*, *Zurozis*), cu origine şi semnificaţie asupra cărora nu poate subsista nici un echivoc, avem o serie de nume dubioase fie prin elementele lor alcătuitoare (radical(e), sufixe) ce apar şi la iranieni, unele chiar identice (*Comosarye*, *Pairisades* etc.), fie prin legăturile familiare ale purtătorilor acestor nume de aspect tracic (ca *Dulas*, *Pairisalos*, *Salas*). Toate numele la care subsistă o îndoială în privinţa originii ce poate să nu fie tracă, existînd vreun indiciu că am avea a face cu un element iranian, sînt marcate cu o steluţă (*). Persistă impresia că multe din această categorie sînt de atribuit mai curînd şi exclusiv domeniului scito-sarmatic, lucru pe care-l vor decide în detalii studiile comparative din viitor, mai bine documentate şi competente decît cele făcute pînă acum.

Lacunele repertoriului nostru nu trebuie ascunse nici trecute cu vederea ; ele vor apare justificate dacă se ţine seamă de faptul că nu toate mijloacele necesare de lucru ne-au stat direct la dispoziţie, ceea ce a făcut să nu putem prezenta un tablou complet al materialului onomastic traco-getic din inscripţiile ţărmului de nord al Pontului Euxin. Ceea ce oferim aici este un cadru mai riguros conturat, care va fi completat în viitor, cînd se va întocmi şi un repertoriu critic al numelor iraniene, greceşti, trace, romane etc., îndreptînd toate greşelile şi lacunele din lucrările de pînă acum, inclusiv cele din cartea lui L. Zgusta. După realizarea acestor cataloage complete şi critice, se va putea face o comparaţie între materialul onomastic trac şi cel iranian, spre a stabili măcar cu aproximaţie raportul între aceste două elemente ale regiunii. Pînă cînd această muncă se va face şi spre a-i servi ca lucrare pregătitoare, nu este lipsită de utilitate simpla înşirare a numelor trace evidente ori măcar probabile, fără a căuta deocamdată a le raporta la abundentul material onomastic iranian şi grecesc din Scitia şi Bosporul cimmerian. Numai prin studierea riguros

critică şi comparativă, în detalii şi în adîncime, a celor trei factori : iranian, elin şi tracic, se vor stabili definitiv proporțiile, rolul și aportul fiecărui grup la viața istorică şi civilizația desfășurată în antichitate pe țărmul nordic al Pontului Euxin.

D. REPERTORIUL NUMELOR TRACO-GETICE ÎN SCIȚIA ȘI BOSPORUL CIMMERIAN

A b r o z e o s, Tanais, în *IOSPE*, II, 447 (=Minns, 656, nr. 56) : Αβροζεος 'Αρίστωνος.

Trac : *Abrozelmes* (Xenof., *Anab.*, VII, 6, 43), *Abrupolis* (Polyb., App., Diod., Paus., *Syll.*, 643, Liv.), *Abrel[ralis]*, Izv. Muz. 114—5, *Sbornik*, XVIII, 1901, 803, 20, *ED*, I, 222; Detschew, *Sprachreste*, p. 2—3 ; sufixul *-z-* : *Brincazeis, Carluza, Daleizes, Durazis, Polazis* etc. (*ED*, I, 140—141).

A p p h e, Panticapaion (Kerci) ; *IOSPE*, II, 217 ; IV, 286, 355 ; Phanagoria ; *IOSPE*, II, 336.

A p p h o s, Panticapaion ; *IOSPE*, IV, 286, 355.

Nume traco-bitinic şi asianic, frecvent şi la traci, *ED*, I, 233, Detschew, *Sprachreste*, 20.

A t a d o n *, Olbia ; *IOSPE*, I, 106 (= *IAK*, XVIII, 1906, 106, nr. 8) : οἱ περὶ Σωχουβαζον 'Αντωνίου στρατηγοί, - Δυρπαναις 'Ωφελίωνος, Αταδων Μητακου.

Cf. Atadis *Dorani filius qui militat n(umero) D(almatarum)* : *JÖAI*, XXXI, 1939, Bbl. 108—109 (= *AnnEp* 1938, 97).

A u l u p o r i s, Myrmekion (est de Kerci) : *VDI*, 1950, nr. 4, p. 77 : Αυλουπορι καὶ υἱὲ βασιλείδη χαίρετε.

Nume trac din cele mai frecvente : *Aulupor* (*-is, -us*) 25 exemple : (majoritatea la Detschew, *Sprachreste*, 37—38).

A u l u z e l m i s, Panticapaion :*1. IOSPE*, II, add. 136, p. 300 (= *KW*, 572, stelă funerară cu călăreț, sfîrșitul sec. I e.n.) : Αυλουζελμις Δαλαζελμου χαῖρε. — *2. IOSPE*, II, add. 136 [1],p. 300 (= *KW* 337, stelă funerară, sec. II e.n.) : Αὐλουζελμις Δαλαζ(ε)λμου χαῖρε.

Forma *Auluzelmis* : *AEM*, XIX, 1896 (= Benndorf-Niemann, *Reise in Lykien*, I, 154, nr. 89 ; *Auluselm-* : *DTR*, nr. 211 ; *Abluzelmis* în Egipt : *ED*, II, 227—228, Detschew, *Sprachreste*, p. 2.

A u l u z e n i s, Kerci sau Taman (ori teritoriul lor) : T r u d î IX a r c h e o l o g. s i e z d a v V i l n e, vol. I, Moscova, 1895, p. 280—282, relief cu cavalerul trac la vînătoare : 'Αγαθῇ τύχῃ, Αυλουζενις Μουκαπορεος ἀνέθηκεν εὐχαριστήριον. . .

Nume trac din cele mai frecvente, vreo 65 exemple (majoritatea la Detschew, *Sprachreste*, p. 35—37).

B a b o n : Pridik, *Stemp.*, p. 368, nr. 83 : Μάρων ὁ Βάβωνος (astynom).

B a s : fabricant de amfore, Pridik, *Stemp.*, 358, nr. 204 ; astynom, *ibidem*, p. 360, nr. 16.

B a s t a c a s (*-es*, *-os*), Panticapaion : *1. IOSPE*, IV, 239 (= *KW*, 546) : Δημόστρατε, υἱὲ Θεαγήνου, καὶ Δημόστρατε, υἱὲ Β[ασ]τάκου μητράδελφε, χαίρετε. — *2. SEG*, II, 484 (= *Izv. Acad. Russ*, II, 1922, 92) : Βαστακας Μορδου. — Tanais ; *3. IOSPE*, II, 443 : Μακάριον Βαστακου.

B a s t a s, Panticapaion ; *IOSPE*, IV, 247 (= *KW*, 249, pl. XVII = Gaidukevici, *Bosp. țarst.*, p. 273, fig. ; sfîrșitul sec. I î. e. n.) : Κελλισθένια γυνὴ Βαστα καὶ ἄδελφε Κολλίων χαίρετε.

Exemple ale numelui trac *Bastas* cu derivate și compuse în *ED*, II, 228, *AISC*, III, 159, Detschew, *Sprachreste*, p. 45. Un *Basthes* (Lucian *Toxaris*, 43) prieten al scitului Belittas Amizoci, ar putea să aibă nume trac. — După Vasmer, Ebert, *RL*, XII, 244, *viell. Kurzform zu avest. B a s t a - v a r i — Held der iran. Sage.*

B e i t h y s vezi *Bithus*.

B e n z e i s, Panticapaion ; *IOSPE*, II, 223 (= *KW*, 183) : Βενζεῖ θυγάτηρ Μοκαπόρεος χαῖρε.

Debabenzis : Tracia *JÖAI*, XXXI, 1939, Bbl. 121—122, nr. 1, fig. 46, *Bonzes FGH*, II, p. 1187.

B e s s a, = Chersonesos, *CIL*, III, 1375 la (*IOSPE* ², I, 547 = VI, 120 = *KW*, 481 = G. D. Belov, *Hersones Tavriceskii*, Leningrad, 1948, pl. 14) : *D(is) M(anibus) Aur(elius) Victor mil(es) leg(ionis) I Ital(icae), v(i)xit an(nos) XXXV, mil(itavit) an(nos) XVIII, Val(eria) Marcia uxor eius et Val(eria) Bessa filia heredes.*

E o familie de militari originari din regiunile traco-moesice (sec. II/III e. n.) ; despre legiunea I Italica : Ritterling, *RE*, XII, 1413 ; numele *Bessa* e tracic, poate înrudit ori identic cu al tribului *Bessi* : *ED*, I, 84 ; Detschew, *Sprachreste*, p. 59.

B i s t e s, Panticapaion : *1. IOSPE*, IV, 255 (= *KW*, 399 a) : Μύρτιν γυνὴ Ποσιδωνίου [καὶ ὑ]ὸς Βιστης χαῖρε. — *2. IAK*, XXXVII, 9, 1910 ; nr. 10 : . . . ηι Βιστη . . . [χαῖρε.

După Vasmer, Ebert, *RL*, XII, 244, ar fi *viell. Kurzform von iran.* Vištaspa- ; dar numele este tracic : *Bistes*, *Bistocos*, *Bistha*, *Bisthon*, *Burebista*, *Dilybistos* etc. (*ED*, II, 228—289) *Bisdes* : Detschew, *Sprachreste*, p. 71—72.

B i s t h a s, Chersonesos *Syll.* ³, 585, 24 (=² 268 = *GDI*, 2581, a. 192/1) : Ἡρακλείδας Βισθα Χερσονασίτης ἐκ τοῦ Πόντου (proxenos la Delfi). — V. *Bistes.*

B i t h u s, Panticapaion : *1. IOSPE*, II, 290 (= *IGR*, I, 894 = *KW*, 208, pl. XV) : Διζα, υἱὲ Βειθυος. — *2. IOSPE*², I, 523 (= *IAK*, XXVII, 1908, 22, nr. 11) : ψυχὴ Βιθυος γυνὴ χαῖρε. — Chersonesos : *3. IOSPE*, IV, 464 (=² I 450 = Minns, 6650, nr. 22) : τῆς πράξεως τοῦ πωλὰ καμόντος Φλ(αβίου) Βιτου τριβού(νου). *4.* Olbia ; *IOSPE*², I, 167 (= *IAK*, X, 1904, 6 = *Ann Ep*, 1904, 164 = Minns, 644, nr. 14, a. 248 e.n.) : *pro salutem Imp. D. NN. Philippo. Aug. III et Philippo Imp. II cos. ara Mercurio posuit Py‹y›rrus Bithus mil(es).*

Este cel mai frecvent nume tracic, din care se cunosc vreo 350 de exemple, în diferite forme și variante grafice, cîteva derivate și compuse : Detschew, *Sprachreste*, p. 62—68.

B i t o s vezi *Bithus 3*.

B o s t a s, Panticapaion; *IOSPE*, IV, 222 (= *KW*, 224): [Θ]υνε(ϊ) Μασταρ[ου κ]αὶ υἱοὶ Βοστ[α] κὲ Δοκίων χαίρετε.

B r a i a d o s *, Olbia; *IOSPE*, I, 63 (=[2] I, 100): οἱ περὶ Ποσειδῆν Σατύρου στρατηγοὶ - χανωσος Βραιαδου, Μαθανος Αβραγου (etc.).

Tracic *Brais* (*coniux Aur. Dizae*): *CIL*, VI, 37261 (= *Ephemepigr*, IX, 658); dar din cauza numelui iranian *Chanosos* e suspectă originea tracă a numelui *Braiados*; ar putea fi un element comun traco-iranian (cf. *Pairisados, Pairisalos*).

B u z a s (?), Panticapaion; *IOSPE*, IV, 359 (=*KW*, 728, pl. LIV): Βου.ζας [ὁ ἐκ τῶν] βασιλικῶν χαῖρε.

Cf. trac *Byzes Buzas* etc. (*Studi bizantini e neoelen.*, V, 1938, p. 555–556; Detschew *Sprachreste*, p. 94–95).

C a m a s a r y e vezi *Comosarye*.

C o m o s a r y e: *1.* fiica lui Gorcippos şi soţie a regelui Pairisades I (*1*): Taman; *JOSPE*, II, 346 (= *Syll*[3]. 216 = [2] 133 = *GDI*, 5649 = Minns, 652, nr. 30): Κομοσαρυὴ Γοργίππου θυγάτηρ, Παιρισαδους [γυ]νὴ (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2418, *trägt einem ungriechischen Namen, stammt also mütterlicherseits aus einen einheimischen Geschlecht. Am ehesten darf man an die alteingesessenen Sinder denken*). — *2. Camasarya* fiica lui Spartocos V (*5*) şi soţia lui Pairisades III (*4*), Panticapaion; *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, nr. 38): Καμασαρυης. βασιλίσσης Καμασαρυης τῆς Σπαρτ[όκ]ου θυγατρός · βασ[ιλίσ]σης Καμασαρ[υη]ς. Didyma (Milet); *CIG*, 2855, 29; Delfi; *Syll.*[3], 439 (= *BCH*, XXIII, 1899, 96):

Pare a fi o variantă irano-tracă a numelui *Camisares*, tătăl lui Datames (sec. IV î. e. n.), Corn. Nepos, *Datames* 1 (Kroll, *RE*, X, 1841); dacă poate fi considerat trac, pentru numele reginei bosporane, compus *Como-sarya*, se poate cita *C o m o - s i c u s rex et pontifex Dacorum*: Iordanes, *Get.* 73; *Comozous*: *CIL*, III, 14214, 12 (= *ILS*, 8501), ca şi *Beli-sarius* celebrul general trac al tracului Iustinianus, *Sarbalos*: *IG*, VII, 585 (Tanagra), *Maio-sara* (cf. mai jos), *Sarula* (? ori *Tarula*?) în Samotrace; *AJA*, XLIV, 1940, 356. Tracicul şi iranianul *Sar-* poate fi din răd. i.-e. **ker-* „a creşte, a nutri" în lat. *procerus*, arm. *ser, serium* etc.

C o t y s, trei regi în Bospor: *1.* Cotys I (domneşte a. 49–68 e.n.), fiul lui Aspurgos şi al reginei Gepaipyris, Cass. Dio, LX 28, 7 (= *Petr. Patr.*, fr. 3, *FHG*, IV, p. 185): πέμπει δὲ (*Mithridates*) Κότυν τὸν ἀδελφὸν εἰς πρεσβείαν; Tac., *Ann.* XII, 15 (*Mithridates Bosporanus*) ... *relictos in novo regno Cotym iuventa rudem et paucas cohortium cum Iulio Aquila equite Romano*...; *diffisi propriis viribus Aquila et Cotys*; *18 frater* (*Mithridates*) *Cotys proditor olim, deinde hostis metuebatur*; *IOSPE*, IV, 204 (= *IGR*, I, 880) Panticapaion: βασιλεύοντος βασιλέως Τιβερίου Ἰουλίου Κοτυος φιλοκαίσαρος καὶ φιλορωμαίου; *IOSPE*, II, 37 (= Minns, 654, nr. 45 = *IAK*, XXXXVII, 1910, 19) Hadği Muškai: ὑέος Ασπουργου, εὐσεβέος Κοτυος, *IOSPE*, II, 32 (= *IGR*, I, 876), *IAK*, XXXVII, 70–72, nr. 7. Monede: Minns, pl. VII, 20 ΤΕΙΜΑΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ / ΤΟΥ ΑΣΠΟΥΡΓΟΥ. (Kahrstedt, *RE*, XI, 1554, 10). — *2.* Cotys II (123/4–131/2),

fiul lui Sauromates, I, Steph. Byz. s.v. *Bosporos* (= *Phleg. Trall.*, fr. 17, *FGH*, II, 27 (=*FHG* II, p. 607 = Const. Porph. *Themat* II, 12): Κοτυι Arr. *Peripl.* 17, 3; *IOSPE*, II, 27 (= *IGR*, I, 884) Panticapaion: [ὑπ]έρ βασιλέωζ [βασιλέ]ων Τιβερίου 'Ιουλίου Κοττιο[ς] *IOSPE*, IV, 421 (= *IGR*, I, 900 = Minns, 654, 48). Monete: Minns, pl. VIII/4: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ (Kahrstedt, *RE*, XI, 1554—1555, nr. 11). — *3.* Cotys III (a. 228/9—233/4), fiul lui Rhescuporis II, Gorgippia, *IOSPE*, IV, 433 (= *IGR*, I, 912 = Minns, 656, nr. 57): [β]ασιλέως Κο[τυος]; Tanais, *IOSPE*, II, 432 (= *IGR*, I, 924): Τιβερίου Ιουλιου Κοττυος; *IOSPE*, II, 452 (= *IGR*, I, 920): [Κο]τυος; *IOSPE*, II, 455 (= *IGR*, I, 921). Monete: Minns, pl. VIII/17 ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΟΤΥΟΣ. (Kahrtsedt, *RE*, XI, 1555, 12).

Cotys este un nume trac din cele mai frecvente, atestat pînă acum în nouăzeci exemple; majoritatea în *ED*, I, 216—217; Detschew, *Sprachreste*, p. 257—262.

C u n o s, Olbia, *IOSPE*², I, 95: Κουνος Στεφάνου.

Foarte probabil nume trac; cf. *AEM*, XIX, 1896, 59 (Byzantion), S p o m e n i k *Akad. Belgrad*, LXXV, 41, 1933, nr. 138.

D a d a s, *Dados*, cunoscut în mai multe localităţi din sudul Ucrainei (*IOSPE*).

Numele este frecvent şi la traco-frigieni (exemple: *ED*, I, 231—232; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 110). Despre nici unul din exemplele din Ucraina nu se poate spune însă că este în chip obligator tracic. Scitic pare să fie derivatul *Dadacos*, *IAK*, XVIII, 1906, 104 (= *AA*, 1906, 121 = Minns, 643, 11): οἱ περὶ 'Αρχίδημον Δαδακου στρατηγοί.

D a l a s *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 146 (sec. IV î.e.n.?): Δωρων Δαλατος.

D a l a s i o s *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 127: 'Απολλώνιε υἱὲ Δαλασιου χαῖρε.

D a l a z e l m i s, Panticapaion; *1. IOSPE*, II, add. 136, p. 300 (= *KW*, 572, sfîrşitul sec. I e.n.): Αυλουζελμις Δαλαζελμου χαῖρε. — *2. IOSPE*, II, add. 136 ¹, p. 300 (= *KW*, 337, stelă funerară, sec. II e.n.): Αυλυζελμις Δαλαζ(ε)λμου χαῖρε.

Cf. seria de nume trace cu elementul *Dal*(*a*) - , *ED*, I, 138; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, p. 113—115; — *zelmis*, *ibidem*, p. 181.

D a l o s a c o s *, Tanais: *1. IOSPE*, II, 447 (= Minns, 656, 56:) Δαλοσακος Συμφόρου. *IOSPE*, II, 452 (= Minns, 656, 58): Δαλοσακος Συμφόρου. — *2.* Panticapaion: *IOSPE*, II, 290: Δαλοσηκος.

Posibil nume irano-tracic, sau mai curînd curat iranian, deşi elementul *Dale-* este tipic trac; *-sacos*, *-secos* e iranian. *ED*, II, 230.

D a o s, Olbia; *1. IOSPE*, IV, 31 (=², I, 222): Αδαιος Δαου ἱππεύς („din Macedonia ori Tessalia?" observă Latîşev). — *2. IAK*, XL, 108, 1911, 21: Χρηστίων υἱὲ Δαου χαῖρε.

Nume frecvent la traco-geţi, ca şi la frigieni (*Daos*, *Davus* etc., în textele literare şi epigrafice), *ED*, I, 208; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 116—117.

D i n d a s, Gorgippia, *IOSPE*, IV, 432, B I, 23 (încep. sec. III î. e. n.): [Π]ερδικκας Δινδου.

În Tracia: *Dindas*, *AEM*, XVII, 1894, 46 (= *RA*, II, 68, 1908. nr. 88); *Dindylas*, *Arch Delt'*, II, 1916, parartm. 49, *Dindiporis*, *Denduporis* etc. Detschew, *Sprachreste*. 136—137; var. (?) *Dinl-*, *ED*, II, 231.

D i z a s, *1.* Panticapaion, *IOSPE*, II, 290 (= *IGR*, I, 894 = *KW*, 208): Διζα υἱὲ Βειθυος κεντυρίων κ[αὶ] πρίνκιψ σπείρας Θρακῶν καὶ ἡ γυνή Ἑλένη χαίρετε. - *2.* Olbia, *IOSPE*, IV, 17: Διδης.

Nume trac din cele mai frecvente, în forma simplă *Diza* (ED, I, 110, 121. 186, 195; II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 133) și în compuse (*Dizatralis*, *Dizacentus*, *Dizazelmis* etc.).

D i z a z e l m i s, Olbia, *IOSPE*, IV, 32 (= *JÖAI*, III, 1900, Bbl. 80 = *KW*, 77a): Διζαζελμις Σευθον ἡγεμὼν Διζυρων χαῖρε.

Alte exemple din Tracia și Egipt: *ED*, II, 230—231; Detschew, *Sprachreste*, 132. Despre *Dizyroi* cf. Rostovțev, Klio, II, 1902. 84 (gens Διζυρων din Tracia, adusă la Olbia de ocupanții romani); Mateescu, *ED*, I, 157 („Dizyroi" ar fi un clan getic la Olbia).

D o i p t u n o s *, rege (jum. a sec. IV e.n.), Panticapaion, *IOSPE*, II, 49 (= *Matarch*, VI, 1891, 24 = Minns, 657, nr. 66): + ἐπὶ Τιβερίου Ἰουλίου Δοιπτουνο[υ] βασιλ(έως) εὐσεβο[ῦ]ς φιλοκέσαρος καὶ [φ]ιλορωμέου (a. 383?). (Brandis, *RE*, III, 786, Minns, 610).

Considerat nume trac de Mateescu, *ED*, II, 231 (scriind greșit Διουπτουνος), prin comparație cu dac. *Diuppaneus* (*CIL*, VI, 18903), variantă (ori greșală de lapicid?) pentru *Diurpaneus*, iliric *Diopanes* [care de fapt este *Diop(h)anes* grec]. O analogie tracă nu există, *Doiptunos* pare a fi „unicum".

D o r i t i o s *, Odesa, *IAK*, X, 1904, 75, nr. 82 (= *KW*, 350): Μαδαγυνὴ Δοριτιου χαῖρε.

Nume trac sau grecesc (?); cf. totuși *Dorilses*, *Dorilsis* și

D o r i z o s, Panticapaion, *IOSPE*, IV, 254 (= *KW*, 438): Μοκκαπτρι Δοριζου.

Analogii și forme asemănătoare din Tracia: *Dorison*; *CIL*, III. 4369; *Durisses*, *Durises*: *CIL*, XIII. 8311 (= *ILS*, 2502), „*Izvestiia-Institut*" XV, 1946, 87; *Durazis*; *CIL*, III, 12392; *Dorses*: *CIL*, VI, 3209; *DTR*, 121—122, 659; *Dorzas*, *Durze*: *ED*, II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 149—150.

D o t u s *, Olbia; *1.* *IOSPE*, I, 80 (=² I, 138): Ναβαζος Δωτου. — *2.* *IOSPE*, I, 62 (=² I, 99): Δωτους Γολα; *IOSPE* ², I,83: Δωτους Γολα.

Trac *Dotu*, *Dotios*, *Dotochas* etc. (*ED*, II, 231; Detschew. *Sprachreste*, 151); din cauza iranicului *Nabazos*, originea tracă a numelui *Dotus* la Olbia nu e absolut sigură.

D r e i b a l i s, Olbia; *IOSPE*, I, 50 (=² I, 80, nr. 13 = *CIG*, 2067): ...ΔΡΕΙΒΑΛΙΣ ([Δ]ρειβαλις?) Ραπακεους.

După toate analogiile: *Dreibalos* Varna; *Izvestiia-Institut*, XIX, 1955, 226—227; C. Lartius *Dribalus*: *CIL*, III, 3888 (Emona); *ED*, I, 104, 225; II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 157, numele trebuie considerat de origine tracă, deși patronimicul *Rapakes* este iranian; e cazul unui amestec de nume iraniene și trace.

D u l a s *, Tanais; *IOSPE*, II, 447: Οχωδιακος Δουλα; 454 [Φα]ζιους Δουλα, Δουλας Τρυφωνος.

Cf. numele sigur trace: *Dula, Dules, Dulus, Dulezelmis, Dulazenus, Iambadules, Doles* etc. (*ED*, II, 231; Detschew, *Sprachreste*, 152—153); totuși caracterul tracic al lui *Dulas* de la Tanais nu e absolut sigur, poate fi iranian ori traco-iranian, din cauza numelor *Ochodiakos* și *Phazius*.

D u l i o n, Chersonesos: *VDI*, 2, 1952, p. 236, fig. 12 (stelă funerară): Δουλιων Δελφου.

D y r p a n a i s, Olbia; *IOSPE* ², I, 106 (= *IAK*, XVIII, 1906, 106): οἱ περὶ Σωχουβαζον 'Αντωνίου στρατηγοί - Δυρπαναις 'Ωφελίωνος.

Variantă a lui *D i u r p a n e u s Dacorum rex*. *Orosius*, VII 10, 4, Iordanes, *Get*. 76, 77 (Dorpaneus) *D i u p p a n e u s qui et Euprepes Sterissae f(ilius) Dacus*: *CIL*, VI, 16903; *Dorpanas*: *Godisnik-Plovdiv* 1937—1939, 110, nr. 2 — toate citate de Detschew, *Sprachreste*, 150.

G e p a i p y r i s regină, soție a regelui Aspurgos (8 î.e.n.(?)—38 e.n.) și mamă a lui Cotys I (*1*), monedă, Minns, 597, 601, 604, 611, pl. VII /7: Β(ασιλισσ)Α ΓΗΠ(αιπυ)Ρ(ις). (Stein, *RE*, VII [1910], 1227—1228; Geyer, *RE*, XV, 2207; Rostovțev, *Ir. Gr.*, 153).

Alte patru exemple ale numelui în Tracia: Γηπεπυρις, *BCH*, XXI 1897, 127, nr. 11, fig. 8 (= *Sbornik*, XIII, 1896, 411, nr. XI, pl. IV/9), Γηπαιπυρις: *JÖAI*, I, 1898, Bbl. 9—10 (= *AEM*, VIII, 215—216, 40 = *BCH*, XXIII, 1898, 594 = *IGR*, I, 785), *Corolla numism*, Head (1906), 252 și IG, XII, 8, 218 (Samotrace); cf. Detschew, *Sprachreste*, 106.

G e r b e s *, Olbia; *IAK*, III, 1902, 125, nr. 16 = Pridik, *Stemp*. p. 346, nr. 36; p. 347, nr. 48; p. 348, nr. 66; p. 355, nr. 163; p. 366, nr. 88: ἀστυνομοῦντος 'Εκαταίου Γερβης.

Posibil să fie nume trac, ori traco-iranian.

G e t o m u s o s, Olbia: *IOSPE* ², I, 94 (= *IAK*, XVII, 1906, 104 = AA, 1906, 121 = Minns, 643, nr. 11): Ζουροζις Γετομουσου.

Nume compus bimembru *Geto + musos*, cf. *Gela* rege al edonilor, Head, HN², 201; tribul *Getae*, folosit frecvent ca nume personal (*ED*, I, 215); Detschew, *Sprachreste*, 105; pentru finala *-musos* (întrucît n-ar fi cazul a două sufixe derivative *m* și *s*) a se compara, nu *Mysoi* (cum credea Vasmer), ci numele personal trac *Mussalus*: *CIL*, III, 4369, probabil traco-bitinicul Μουζακος Μουκαντιον Νικομηδεύς, Phleg. Trall, fr. 37 (*FGH*, II, p. 1187 = *FHG*, III, 609).

G o c o n, Panticapaion; *1*. *IAK*, X, 1904, 43, nr. 38 (= *KW*, 662): [Δη]μή[τριε] καὶ [Θ]εμιστο[κ]λῆ υἱοὶ Γο[κ]ωνος, χαίρετε. — *2*. *IAK*, X, 73 nr. 79 (= *KW* 165): 'Ηδῖα γυνὴ Γοκ(ω)νος χαῖρε.

Exemple din Tracia: *JÖAI* XXII, Bbl. 134; *BCH*, XXXVI, 1912, 596, 55; (Detschew, *Sprachreste*, 107; *ED*, II, 229); un Γωκας Μανου în Lycaonia Athen Mitt, XIII, 266, nr. 114 (= *Monumenta Asiae minoris ant*, I, 1928, nr. 117) etc.; dar numele era cunoscut și la iranieni, de ex. *Goces*, legatus Parthorum, *AnnEp*, 1933, 107 (= *CRAI*, Paris, 1933, 21).

G o l a s, Olbia; *IOSPE* ², I, 83 Δωτους Γολα; *IOSPE*, I, 62 (= ², I, 99): Δωτους Γολα; Pridik, *Stemp*., p. 345, nr. 3; p. 348, nr. 66, 75; p. 358, nr. 3; p. 347, nr. 42.

Nume foarte probabil trac: *Goles* (Golcios ?) *DTR* 112—113, nr. 601, fig. 299; 72, nr. 329, fig. 185; *ED*, II, 230; Detschew, *Sprachreste*, 107.

M a d a *, Odesa; *IAK*, X, 1904, 75, nr. 82 (= *KW*, 350): Μαδα γυνὴ Δοριτιου χαῖρε.

Mai probabil nume trac, decît grecesc ori iranian.

M a i o s a r a *, Panticapaion, *IOSPE*, II, 254 (= *KW*, 323): Μαιωσαρα πενθερὰ χαῖρε.

Cf. trac *Maisira* : *GDI*, 2119; *Maisades* : Xenoph. *Anab.*, VII 2, 32; Detschew, *Sprachreste*, 282. Elementul *-sara* acelaşi în numele *Camasarye*.

M a n e s şi M a n i c o s între olari fabricanţi de amfore, Pridik, *Stemp.*, *passim*.

Numele pare să fie trac, fiind frecvent la traci şi frigieni; exemple: Detschew, *Sprachreste*, 285.

M e t a c o s *, Olbia: *1. IOSPE*, I, add. 68 [1] (=[2] I, 106): [...] Μητακου Ηλ ... — *2. IAK*, XVIII, 1906, 106, nr. 8: Αταδων Μητακkου. — Cf. [...] Μετ[ο]χ[ου] *IOSPE*, I, 213 (= *CIG*, II, 2101 = *KW*, 301).

Se poate aminti trac Μητοκος, Μηδοκος (*ED*, I, 129); Detschew, *Sprachreste*, 301); dar *Metacos* din sudul Ucrainei pare mai curînd a fi variantă a iranianului Μηταγος: *IOSPE*, I, 64; IV, 26; Μηθακος: *IOSPE*, II, 451; IV, 207; *ED*, II, 234.

M o c a p o r i s, *-os*, Panticapaion: *1. IOSPE*, II, 223 (= *KW*, 183): Βενθεῖ θυγάτηρ Μοκαπορεος χαίρε. — *2. IOSPE*, IV, 241 (*KW*, 421): Ἡδέα γυνὴ Διογένου καὶ Μοκαπορος χαίρετε. — *3. IOSPE*, IV, 254 (= *KW*, 438): Μοκκαπορι Δοριζου καὶ θυγάτηρ Ἀρέσκουσα...χ[αί]ρετε.

Nume personal trac din cele mai frecvente (80 exemple), mai ales în forma *Mucapor(is)*: Detschew, *Sprachreste*, 314—315. — V. şi *Mucaporis*.

M o c c a s, Tyras: *IOSPE*, I, 2 (=[2] I, 2 = *IGR*, I, 1438 = Minns, 639, nr. 3): Λαισθένης Μοκκο ἄρχων.

M o c c o s, Tanais; *IOSPE*, II, 448: Μοκκος — *2. IOSPE*. II, 451: Στρατ[όνει]κος Μοκκου, 456, 462. — *3.* Panticapaion; *IOSPE*, II, 208 (= *KW*, 600): Χαρίτων υἱὲ Μοκου. — *4.* Nymphaion; *IOSPE*, II, 375 (= *KW*, 160): Θεοφίλη γυνὴ Μοκκου χαῖρε. — *5.* Taman; *IAK*, LXIII, 1916, 113: Γύναι Στεφάνου χαί(ρ)ειν Μοκ(κ)ος πατρὶ καλ(λ)ιστράτου χαίρειν — *6.* Olbia: ZapOd, XVIII, 1910, 74, nr. 4 (= *Rev. épigr.* I, 212): Χαρίτηον γυνὴ Μοκκου χαῖρε.

M o c c o t h a *, Panticapaion; *IOSPE*, II, 102 [1], p. 299 (= *KW*, 394, sec. I.e.n.): Μοκκοθα (κ)αὶ ψυχὴ Ὀσφυόνη χαίρετε.

Mateescu, *ED*, II, 235 *sembra un nome Sarmatico derivato dalla rad. tracia M o k-*; dar elementul *Moc-*, *Muc-* nu este exclusiv tracic, ci apare şi în numele iraniene ca *Mucunagos*, *Mucunacyros*: (*IOSPE*, I, 76, 78) etc.; Detschew, *Sprachreste*, 310 cuprinde pe *Moccothas* între numele trace.

M o c c u s, Panticapaion; *1. IOSPE*, II, 29 c: Μοκκους Διονυσ(ίου). — *2. IOSPE*, IV, 253 (= *KW*, 347): Μικλαίνη γυνὴ Βασιλείδου καὶ υἱὲ Μοκκου χαίρετε.

Cf. numele *Moccas*, *Moccos*.

M o s t i o s, Panticapaion; *IOSPE*, II, 85: Μακάρης Μοστιου.

Cf. M o s t i s rege în Tracia (Head, *HN*, 285); Kroll, *RE*, XVI, 380; *Mostos* în Egipt: Detschew, *Sprachreste*, 312.

Mucaporis, Kerci sau Taman, *Trudî IX arheolog. siezda v Vilne*, vol. I, Moscova, 1895, p. 280—282, relief cu cavalerul trac la vînătoare : Αυλουζενις Μουκαπορεος — V. *Mocaporis*.

Mucatralis, Olbia ; *IOSPE* ^{2}, I, 237 (= *IAK*, X, 1904, 13) : [... *v*]*ix*(*it*) *a*[*nnis*...] *et Valerio Secundino vix*(*it*) *ann*(*is*)... *obi*[*it*...], *Val*(*erius*) *Mucatralis et Olbia Brisais filis b*(*ene*) *m*(*erentibus*) *f*(*e*)*c*(*erunt*).
Este familia unui militar trac din legiunea I Italica (*RE*, XII, 1412—1413) ori mai curînd din legiunea XI Claudia (*ibidem*, 1699), dintre elementele trace originare din Moesia Inferior (Dobrogea și Bulgaria la nord de Haemus).

Pairisades *, *1.* rege în Bospor (a. 347—310 î.e.n.) și fiu al lui Leukon I, Diod., XVI 52, 10 : Σπαρτακος ὁ τοῦ Πόντου βασιλεύς ἐτελεύτησε, τὴν δ' ἡγεμονίαν διαδεξάμενος ὁ ἀδελφὸς Παιρισαδης ; Strabo, VII 4,4 (310) ; Demosth., XXXIV 8 ; 36 ; Dinarch, I, 43 Βιρισαδην (Βηρισαδην Ald.) ; *IG*^{2}, II, 212 (=^{1}, II_5, 109b=*Syll.* ^{3} × 206 =^{2}, 129=Minns, 651, 28) Atena ; *Syll.*^{3}, 215 (=^{2}, 132 = *IOSPE*, II, 345 = *GDI*, 5648 = *CIG*, 2118) ; *Syll.*^{3}, 214 (=^{2} 131 = *IOSPE*, II, 344 = *GDI*, 5646 = Minns, 652, 29) ; *IOSPE*, II, 11 (= Minns, 652, 29a) ; *Syll.*^{3}, 313 (=^{2}, 134 = *IOSPE*, II, 1 = Minns, 652, 32) ; *Materarch*, XXIII, 1899, 52 ; *IOSPE*, II, 350, 1 (?) ; (?) Polyaen., VII, 37. (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2417—2424, 1). — *2.* fiul regelui Satyros II (310—309), Diod., XX, 24, 3 : ὁ παῖς ὁ Σατύρου Παρυσαδης, νέος ὤν (Diehl, *RE*, XVIII 2428, 6. — *3.* Pairisades II rege (284/3 — după 250), fiul lui Spartokos III, *IOSPE*, II, 17 (= Minns, 653, 36) : βασιλεύοντος Παιρισαδου τοῦ Σπαρτόκου. *IOSPE*, II, 15 (= *GDI*, 5560 = Minns, 653, 35) ; *IOSPE* II, 16 ; 18 (= Minns, 653, 37) ; 35 ; 350 ; *IG*, XII_2 287 B, 126 ; *Sammelbuch*, 7263 (= *VDI*, 1939, nr. 3, p. 260—261) ; (?)Polyaen, VII, 37 (Diehl, *RE*, XVIII, 2424—2427, 2). — *4.* Pairisades III, rege (160—150?), fiul lui Spartokos V, *Syll.*^{3} 439 (= *BCH*, XXIII, 1899, 96) ; *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38) ; (?) *Rev. Philol.*, XXII, 1898, 114, 23b, 28f. (Diehl, *RE*, XVIII, 2427, 3). — *5.* Pairisades IV Philometor, rege (jum. II sec. II î.e.n.), fiul lui Pairisades III, *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38) : Παιρισαδου ; *IAK*, LVIII, 1915, 18 (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2428, 4). — *6.* Pairisades V, ultimul rege spartokid, asasinat, a. 107(?) î.e.n., Strabo, VII, 309 : Βοσπόρου κατέστη κύριος (Mithridates) παρ' ἑκόντος λαβὼν Παιρισαδου τοῦ κατέχοντος ; 310 ; *Syll.*^{3}, 709 (=^{2}, 326 = *IOSPE*, I, 185 = *GDI*, 3087=Minns, 647, 18) : τῶν περὶ Σαυμακον Σκυθᾶν νεωτεριξάντων καὶ τὸν μὲν ἐκθρέψαντα αὐτὸν [βα]σιλέα Βοσπόρου Παιρισαδαν ἀνελόντων (E. Diehl, *RE*, XVIII, 2428, 5). — *7.* Panticapaion, *IOSPE*, II, 109 (= *KW*, 404) : Σαβιων πατὴρ 'Απολλονίδου καὶ Παιρισαδου καὶ μήτηρ Χρήστη χαίρετε. —*8. IOSPE*, II, 29 (= Minns, 657, 61) : Παιρισαδους (sec. III e.n.). — Numele Pairisades mai apare pe cărămizi de la Panticapaion : *Ist. Bosp.*, 310, nr. 70, la genetiv, scris întreg sau abreviat, 308, 67, 310, 69 ; *IAK*, LI, 1913, 126, nr. 29 etc., aparținînd probabil unora din regii bosporani cu acest nume. *IAK*, XVIII, 1906, 126 Panticapaion : [Σ]παρτο[κος Π]αι[ρ]ισα [...] ; 125, nr. 40 Taman : ['Α]κὶς Παιρι[σαδεος ἀνέθηκεν] ; Grakov, citat în *Philol. Wochenschr.*, 1933, 638.

Numele *Pairisades* e considerat iranian de F. Justi, *Iranisches, Namenbuch* (Marburg, 1895), 237 şi Kretschmer, *Einleitung* (1896), p. 215—216, traco-bitinic de Tomaschek, *Thraker*, II/2, p. 18 : *Pairisades, Pari- bithynischer Name von fünf bosporanischen Fürsten aus dem Geschlechte des Spartokos*, interpretîndu-l ca Πατροκλέης, Πάτροκλος,. Dar elementul iranian, respectiv irano-tracic *Pairi-Pari-* este echivalentul lui gr. περί : *Peri-andros, -kles* etc., încît *Pa(i)ri-sades* ar însemna aproximativ „foarte strălucit (distins)", Περικλύμενος, după justa interpretare dată de Kretschmer. În realitate numele *Pairisades* (deşi elementul *Pairi-, Pari-* nu apare pînă acum în Tracia) poate fi deopotrivă iranian şi tracic.

P a i r i s a l o s *, Panticapaion, *1. IOSPE*, II, add. 86[2], p. 296 : Παιρισαλος Σαυρόφου ἑρμηνεύς· Ρευσιναλος Παιρισαελου χαίρετε. — *2. IOSPE*, IV, 331 (= *KW*, 222 ; începutul sec. I î.e.n.) : II, ο ο [υἱὲ Ταρουλου [χ]α(ῖ)ρε — *3. IAK*, X, 1904, 40, nr. 33 (= *KW*, 552) : Ἀπολλώνιε Ἄκκα καὶ ἄδελφε Παιρισαλε χαίρετε. — *4. IAK*, X, 1904, 60, nr. 61 (= *KW*, 523) : Παιρισαλε Παιρισαλου χαῖρε. — *5. IAK*, XL, 1911, 92 : Παιρισαλω Κοσσου. — *6. Ist. Bosp.*, 73—74, fig. 11 : Παιρισαλος Ἡρακλείδου καὶ γυνὴ Ἄμιν χαίρετε.

Tomaschek, II/2, p. 18 *der Name des Sohnes Reusinalos lehnt sich allerdings an das sarmatische Volk der Reuxinaloi, d. i. Roxolanoi Rokhšnanô « die strahlenden, berühmten » an ; doch kommt auch der dakische Ort Rousi-daua in Betracht* ; *Pairisalos selbst wird eher ein Bithyne gewesen sein, etwa zu deuten als ein « dem Vater Heilbringender », vgl. arm.* s a l *« sanus, integer, illaesus »*. Saurophos şi Reusinalos (*1*) pledează (cum au relevat Tomaschek şi Kretschmer, *Einl.*, 215—216) pentru originea iraniană a lui *Pairisalos*, în timp ce *Tarula* (patronimicul lui *2*) indică origine tracă. *Pairi-* este acelaşi ca în *Pairisades*, iar *-salo-* reprezintă fie rad. i. -e. **sel-* „favorabil, priincios ; bine dispus ; a domoli" în cuvinte ca germ. **sal-*, got. *sels* „gut, tauglich", ahd., v. sax. *sālig* „glückloch, selig, gesegnet" etc., gr. ἵλαρος, etc. (*WP*, II, 506, nr. 6), — fie **solo-* lat. *salus, salvus* etc. (*WP*, II, 510). Elementul *-sala, -salo-* frecvent şi în onomastica tracă : *Salas* şi ca al doilea membru în compuse : *Make-sala* (*Belomorski Pregled*, I, 1942, 336, nr. 41), *Pyru-sale* (*JÖAI*, XXX, 1936, Bbl. 71—72 ; A. Dain. *Inscr. greques Louvre*, 1933, nr. 38 ; *AISC*, III, 157, nr. 5), *Seri-salos* (*CIG*, III, add. 4300 = Le Bas-Waddington, 1301).

P a n e i o s (?), Olbia ; *IOSPE*, IV, 26 : Πανηιος ; în *IOSPE*[2], I, 185 e citit [ἐπ]ὶ ἀρχό[ντων τῶν] περὶ Πα·νηιον Μηταγου, deci un nume de forma „Pa[r]neios" sau cu altă literă între *a* şi *n*, ce pare să fie nume iranian, la fel ca *Metagos*.

Forma „Paneios" din vechea lectură era comparat de Vasmer cu tribul trac *Panaioi*, de Mateescu (*ED*, I, 235) cu elementul *-paneus* în *Diur-paneus, Dio-panes* ; dar daco-geticul *Diurpaneus* e format din tema *Diurp-, Dyrp-* şi sufix *-n-* (vezi *Dyrpanais*), iar pretinsul nume iliric *Dio-panes* este de fapt gr. *Diop(h)anes*. „Paneios" e dat după *IOSPE*, IV, 26 şi Vasmer între numele trace de Detschew, *Sprachreste*, 355.

P a s a r o s *, Olbia ; *IOSPE*, I, 84 (= *CIG*, II, 2086) : στρατηγοὶ Ὀρόνιης Σπαδακου Νουμηνιος Πασαρου.

Originea tracă a numelui *Passaros* (un militar *domo Daciae* ; *CIL*, VI, 2698), *Passar* (*CIL*, III, 6150 = 7437) şi alte exemple (*ED*, I, 169 ; II, 235—236) e dubioasă ; nu este exclusă legătura cu lat. *passer*.

P a t a s i o s, Panticapaion ; *IOSPE*, IV, 234 (= *KW*, 521, sec. I e.n.) : Ἀντισθένη Πατασιου καὶ Πτολέμα[ι]ε Ἀπολλωνίου χαίρετε.

Cf. Cla(udius) *Patasio* : *CIL*, III, 10466 (Aquincum) şi *Potasios*.

P a t a i c o s *, stampilă pe amfore, Grakov, citat în *P h i l o l. W o c h e n s c h r i f t*, 1933, 638 : Παταικος.

P a t e i s, Panticapaion; *IAK*, X, 1904, 46: Πατεις ὑὸς καὶ Διονύσιος Διονυσίου χαῖρε.

P a t o c o s *, Panticapaion; *Ist. Bosp.*, 79—80, fig. 15: Πάτροκλε, ὑὲ Πατοκου χαῖρε

P o r o b o n u s, Olbia; *IOSPE*², I, 171 (= *IAK*, XIV, 1905, 100, nr. 7, fragment de relief al cavalerului trac): [*Deo sanc*]*to Porobono*.
Cf. V. Beševliev, *Epigrafski Prinosi*, Sofia, 1952, p. 66: *Porobono Martinus con coniuge ex voto posuit*, la Hisarlîk (Razgrad).

P o t a s i o s, Panticapaion; *IOSPE*, II, add. 128⁴, p. 300: Ἀπολ(λ)ώνιε ὑὲ Ποτασίου χαῖρε.
Cf. *Patasios* și M. Aur(elius) *Potazis* Murs(a): *CIL*, VI, 32542 c + d 7; *ED*, I, 140.

P y r r h o s, Olbia; *IOSPE*, I, 56 (=², I, 93), 76 (=², I, 129): Μαρκος Οὔλπιος Πυρρος Αρσηουαχου; Panticapaion; *IOSPE*, II, 228; Gorgippia; *IOSPE*, IV, 432. Sigur trac este *Py* ‹*y*› *rrus Bithus mil*(*es*): *IOSPE*², I, 167 (= *IAK*, X, 1904, 6), la Olbia (v. Bithus *4*).
Mateescu, *ED*, I, 131; II, 236; Detschew, *Sprachreste*, 387.

R h e s c u p o r i s, șase regi în Bospor, *1*. Tiberius Iulius Rhescuporis I (a. 68/9—91 e.n.), fiul lui Cotys I (*1*) și Eunice, *IAK*, XXXVIII, 1910, 70—72, nr. 7 (Gorgippia): Τιβέριον Ἰούλιον Ρησ[κουποριν, βασιλέως Κότυ]ος καὶ βασιλίσσης Εὐν[είκης?] υἱὸν φιλοκαίσα]ρα; *IOSPE*, II, 52 (= Minns, 654, 46 = *IGR*, I, 881); *IOSPE*, IV, 335 (= *IGR*, I, 903); II, 38 (= *IGR*, I, 882); IV, 446 (= *IGR*, I, 922); II, 358 (= *IGR*, I, 907); II, 39 (= *IGR*, I, 883); *IAK*, XLVII, 1912, 115(?); XLV, 1913, 10; (?) LXIII, 1916, 111, 3. Monede: Minns, pl. VII/23, 24: Τιβέριος Ἰούλιος βασιλεὺς Ρησκουπορις; 25: Τεῖμαι βασιλέως Ρησκουπόριδος. (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 2). — *2*. Rescuporis II (a 211/2—228/9), fiul lui Sauromates II, *IOSPE*, II, 41 (= Minns, 655, 54 = *IGR*, I, 886): βασιλέα Τιβέριον Ἰούλιον Ρησκουποριν; II, 42 (= *IGR*, I, 887); II, 43 (= *IGR*, I, 888); II, 430 (= Minns, 655, 55); II, 432 (= *IGR*, I, 924); II, 449 (= *IGR*, I, 918); II, 450 (= *IGR*, I, 919); IV, 194 (= *IGR*, I, 869); IV, 433 (= Minns, 656, 57); IV, 443 (= *IGR*, I, 912). Monede: Minns, pl. VIII/15 βασιλέως Ρησκουποριδος, 16. (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 3). — *3*. Rescuporis III (233/4—235/6), Minns, pl. VIII/19 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 4). — *4*. Rescuporis IV (229/40—261/2), *IOSPE*, II, 46 (= Minns, 657, 60 = *IGR*, I, 889): βασιλεύοντος βασιλέως Τιβερίου Ἰουλίου Ρησκουπόριδος; *IOSPE*, II, 44 (= *IGR*, I, 890). Monede: *IAK*, XVII, 1905, 69 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 5). — *5*. Rescuporis V (262/3—275/6), monede: Minns, pl. VIII/22, 23 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 6). — *6*. Rescuporis VI (311/2—334/5), *IOSPE*, II, 312 (= Minns, 657, 65): ἐπὶ [βασιλέως!] Ραδαμψ[αδιου καὶ Ρη]σκουπορ[ιδος]; *SEG*, II, 480 (= *Izv. Aakd. Russ.*, II, 1922, 80): ἐπὶ βασιλεῖ Ρησκο[υ]πόριδι; monede: Minns pl. VIII/28 (Kahrstedt, *RE*, I A, 623, 7).

Rhoemetalces, rege al Bosporului (a. 131/2—153/4), fiul lui Cotys II (2), SHA, *Ant. Pius* 9,8 : *R[ho]emet‹h›alcen in regnum Bosporanum audito inter ipsum et Eupatorem negotio remisit* (*Antoninus Pius*) ; *IOSPE*, II, 353 (= Minns, 654, 49 = *IGR*, I, 899) : Τιβέριος Ἰούλιος βασιλεὺς Ροιμηταλκης; II, 437 (= *IGR*, I, 915); II, 33 (= *IGR*, I, 877); I, 199 (= Minns, 648, 19 = *IGR*, I, 865); *IAK*, X, 1904, 30, 22 (= *IGR*, I, 885); XXXVII, 1910, 39 (= Minns, 655, 51 = *Ist. Bosp.*, 45) ; LXIII, 1916, 111,2. Monede : Minns, pl. VIII/6 : βασιλέως Ροιμητάλκου (Kahrstedt, *RE*, I A, 1004, 4).

Sabadas, Tiritaki (lîngă Kerci), stelă funerară cu cavaler (trac ?), în *VDI*, 1950, nr. 4, p. 69—70 [Ν]ικήφορος Σα[β]αδα [χαῖρ]ε. Detschew, *Sprachreste*, p. 139.

Sabion, Panticapaion : *IOSPE*, II, 109 (= *KW*, 404) : Σαβιων πατὴρ Ἀπολλονίδου καὶ Παιρισαδου.

Sadaios *, Olbia : *IOSPE*, I, 57 (=², I, 94 = *CIG*, 2071) : Ἱστιαῖος Σαδαίου.

Sadalas, Panticapaion : *1. IOSPE*, II, 198 (= *KW*, 58, relief al cavalerului trac) : Σαδαλα Σαδαλου Τ (= υἱὲ) χαῖρε. — *2. IOSPE*, II, 264 (= *KW*, 312) : ψυχάριον θυγάτηρ Σαδαλου χαῖρε. — *3. IOSPE*, IV, 252 (= *KW*, 433) : Λυνγιον μήτηρ καὶ Ἡδὺν γυνὴ Σαδαλου χαίρετε. — *4. IOSPE*, IV, 337(= *KW*, 584, stelă funerară cu cavalerul trac) : Σαδαλα Σαδαλου χαῖρε. — *5. IOSPE*, IV, 378 (= *KW*, 172) : Λυσιμάχεια γυνὴ Σαδαλα χαῖρε.

Salas * *1.* Panticapaion : *IOSPE*, II, 28 : Χρηστίων β'τοῦ Σαλα πρίνκιπος. — *2.* Tanais ; *IOSPE*, II, 452 : Μαης Σαλα ; cf. *Sallios* în *IOSPE*, IV, 19 (Olbia).

Nume frecvent şi în Tracia : o serie de exemple la Detschew, *Sprachreste*, 412 ; cf. *Pairisalos*, de asemenea *Tanysalos*, în *VDI*, 1950, 4, p. 73 (= 1951, 2, p. 253). Este un element onomastic comun trac şi iranian, în nordul Pontului Euxin eventual mai curînd iranian decît trac.

Sambion *, fiul lui Tarulas (*2*), nume tracic ? Cf. numele egiptean (oriental) *Sambu*, fem., în *ED*, IV, 1930, p. 93 ; *AISC*, V, 290.

Sares (?), Panticapaion : *IOSPE*, II, 211 (= *KW*, 334) : [. . .] γένης Σαρεως χαῖρε (ori Αρεως ?). Cf. *Comosarye*.

Sasas *, Panticapaion : *IOSPE*, II, 67[1], p. 295 (= *KW*, 204) : Θεονίκη γυνὴ Σασα καὶ θυγατέρες Λαοδίκη καὶ Μᾶ χαίρετε ; 199[1] ; *IOSPE*, IV, 283 (=*KW*, 631, încep. sec. II e.n.) : Ατταν Τρύφωνος Δωρας Σασα τὸν ἴδιον συνγενέαν ; Tanais : *IOSPE*, IV, 443 ; Fanagoria ; *IOSPE*, II, 390.

Exemple ca *Sassa* nat. Daca (*CIL*, III, 14355, 15), *Saza* (vir) provincia Dacia (*CIL*, III, 14406 c ; *ED*, II, 236 ; Decev, *Sprachreste*, 425) nu par a fi o dovadă suficientă pentru originea traco-getică a numelui *Sasas* din sudul Ucrainei, căci el e răspîndit în multe regiuni. Unii îl consideră iranian (Justi, *Iran. Namenbuch* ; Jerphanion-Jalabert, Mélanges de la faculté orientale, Beirut, V, 1911, 320).

S c o z o s, Gorgippia : *IAK*, LVIII, 1915, 34 : Σκοζος Ατ[τακονα] ; *IOSPE*, II, 404.

Nume înrudit probabil cu *Scuzilas* din Tracia ; *SEG*, III, 517 (= *DTR*, 99, nr. 508, la Plovdiv), dacă acest nume nu e de analizat în *Sku-zil-* ; de asemenea *Scyezis*, *IG*, II, 4124.

S e r e i s *, Gorgippia : *IOSPE*, II, 402 (= Minns, 658, 69, 28) : Σερεις.

Cf. numele trace *Serisalos* (mai sus s. v. *Pairisalos*), *Serapyris* : *JÖAI*, XI, 1908, Bbl. 191, *Serrus* : *CIL*, X, 8374 a (dar *Licaius Seri mil. ex cho. I Pann.* ; *CIL*, XIII, 7582, este ilir) ; *ED*, II, 237.

S e i t a l c e s, vezi *Sitalces*.

S e u t h e s, *1.* Olbia : *IOSPE*, IV, 32 (= *JÖAI*, III, 1900, Bbl. 80 = *KW*, 779) : Διζαζελμις Σεύθου-χαῖρε. — *2.* Tanais ; *IOSPE*, II, 451 : [. . .] κος Σευ[θ]ου. — *3.* Panticapaion, în *VDI*, 1941, 1, p. 208, nr. XX : Χοσα γυνὴ Σεύθου χαῖρε. — *4.* Ai-Todor ; *IAK*, XL, 1911, 38, pl. III/3 (relief cu cavalerul trac) : *D*(*is*) *M*(*anibus*) *L. Furio Seu*[*tho*, *-ero*?] *op*(*tioni*) *praef*(*ecti*) *coh. I T*[*hracum. -yriorum*?].

Nume trac din cele mai frecvente, cunoscut în o sută de exemple ; majoritatea la Detschew *Sprachreste*, 434—437.

S i s o s *, Panticapaion ; în *IOSPE*, II, 263 (= *KW*, 196) : Χοίδρα θυγάτηρ Σισου χαῖρε.

Cf. numele trace *Sises* Mucaseni ; *CIL*, III, 6137 (= în *Izvestiia-Société*, III, 1912—1913, 10—11), Iulia *Sisi* : *CIL*, VI, 2696 ; Maximina *Sisi* : *Histria*, VII, 1923, 64, nr. 59 (= *SEG*, II, 458), *Sese Lenulae f*(*ilius*) *Dansala* : *CIL*, XIII, 7049 etc. ; *ED*, II, 237 ; Detschew, *Sprachreste*, 449—450. Totuși originea tracă a numelui *Sisos* din sudul Ucrainei rămîne dubioasă.

S i s u l i s *, Gorgippia : *IOSPE*, IV, 445 (= *KW*, 239) : Σισουλι Νικιου χαῖρε.

Cf. *Sisos* ; *ED*, II, 237 ; Detschew, *Sprachreste*, 450.

S i s y r o s, Chersonesos ; *IAK*, X, 1904, 24, 17 (= *KW*, 80, sec. II e.n.) : Ηρακλέων Μηνοφῶντος ὁ καὶ Σισυρος Ἡρακλεώτης.

E un personaj originar din Heraclea Pontica ; cf. numele *Sisiros* în Thasos ; *IG*, XII_8, 378, Detschew, *Sprachreste*, 450.

S i t a l c e s, Panticapaion : *1. IOSPE*, II, 29 B, 33 (= *IAK*, XXXVIII 1910, 1, nota 2) : Θεοδόσιος Σι[τ]αλκ[ου]. — *2. IAK*, XXXVIII, 1—2 (a. 221 e.n.) : πατέρα σ[υνό]δου Σειτα[λκην].

Exemple pentru numele *Sitalces* : *ED*, I, 80, Detschew, *Sprachreste*, 450—452.

S p a r t a k o s, vezi *Spartokos*.

S p a r t o c i o n, Gorgippia : *1. IOSPE*, IV, 432 : Σπαρτοκιων Σωστρατου — *2. IAK*, LVIII, 1915, 35, 20 : Σπαρτωκιων Συμμαχου. *3.* Anapa ; *IAK*, XXXVII, 1910, 38—39, nr. 2, 24 : Σπαρτοκιων (Ἀ)γαθοῦ.

Este un derivat diminutival de tip grecesc al numelui trac *Spartakos*, *Spartokos* ; alt exemplu : *IG*², II, 1011 (Atena, a. 106 î. e. n.).

S p a r t o k o s, variantă *Spartakos*, numele a cinci regi în Bosporul Cimmerian. *1.* Spartokos I (a. 438—433) întemeietorul dinastiei ce-i poartă numele, Diodor, XII 31, 1 : οἱ του Κιμμερίου Βοσπόρου βασιλεύσαντες, 'Αρχεανακτίδαι . . . — διεδέξατο δὲ τὴν ἀρχὴν Σπαρτακος, καὶ ἦρξεν ἔτη ἑπτά ; 36,1 ; XIV 93, 1 : Σάτυρος ὁ Σπαρτοκου υἱός. Monede : Minns, pl. VI/15 : βασιλέως [Σπαρ]τοκου (Geyer, *RE*, III A, 1540—1541, 1). — *2.* Spartokos II (347—344), fiul lui Leucon (387—347), Diodor, XVI 31, 6 ; 52, 10 ; *IG*², II, 212 (=¹, II₅, 109b = Syll.³, 206 = Minns, 651, 28) : Σπαρτοκῳ Παιρισαδῃ 'Απολλωνιω λεύκωνος παισί·Σπαρτοκος etc. (Geyer, *RE*, III A, 1541—1542, 2). — *3.* Spartokos, III (304—303—284—283), fiul lui Eumelos, Diodor, XX 100, 7 ; *IG*², II, 653 (=¹, II, 311 = *Syll.*³, 370 =², 194 = Minns, 652, 34) ; *IOSPE*, II, 13 (= Minns, 652, 33) ; 15 ; 17 ; 35 ; 348 ; 349 (Geyer, *RE*, III A, 1542, 3). — *4.* Spartokos IV (jum. II sec. III î.e.n.), fiul lui Pairisades II, *IOSPE*, II, 18 (= Minns, 653, 37) : βασιλε(ύ)-οντος Σπαρτόκου τον Παιρισαδον ; Schol. Ovid. *Ibis*, 309 : *Leucon unus ex Ponticis regibus Spartacon fratrem suum interfecit, qui cum Alcathoe uxore sua solebat adulterari. Postea idem Leucon interfectus est ab uxore sua.* Probabil identic cu nr. 5 (Geyer, *RE*, III A, 1452—1543, 4). — *5.* Spartokos V, tatăl reginei Camasarye : *IOSPE*, II, 19 (= Minns, 653, 38) : βασιλὶσσης καμασαρυης τῆς Σπαρτ[οκ]ου θυγατρός ; Syll. ³, 439 (Diehl, *RE*, XVIII, 2427). — La Panticapaion, cărămizi cu stampila. βασιλέως Σπαρτοκου : *Ist. Bosp.*, 312, nr. 83, Σπαρτοκου : 312, 84, 85, 86 ; Σπαρ : 312, 81 și 82 ; *IAK*, XI, 1904, 156, nr. 709 ; XVIII, 1906, 126 : [Σ]παρτοκ[ος] [Π]αιρισα[δ. . .]. — *6.* Olbia : *IOSPE*², I, 214 (= *IAK*, XXXIII, 1909, 42 = AA, 1909, 174, sec. IV î.e.n.) : Σπαρτοκος Κλε[ι]δήμου.

Alte exemple nume pentru acest nume trac : *ED*, I, 220—221 ; Detschew, *Sprachreste*, 473.

S u s o s *, Șaba lîngă Cetatea Albă (Tyras) ; *IOSPE*, IV, 454 (=², I, 11 = *KW*, 238) : Διονυσία Πία γυνὴ Σουσου χαῖρε.

Exemple pentru numele *Susa*, *Susos* din Tracia (*ED*, II, 237 ; Detschw, *Sprachreste*, 472—473) nu dovedesc originea tracă a numelui, care în nordul Pontului Euxin e mai curind iranian, ca și *Susulon* : *IOSPE*, I. 71 (= ², I, 114, la Olbia).

S y r i o n *, Chersonesos ; *IOSPE*, IV, 115 : Συριων Συριωνος χαῖρε, Σωπολις Συριωνος χαῖρε.

Mateescu, *ED*, II, 238 ; Detschew, *Sprachreste*, 472. Originea tracă a lui *Syrion* din Chersonesos e mai puțin probabilă.

T a n y s a l o s *, vezi *Salas*.

T a r s a s, Panticapaion : *IAK*, XLV, 1912, 16 : Ζειλας Ταρσα.

Unul din cele mai frecvente nume trace ; numeroase exemple în *ED*, I, 119 ; Detschew, *Sprachreste*, 492—494 ; cf. și Tarsus.

T a r s u s(?), Panticapaion : *IAK*, XVIII, 1906, 128, nr. 44 (= *KW*, 262) : γυνὴ Μα Μονίμ[ου] υἱο[ὶ Τ]αρσους κα[ὶ] "Ηραιε [καὶ] Θεονίκα χαίρετε.

Lectura numelui nu este sigură ; ar putea fi o variantă a lui *Tarsas*.

T a r u l a s, Panticapaion : *1. IOSPE*, IV, 331 (= *KW*, 222, încep. sec. I e.n.) : Παιρισαλου, [υἱὲ] Ταρουλου, [χ]-α(ῖ)ρε. — *2. SEG*, II, 492

(= *Izv. Akad. Russ.* II, 1922, 103, nr. 8) : Σαμβίων, υἱὲ Ταρουλου, χαῖρε. — *3.* M. Rostovțev, *Ir. Gr.*, 135 (= *RA*, I, 1922, 62, nota 1 = *DACL*, II, 2652, vas de aur) : Ξεβανόκου Ταρουλας ἐποίει ΜΗ.

Nume frecvent și exclusiv trac în numeroase atestări, din care majoritatea în *ED*, I, 78; 238; Detschew, *Sprachreste*, 491—492.

Thracidas, Panticapaion : *IOSPE*, II, 237 (= *KW*, 191) : Καλητύχη γυνὴ Θρακιδου χαῖρε. — *2. VDI*, 1, 1941, p. 202, VIII : Θρακιδας υἱὸς Θρακιδου χαιρε.

ED, I, 78, 85, 221 cîteva exemple din inscripții latine ; Detschew, *Sprachreste*, 206—207.

Zeilas, Panticapaion ; *IAK*, XLV, 1912, 16 : τα[ύ]την στηλίδα ἀνε[στήσατ]ο Ζειλας Ταρσα[!νυμφευτ]ῆς ἀλόχῳ.

Nume tracic (semnalat de Skorpil ca „bitinic"), exemple din Tracia : *Zeile* fem : *BCH*, XXII, 1898, 525, r. 51, *Ziles* : *JÖAI*, XXX, 1936, Bbl. 76 ; *Materiale*, II, 1956, p. 617 ; *Zelas* : *CIG*, III, add. 3827 y. 3846 z, *Zilicentius* (var. *Zelicentius*) tribunus : *Acta Sanct.*. Ian., I, p. 134.

Zinna, Olbia ; *Zap Od*, XXVIII, 1910, 61 : οἱ περὶ Ζιννα Στρατονείκου στατηγοί.

Trac *Zeines* : *ADB*, 306 (= *AEM*, XVII, 1894, 206), *Zina* fem. : *CIL*, XVI, 83 ; *Zineblus* : *Histria*, VII, 68 ; *Zinama* : *CIL*, III, 8147 ; VI, 2638 ; *Izvestiia-Institut*, IV, 1926—1927, 102—103, nr. 26 ; *Zinima* : *Cod. Iust.*, IV, 21, 7 ; *Zinenis* : ADB, 160 (= *CIL*, III, 14210 = 7470) ; *Zeinoma* : *SEG*, I, 304 ; *Zeinoporeis* : *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, 43, nr. 144 ; *ED*, I, 168 ; Detschew, *Sprachreste*, 188—189.

Zulemes, fem. Sarmatiae incerta ; *IOSPE*, I, 178 (=², I, 338 = *CIG*, II, add. 2096h = *Materarch*, XIX, 1896, 50, fig. 14) : Ναεὶς Διονυσίου καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ζουλεμης Διονυσιου.

Tomaschek, II/2, 41 ; *ED*, I, 146 ; II, 232 ; Detschew. *Sprachreste*, 194. Rădăcina *zul-* în numele Μηφαζουλα Σαλου (dubios, din cauza sunetului -*ph*-) : *BCH*, XXI, 1897, 130, nr. 15, fig. 12 (= *Sbornik* XIII, 1896, 413, 15) ; poate variantă *Sulu* . . . : *CIL*, III, 7437 (= 6150) ; II, 17, 0 0 : *JÖAI*, XXIII, Bbl. 197—198, 156 și chiar *Zoltes* (inscr. greacă inedită din Istria, descoperită în 1931 ; *Raimullouzolo* (?) : *CIL*, VI, 32571.

Zures, Čobruči (Cioburciu) pe Nistru, la Cetatea Albă (Tyras) : *IOSPE*, I, 2 (=², I, 2 = *IGR*, I, 1438 = Minns, 639, 3) : Κ[α]ῖσαρ Ζουρη ἄρχων.

Exemple din Tracia : *Zures* ; *DTR*, 28, 64, fig. 23 ; *Dacia*, V—VI, 1935—1936, 380 ; *Godišnik-Plovdiv*, I, 1948, p. 58—59 ; Detschew, *Sprachreste*, 194—195.

Zurozis, Olbia ; *IOSPE*², I, 84 (= *IAK*, XVIII, 1906, 104 = AA, 1906, 121 = Minns, 643, 11) : οἱ περὶ 'Αρχίδημον Δαδακου στρατηγοί — — Ζουροζις Γετομουσου.

Zurozios, Olbia ; *IOSPE*, I, 65 : οἱ περὶ Σαραξασον Ποσειδήου στρατηγοί — Νεικίας Ποντικοῦ, Πουρθακης Ζουροζιου, etc.

Nume tipic traco-getic, derivat cu sufix -*z*- ; Detschew, *Sprachreste*, 194.

I. I. RUSSU

ФРАКО-ГЕТСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СКИФИИ И БОСПОРЕ КИММЕРИЙСКОМ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор пересматривает вопрос о фрако-гетских элементах в античную эпоху (начиная с V в. до н. э.), документируемых целым рядом собственных имен на территории Северного Причерноморья: а) между дельтой Дуная и Днепром, б) в Крыму, в частности в Пантикапее (Керчи) и в Тамани. Чтобы объяснить их присутствие, выдвинули три теории (из числа которых первая уже давно опровергнута исследователями): 1) по мнению А. Бека, фракийские собственные имена были занесены династией спартокидов (V в. до н. э.); 2) фракийскими элементами, эмигрировавшими в качестве наемных войск; 3) автохтонным или во всяком случае давним характером пребывания фракийцев в Боспоре Киммерийском. Отражая в настоящей работе современной этап изучения вопроса, автор пытается способствовать его разрешению более точным установлением фрако-гетских собственных имен, встречающихся на северном побережье Понта Эвксинского. Он исправляет ошибки и преувеличения, допущенные предшественниками (Матееску, Пырваном, Згустой) при классификации фрако-гетского и скифо-сарматского антропономастического материала этой области.

А. Геты между Серетом и Днестром оставили следы в топонимии: Заргидава, Тамасидава, Пироборидава и т. д.; в антропономии: Рундачио (?), Мокка, Зурес, Сусос.

К востоку от Днестра: Клепидава в Подолии; менее достоверно: Сарди, Березан(?), Серимон, цитированных Пырваном; имена людей в Ольвии Брайадос (?), Кунос, Даос, Дизазелмис, Дизес, Дрейбалис, Дирпанаис, Гетомусос, Голас, Моккас, Мукатралис (из Мезии), Поробонус, Сеутхес, Спартокос, Зинна, Зурозис. Эти фрако-гетские народные элементы, по-видимому, связаны географической непрерывностью с элементами гетской территории у устьев Дуная.

Б. В Боспорском царстве с центром в Пантикапее (Керчи) документировано большинство (около 3/4) фрако-гетских элементов Северного Причерноморья. Династия Спартока (438—107 н.э.) была фракийского происхождения, как на это указывает его имя, чередующееся с серией Паирисадес и Комосарие (возможно фрако-иранского происхождения) и с греческими именами (Сатирос, Леукон и др.). По-видимому, Спарток был местным, боспорским элементом, а не „кондотиером", прибывшим с фракийскими наемниками с Балканского полуострова (из Одрисского царства). В Боспорском царстве на надписях, особенно надгробных, встречаются многочисленные фракийские имена местных жителей (Аулузелмис, Аулузенис, Бензеис, Битис, Далазелмис, Мокапорис, Садалас и др.). Э. Миннс, М. И. Ростовцев и др. допускают существование древней, возможно киммерийской народности, а не переселенцев, прибывших позже. Другие авторы, особенно Матееску, оспаривают это положение,

считая, что речь идет о недавнем переселении фракийцев с Балканского полуострова и из Вифинии, либо о „передаче фракийских собственных имен через греческие колонии" и т. д. Последнее предположение менее правоподобно, чем первое. Действительно, фракийские имена гораздо менее многочисленны, чем иранские (скифо-сарматские) и греческие; речь идет о фрако-гетском меньшинстве, не оставившем следов в топонимии. Пересмотр и перегруппировка имен в Боспоре Киммерийском достоверного или весьма вероятного фракийского происхождения, показывают, что более обоснованной является теория Ростовцева о древности тамошнего фракийского элемента.

В. Фрако-гетские имена гораздо менее многочисленны, чем это утверждали Матееску и Пырван (в составленной Матееску таблице из 116 фракийских имен на скифо-сарматской территории 47 бесспорно иранского происхождения, как Аблонакос, Зорфинес, Амсалакос и некоторые имена фрако-иранские: Комосарие, Пайрисадис, Пайрисалос. Автор выявляет двусмысленный характер некоторых имен и возможные пробелы настоящего репертуара.

Г. Репертуар фрако-гетских названий на скифо-сарматской территории в алфавитном порякде, дополненный документацией эпиграфического текста, наблюдениями и возможным обсуждением вопроса о происхождении и значении имен.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Северное побережье Понта Эвксинского, с главными населенными пунктами, где были найдены надписи с фрако-гетскими собственными именами.

Рис. 2. — Посвятительный рельеф со сценой „Охотника на коне", посвященный фракийцем Аулузенисом (из Керчинской или Таманской области, Государственный Эрмитаж, Ленинград).

LES ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES EN SCYTHIE ET DANS LE BOSPHORE CIMMÉRIEN

RÉSUMÉ

L'auteur se livre à un nouvel examen des éléments ethniques thraco-gétiques, attestés par une abondante série de noms de personnes, sur le littoral septentrional de la mer Noire dans l'Antiquité (à partir du Ve siècle avant notre ère) : *a*) entre le delta du Danube et le Dniéper ; *b*) en Crimée, plus particulièrement à Panticapée (Kertch) et dans la presqu'île de Taman. Leur présence y a été expliquée jusqu'ici à l'aide de trois théories (dont la première a été depuis longtemps abandonnée par les érudits). C'est ainsi que, selon A. Boeckh, les noms thraces de personnes auraient été apportés par la dynastie des Spartocides (V siècle avant notre ère). Pour d'autres auteurs, il s'agit là de formations de mercenaires immigrées de Thrace. Certains enfin soutiennent le carac-

tère autochtone ou, pour le moins, la présence très ancienne des Thraces dans le Bosphore Cimmérien. Tout en faisant le point de la question, le présent travail s'efforce d'apporter une contribution à ce problème, en déterminant, avec plus de rigueur, les noms propres traco-gétiques rencontrés au Nord de Pont-Euxin, et en redressant certaines erreurs ou exagérations commises par le passé (Mateescu, Pârvan, Zgusta) en matière de classification du matériel anthroponymique thraco-gétique et scytho-sarmate de cette région.

A) Entre le Siret et le Dniester, les Gètes ont laissé des traces dans la toponymie : *Zargidava*, *Tamasidava*, *Piroboridava*, etc., ainsi que des anthroponymes : *Rundacio* (?), *Mocca*, *Zures*, *Susos*.

A l'Est du Dniéper, *Clapidava* en Podolie (les noms de *Sardi*, *Berezan* (?), *Serimon*, cités par Pârvan, sont moins certains) : noms de personnes à Olbia ; *Braiados* (?), *Cunos*, *Daos*, *Dizazelmis*, *Dizes*, *Dreibalis*, *Dyrpanais*, *Getomusos*, *Golas*, *Moccas*, *Mucatralis* (de Mésie), *Porobonus*, *Seuthes*, *Spartocos*, *Zinna*, *Zurozis*. Ces éléments populaires thraco-gétiques semblent se rattacher par une continuité géographique à ceux du territoire gétique des bouches du Danube.

B) *C'est dans le royaume du Bosphore*, dont le centre était Panticapée (Kertch), qu'est attestée la majorité (les 3/4 environ) des éléments thraco-gétiques rencontrés au Nord du Pont-Euxin. La dynastie de *Spartocos* (438—107 avant notre ère) était d'origine thrace comme l'atteste le nom, alternant avec la série des *Pairisades* et des *Comosarye* (peut-être d'origine thraco-iranienne) et avec des noms grecs (*Satyros*, *Leucon*, etc.). Spartocos semble avoir été un élément d'origine locale, à savoir, du Bosphore plutôt qu'un «condottière» venu «des Balkans (Odrysia)» à la tête de mercenaires thraces. Dans le royaume du Bosphore, on retrouve maint nom thrace porté par les indigènes, notamment dans les inscriptions funéraires (*Auluzelmis*, *Auluzenis*, *Benzeis*, *Bithys*, *Dalazelmis*, *Mocaporis*, *Sadalas*, etc.). E. Minns, M. I. Rostovtzev, etc. ont admis qu'il peut s'agir, en l'occurrence, d'une très ancienne population, éventuellement cimmérienne, et non d'une récente immigration thrace, ce que contestent d'autres chercheurs, notamment Mateescu, qui sont d'avis qu'il s'agit bien d'une immigration récente de Thraces des Balkans et de Bithynie, ou de «la transimission de noms propres thraces par l'intermédiaire des colonies grecques», etc., hypothèse qui s'avère moins plausible que la première. En fait, les noms thraces sont bien moins nombreux que les noms iraniens (scythosarmates) et grecs ; on a affaire à une minorité thraco-gétique qui n'a laissé nulle trace dans la toponymie. Un nouvel examen et le regroupement des noms, certainement ou du moins très probablement, thraces, du Bosphore Cimmérien montrent que c'est la théorie de Rostovtzev sur l'ancienneté de l'élément local thrace qui est la plus vraisemblable :

C) *Les noms de personnes thraco-gétiques* sont bien moins nombreux que l'ont affirmé Mateescu et Pârvan (du tableau dressé par Mateescu, de 116 «noms thraces attestés pour le territoire scytho-sarmate», 47 noms, tels que *Ablonacos*, *Zorthines*, *Ompsalacos*, etc., sont de toute évidence iraniens ; d'autres sont thraco-iraniens, tels que : *Comosarye*, *Pairisades*,

Pairisalos). L'auteur souligne également le caractère équivoque de certains noms, de même que les lacunes éventuelles du répertoire actuel.

D) ***Répertoire des noms thraco-gétiques*** du territoire scytho-sarmate, classés alphabétiquement, avec la documentation afférente et le texte épigraphique, complétés par des explications ou, le cas échéant, de discussions sur l'origine et la signification de certains noms.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Littoral septentrional du Pont-Euxin avec les principales localités où ont été découvertes des inscriptions comprenant des noms propres thraco-gétiques.

Fig. 2. — Relief votif figurant la scène du « Cavalier chassant », offrande du Thrace Auluzenis (provenant de la région de Kertch ou de Taman ; aujourd'hui au Musée de l'Ermitage, à Léningrad).

DOUĂ DOCUMENTE EPIGRAFICE ÎN LEGĂTURĂ CU ORGANIZAREA QUASI-MUNICIPALĂ A COMUNELOR RURALE (*TERRITORIA*) ROMANE

Două inscripții — una descoperită la Celei mai demult și publicată, iar cealaltă descoperită în primăvara anului 1957 în satul Gîrlici din apropiere de Hîrșova, inedită — ne aduc unele preciziuni în legătură cu problema comunelor rurale romane cu organizare quasi-municipală (*territoria* sau *regiones*).

Inscripția de la Celei, în care e vorba de refacerea templului zeiței Nemesis de către *curiales territorii Sucidavensis*, a fost publicată întîi, sumar, de Gr. Tocilescu [1], apoi cu un comentar mai larg, de V. Pârvan [2] și utilizată ca atare de C. Daicoviciu [3], deosebindu-se puțin de V. Pârvan numai cu privire la dată. Ulterior însă, utilizînd-o și D. Tudor în lucrările sale [4], îi dă un nou comentariu și o nouă dată cu totul eronată. Faptul a fost remarcat de C. Daicoviciu într-o recenzie [5] cu observații foarte juste. Totuși, problemele puse de inscripție—problema datei și a curialilor — au rămas neprecizate, încît inscripția a rămas încă în atenția epigrafiștilor.

Inscripția este gravată pe o lespede de calcar cu fața lucrată în formă de *tabula ansata*. E lungă de 0,85 m, lată de 0,53 m și groasă de 0,14 m. Marginea din stînga este ruptă pe o lățime de circa 0,09 m, iar la colțul de sus, tot stînga, ruptura pătrunde mai în interior, atingînd și litera de la începutul primului rînd al inscripției. În *ansae* (se păstrează numai cea din dreapta), se află o proeminență rotunjită, care, după neregularitatea suprafeței, pare a fi fost o rozetă, acum ruptă și tocită. Cu atît mai mult că în colțurile din exteriorul anselor se află asemenea rozete. Inscripția cuprinde cinci rînduri. Literele, gravate cu îngrijire, sînt înalte în primele trei rînduri de circa 0,057 m, iar în ultimile de circa 0,045 m.

---

[1] *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1908, p. 636.
[2] *Dacia Malvensis*, p. 62, nr. 27, *AA*, 1913, col. 386—389.
[3] *Problema continuității*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 251.
[4] *Oltenia romană*, p. 61, n. 1; *RIR*, XI—XII, p. 138, n. 3.
[5] *AISC*, IV, 1941—1943, p. 291 și urm.

Găsită în ruinele castelului de la Sucidava, a fost adusă la Bucureşti în Muzeul Naţional de Antichităţi, unde se află şi astăzi (Inv. nr. L. 685).

[*D*]*eae Nemesi*
pro salute aug(*ustorum duorum*)
curial(*es*) *territ*(*orii*) *Suc*(*idavensis*)
[*te*]*mplum a solo*
5. *restituerunt*

Traducere : „Zeiţei Nemesis pentru sănătatea ambilor împăraţi. Curialii teritoriului Sucidăvean au refăcut templul de la temelie''.

Fig. 1. — Inscripţia de la Celei (Sucidava).

Lectura inscripţiei nu prezintă nici o dificultate. Cele trei litere deteriorate — D de la începutul rîndului 1, din care, de fapt, se păstrează un mic fragment din partea de jos a buclei, şi TE de la începutul rîndului 4, dintre care numai E a mai lăsat o urmă, anume bara orizontală de jos, — pot fi reconstituite cu uşurinţă. Ligaturi nu avem decît una singură în r. 4, a patra de la urmă, T cu I deasupra.

Inscripţia, în primul rînd, ne dă informaţia că la Celei era Sucidava, iar nu Malva, cum se crezuse pînă la descoperirea ei.

În privinţa datării ei, părerile de pînă acum se deosebesc. Gr. Tocilescu [1] o datează vag într-o epocă tîrzie, din pricina termenului *curiales*

[1] *Op. cit.*, p. 636.

cu înțeles de *decuriones*; V. Pârvan[1] crede că „nu poate fi în nici un caz mai tîrzie de mijlocul secolului III e.n."; C. Daicoviciu[2] spune că nu poate fi (din pricina acelor „curiales") înainte de 250; D. Tudor[3] afirmă că inscripția, după caracterul epigrafic, aparține începutului secolului IV e.n. și trimite la articolul său din *RIR*, XI—XII, p. 138, nota 3, unde combătînd pe Daicoviciu și pe V. Pârvan, citează ca analogii pentru caracterul tîrziu, „constantinian", al literelor, inscripția de refacere a cetății *Tropaeum* în 315 — 317[4] și pe cea de la Salsovia din timpul lui Licinius[5]. Tot aci se ocupă și de termenul *curiales* afirmînd, bazat numai pe Salvian, *De gub. Dei*, V, 4 și pe o inscripție din *RA* 1906, p. 381, nr. 30, că aceștia apar numai în sec. IV—V ca adevărați *curiales vicorum*.

C. Daicoviciu[6], cu ocazia unei recenzii făcute lucrării lui Tudor, *Oltenia romană*, se oprește mai mult asupra acestei chestiuni și pe bună dreptate arată că: „Nimic precis în literele de la Sucidava din ceea ce constituie «specificul» scrisului constantinian; dimpotrivă sînt deosebiri în ductul și trasarea lor care opun un categoric *veto* în această direcție a datării". Aduce apoi o serie de analogii care plasează inscripția pe la mijlocul secolului III e.n. Astfel inscripția de la Porolissum din anul 250—251[7] și cele din Pannonia din aceeași vreme[8]. Pentru formă (*tabula ansata* cu rozete în colțuri) citează alte două inscripții tot din Pannonia, din aceeași epocă[9]. Nu mai puțin justă e și afirmația sa că divinitatea *Dea Nemesis* ne duce la secolul III și nu la secolul IV, iar Σ din numele *Sucidavensis*, în loc de *S*, prin analogie cu numele satului *Σiamaus* din inscripția din Bulgaria, datată de Kalinka[10] în sec. II—III, iar nu în secolul IV ca D. Tudor, sprijină aceeași dată.

În ce privește termenul *curiales* = *decuriones*, C. Daicoviciu este pentru apariția lui în secolul III e.n. Citează pentru aceasta inscripția *CIL*, V, 335 = Dessau 6678 cu termenul *curialis* și *CIL*, IX, 1681 = Dessau 7219 sub forma *concurialis* — ambele datate în secolul III — a doua chiar cu dată exactă în anul 257. Arată că schimbarea *decurio* — *curialis* începe încă de pe vremea lui Septimius Sever, iar în a doua jumătate a sec. III se impune. Își sprijină această afirmație pe Albertini[11]; Kornemann[12] și mai ales Abbott —Johnson[13].

În concluzie, Daicoviciu propune ca dată a inscripției, foarte probabilă, după 250, nu înainte, iar cei doi împărați din inscripție ar fi Valerianus și Galienus (253—259).

---

[1] *Op. cit.*, p. 61, nr. 27.
[2] *Problema continuității, loc. cit.*, p. 251.
[3] *Oltenia romană*, p. 61, n. 1.
[4] *CIL*, III, 13734.
[5] V. Pârvan, *Salsovia*, p. 27 și urm.
[6] *AISC*, IV, 1941—1943, p. 291 și urm.
[7] *Dacia*, VII—VIII, p. 328, fig. 26.
[8] Scria, *Antike Inschr.*, I, p. 477 și 478.
[9] *AÉ*, 1941, pl. IX 3, 4.
[10] *Ant. Denkm.*, nr. 174.
[11] *L'Empire Romain*, p. 336.
[12] *RE*, XVI, col. 636.
[13] *Municipal Administration in the Roman Empire*, p. 113 și 194.

Argumentele aduse de C. Daicoviciu cu privire la caracterul epigrafic şi la tehnica prelucrării monumentului pentru datarea lui în sec. III, am arătat mai sus că sînt juste.

Ca analogii pentru o mai mare precizare a datei inscripţiei noastre este de adăugat pentru caracterul epigrafic, inscripţia prezentată de R. Cagnat, la sfîrşitul manualului său de epigrafie latină [1] ca exemplu de scriere pe piatră la mijlocul secolului III. Ductul literelor, proporţia între înălţimea şi lăţimea lor, litera G cu coada curbată spre interior, A cu bara orizontală frîntă în jos şi în cap cu o mică bară orizontală ca şi în capetele lui M, N etc., toate aceste particularităţi se găsesc şi în inscripţia de la Sucidava. Apoi, în ce priveşte tehnica prelucrării pietrei, ea este aproape identică cu inscripţia de la Romula care aminteşte construirea zidurilor cetăţii de către Filip. S-ar putea spune că amîndouă au fost lucrate, dacă nu de acelaşi pietrar, cel puţin în acelaşi atelier. Forma amîndurora e *tabula ansata*, cu execuţia profilurilor şi decorul identice. Amîndouă au aceleaşi rozete în *ansae* şi în colţurile din afara anselor. Totul ne face să credem că au fost lucrate în acelaşi timp şi în acelaşi atelier.

Aşadar pe baza acestor asemănări, sîntem înclinaţi să atribuim inscripţiei noastre o dată anterioară mijlocului sec. III (250 e.n.), adică aşa cum a propus V. Pârvan. Cei doi Augusti pomeniţi de inscripţie sînt cei doi Filipi (246—249 cînd au domnit împreună).

Împrejurările istorice din această vreme — luptele cu carpii şi biruinţa asupra lor — sînt în concordanţă cu distrugerile în cursul invaziei şi refacerile de după victorie. Căci sfîrşitul inscripţiei noastre — *templum a solo restituerunt* — însemnează că templul a fost dărîmat, probabil în timpul atacului carpilor, şi refăcut după ce aceştia au fost bătuţi şi alungaţi.

Inscripţia de la Romula cu ridicarea fortificaţiilor ne dă data 248. Tot în acest timp trebuie să se fi întîmplat şi refacerea templului zeiţei Nemesis.

Un alt argument al lui D. Tudor [2] pentru datarea inscripţiei în secolul IV este că „adevăraţi *curiales vicorum* găsim numai în sec. IV — V-lea" şi citează pentru aceasta pe Salvian [3]. *Curiales* cu caracter rural, afirmă în acelaşi loc D. Tudor, sînt nesiguri în secolul al III-lea e.n., iar cele două inscripţii în care sînt amintiţi [4] se referă la *concuriales* cu alt caracter. Pentru toate acestea, între alţii citează şi pe J. Marquart [5], Marquart însă la locul citat spune tocmai contrariul: După ce înşiră diferitele numiri ale senatului comunelor organizate după sistemul roman, la ultima numire — *decuriones* — adaugă între paranteze: (mai tîrziu *curiales*) cu nota 2 lămuritoare: „cuvîntul *curiales* apare rar în inscripţii şi numai din sec. III e.n. înainte", citînd cele două inscripţii, pe care le utilizează şi Tudor, şi dintre care numai una [6] se referă la *concuriales*, cealaltă la *curiales*. Prin urmare, prin *curiales* Marquart înţelege *decuriones*

---

[1] *Cours d'Epigraphie latine*, Paris, 1914, pl. XVII. nr. 1.
[2] *RIR*, XI—XII, p. 138, n. 3.
[3] *De gub. Dei*, vezi şi *RA* 1906, p. 381, nr. 30.
[4] *CIL*, V, 335 şi IX, 1681.
[5] *Man. des Antiquités romaines*, VIII, p. 271, n. 2 (trad. franc.).
[6] *CIL*, IX, 168.

şi tot aşa face şi C. Daicoviciu în recenzia amintită asupra lucrării lui Tudor, *Oltenia romană*.

Totuşi lucrul nu este aşa de simplu încît să ne mulţumim cu afirmaţia că, începînd cu secolul III e.n., apare termenul *curiales* cu înţeles de *decuriones*. Pentru a se evita greşeala pe care a făcut-o D. Tudor trebuie să ne dăm seama dacă termenul *curialis* n-a avut un alt înţeles înainte de a avea pe cel de *decurio* şi cum a trecut la acest din urmă înţeles.

Că termenul a existat încă de mult cu un alt înţeles, avem dovezi numeroase, mai ales din Africa. Astfel din colonia Iulia Neapolis avem inscripţia: *Memoriae M. Numisi Clodiani dec auguris, homini bono, qui decedens testamento su(o) ad remunerandos curiales curiae Aeliae SSX mil. n. reliquit* [1]. Adică *curiales* din *curia* Aelia au ridicat o statuie în cinstea lui M. Numisius care era *decurio* pentru că le-a lăsat prin testament o sumă de 10.000 sesterţi. Deci în aceeaşi comună existau laolaltă şi *decuriones* şi *curiales* şi aceştia din urmă formau o *curia* care se numea *Aelia*, de unde se poate deduce că în aceeaşi comună mai existau şi alte *curiae* cu diferite alte numiri. Acest lucru reiese şi din inscripţiile de la Thamugas [2], Theveste [3] şi Lambaesis [4], unde *curiales* erau deosebiţi în *iuniores* şi *seniores*, iar curiile purtau nume ca Sabina, Antoniniana, Saturnia, Papiria etc. [5] Prezenţa mai multor curii într-o comună — colonie sau municipiu — o mai dovedesc încă şi alte inscripţii. Astfel inscripţia din colonia Hippo Regius [6] — *singulae curiae singulas statuas de suo posuerunt*; cea din colonia Scillitana [7] — *decurionibus sportulas, curiis epulas dedit*; tot aşa *CIL*, VIII, 5146 din municipiul Thagaste şi *CIL*, VIII, 1828 din municipiul Thibaritanum, iar în *CIL*, VIII, 826, din Thuruza se întrebuinţează expresia *universae curiae*.

E clar deci că unele comune — colonii sau municipii — erau împărţite în curii, iar membrii acestora se numeau *curiales*, care se deosebeau de *decuriones*.

Ce sînt aceste curii, ne-o spune Marquardt [8]: Cetăţenii unei comune, ca să-şi exercite drepturile lor politice, erau împărţiţi fie în triburi fie în curii. După Mommsen [9], triburile erau proprii coloniilor romane, pe cîtă vreme în oraşele latine şi municipii, şi în secolul I e.n., populaţia era împărţită, ca şi vechile comune romane, în curii, ca în Italia, la Lanuvium şi Caere, în Sardinia, în Spania la Malaca şi , în sfîrşit, în Africa organizarea în curii e generalizată, ea găsindu-se şi în colonii şi în municipii pînă în vreme tîrzie. Fără îndoială că această împărţire în curii a existat şi în celelalte provincii, iar documentele sau încă n-au ieşit la iveală sau au fost distruse.

Rămîne acum să vedem cum termenul *curiales*, întrebuinţat pentru membrii curiilor, a ajuns să fie aplicat membrilor consiliilor municipale, adică decurionilor.

---

[1] *CIL*, VIII, 974.
[2] *Ibidem*, 2405.
[3] *Ibidem*, 1888.
[4] *Ibidem*, 2714.
[5] *Ibidem*, 3293.
[6] *Ibidem*, 5276.
[7] *Ibidem*, 210.
[8] *Ibidem*, p. 187.
[9] *Eph. Epigr.* I, p. 125.

Fără îndoială că această chestiune este destul de dificilă întrucît constituțiile municipale în cursul timpului au suferit diferite schimbări necunoscute întotdeauna în mod satisfăcător, mai ales în secolul III, în urma reformelor Severilor, cînd documentele devin din ce în ce mai rare și incomplete. Totuşi ținînd seama de caracterul fiscalizant al reformei Severilor putem face o ipoteză.

Se ştie că de la Severi înainte toate demnitățile şi privilegiile cetățenilor romani devin sarcini destul de grele şi majoritatea cetățenilor căutau să le evite. Ca să prevină acest lucru, împărații au recunoscut ca organizații de stat toate grupările — asociații, colegii etc. — făcînd ocupația fiecărei grupe obligatorie şi ereditară pentru membrii ei. E probabil că, deoarece curiile erau grupări în care membrii lor puteau să-și exercite drepturile lor politice, au fost utilizate ca atare, obligînd pe membrii lor să gereze diferitele sarcini administrativo-politice, în special decurionatul. În felul acesta, probabil, termenul *curialis* a ajuns să înlocuiască termenul *decurio*. Nu e exclus ca această înlocuire să fi pornit de la organizațiile quasi-municipale cu caracter rural şi pe măsură ce ruralizarea se întinde și la celelalte oraşe, termenul *curialis* să se generalizeze.

Aşadar, *curiales* = *decuriones* existau încă din secolul III e.n. Dacă Salvian (*loc.cit.*) îi pune în secolele IV—V, aceasta însemnează că în acea vreme ei se generalizaseră. Reformele romanilor nu erau brusce, ci o continuă adaptare la necesitățile reale. Schimbările ce se produceau în acest sens durau în timp, cîteodată destul de lung, pînă se generalizau. Inscripția de la Sucidava datează din perioada de tranziție şi este una din puținele inscripții — a treia — care documentează pe *curiales* = *decuriones* (pe celelalte două le-am amintit mai sus) şi totodată este şi cea mai veche.

Prin urmare, V. Pârvan a avut dreptate cînd a datat inscripția înainte de 250 e.n. — după noi, în 248 — şi a înțeles pe *curiales* ca membri ai consiliului comunal al teritoriului Sucidavei.

A doua inscripție este inedită. A fost găsită în comuna Gîrliciu, în apropiere de Hîrşova, în Dobrogea, întrebuințată ca treaptă la o scară împreună cu o altă inscripție ce va fi publicată de Şt. Constantinescu. Acum amîndouă aceste monumente se află în Muzeul naţional de antichități al Institutului de arheologie.

Monumentul nostru, la origine, avea forma de altar. Ca să fie potrivit noului serviciu, i s-au rupt profilurile, iar trunchiul a fost despicat în două păstrîndu-i-se partea cu inscripția care a fost pusă la scară.

Piatra este un calcar tare, cochilifer, opunînd multă rezistență daltei lapicidiului, din care cauză multe litere sînt colțuroase sau abia zgîriate, în special cînd întîlnesc în locul de gravat vreo cochilie, şi mai ales în partea de la sfîrşit a inscripției unde literele sînt mai mici şi înghesuite. În unele locuri prezintă găuri care, fiind umplute cu material mai slab, prin dezagregarea acestuia, au rămas goale. Înălțimea actuală a lespezii e de 1,03 m, lățimea de 0,49 m, iar grosimea, din cauza despicării neregulate variază între 0,10 și 0,29 m.

Inscripția cuprinde șaptesprezece rînduri — probabil că la început lipsește un rînd care conținea numele divinității. Rîndurile, în general, sînt strîmbe, iar spre sfîrșitul inscripției, foarte înghesuite. Literele au o înălțime care descrește de la 0,056 m în r. 1 pînă la 0,02 m în ultimele rînduri. Au forma caracteristică mijlocului secolului III în mediul rural. Caracterul rural se manifestă și în limbă (gramatică și fonetică) și cîte odată cauzează dificultăți în lectură — mai greu de trecut la nume de persoane.

Față de aceste ciudate stîngăcii, fie în formele grafice, fie în cele linguistice, lectura inscripției prezintă multe puncte de întrebare, rămînînd astfel și mai departe la dispoziția epigrafiștilor

I(*ovi*) *O*(*ptimo*) *M*(*aximo*)
Pr (*o*) *salute*
Imp(*eratorum*) *d*(*ominorum*) *n*(*ostrorum*)
Marci Iuli
Philippi
et Marco Iul-
io Philippia [no]
Nobil(*issimo*) *Caes*(*ari*) *et*
Otaciliae Se-
verae Augustae. A[r ?]-
contens (sic) *r*(*egionis*) *His*(*triae*) *su-*
b arc(*contatu*) (?) *Aur*(*elii*) *Euxi*
ni Leontisci
Cociei Aur(*elius*) *Victor*, *Ulp*(*ius*) *Mart-*
inus, *Ael*(*ius*) *Iulius*, *Aur*(*elius*) *Castus*, *Mu-*
catra (?) *Stoinis* (??) *Mess*(*ius*) *Frontin*(*us*) (?)
. *n*... *Sil*,.., (?) *Ingenus Herc*(*ulanus*)(?) *Marcia*(*nus*)?
... *ci f*(*ecerunt*)?

Traducere :

„Lui Jupiter prea bun și mare pentru sănătatea stăpînilor noștri împărați M. Iulius Phillippus și M. Iulius Philippianus strălucitul Caesar și a Augustei Otacilia Severa. Arhonții regiunii Histria sub arhontatul lui Aurelius Euxinus Leontisci

cociei Aur(elius) Victor, Ulpius Martinus, Aelius Iulius, Aur(elius) Castus. Mucatra (?) Stroinis (??) Mess(ius) Frontinus(?) . n ... Sil(?) Ingenus Herc(ulanus) (?) Marcia(nus) (?) .... ci au pus monumentul”.

Deasupra celor două litere de la începutul inscripției, la 2 cm se vede linia de la care începea panta profilului, încît numele divinității nu avea loc aci și trebuie să admitem că ele erau gravate chiar pe profil. În r.3, după fragmentul din primul O păstrat e spațiul pentru încă un O fiind astfel în acord cu cei doi N păstrați mai departe. În r. 7, după literele PHILIPPIA, lapicidiul a încercat să mai graveze o literă, începînd traseul unei haste, probabil din N, dar neavînd loc pentru amîndouă literele NO, a trecut în rîndul următor. Aici după gravarea acestor două litere, trebuind să graveze abreviația NOBIL, s-a încurcat și le-a socotit pe cele gravate și pentru această abreviație. Mai gravă însă pare încurcarea cazurilor. După genitivul numelui Filip tatăl, care e corect, se pune numele

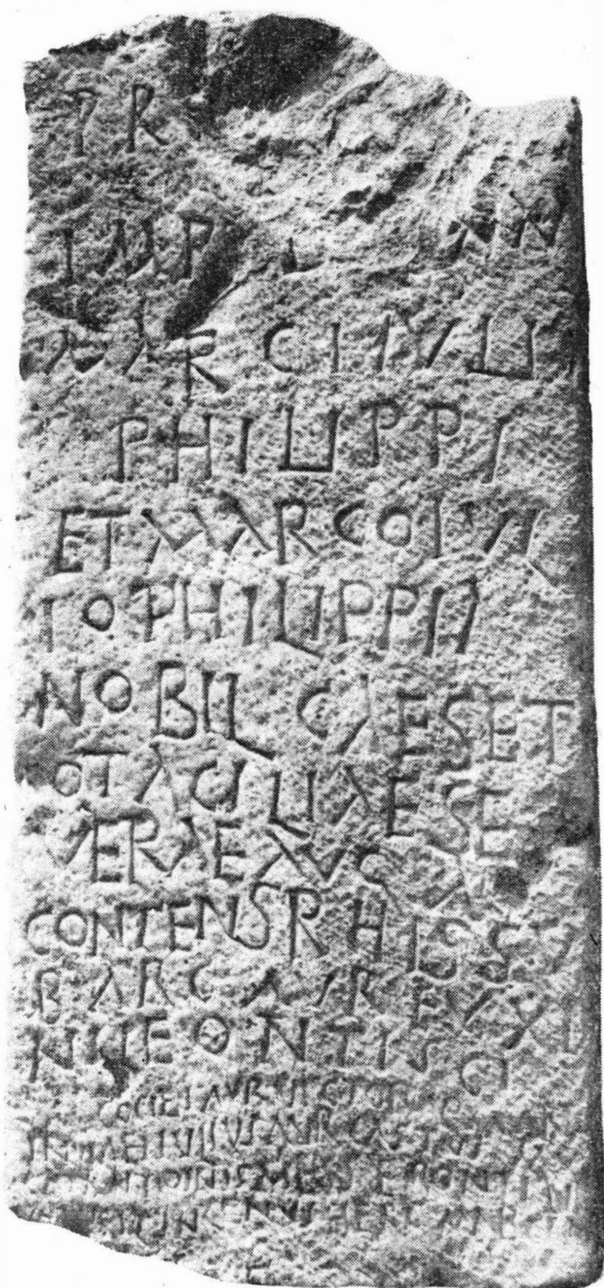

Fig. 2. — Inscripția de la Gîrliciu.

fiului în dativ, care, desigur, e o incorectitudine. În r. 10 la sfîrşit e sigur un A, apoi urmează un spaţiu în care ar fi putut să intre cu siguranţă o literă dar în care acum e gaură. Dacă această gaură s-a produs în momentul încercării de a grava litera sau după gravarea ei, ori poate chiar mai înainte, în timpul cioplirii pietrei, nu ne putem da seama. Este evident însă că litera A păstrată trebuie să se lege de literele de la începutul rîndului următor, 11, CONTENS, întregind litera lipsă din spaţiul liber de după A prin R şi citind astfel: *A[r]contens*, cu introducerea nazalei *n* care, după Tomaschek [1] şi V. Pârvan [2] ar fi o trăsătură asianică. În acest fel şi literele CONTENS capătă un înţeles acceptabil, căci luate separat n-ar duce la nimic. Această lectură ar fi cerută şi de ceea ce urmează R. HIS, adică *r(egionis) His(triae)*, deci *a[r]contens r(egionis) His(triae)*, şi se poate verifica prin cealaltă inscripţie, găsită în acelaşi loc şi va fi publicată de Şt. Constantinescu, în care găsim formula întreagă şi mai corectă: *curagent(ibus) ..... arch(ontibus) reg(ionis)*. Ceea ce urmează însă SUB ARC AVR EUXINI LEONTISCI, adică *sub arc(ontatu) Aur(elii) Euxini Leontisci*, produce nedumerire fiind o formulă neuzitată. Dar inscripţia noastră mai are şi alte incorectitudini, de limbă, de formule, de forme de scriere, obişnuite, de altfel, în inscripţiile din această vreme, încît o putem considera şi pe aceasta ca o incorectitudine. Autorul inscripţiei a vrut să indice prin această expresie data — în timpul arhontelui Aurelius Euxinus — de unde ar rezulta că acest arhonte era eponim în colegiul arhonţilor regiunii, ceea ce nu e exclus într-o organizaţie romană, *regio* cu caracter quasi-municipal. De altfel, întreaga formulă este incorectă, căci menţionarea magistraţilor superiori în acest loc, în inscripţiile de acest fel, se făcea pentru a se arăta legalitatea actului şi formula era un ablativ absolut ca în inscripţia cealaltă menţionată mai sus. Aici numele magistraţilor e în nominativ, ca şi cînd ei ar fi autorii actului, pe cînd aceştia sînt menţionaţi mai departe.

Ultimele patru rînduri şi jumătate sînt ocupate de numele celor care au ridicat monumentul, gravate cu litere mai mici şi foarte înghesuite, încît numai cele din primele două rînduri pot fi citite corect şi sigur, restul în majoritate, rămîn nesigure şi, ca atare, la dispoziţia specialiştilor. Astfel la începutul r.3 din cele patru este continuarea numelui *Mucatra*, cu primele două litere la sfîrşitul rîndului precedent; apoi urmează un nume pe care l-am citit *Stroinis*(?), iar I.I. Russu, care a văzut inscripţia ar propune *Roinis*(?) sau *Tioinis*(?); mai departe e clar Mess(ius), iar al doilea *Erontin*, care probabil, după cum îmi sugerează I.I.Russu, ar putea fi *Frontin(us)*, E fiind o greşeală de lapicid. La începutul r.4 sînt mai întîi cinci litere cu jumătatea inferioară ruptă, piatra fiind spartă în acest loc, apoi urmează trei litere, SIL, care, după I.I. Russu ar putea fi citite *SIL(ius)*. Numele următor e clar *Ingenus*, iar al doilea *HERC*, adică *Herc(ulanus)* sau, după I.I. Russu, Herc(ulius); în sfîrşit la marginea din dreapta a rîndului sînt clare MARC, iar I.I.Russu a mai citit încă două litere IA, completînd astfel numele *Marcia(nus)*, ultimele litere fiind scrise probabil în rîndul următor al cărui început azi nu mai există, piatra fiind spartă.

[1] *Die alten Thraker*, I, 2, p. 39.
[2] *Histria*, VII, p. 77.

Din al doilea nume se păstrează mai departe Cl sau TI (?), iar după aceea partea superioară a literei F pentru *f(ecerunt)*(?).

Sînt cuprinse deci în aceste rînduri numele a nouă persoane, fiecare persoană avînd două nume, sistem obişnuit la romani în provincii, mai ales în secolul III. Majoritatea au ambele nume în acelaşi caz, nominativ, după sistemul roman, numai cîteva au al doilea nume în genetiv, după sistemul grec sau trac.

Din cauza dificultăţilor pe care le prezintă, am lăsat să discut la urmă cuvîntul COCIEI scris la începutul acestei serii de nouă perechi de nume. Cuvîntul nu începe chiar din marginea din stînga a rîndurilor, ci rămîne înaintea lui un spaţiu liber de cel puţin două litere, în care azi nu se mai vede nici un semn. E greu să ne dăm seama de înţelesul acestui cuvînt. Se pot face cel mult presupuneri, fără a ne angaja pentru una sau alta. Astfel, dacă e scris corect, atunci trebuie să fie un cuvînt nou şi local, pentru că nu se găseşte în nici un dicţionar, şi ar arăta ocupaţia celor nouă persoane înşirate după el, poate ,,vopsitori'', admiţînd că ar deriva din *coccum-i* (o insectă care trăieşte pe stejari şi din care se extrage culoarea roşie). Ar putea însă să fie o formă incorectă la plural a cunoscutului nomen *Cocceius*. În acest caz trebuie să admitem că toţi cei nouă numiţi mai departe au aceeaşi condiţie juridică, adică ar fi sau fraţi sau liberţi, ceea ce, dată fiind forma numelor care urmează e greu de admis. Numai dacă — potrivit părerii lui Kubitschek, pe care mi-a comunicat-o printr-o scrisoare prin 1936, că, dată fiind mulţimea Cocceilor în Dobrogea, ar putea să fie liberţi dintr-o mare întreprindere, liberaţi pe timpul împăratului Nerva —am admite că acest nume este în origine al liberţilor dar, cu timpul a ajuns să însemneze însăşi ocupaţia lor. În felul acesta am veni tot la prima presupunere. Totuşi, date fiind multele greşeli de formule, cazuri, etc. în inscripţie, trebuie să se gîndim şi la cazul că numele acesta *Cociei* ar putea să cuprindă două nume pe care lapicidiul nu le-a citit corect în textul ce i s-a pus la îndemînă şi le-a gravat eronat în unul singur. În acest caz am avea zece persoane în loc de nouă.

Acum, ca să vedem cum se leagă de restul inscripţiei, să ne ocupăm mai întîi de cuprinsul ei.

Inscripţia este foarte importantă. Împreună cu cealaltă inscripţie găsită în acelaşi loc şi timp, ne dă informaţia că *territorium* Histriei nu e de fapt al Histriei, oraşul grecesc, ci formează o unitate administrativă separată [1], o comună autonomă cu organizaţie quasi-municipală numită *regio Histriae.* Ea este condusă de magistraţi proprii numiţi în ambele inscripţii *archontes.*

Se pune acum întrebarea ce trebuie să înţelegem noi prin acest nume din inscripţiile noastre ? În inscripţia ce se va publica de Şt. Constantinescu sînt numiţi trei arhonţi, în formula participială obişnuită pentru

[1] Lipsa unor raporturi administrative între oraşul grecesc Histria şi teritoriul histrian (*regio Histriae*) a fost remarcată vag de R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 197, mai accentuat de D. Tudor, SCŞIaşi, II, 1—2, 1951, p. 14 (extras), iar R. Florescu, *Agricultura in Dobrogea*..., *SCIV*, VII, 1956 şi *SCIV*, VIII, 1957, p. 160 şi urm., ajunge la concluzia că oraşul Histria era o *civitas stipendiaria* şi ca atare nu putea să administreze un teritoriu alcătuit în majoritate din sate cu o populaţie de cetăţeni romani, veterani şi chiar şi traci colonizaţi.

faptul supravegherii actelor acestora de lealitate față de împărat; în inscripția de la Nistorești (Cuciuc-Chioi) se spune : *fecit Histro in oppido arcontium et aediliciu(m)*. Amîndouă aceste inscripții datează din secolul II. Este semnificativ faptul că în această din urmă inscripție alături de numele grecesc pentru magistratura superioară, *arhontium*, apare numele roman pentru cea inferioară, *aedilicium*. Și acest lucru este fără îndoială un indiciu că magistratura teritoriului era organizată după schema romană, poate prima inscripție să exprime numărul exact al magistraților, adică trei. Numele *archontes*, prin urmare, trebuie înțeles ca o formă adoptată pentru desemnarea unei instituții romane. Că *regio* și *civitas Histriae* erau două lucruri deosebite se vede și din alte inscripții în care ele sînt numite oarecum în opoziție una cu alta, *civitas et regio Histriae*. (A doua inscripție de la Gîrlici și alta de la Sinoe publicată de D. Tudor [1]. Și se pune întrebarea dacă *oppidum* din inscripția de la Nistorești (*fecit Histro in oppido arcontium et aedilicu(m)* — —) este tot una cu *civitas Histriae* sau este o reședință separată a conducerii regiunii).

Așadar, revenind acum la chestiunea celor zece persoane de la sfîrșitul inscripției, admise în ipoteza a treia, ele nu pot fi înseși *arcontes* cu toate că gramatical se acordă. Numai în cazul cînd ar fi vorba de acei *decemprimi*, instituiți prin reformele Severilor, și cînd s-ar constata că numele *archontes* s-a extins și asupra lor, putem să admitem pentru lectura inscripției noastre ipoteza a treia.

În ce privește data inscripției, ea nu poate fi precizată mai mult decît limitele domniei lui Filip I, 244—249. E drept că Filip II (fiul) nu poartă numele de Augustus pe care-l primește în 246, ci pe cel de *nobilissimus Caesar*, dar în fruntea inscripției se dă amîndurora titlul de *domini nostri*, încît nu putem ști dacă acesta din urmă ar fi o greșeală, sau primul — adică *nobilissimus Caesar*.

GR. FLORESCU

ДВА ЭПИГРАФИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКА В СВЯЗИ С КВАЗИМУНИЦИПАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ РИМСКИХ СЕЛЬСКИХ ОБЩИН (*TERRITORIA*)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор изучает две надписи в связи с управлением римских сельских территорий, организация которых носила квазимуниципальный характер. Первая надпись связана с членами курий территории Сучидава; она была найдена в Челей и несколько раз опубликована; однако расшифровка ее еще не установлена. Спорным являются следующие вопросы: дата и термин curiales — decuriones.

Автор согласен с предложенной В. Пырваном датировкой — до половины III в., указывая точную дату — 248 год; что же касается термина curiales, то он предлагает связать его со словом curiales,

[1] *Loc. cit.*, p. 12.

обозначающим членов курий (подразделений сельских общин, в которых граждане пользовались своими политическими правами), которые на основании реформ Северов были обязаны исполнять должность decurio. Таким образом, в III в. термин curialis начинает вытеснять термин decurio. Это явление становится общим в IV в.

Вторая надпись не опубликована. Ее нашли в добруджском селе Гырличиу, и она относится к сельской территории Истрии (regio Histriae). Надпись свидетельствует о том, что территория не была подведомственна администрации греческого города Истрия — civitas stipendiaris, а управлялась собственной администрацией, должностными лицами, носящими греческое имя archontes, но, вероятно, организованными по римскому образцу.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Надпись из Челей (Сучидава).
Рис. 2. — Надпись из Гырличиу.

DEUX DOCUMENTS ÉPIGRAPHIQUES CONCERNANT L'ORGANISATION QUASI-MUNICIPALE DES COMMUNES RURALES (*TERRITORIA*) ROMAINES

RÉSUMÉ

L'auteur étudie deux inscriptions relatives à l'administration des territoires ruraux romains, à organisation quasi-municipale. La première d'entre elles est celle des curiales du territoire de Sucidava découverte à Celei, publiée à plusieurs reprises, mais encore discutée. Les points litigieux sont la date et le terme de *curiales = decuriones*.

L'auteur accepte la date proposée par V. Pârvan — avant le milieu du IIIe siècle — et la fixe à l'an 248 ; quant au terme de *curiales*, il propose de le faire dériver de ces *curiales*, membres des curies (subdivisions de certaines communes, où les citoyens exerçaient leurs droits politiques) que les réformes des Sévères, obligent à remplir la fonction de *decurio*. C'est ainsi qu'au IIIe siècle le terme de *curialis* commence à remplacer celui de *decurio*, usage qui se généralise au IVe siècle.

La seconde inscription est inédite. Elle a été découverte dans le village de Gîrliciu, en Dobrogea et se rapporte au territoire rural d'Histria (*regio Histriae*). Elle fournit la preuve que le territoire ne relevait pas de l'administration de la ville grecque d'Histria, qui constituait une *civitas stipendiaria*, mais avait sa propre administration, à laquelle présidaient des magistrats portant le nom grec *d'archontes*, mais qui étaient probablement organisés sur le modèle romain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Inscription de Celei (Sucidava).
Fig. 2. — Inscription de Gîrliciu.

UN MONUMENT EPIGRAFIC VOTIV DE LA GÎRLICIU
(r. Hîrşova, reg. Constanţa)

În primăvara trecută, Institutul de arheologie, fiind înştiinţat despre descoperirea unei statui antice în comuna Ostrov (r. Măcin, reg. Galaţi) din Dobrogea, a delegat pe tov. Gh. Bichir să o aducă la Muzeul Naţional de antichităţi al Institutului. În acelaşi timp, tov. Bichir a primit indicaţii de la prof. Gr. Florescu să treacă şi prin comuna Gîrliciu (r. Hîrşova, reg. Constanţa) spre a ridica o inscripţie latină, descoperită acolo de mai multă vreme; aci a reuşit să descopere şi alte două monumente epigrafice, pe care le-a adus în Bucureşti (Muzeul naţional de antichităţi, inv. L 1803).

Monumentul epigrafic pe care-l prezentăm a fost găsit la locuitorul Petre Ciocea, fiind pus împreună cu monumentul publicat de Gr. Florescu (vezi acest volum, p. 342) ca treaptă la scara locuinţei sus-numitului locuitor. Întrebat asupra provenienţei acestor pietre scrise, Ciocea a răspuns că le-a adus tatăl său de la cetate — este vorba de cetatea Cius. Este sigur însă că inscripţia a fost adusă în părţile acelea din altă parte, pentru că, după cum se va vedea, este mai veche decît amintita cetate.

Se ştie că multe monumente epigrafice sau sculpturale au fost transportate de la mari depărtări şi dacă o piatră cu inscripţii este găsită într-un sat, nu trebuie presupus imediat că acel monument este din acea localitate; cazurile de acest fel sînt numeroase [1]. Un asemenea caz îl oferă chiar piatra cu inscripţia votivă prezentată aci, care, deşi găsită în satul Gîrliciu, unde, după mărturia locuitorului Petre Ciocea, a fost adusă cu mult timp în urmă, împreună cu alte pietre de la cetatea Cius, a ajuns aci ca material de construcţie din alte părţi, probabil de pe teritoriul cetăţii Histria.

Monumentul este un altar din piatră de calcar moale, rupt recent în partea superioară, lateral, de la o margine la alta, sub dedicaţie; ruptura atinge puţin capetele literelor din rîndul al doilea; partea superioară este profilată pe trei feţe; profilul de pe faţa principală este proeminent

---

[1] D. M. Pippidi, *Provenienţa inscripţiei greceşti de la Mănăstirea Dragomirna*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 125—135.

Fig. 1. — Inscripția votivă de la Gîrliciu.

cu 0,08 m în comparaţie cu trunchiul altarului. Din cauza calcarului moale şi a greutăţii monumentului, profilul superior frontal s-a despicat recent, dar a fost apoi lipit. Profilul la soclu a fost distrus, probabil din vechime. Înălţimea actuală a monumentului este de 1,49 m (coronamentul = 0,31 m, soclul = 0,20 m); lăţimea la mijloc este de 0,60 m (la ornament = 0,74 m, la soclu = 0,73 m); grosimea este de 0,22 m. Cîmpul destinat scrisului are înălţimea de 0,97 m, din care inscripţia ocupă numai 0,60 m.

Inscripţia cuprinde opt rînduri. În rîndul întîi, literele au înălţimea de 0,060 — 0,065 m, iar în restul inscripţiei înălţimea lor este de 0,050—0,055 m. Spaţiul dintre rînduri este de 0,018 m.

Textul, îngrijit şi cu îndemînare săpat, are multe ligaturi. Cuvintele sînt despărţite prin mici semne triunghiulare.

I . O . M	*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*
ET IVNONI . REG	*et Iunoni Reg(inae) /p/*
RO. SALVT. IMP.AV	*ro salut(e) Imp(eratoris) Au(gusti)*
CIVIT . ET . REGHIS	*civit(as) et reg(io) His-*
TR. CVRA. GENT	*tr(iae) cura agentibus*
CL. AMANDO. E VLP.	*Cl(audio) Amando et Ulp(io)*
HECTORE. ET. AELIO	*Hectore et Aelio*
G. ARCH. . . .	*G. arch(ontibus)*

Traducere: Lui Jupiter celui prea bun şi prea mare şi Junonei, regina, pentru sănătatea împăratului Augustus, cetatea şi regiuneaHistriei, sub grija arhonţilor Claudius Amandus şi Ulpius Hector şi Aelius ... g...

Observaţii epigrafice: **R.1**. Cele două cuvinte prescurtate, din stînga, au după ele frunza de iederă. **R.2**. Literele din acest rînd sînt atinse în partea de sus de ruptura laterală a pietrei. Ruptura este mai mare la cele două margini — cu deosebirea la cea din dreapta —, încît a dăunat mai mult literelor de aci. Astfel, în partea stîngă, prima literă a rîndului este E, avînd bara de sus complet ruptă. Această literă făcea parte, desigur, din ligatura ET, dacă ţinem seama că după ea urma, imediat, cuvîntul IVNONI şi că aceeaşi ligatură este folosită şi în rîndurile 5 şi 6. Celelalte litere ale rîndului sînt atinse foarte puţin în partea de sus, afară de ultima sau ultimele două litere de la marginea din dreapta, unde piatra este ruptă. În acest spaţiu — intervalul de la ultima literă păstrată în acest rînd, G din *REG*, şi pînă la margine — nu pot încăpea mai mult de două litere simple sau în ligatură; cum nu există nici un indiciu că ar fi vorba de ligatura *IN*, singura care s-ar potrivi, putem admite litera P din care s-a păstrat foarte puţin, anume capătul de jos dintr-o bară verticală. Este vorba, deci, de un rest din litera P, care este iniţiala cuvîntului următor: PRO. **R. 3**: Toate literele sînt bine păstrate; ne întîmpină două ligaturi: *VT* în *SALVT(e)* şi *AV* în *AV(gusti)*. **R. 5**. În acest rînd se găseşte ligatura *TR* din *HISTR(iae)*. Din mijlocul rîndului a sărit o aşchie, stricînd litera A din cuvîntul AGENT(*ibus*). Din această literă au rămas numai capetele celor două bare care arată clar că a fost litera A. **R. 6**. În rîndul al şaselea ne întîmpină din nou ligatura *ET* şi alta nouă, *VL*, precum şi *o* înscris în D, în numele Amando. **R. 7**. De asemenea întîlnim două ligaturi

și în rîndul al șaptelea : *HE*, în numele *HECTORE*, și *ET*. **R. 8.** Ultimul rînd este stricat la ambele capete. Din începutul numelui prescurtat, *cognomen*, nu s-a păstrat decît litera G și în dreapta, sus, cam un sfert din ovalul unei litere, probabil *O*. Din ultimele litere ale rîndului s-a păstrat numai puțin din partea superioară a trei litere : REG.

Restul cîmpului inscripției este distrus, și păstrează numai o mică parte — 23 cm lungime — în mijloc, sub literele G pînă la H, unde nu există totuși nici o literă sau urmă de litere, ceea ce ne face să credem că inscripția n-a fost terminată, deoarece în partea finală a acestei inscripții oficiale trebuie să fie numele consulilor din acea vreme.

Numărul mare de ligaturi — opt pentru inscripția de opt rînduri — nu este justificat de lipsa sau de grija de spațiu a lapicidului, restul suprafeței nescrise fiind o dovadă contrarie.

La întrebarea care se pune dacă inscripția este întreagă sau nu, se poate răspunde, judecînd după spațiul păstrat nevătămat sub literele G pînă la H, adică sub ultimul rînd, că suprafața pregătită pentru inscripție n-a fost săpată toată. Și întrucît, așa cum am spus mai sus, este vorba de o inscripție oficială, aceasta ar fi trebuit să cuprindă la sfîrșit, ca elemente de datare, numele consulilor din acel an.

Inscripția este un monument votiv, dedicație oficială zeului suprem, Jupiter Optimus Maximus, și zeiței Junona — cele două zeități din triada capitolină, foarte des întîlnite în provinciile de la Dunăre —, pusă în sănătatea împăratului de către cetatea și regiunea Histria. Dar dedicația nu cuprinde numele împăratului; în inscripție se menționează numai *pro salut(e) Imp(eratoris) Au(gusti)*; nici un alt element obișnuit pentru datare, pentru că inscripția nu este terminată. Dedicațiile acestea fără numele complet al împăratului deveniseră stereotipe în a doua jumătate a secolului II e.n. în unele locuri din provinciile de la Dunăre [1].

Încercînd să fixăm inscripția noastră în timp, deși datarea este îngreunată de lipsa unor elemente necesare, sîntem nevoiți să ținem seama de caracterul literelor care se aseamănă pînă la identitate cu literele unor inscripții datate sigur, găsite la Histria, în care este vorba de Vicus Quintionis [2], și cu acelea dintr-o inscripție publicată de D. Tudor [3]; de aceea monumentul epigrafic prezentat mai sus poate fi datat în a doua jumătate a secolului II e. n.

Ceea ce reține atenția, în primul rînd, în această inscripție sînt cuvintele *civit(as) et reg(io) Histr(iae)*. Este a doua inscripție descoperită pînă acum pe teritoriul țării, în care ies în evidență cele două noțiuni, *civitas* și *regio*, ca două elemente hotărît distincte [4]. Aceste două elemente

---

[1] V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 62—78, nr. 49—52; D. Tudor, *Vicus Quintionis* (*Trei inscripții inedite*), extras din *SCȘ*, Iași, II, 1—2, 1951, p. 9, n. 3.

[2] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 62—78, nr. 49—52.

[3] D. Tudor, *op. cit.*

[4] *Ibidem*, p. 5—6; în alte două inscripții, apare numai noțiunea *regio*: *CIL*, III, 12489, inscripție datată în anul 157 e.n. : ...*consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido arc(h)ontium et aediliciu(m) et sacerdotium*..., și în inscripția din vremea împăraților Septimius Severus și Caracalla, publicată de V. Pârvan, *Dacia*, II, p. 241, nr. 41 : ...*c(ives) Romani et Lai consistentes regi(one) Si(tri?)* [*Istri!*].

ridică problema teritoriului histrian. La formarea şi lărgirea acestui teritoriu au contribuit drepturile de uzufruct ale cetăţii „asupra bunurilor comune, iar nu ocuparea definitivă şi organizată a teritoriului, din care probabil numai o mică parte era ocupată de histrieni şi afectată aprovizionării oraşului" [1]. În ceea ce priveşte raporturile juridico-administrative ale teritoriului cu cetatea, este probabil că dependenţa acestuia de cetate era în funcţie de împrejurarea dacă acei care ocupau anumite terenuri din teritoriu erau histrieni, pentru că — în general — pe teritoriu se găsea populaţie cu o anumită stare juridică, neputînd depinde de cetate [2]: veterani, cetăţeni romani sau alţi colonişti.

La acest mod de înţelegere al raporturilor juridico-administrative duce, desigur, distincţia făcută de inscripţia noastră între cele două elemente: *civitas* şi *regio*. Aceasta nu înseamnă, însă, că noţiunea *civitas* se suprapune exact celei de *oppidum*, cum susţine D. Tudor [3], potrivit căruia *civitas* = *oppidum*, deoarece sfera cuvîntului *civitas* este mai mare şi, deci, mai cuprinzătoare decît sfera noţiunii *oppidum*. În acest sens trebuie luată partea din inscripţia de la Nistoreşti [4], în care *oppidum* trebuie înţeles ca oraşul-reşedinţă al arhonţilor, al aediliciilor şi al sacerdoţilor, Histria.

Revenind la textul inscripţiei, observăm forma *cura agentibus* în loc de *curam agentibus*, care nu produce mirare, deoarece în limba latină rurală nerespectarea cazurilor se întîlneşte la tot pasul; în privinţa expresiilor de mai sus, exemplul îl dau monumentele epigrafice ridicate în *vicus Quintionis*, în Scythia Minor [5].

În ceea ce priveşte numele şi numărul magistraţilor — numiţi aici arhonţi [6] — observăm că sînt trei: *Claudius Amandus*, *Ulpius Hector* şi *Aelius ///g...*, care se prezintă cu nomen gentile şi cognomen, între care se întîlnesc nume ale unor împăraţi romani: *Claudius* şi *Aelius*, ceea ce înseamnă că de la aceştia au primit dreptul de cetăţenie ascendenţii arhonţilor [7]. Primul dintre magistraţii amintiţi în această inscripţie, *Claudius Amandus*, are un nume roman comun, iar al doilea magistrat are nomen gentile, *Ulpius*, cognomenul fiind grecesc, *Hector*. Din numele celui de-al treilea magistrat s-a păstrat numai nomen gentile, *Aelius*, iar din cognomen o singură literă din interiorul numelui, *...g...* După cum se vede, magistraţii din inscripţia noastră apar sub denumirea de *arhontes*, care, între alte funcţii administrative şi politice, aveau şi pe

---

[1] R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 160.

[2] *Ibidem*, p. 161.

[3] *Ibidem*, p. 12.

[4] *CIL*, III, 12489.

[5] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 62—78, nr. 49—52.

[6] Asupra archonţilor la Histria, D. M. Pippidi, *Ştiri noi despre organizarea internă a cetăţii Histria în perioada autonomiei*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 432, cu literatura respectivă şi p. 435, nota 3; idem, *Provenienţa inscripţiei greceşti de la Mănăstirea Dragomirna*, *loc. cit.*, p. 133, cu literatura de la nota 45; iar asupra archonţilor la Histria şi Olbia, T. V. Blavatskaia, Западно-понтийские города в VII—I веках до н.э., Moscova, p. 192.

[7] *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire ancienne offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, p. 330.

aceea de a se îngriji de ridicarea unor monumente în sănătatea împăratului, pentru a dovedi astfel lealitatea cetății față de imperiu. Cu alte cuvinte, documentul epigrafic prezentat aruncă lumină asupra unei laturi a organizării interne a cetății Histria în secolul II e.n. Acest aspect al vieții cetății milesiene din Pontul stîng este menționat și de inscripția latină din secolul III e.n., publicată de prof. Gr. Florescu în paginile acestei reviste, în care se spune : . . .*A r ? contens* (*sic*) *r*(*egionis*) *His*(*triae*) *sub arc*(*ontatu*) (?) *Aur*(*elii*) *Euxini Leontisci*. . ., dar textul a cărui citire nu lasă îndoială este cel oferit de inscripția de la Gîrliciu, în care se citește clar : . . .*cura agent*(*ibus*) *Cl*(*audio*) *Amando et Ulpis Hectore et Aelio... g... arch*(*ontibus*)...

În importantul document epigrafic, care a făcut obiectul acestor însemnări, se constată dăinuirea unor magistrați — numiți arhonți — în cetatea și regiunea Histriei, în a doua jumătate a secolului II e.n.

ȘTEFAN CONSTANTINESCU

ПОСВЯТИТЕЛЬНЫЙ ЭПИГРАФИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК ИЗ ГЫРЛИЧУ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает посвятительную надпись, находящуюся в лапидарии Национального Музея древностей (*L* 1803). Она происходит из села Гырличу (район Хыршова, Констанцской области). Этот оффициальный эпиграфический памятник проливает свет на некоторые стороны внутренней организации города Истрии во II в. н. э. Перечисляются должностные лица, именуемые здесь архонтами, причем приводятся nomen gentile и cognomen : Claudius Amandus, Ulpius Hector и Aelius... g... В то же время в этой надписи понятия civitas et regio Histriae появляются как два совершенно различных элемента.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Посвятительная надпись из Гырличу.

L'INSCRIPTION VOTIVE DE GÎRLICIU

RÉSUMÉ

L'auteur présente une inscription votive du *lapidarium* du Musée National des Antiquités (*L* 1803), provenant du village de Gîrliciu (district de Hîrșova, région de Constantza). Ce document épigraphique officiel éclaire un côté de l'organisation intérieure de la ville d'Histria

au IIe siècle de notre ère, grâce à l'énumération de magistrats appelés archontes et désignés par leur *nomen gentile* et leur *cognomen* : *Claudius Amandus*, *Ulpius Hector* et *Aelius* ... *g* ... En même temps, dans cette inscription, les deux notions de *civitas* et de *regio Histriae* apparaissent comme deux éléments nettement distincts.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — L'inscription votive de Gîrliciu.

ÎN JURUL UNEI INSCRIPȚII DIN MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI AL INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE

În Muzeul național de antichități, sub cota L 343, se păstrează un bloc de calcar cu inscripție greacă, rupt la dreapta și jos, descoperit la sfîrșitul veacului trecut „în cimitirul turcesc de pe colina Caranasuf", pe teritoriul actualei comune Istria, regiunea Constanța. Fișa de inventar arată că inscripția a fost publicată de Grigore Tocilescu în *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich* din 1887 [1]. Dar ceea ce se omite să se semnaleze e că ea fusese editată în două rînduri de cercetători străini, înainte de a fi reținut atenția epigrafistului nostru. Pentru întîia oară, mențiunea interesantului document se întîlnește în modest intitulata *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions de Valachie et de Bulgarie* [2], apărută în 1868, și în care, la capătul unei călătorii de mai multe luni în părțile Dunării de jos, din însărcinarea guvernului francez, Ernest Desjardins dădea la iveală un număr de 108 inscripții din Dacia, Moesia și Sciția Mică, copiate, unele, în București, la locuința generalului Mavros, altele în Dobrogea, pe care învățatul o cercetase cu luare aminte și în legătură cu care ne-a lăsat indicații prețioase [3].

Potrivit arătărilor lui Desjardins, în momentul cînd era copiat blocul se găsea *dans un cimetière turc situé à une demi-heure au sud du*

---

[1] XI, p. 66, nr. 140.

[2] Titlul întreg sună : *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie, provinces de Dacie, de Mésie et de Scythie Mineure,* par Ernest Desjardins. Extras din *Annales de l'Institut de Correspondance archéologique,* Rome, Imprimerie Tibérine, 1868, p. 92, nr. 101.

[3] Cf., de același, *CRAI*, 1868, p. 53 și urm. ; *RA*, XVII, 1868, p. 270 și urm. Dintre observațiile, de fiecare dată interesante, cuprinse în notele de călătorie ale învățatului francez, reproduc informația (ce s-ar cere cît mai grabnic controlată), potrivit căreia, la jumătatea secolului trecut, în preajma satelor Gargalîcul Mare și Gargalîcul Mic (azi Corbul de Sus și Corbul de Jos, regiunea Constanța), ar fi fost încă vizibile ruinele unei așezări antice importante : *Près du petit golfe où s'élèvent les deux bourgades de Grand-Gargalik et de Petit-Gargalik, tout près de la Mer Noire, sont des ruines considérables. J'ai trouvé, dans le cimetière turc établi au N. de Grand-Gargalik,* **ou milieu de ruines de temples et de monuments de toute sorte,** *cette inscription*..., etc. ... (*Lettre à M. Henzen*, p. 93).

petit village bulgare de Karanasou, tout près de la rive occidentale du lac Raselm. Cu deslușirea că lacul pe care autorul îl numește Razelm era în realitate Sinoe, spusele lui Desjardins nu lasă îndoială asupra faptului că inscripția a fost văzută în mijlocul unui cîmp de ruine, și mai precis pe locul unui oraș în care — cu o remarcabilă intuiție — învățatul francez recunoștea pentru întîia oară Histria : *au milieu de ruines qui sont, pour moi, celles d'***Histropolis**, *une des cités grecques de la Pentapole.* Informația

Fig. 1. — Piatra cu inscripția. MNA inv. L 343.

nu este lipsită de interes, fie că o considerăm sub acest raport, fie sub acel al precizării că în 1868 (și, probabil, încă douăzeci de ani mai tîrziu, dacă trebuie să-l credem pe Tocilescu) [1], acropola Histriei slujea ca loc de îngropare pentru locuitorii turci ai cătunului care, pînă în zilele noastre, a continuat să poarte numele de Caranasuf, Caranasup sau Caranasib — satul Istria de astăzi.

Ca să revenim însă la inscripția de care ne ocupăm, copia lui Desjardins e de o remarcabilă exactitate și, cum se va arăta mai departe, într-un punct important mai corectă decît copia lui Tocilescu. Nu același lucru se poate spune despre copia inginerului german Weickum, ale cărui note asupra unei călătorii în Turcia au fost publicate în 1875 de Wilhelm Christ sub titlul *Weickum's Inschriftensammlung aus der Türkei* [2] și care, încercînd să reproducă același document, împreună cu altele, comitea greșeli asupra cărora ar fi inutil să stărui, mulțumindu-mă să le semnalez [3]. În momentul cînd, la rîndu-i, publica inscripția histriană, Tocilescu avea deci doi predecesori, desigur fără s-o bănuiască. Cu atît mai interesant de sem-

[1] *Gefunden im türkischen Friedhofe, neben dem Hügel Karanasup, nicht weit von Karaharman*, scrie acesta, *loc. cit.*

[2] *SB* München, I, 1875, p. 74 și urm. Textul care ne interesează se citește la p. 82, nr. 7.

[3] Christ însuși se vede obligat să recunoască : *...hier scheint Desjardins entschieden richtig gesehen und treuer copiert zu haben*, da sich aus der Abschrift Weickum's kaum eine erträgliche Herstellung des Textes gewinnen liesse.

nalat e faptul că lecturile epigrafistului nostru repetă aproape întocmai lecturile epigrafistului francez, cu excepția unui cuvînt sărit de Desjardins în r. 1 și cu o citire diferită a numelui propriu cu care începe textul.

Pentru mai multă claritate, reproduc edițiile lui Desjardins și Tocilescu, neglijînd transcrierile în majuscule.

DESJARDINS :

Κάρπος 'Αρτεμιδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως
εὐθηνιάρχου καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρεψαντο[ς],
. . . . ιμος ἄρξαντος καὶ πρεσ-
[β]εύ[σαντος]. . . . ['Ισ]τρο[πόλεως] . . .

TOCILESCU :

Κλίτιος 'Αρτεμιδώρου τοῦ [ἀρχιε]ρέω[ς]
εὐθηνιάρχου, καὶ πολλάκις ἐν[οι-]
κοῦντας ξένους θρέψαντος [προ-]
[θύ]μως ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος]
. . . ΤΡΟ . . .

Cum am amintit-o în treacăt, în primul rînd al documentului (poate din pricina sfîrșitului asemănător al cuvîntului precedent) Desjardins omite literele ΤΟΥ, care figurează efectiv pe piatră. În schimb, în rîndul 3, Tocilescu a adăugat la ΘΡΕΨΑΝΤΟ un Σ pe care Desjardins nu-l menționează și din care abia se întrevede o urmă. În rîndul 4, după o lacună marcată în copia lui cu patru puncte și care în realitate nu acoperă mai mult de două semne, Desjardins notează un I, care lipsește deopotrivă la Tocilescu și pe lespede. În sfîrșit, în rîndul 5 — aproape în întregime distrus și din care rămîn abia cîteva litere — în afara grupului ΤΡΟ, la extremitatea dreaptă a pietrei (înregistrat și de Tocilescu), Desjardins menționează la extremitatea stîngă două litere din care efectiv subsistă urme și pe care le citea ΕΥ. În această privință, fie că va fi greșit copistul, fie că blocul va fi suferit stricăciuni, astăzi nu se pot distinge în acest loc decît partea superioară a unui Υ și urme vagi din ceea ce a putut fi un Π sau un Τ. A doua literă pare probabilă, deși, riguros vorbind, starea pietrei nu îngăduie în această privință vreo afirmație sigură.

Unde deosebirea dintre cele două copii e însă mare, și unde greșeala lui Tocilescu avea să se dovedească bogată în urmări, e în redarea numelui propriu cu care începe documentul și pe care învățatul nostru îl citea ΚΛΙΤΙΟΣ. Rezonanța lui neobișnuită a avut darul să atragă atenția unui onomatolog de talia lui Louis Robert, care, pornind de la constatarea că un astfel de nume nu se întîlnește în nici un document grec, epigrafic ori literar, și căutînd să verifice îndreptățirea lecturii lui Tocilescu, a ajuns să descopere existența edițiilor lui Desjardins și Weickum, în care, în loc de ΚΛΙΤΙΟΣ, se citește în acest loc ΚΑΡΠΟΣ (la Weickum : ΚΑΙ.ΟΣ), ceea ce-l ducea la concluzia (pe care exemplul pietrei o confirmă pe de-a

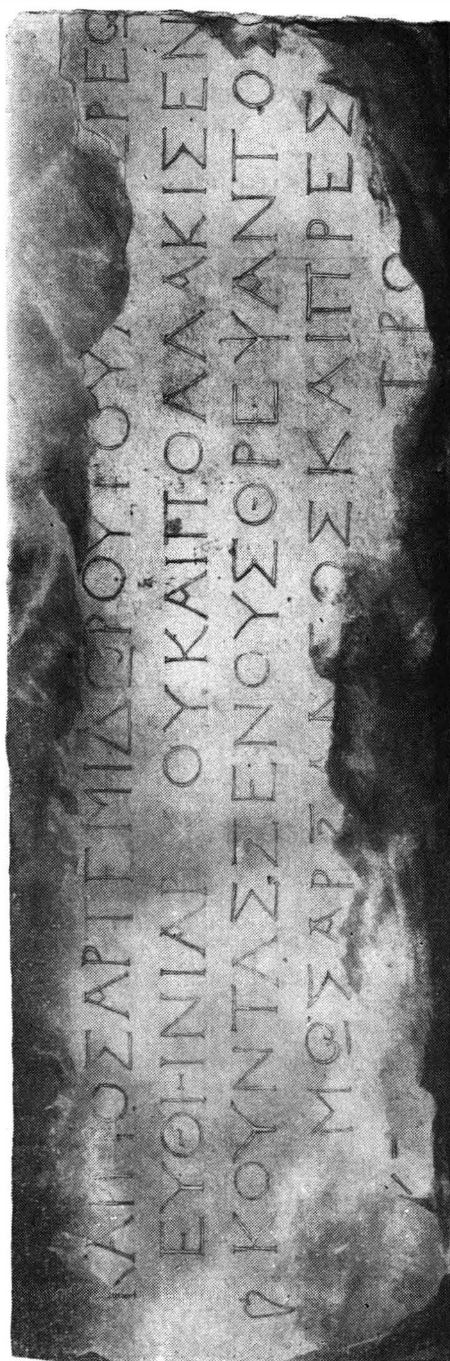

Fig. 2. — Textul inscripţiei.

întregul) că, în textul ce ne reţine luarea aminte, „numele neatestat **ΚΛΙΤΙΟΣ** trebuie să facă loc banalului **ΚΑΡΠΟΣ**" [1].

Atît şi ar fi destul pentru a învedera superioritatea unei metode care nu lasă nefolosit nici un mijloc pentru a stabili cu rigoare fie şi un amănunt în aparenţă banal. Se întîmplă însă, pe de o parte, că precizia astfel dobîndită e departe de a fi indiferentă, pe de alta că — o dată adus să-şi oprească atenţia asupra documentului histrian — învăţatul francez a mai făcut o observaţie care-i ilustrează ascuţimea. A formulat, anume, presupunerea că ruptura lespezii la dreapta n-ar fi neînsemnată, aşa cum se arătau convinşi editorii anteriori. „Întregirea rîndului 2 — scrie Louis Robert în această ordine de idei —, identică în ediţiile Desjardins şi Tocilescu, nu poate fi acceptată. În fiece rînd lacuna din dreapta nu e de numai cîteva litere, ci cel puţin egală cu lungimea părţii conservate; o dovedesc textele paralele" [2]. Pornind de aci, şi cu titlu de exemplu, Robert propunea să se citească rîndurile 2—3: εὐθηνιάρχου, καὶ πολλάκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau: ἀναγκαίοις καιροῖς, sau: ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοι]κοῦντας ξένους θρέψαντος . . .

Consideraţiile învăţatului francez asupra ultimului participiu, de care se ocupă în chip deosebit şi care-i prilejuieşte apropieri instructive cu o serie de texte epigrafice din epocile elenistică şi romană, nu ne vor interesa deocamdată. Mai indicat mi se pare ca, folosind drept punct de plecare noua lectură dată rîndului 2, să încerc a duce mai departe întregirea unui text ale cărui implicaţii se dovedesc neaşteptate.

Înainte de a ne angaja pe această cale, e necesar să subliniez totuşi că presupunerea formulată de Robert cu privire la lungimea rîndurilor e fără îndoială îndreptăţită. În ciuda faptului că n-a avut prilejul să vadă lespedea, a cărei imagine n-a fost vreodată publicată, şi întemeiat exclusiv pe cunoaşterea stilului acestui soi de inscripţii, cercetătorul n-a şovăit să rişte o ipoteză ce putea părea temerară, dar pe care examenul pietrei vine s-o confirme. Mă grăbesc să arăt, într-adevăr, că inscripţia e săpată pe un bloc de mari proporţii (0,75 m înălţime, 1,45 m lăţime, 0,60 m grosime) şi că ceea ce pînă acum s-a considerat drept ruptură la dreapta e mai curînd o întrerupere: piatra e aci tăiată regulat şi, cum din rîndul al patrulea rezultă fără putinţă de îndoială că textul nu se oprea în acest loc, trebuie să înţelegem că textul continua pe un al doilea bloc, de proporţii aproximativ egale. De reţinut, din acest punct de vedere, e particularitatea că, deşi tăiat, şi nu rupt, aşa cum am mai spus-o, blocul prezintă la capătul drept o faţă mai puţin bine netezită decît la capătul stîng, ceea ce nu poate să însemne decît că prima nu era în mod obişnuit expusă vederii. Presupunerea că inscripţia se prelungea pe o altă piatră se dovedeşte astfel plauzibilă şi-şi găseşte o confirmare neaşteptată în faptul că la aceeaşi extremitate dreaptă, pe faţa superioară, blocul prezintă urma neîndoioasă a unui crampon, care-l lega de blocul următor (fig. 1).

Astfel stînd lucrurile, nu numai problema lungimii rîndurilor îşi găseşte dezlegarea, în sensul sugestiilor făcute în această privinţă de

---

[1] *Hellenica*, VII, 1949, p. 76 (reluînd şi completînd observaţiile anterioare publicate în *RA*, I, 1934, p. 48—52 şi *Istros*, II, 1936, p. 12—13).

[2] *Ibidem*.

L. Robert, dar ne găsim în situația de a putea răspunde la o întrebare pe care nici unul din cercetătorii de pînă acum ai documentului nu pare să și-o fi pus și care privește natura inscripției în chestiune. După cele spuse înainte în legătură cu aspectul[1] și proporțiile blocului; după împrejurarea că în partea-i de jos de asemenea inscripția a putut să se prelungească pe o piatră diferită; în sfîrșit, după indiciile ce se pot scoate din însăși analiza textului — care începe cu un nume la nominativ, —pentru mine e limpede că ne găsim înaintea unei inscripții monumentale, săpată pe arhitrava unui edificiu despre a cărui înfățișare nu mă încumet a face presupuneri. Sigur e doar că dimensiunile construcției n-au putut fi deosebite, de vreme ce înălțimea de numai 5 cm a literelor n-ar fi îngăduit să fie citite de la o mare depărtare.

Cu aceste preciziuni în minte, să ne îndreptăm acum atenția spre înțelegerea unui text al cărui sens îl întrevedem, dar a cărui redactare se prezintă întrucîtva neobișnuită. E ușor de observat, într-adevăr, că, dacă numele la nominativ al celui ce va fi închinat clădirea ne îndreptățește să așteptăm către sfîrșitul frazei: οἰκοδόμησεν ἐκ τῶν ἰδίων, sau ceva echivalent, rămîne oricum curios faptul că, în partea ajunsă pînă la noi a documentului, cele mai multe indicații nu se referă la persoana ctitorului, ci la a tatălui acestuia, ale cărui titluri și demnități umplu literalmente cele patru rînduri ale textului păstrat. Aceasta poate să însemne, fie că fiul era mîndru de părintele a cărui glorie se răsfrîngea asupră-i, fie că într-un fel sau altul clădirea amintită în inscripție va fi avut o legătură cu persoana celui ale cărui merite sînt înșirate cu atîta însuflețire. Cît privește zidirea însăși, ea a putut fi o ediculă funerară sau un ἡρῷον, ceea ce ar lămuri deopotrivă și alcătuirea neobișnuită a inscripției și condițiile în care aceasta se înfățișează săpată.

Rezultatele obținute pînă aci nu ne îndreptățesc să ne facem iluzii despre șansele unei încercări de întregire a textului. Chiar dacă înțelesul general se lasă ghicit, de o restituire literală nu poate fi vorba, din pricina lungimii lacunei și a puținelor elemente ce ne stau la dispoziție. În această ordine de idei, am avut prilejul să arăt că, întemeiat pe texte paralele, Louis Robert propunea să se citească în rîndurile 2 — 3: πολλάκις ἐν [δυσχρήστοις καιροῖς (sau: ἀναγκαίοις καιροῖς, sau: ἐν τοῖς ἐπείγουσι καιροῖς) τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοι]κοῦντας ξένους θρέψαντος[2]. Citirea corespunde fără îndoială naturii documentului, dar ceea ce mă împiedică s-o accept fără șovăire e numărul de litere pe care-l implică. După propria-mi convingere, inscripția nu se întindea spre dreapta pe mai mult de un bloc, iar acesta n-a putut fi nici el mai mare decît blocul păstrat. E ușor de văzut însă că, în partea conservată a inscripției, primul rînd numără 28 litere, iar celelalte între 20 și 24, ceea ce (ținînd seamă de latitudinea lapicidului de a îndesa sau rări întrucîtva slovele) înseamnă că lacuna n-a putut număra mai mult de 32—34 semne. Așa fiind, restituirea propusă de învățatul francez apare cam lungă pentru a fi acceptată întocmai. S-ar

[1] În aceeași ordine de idei, se mai poate adăuga că fața anterioară a arhitravei prezintă urma încă vizibilă a unei cornișe distrusă cu prilejul reîntrebuințării blocului (fig. 2).
[2] Mai sus, p. 361.

cere un adjectiv mai scurt pe lîngă καιροῖς, sau, mai degrabă, o expresie care ar aduce rîndul în limitele indicate : ἐν [ταῖς ἀφορίαις], bunăoară, cu cele ce urmează.

Încă şi mai anevoie de împlinit mi se pare lacuna din rîndul] 3, unde începea o propoziţie independentă de propoziţia dinainte, chiar dacă cu un înţeles asemănător. Fără multă şovăire, aş propune : [καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προθύ]μως, care ne dă tocmai numărul de slove necesar, iar cît priveşte sensul, continuă înşirarea de liberalităţi începută în rîndul 2.

În rîndul 4, lucrurile sînt din nou mai simple. Lacuna începe cu participiul πρεσ[βεύσαντος], lecţiune neîndoioasă, după care n-au putut urma decît indicaţii privind fie scopul în care au fost îndeplinite misiunile, fie autoritatea sau oraşul către care se va fi îndreptat solul. Prima ipoteză mi se pare preferabilă şi citesc, în ce mă priveşte : πρεσ[βεύσαντος δωρεὰν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, sau, încă şi mai bucuros : πρεσ[βεύσαντος δωρεὰν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίων].

Cu aceasta am ajuns la ultimul rînd, a cărui situaţie e desperată şi despre care am arătat că e redus la cîteva semne răzleţe. Ediţia Desjardins prezintă la extremitatea stîngă literele EY, iar la extremitatea dreaptă TPO ; ediţia Tocilescu, numai literele TPO de la extremitatea dreaptă [1]. La ambii, cea de-a treia literă din grup e un O, şi ambii fac presupunerea că ne-am afla înaintea numelui Histriei, Tocilescu mulţumindu-se să observe : ,,în rîndul al 5-lea s-ar putea recunoaşte numele oraşului [’Ισ]τρό[πολις]”, în timp ce Desjardins (nu se ştie pentru care motiv) preferă forma genitivală şi întregeşte de-a dreptul : [’Ισ]τρο[πόλεως].

Examenul pietrei dovedeşte, în schimb, că singura literă vizibilă la începutul rîndului e un Y, urmat de o bară orizontală — poate rămăşiţă a unui Π, poate a unui T ; la extremitatea dreaptă, după T şi P, perfect păstrate, se vede fără putinţă de îndoială un O. În aceste condiţii, e evident că de o încercare de reconstituire a rîndului anevoie se poate vorbi, singura afirmaţie întemeiată în această privinţă fiind că o lecţiune [’Ισ]τρό[πολις] sau [’Ισ]τρο[πόλεως] se înfăţişează în cel mai înalt grad neverosimilă. Mai degrabă decît la această formă neatestată a numelui cetăţii [2], ne-am putea gîndi la cuvintele : [· · εἰς τὴν μη]τρό[πολιν τοῦ πόντου]], în înţelesul că ţinta soliilor menţionate în r. 4 ar fi fost capitala religioasă şi administrativă a Pentapolei, Tomis. Prezenţa lui Y la începutul rîndului mă împiedică însă să propun în acest loc o citire mulţumitoare, şi de aceea prefer să-mi îndrept atenţia spre rîndul 1 al textului, a cărui întregire anume am lăsat-o la urmă şi de la care sîntem îndreptăţiţi să aşteptăm lumini preţioase pentru fixarea împrejurărilor în care inscripţia a fost compusă.

---

[1] Copia lui Weickum prezintă în acest loc literele TPON.. În comentariul său, Christ nu face vreo propunere de întregire (*op. cit.*, p. 83).

[2] *Istropolis* nu apare în inscripţiile greceşti ori latine pînă acum cunoscute, formele uzitate fiind, fie ’Ιστριανῶν πόλις, fie Λαμπροτάτη ’Ιστριανῶν πόλις (resp. *Histrianorum civitas*). Cf., totuşi, un curios pasaj din *SHA* (*Vita Maximi et Balbini*, XVI 3), unde, citînd pe Dexippos, autorul numeşte oraşul distrus atunci de goţi *Istrica civitas*, ceea ce corespunde în originalul grec unei forme ’Ιστρόπολις, altminteri niciodată întîlnită.

În această ordine de idei, primul element ce trebuie să ne rețină luarea aminte e numele cu care începe textul, corect înregistrat de Desjardins și de altminteri ușor de controlat cu ajutorul pietrei: ΚΑΡΠΟΣ, în loc de fantezistul ΚΛΙΤΙΟΣ al lui Tocilescu. Κάρπος Ἀρτεμιδώρου, cum se numea dedicantul nostru, nu e însă un necunoscut în prosopografia histriană. Personajul apare la loc de cinste în lista membrilor *gerousiei* din anul 138 e.n., ba, ceea ce nu-i lipsit de interes, alături de părintele-i Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, a cărui măgulitoare poziție socială e subliniată și în acest document cu o particulară emfază. Se cunoaște, într-adevăr, amănuntul că, alături de numele așa-numiților φιλότειμοι μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν, marea stelă publicată de Pârvan în 1916 prezintă, săpat în capul celei de-a doua coloane, un decret de cinstire a unui συναγωγεύς lăudat pentru dărnicia și meritele față de *gerousie* [1]. Acest „președinte" al puternicei asociații e tocmai Artemidoros al lui Herodoros, și ceea ce permite identificarea lui sigură cu Artemidoros din inscripția noastră e faptul că în decretul gerousiaștilor, ca și pe arhitrava din Muzeul național de antichități, Carpos e înfățișat drept fiu al lui. Între alte merite ale sărbătoritului, decretul pomenește într-adevăr o danie de 1000 denari făcută . . . ὑπέρ τε ἑαυτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ Κάρπου, destinată celebrării anuale a „sărbătorii trandafirilor": εἰς ῥοδισμόν [2].

Acest prim rezultat (care, în treacăt fie spus, permite situarea sigură a inscripției în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.) înlesnește mai departe recunoașterea aceluiași Artemidoros într-un document histrian mai puțin cunoscut, descoperit în campania de săpături a anului 1951 și, pînă astăzi, inedit [3]. E vorba de un fragment de *album* — pe cît se poate judeca, al învingătorilor unui concurs muzical —, în cuprinsul căruia, printre alți προστάται ai asociației de cîntăreți, e pomenit un M. Οὔ[λ. Ἀρτεμί]δωρος, împodobit cu titlurile răsunătoare de πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως („prim pontarh și fiu al cetății") (r. 2—4). Că, o dată mai mult, ne găsim în fața aceluiași individ, se poate deduce din împrejurarea că restul notabililor înșirați în lista inedită sînt — cu puține excepții — membrii cu vază ai *gerousiei* prezidate de Artemidoros, contemporani și — împreună cu el — părtași ai onorurilor decernate de histrieni ca răsplată a serviciilor aduse cetății. M. Ulpius Callistratos, M. Ulpius Praesens, M. Ulpius Demetrios, Aelius Artemidoros fiul lui Dioscourides, P. Aelius fiul lui Phaidrias și Carpos fiul lui Apollodoros sînt în această situație [4], fără a mai vorbi de un grup de cinci frați — Diogenes, Artemidoros, Calpournios, Herodoros, Callistratos —, în care nu va fi probabil temerar să recunoaștem pe proprii nepoți ai pontarhului [5],

[1] *Histria*, IV, *ARMSI*, XXXVIII, 1916, p. 596, nr. 20. Cf. textul la p. 598—599.

[2] Col. II, r. 8—9 ale ediției Pârvan.

[3] Muz. Histria, nr. inv. 259.

[4] Numele lui M. Ulpius Callistratos se citește în lista membrilor *gerousiei*, în col. II, r. 63; al lui M. Ulpius Praeseus, în col. II, r. 46; al lui M. Ulpius Demetrios, în col. I, r. 38; al lui Aelius Artemidoros, în col. I, r. 41; al lui P. Aelius, fiul lui Phaidrias, în col. I, r. 74 (identitatea acestuia apare mai puțin sigură); în sfîrșit, al lui Carpos, fiul lui Apollodoros, în col. II, r. 34.

[5] De remarcat că, după un obicei răspîndit la greci, unul din nepoți poartă numele bunicului (Artemidoros), altul pe al străbunicului (Herodoros). Pentru mai multă claritate, vezi arborele genealogic de la p. 367.

fiii acelui Carpos asociat la distincțiile acordate de *gerousie* și care, dacă nu ne amăgim, avea să înalțe după moartea părintelui zidirea a cărei pisanie se păstrează în Muzeul național de antichități.

Cu aceasta, cunoașterea omului a cărui carieră încercăm s-o reconstituim realizează un important pas înainte. O întîmplare fericită a făcut însă ca știrile despre Artemidoros să nu se oprească aci și ca un document descoperit în 1923 sau 1924, publicat de Pârvan în 1925, să ne ofere putința unei completări — dacă nu a carierei publice a personajului, cel puțin a fizionomiei lui morale. Se cunoaște, într-adevăr, curioasa listă de subscripție (astăzi în Muzeul național de antichități, cota 618 ?) care ne-a păstrat numele mai multor închinători ai lui Mithras, cu a căror cheltuială s-a construit în Histria o casă de cult a zeului iranian. Οἵδε συνειοήνεγ[κα]ν εἰς τ[ὴν | ο]ἰκοδομίαν τοῦ ἱεροῦ | σπηλέου καὶ [θεο]σέβει | αν ... — sună în acest loc textul [1], și nu e poate greșit să înțelegem indicația în sensul că ,,peștera sfîntă'' aci pomenită va fi fost cea dintîi de acest fel clădită în oraș.

În legătură cu epoca inscripției, editorul se mulțumea să observe că ,,spre jumătatea secolului al II-lea după Christos, cultul lui Mithras era foarte răspîndit în orașele și taberele militare ale Sciției Mici'' [2], ceea ce e fără îndoială exact, dar nu suficient, cînd e vorba de un text a cărui dată e înscrisă în însuși cuprinsul lui. Surprinde, într-adevăr, împrejurarea că, ocupîndu-se în treacăt de cîțiva din contribuitorii la zidirea criptei mithriace (de bună seamă membri ai unei *confraternități* ce va fi numărat adepți numeroși și al cărei îndrumător, cinstit cu titlul de ,,părinte'', e și el pomenit pe nume), Pârvan n-a recunoscut într-înșii pe unii dintre fruntașii *gerousiei* din anul 138, a căror listă o studiase altădată cu luare aminte. Printre aceștia se numără un [Α]ἴλ(ιος) Διονύσιος Δημοκράτου[ς] [3], un [Κ]άρπος Ἀπολλοδώρου [4], un Διονύσιος Διονυσοδ[ώρου] [5] și, mai ales, un [M.] Οὔλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος, care nu-i altul decît omul ce ne interesează și în legătură cu care, parcă pentru a pune capăt oricărei îndoieli, textul nu uită să menționeze titlul de ποντάρχης [6].

Strîngînd laolaltă elementele prosopografice pînă aci dobîndite, putem deci spune că — spre jumătatea secolului II al erei noastre — trăia în Histria, ca șef al unei importante familii, personajul care în lista fruntașilor *gerousiei* e pomenit ca Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου, după toate probabilitățile unul și același cu Μ(ᾶρκος) Οὔλπ(ιος) Ἀρτεμίδωρος din inscripția agonistică descoperită în 1951 și din lista de subscripție a închinătorilor lui Mithras. Faptul că în primul document individul poartă un nume grec, cîtă vreme în celelalte arborează cu oarecare ostentație numele romane ce dovedesc o cetățenie dobîndită în zilele lui Traian, nu constituie un argument împotriva presupunerii că în toate trei cazurile ne-am găsi înaintea aceluiași om. E greu de imaginat, într-adevăr, că într-un

---

[1] *Dacia*, II, 1925, p. 218, nr. 21, r. 5–8.
[2] *Op. cit.*, p. 221.
[3] Poate fiul lui Αἴλιος Δημοκράτης, menționat în lista membrilor *gerousiei*, col. I, r. 10?
[4] *Dacia*, II, p. 219, r. 12 = lista *gerousiei*, col. II, r. 34.
[5] *Ibidem*, r. 17 = lista *gerousiei*, col. I, r. 80.
[6] *Ibidem*, r. 10.

oraş ca Histria şi în cursul aceloraşi ani ar fi trăit, pe de o parte, un 'Αρτεμίδωρος Ἡροδώρου, om bogat şi cu vază, συναγωγεύς al *gerousiei*, pe de alta, un M. Οὔλπ(ιος) 'Αρτεμίδωρος, şi el fruntaş al oraşului, trecut prin numeroase magistraturi locale şi, pe deasupra, pontarh ! Ipoteza cea mai simplă e că ne găsim înaintea unuia şi aceluiaşi notabil, a cărui poziţie socială se defineşte prin demnităţile înşirate în *toate trei* documentele pe care le-am folosit şi a cărui identitate se precizează prin împrejurarea că, dacă preşedintele *gerousiei* arată a fi avut un fiu, Κάρπος (la rîndu-i tată a nu mai puţin de cinci fii, cum pare să rezulte din inscripţia agonală pînă astăzi inedită [1]), acelaşi lucru se poate spune despre personajul cu bogate titluri la recunoştinţa cetăţii, căruia tot un Κάρπος îi consacră monumentul descoperit cu aproape un veac în urmă şi a cărui pisanie am început s-o reconstituim.

La această inscripţie e acum vremea să ne întoarcem, pentru a încerca întregirea primului şi celui mai important rînd al textului, acela pe care Desjardins îl citea : Κάρπος 'Αρτεμιδ[ώ]ρου [ἀρχι]ερέως, iar Tocilescu (mai puţin corect, cum s-a relevat) : Κλίτιος 'Αρτεμιδώρου τοῦ [ἀρχιε]ρέω[ς]. Asupra formei exacte a numelui, nu cred necesar să stărui, după cele spuse înainte. Util, în schimb, mi se pare să amintesc că, aşa cum a susţinut pentru întîia oară Louis Robert şi cum am încercat s-o dovedesc cu mărturia pietrei, rîndul nu sfîrşea de bună seamă cu [ἀρχι]ερέω[ς], ci, la fel cu toate celelalte, se prelungea la dreapta într-o măsură aproximativ egală cu lespedea păstrată. Pe de altă parte, între demnitatea sacerdotală cu care începe înşirarea titlurilor celui onorat şi magistratura laică al cărei nume se citeşte la începutul rîndului 2, e evident că n-a putut figura decît funcţia obştească cea mai înaltă îndeplinită vreodată de Artemidoros, acea de *pontarh*, pe care ne-o dezvăluie două din inscripţiile unde numele lui se citeşte. Adăugîndu-i titlul onorific de „Fiu al cetăţii", pe care i-l atribuie inscripţia agonală, am putea deci risca, fără teamă de a ne înşela, pentru lacuna rîndului 1: [. . .καὶ ποντάρχου καί υἱοῦ τῆς πόλεως], ceea ce ne îngăduie, la capătul atîtor consideraţii preliminare, să propunem pentru ansamblul inscripţiei citirea :

Κάρπος 'Αρτεμιδώρου τοῦ ἀ[ρχιε]ρέω[ς καὶ ποντάρχου καὶ υἱοῦ τῆς πόλεως],
εὐθηνιάρχου καὶ πολλάκις ἐν [ταῖς ἀφορίαις τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἐνοι]
κοῦντας ξένους θρέψαντο[ς καὶ πᾶσας λειτουργίας ἐκτελέσαντος προ]
[θύ]μως, ἄρξαντος καὶ πρεσ[βεύσαντος δωρεὰν ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως δικαίωε]
· Υ· · · · · · · ΤΡΟ· · · ·

(Sau, pe romîneşte : „Carpos al lui Artemidoros, al arhiereului şi pontarhului cinstit ‹*de locuitorii Histriei*› cu titlul de «Fiu al cetăţii» ; care a condus serviciul de aprovizionare şi, în vremuri de lipsă, nu o dată a hrănit pe cetăţeni şi pe străinii stabiliţi în mijlocul nostru ; care a luat asupră-şi cu tragere de inimă numeroase sarcini obşteşti, fiind arhonte şi îndeplinind pe propria-i cheltuială solii pentru apărarea drepturilor cetăţii. . .").

[1] Mai sus, p. 364.

Locul unde se întrerupe textul, în plină înșirare a titlurilor lui Artemidoros la recunoștința concetățenilor lui histrieni, nu ne permite să ghicim nici înaintea căror foruri va fi fost trimis să le apere interesele (poate la guvernatorul provinciei, poate chiar la Roma), nici în ce chip continua un document despre care tot ce se poate spune e că n-a putut fi lung și că trebuie să se fi încheiat printr-o aluzie la monumentul pe a cărui arhitravă era săpat.

Primele încheieri pe care le îndreptățește documentul astfel reconstituit sînt de ordin prosopografic, și ele ne permit să înțelegem și să fixăm sub forma unui arbore genealogic raporturile existente între o seamă de reprezentanți ai vieții publice histriene de pe la jumătatea secolului al II-lea al erei noastre, ale căror nume se citesc în documente și a căror legătură de rudenie nu fusese pînă acum semnalată.

Dacă inducțiile mele sînt corecte, strămoșul cel mai depărtat pînă la care ne putem urca e un Dionysios, al cărui fiu — Ἡρόδωρος Διονυσίου — e pomenit, alături de alți doi colegi, în calitate de συναγωγεύς, în lista fruntașilor *gerousiei* [1]. La data cînd se grava prima coloană a textului (fie că se găsea în exercițiul acestei demnități, fie că se eliberase cu cîtva timp înainte [2]), Herodoros atinsese deci cea mai înaltă treaptă la care se putea ridica în sînul numitei asociații, printre ai cărei membri întîlnim, pe de altă parte, încă din acel moment și cu titlul de φιλότειμος, pe fiul său Ἀρτεμίδωρος Ἡροδώρου [3]. Cîtva timp mai tîrziu, poate după moartea lui Herodoros, Artemidoros devine la rîndu-i συναγωγεύς, și aceasta ne lasă să înțelegem pentru ce, împreună cu el, Κάρπος Ἀρτεμιδώρου apare mai întîi ca φιλότειμος al *gerousiei*, apoi — la o dată desigur

---

[1] Col. I, r. 10, al ed. Pârvan, *Histria*, IV, p. 598.

[2] Mențiunea în catalogul din anul 138 a trei persoane distinse cu titlul de συναγωγεύς, cînd în chip firesc ne-am fi așteptat la una singură, nu înseamnă firește că *gerousia* din Histria ar fi fost condusă de un „colegiu de președinți" cu puteri egale, ci, mai simplu, că unul din aceștia era președintele în exercițiu, cîtă vreme ceilalți doi sînt înscriși alături de el *honoris causa*. Procedeul e curent în practica romană a epocii imperiale (cf. cunoscutul *album* din Canusium, în care foștii *quinquennales* figurează în grup în fruntea listei, înaintea demnitarilor de rang inferior: *CIL*, IX, 338 = ILS, 6121); pe de altă parte, în decretul de cinstire al lui Artemidoros, la care ne-am referit în mai multe rînduri, acolo unde se vorbește de serviciile aduse *gerousiei*, exprimarea documentului lasă să se înțeleagă că, în exercițiul funcțiunilor lui, Artemidoros era singur: ἐπεὶ ὁ συναγωγεὺς ἡμῶν . . . πολλάκι καὶ τάχειον εὐεργετήσας τὴν γερουσίαν καὶ φυλάξας τῆν τῶν γραμμάτων ἡμεῖν πίστιν . . . (ed. Pârvan, col. II, r. 3—7).

[3] Col. I, r. 34 al ediției citate.

ulterioară, şi tot alături de părintele-i Artemidoros — în decretul onorific gravat în fruntea celei de-a doua coloane [1].

Alte amănunte asupra carierei lui Carpos lipsesc (numele lui nu e pomenit în lista inedită pe care am avut prilejul s-o citez), dar faptul că în inscripţia din Muzeul naţional de antichităţi onorurile sînt toate ale lui Artemidoros îndreptăţeşte încheierea că, din acest punct de vedere, situaţia fiului era departe de a egala pe a părintelui. Oricum, de n-ar fi decît prin bunul nume cîştigat familiei de reprezentantul ei cel mai înzestrat, fiii lui Carpos, nepoţii lui Artemidoros, sînt şi ei menţionaţi, cum am arătat, într-un prim moment printre notabilii *gerousiei*, în al cărei *album* se citesc numele celor doi mai vîrstnici (Diogenes şi Artemidoros) [2], mai tîrziu, toţi cinci, în lista biruitorilor agonali săpată cu cheltuiala unei asociaţii ale cărei legături cu *gerousia* trebuie să fi fost strînse, de vreme ce printre aşa-numiţii προστάται ai primei se întîlnesc aproape exclusiv φιλέτειμοι ai celei de-a doua [3].

Tocmai această împrejurare ne dă de altminteri putinţa să vorbim cu oarecare siguranţă despre legăturile dintre Herodoros şi Artemidoros, sau dintre Artemidoros şi fii lui Carpos, întrucît de-a lungul epocilor elenistică şi romană e cunoscută tendinţa ca membrii anumitor familii bogate să cumuleze şi să-şi transmită din tată în fiu principalele demnităţi civile şi sacerdotale în cetăţile altădată mîndre de independenţa lor economică şi politică, acum reduse să-şi aştepte echilibrul bugetar şi rezolvarea problemelor curente de la dărnicia şi trecerea pe lîngă autorităţile stăpînitoare a ,,binefăcătorilor'' răsplătiţi cu statui de bronz şi decrete de cinstire [4].

În Histria, către jumătatea secolului al II-lea, o familie de *evergeţi* influenţi ne-a fost de curînd revelată de inscripţia în cinstea Abei, soaţa lui Herakon, coborîtoare din ,,părinţi distinşi şi din strămoşi iluştri'' (ca să vorbim ca editorul, care a redat astfel expresiile greceşti : γωνέων τε ἐπισήμων καὶ προγόνων ἐπιφανεστάτων [5]). În legătură cu aceştia, textul adaugă că nicînd ,,n-au refuzat vreo contribuţie sau îndatorire cuviincioasă, ci au adus la îndeplinire în chip neîntrecut preoţiile eponime, sacerdoţiile, demnităţile . . ., sarcinile obşteşti şi slujbele de seamă, cîştigîndu-şi ‹din partea tuturor› cea mai înaltă preţuire . . .'' [6]. O situaţie asemănătoare pare să fi ocupat în cetatea de pe ţărmul lacului Sinoe

---

[1] Col. I, r. 40; cf. col. II, r. 8.

[2] Idem, r. 77; col. II, r. 60.

[3] Mai sus, p. 364.

[4] Asupra fenomenului ,,evergetismului'' în cetăţile greceşti ale epocii elenistice, de la noi şi de aiurea, vezi ale noastre *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, Bucureşti, 1958, p. 38 şi urm.; p. 60 şi urm.

[5] Em. Popescu, în *SCIV*, V, 1954, p. 450, r. 5—6. Pentru o epocă mai veche, se pot vedea preambulul decretului în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes (*Histria*. I, Bucureşti, 1954, p. 476, nr. 1; cf. J. şi L. Robert, în *REG*, LXIII, 1955, p. 238) şi, mai ales, rîndurile 4—5 din decretul în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios (*Syll*[3], 708): πατρὸς γεγονὼς ἀγαθοῦ καὶ προγόνων εὐεργετῶν καὶ ἱερημένων τῶν θεῶν πάντων . . .

[6] Rîndurile 7—13 ale ediţiei citate în nota precedentă. Traducerea noastră se deosebeşte de a primului editor în puncte neînsemnate.

neamul lui Dionysios, judecînd după titlurile acumulate de Artemidoros, a cărui carieră singură e oglindită în documente în chip mulțumitor și de ale cărui merite față de obște ne propunem să ne ocupăm într-un studiu viitor [1].

D. M. PIPPIDI

О НАДПИСИ В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ ДРЕВНОСТЕЙ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Неоднократно и, главным образом, в „Hellenica" VII, 1949, стр. 76, Луи Робер отмечал. что греческая надпись из Истрии, опубликованная Г. Точилеску в конце прошлого века (АЕМ, XI, 1887, стр. 66, № 140), была уже прежде опубликована, по копии Вейкума Вильгельмом Кристом („Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wissenschaften zu München", I, 1875, стр. 74 и след.) и еще раньше Эрнестом Дежарденом в „Annali di Corrisp. Archeologica" 1868 (стр. 92, № 101, авт. оттиск). На основании этих изданий Л. Робер указывает новое чтение имени ΚΑΡΠΟΣ, которое Точилеску читал ΚΛΙΤΙΟΣ, L, в то же время он обоснованно отвечает, что судя по формуляру, с правой стороны камня не достает гораздо больше, чем указывали более или менее сходные попытки реставрации Точилеску и Дежардена. В качестве примера автор предложил новую расшифровку строк 2 и 3 и подчеркнул большое значение указания о том, что в тяжелое время лицо, которому была посвящена надпись, кормило (θρέψαντος) проживавших в Истрии горожан и чужеземцев.

Возвращаясь к изучению памятника в Бухарестстком национальном музее древностей, где он находится (инв. L 343), автор подчеркивает, во-первых, правильность чтения ΚΑΡΠΟΣ, о которой свидетельствуют ясные следы на камне и, во-вторых, обоснованность предположения, согласно которому недостающая справа часть надписи была, по крайней мере, равна сохранившемуся тексту. Так как надпись высечена на архитраве памятника, вероятно, посвященного памяти отца Κάρπος, можно утверждать, что она продолжалась справа на блоке одинаковой величины; с точки зрения текста это означает пробел в 30—34 знака. На том же основании и исходя из указаний Луи Робера, автор предлагает новую трактовку 1 — 4 строк, учитывающую звания и подробности общественной деятельности отца Κάρπος — Μ(ᾶρκος) Οὔλ(πιος) Ἀρτεμίδωρος одного из виднейших деятелей Истрии половины II в. н. э. Действительно, его имя появляется не только в знаменитом *album* местной герусии (SEG, I 330), где он фигурирует в качестве συναγωγεύς или

[1] În comentariul la inscripția inedită citată în mai multe rînduri (Muz. Histria, inv. nr. 259), ce urmează a-și găsi locul în vol. II din *Histria, Monografie arheologică* (în pregătire).

на подписном листе для постройки в Истрии посвященной Митре пещеры (Пырван, *Dacia*, II, 1925, стр. 218, 21), но также и на почетном месте неизданного списка лауреатов музыкального соревнования (Муз. Истрии, № инв. 259), где М. Ульпий Артемидорос носит пышные звания πρῶτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Автор вскоре опубликует последний документ; при этом он намеревается подробно исследовать карьеру Артемидороса и восстановить список известных до настоящего времени понтархов истрийского происхождения

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Камень с надписью MNA инв. L 343.
Рис. 2. — Текст надписи.

À PROPOS D'UNE INSCRIPTION GRECQUE DU MUSÉE NATIONAL DES ANTIQUITÉS

RÉSUMÉ

A plusieurs reprises, et notamment dans «Hellenica» (VII, 1949, p. 76), M. Louis Robert a signalé le fait qu'une inscription grecque d'Histria, publiée à la fin du siècle dernier par Gr. Tocilescu (AEM, XI, 1887, p. 66, n° 140), avait été éditée auparavant par Wilhelm Christ, d'après une copie de Weickum, dans les « Sitzber. der philos.-philol. u. hist. Classe der Akademie der Wiss. zu München» (I, 1875, p. 74 ss.) et, plus anciennement encore, par Ernest Desjardins, dans les «Annali di Corrisp. Archeologica» (1868, p. 92, n° 101 du tirage à part). En rétablissant, d'après ces copies, à la première ligne du texte, le nom ΚΑΡΠΟΣ, là où Tocilescu lisait ΚΛΙΤΙΟΣ, M. Robert faisait également l'observation fondée qu'à en juger d'aprés le libellé la rupture à droite de la pierre devait être sensiblement plus longue que ne le laissaient supposer les restitutions de Tocilescu et de Desjardins, substantiellement les mêmes. Il proposait, à titre d'exemple, une nouvelle lecture des lignes 2—3 et signalait l'intérêt tout spécial de l'indication selon laquelle le personnage honoré aurait nourri (θρέψαντος) les citoyens et les étrangers établis dans la ville.

Reprenant à son tour l'étude du document, qu'il a pu examiner à loisir au Musée National des Antiquités de Bucarest (n° d'inv. *L* 343), l'auteur relève tout d'abord l'exactitude de la leçon ΚΑΡΠΟΣ, dont la pierre offre des traces indubitables, ensuite, la justesse de l'hypothèse selon laquelle la lacune à droite serait au moins égale au texte conservé. L'inscription ayant été gravée sur l'architrave d'un monument probablement consacré à la mémoire du père de Κάρπος, il est à peu près certain qu'elle a dû continuer à droite sur un bloc de la même longueur, ce qui donne pour le texte une lacune de 30 à 34 lettres au plus. Sur cette base, et en partant des suggestions de M. Robert, il propose une lecture des

lignes 1—4 qui tient compte des titres et de la vie publique du père de Κόρπος — Μ(ᾶρκος) Οὔλ(πιος) 'Αρτεμίδωρος — un des personnages les plus en vue d'Histria, vers le milieu du IIe siècle de notre ère. Son nom paraît en effet non seulement dans le fameux *album* de la gérousie locale (SEG, I 330), où il figure en qualité de συναγωγεύς, mais également sur la liste de souscription destinée à couvrir les frais de construction d'une «grotte» mithriaque (Pârvan, «Dacia», II, 1925, p. 218, n° 21) et aussi, à la place d'honneur, dans un *album*, encore inédit, de vainqueurs d'un concours musical (Mus. d'Histria, n° d'inv. 259), où M. Ulpius Artemidoros porte les titres pompeux de πρώτος ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως. Ce dernier document sera publié prochainement par l'auteur qui, par la même occasion, se propose de soumettre à un examen détaillé la carrière d'Artemidoros et de retracer la liste des pontarques d'Histria connus à ce jour.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La pierrc portant l'inscription (Musée National des Antiquités, n° *L* 343).
Fig. 2. — Texte de l'inscription.

GARNIZOANE ROMANE PE MALUL BĂNĂȚEAN AL DUNĂRII ÎN SECOLUL IV E.N.

Despre existența unor puncte militare romane menținute pe malul dacic al Dunării, de la evacuarea aureliană pînă în vremea pustiirilor lui Attila, mult timp știrile noastre se limitau numai la informațiile lacunare din *Notitia dignitatum* și *Procopius*. Dar pentru sudul Olteniei, descoperirile arheologice din ultimii douăzeci de ani, făcute la *Drobeta*, *Desa* și *Sucidava*, au adus confirmarea și lărgirea datelor rămase în cele două izvoare antice [1]. Această confirmare arheologică nu o avem încă pentru malul muntean al Dunării, iar în ceea ce privește sudul Banatului, o atestă acum, o descoperire epigrafică recentă, cu care ne vom ocupa mai jos.

Din ruinele romane de la *Pojejena de sus* (r. Moldova Nouă, reg. Timișoara) situate pe malul Dunării, s-a cules în anul 1956, de la suprafața terenului, un fragment de cărămidă romană de dimensiunile : 27 × × 15 × 5 cm (fig. 1 și 2) [2]. Fragmentul păstrează urme de mortar de zidărie și are trasate pe una dintre fețe obișnuitele linii în diagonală executate cu degetele de către cărămidar, pe lutul încă nears. Pe partea inferioară a lui se conservă o ștampilă dreptunghiulară (16 × 3,5 cm), cu literele în relief și vătămată foarte puțin numai pe latura stîngă. Înălțimea literelor variază între 3—3,5 cm ; ele sînt imprimate cu destulă stîngăcie, dar clare pentru a ne oferi lectura :

... EGIVIICLC, adică : [*l*]*egi*(*o*) *VII Cl*(*audia*) *C*(*uppis*).

O atare formă de ștampilă a apărut la Pojejena de Sus, încă din anul 1875, dar nu a putut fi descifrată de către descoperitorul ei și nici înțeleasă de către editorii *CIL*, III. Ea a fost comunicată de către diletantul arheolog Leonhard Böhm, în 1880, în transcrierea ..... CIXIICIC,

---

[1] D. Tudor, *Stăpînirea romană în sudul Daciei de la Aurelian la Constantin cel Mare*, în *RIR*, X, 1940, p. 216 și urm. ; idem *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în *RIR*, XI—XII, 1941—1942, p. 136 și urm. ; idem *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 337 și urm.

[2] Descoperirea o datorăm studentului Chiper Ion de la Facultatea de Istorie a Universității „C. I. Parhon"-București. Documentul a fost dăruit Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie.

în care este foarte ușor de recunoscut conținutul ștampilei noastre de mai sus [1].

Not. dign. or. XLI, 32 (ed. Seeck, p. 93), prezentînd schema dizlocării trupelor din *Moesia prima*, așează la *Cuppae* (Golubač, pe malul iugoslav al Dunării), pe un *praefectus legionis septimae Claudiae*. Ștampila cărămizii descoperită la Pojejena de sus (față în față cu localitatea Cuppae) ne atestă *pentru prima* dată în secolul IV, trimiterea unui detașament la nord de Dunăre, pentru paza unui important punct strategic. Cu această ocazie, el toarnă cărămizi cu marca și numele garnizoanei de bază, sistem folosit după reforma militară a lui Diocleţian și în timpul acțiunii de lărgire teritorială a posesiunilor romane de la nord de fluviu, întreprinsă de către Constantin cel Mare. Cărămizile cu această ștampilă pot fi turnate însă și la Cuppae și apoi transportate la Pojejena de sus.

Concomitent, documentul epigrafic de la Pojejena de sus aduce pentru însăși localitatea Cuppae o confirmare arheologică despre activitatea în acest loc a unei prefecturi a legiunii VII Claudia. Deși *Not. dign. or.* XLI, 31, 32 înregistra o împărțire a legiunii între centrele militare de la *Viminacium* și *Cuppae*, nici un document epigrafic nu întărea pînă acum, pentru această ultimă localitate, indicația din izvorul antic. Stampilele din veacul IV ale legiunii VII Claudia apăruseră la *Taliata* (Milanovaț) [2] și în mare număr la *Viminacium* [3]. În schimb ele erau necunoscute la *Cuppae*, unde pentru aceeași vreme cărămizile indicau numai stampilele cu LEGIIIIFLCVPP(*is*) [4], ceea ce făcea pe unii cercetători să bănuiască, că aci ar fi staționat o vexilație a legiunii IV Flavia și nu detașamente ale legiunii VII Claudia.

Castelul *Cuppae* [5] era în veacul al IV-lea dintre cele mai puternice, dotat cu fortificații și numeroase trupe. În afară de paza malului drept al Dunării de aci și pînă la *Transdierna* (Tekja), avea în plus, sarcina de a

[1] L. Böhm, *Altertümer längs der Donau von Pancsova bis Orșova*, în *AEM*, IV, 1880, p. 178, nr. 6 (fără o reproducere în desen sau fotografie). În *CIL*, III, 14496, 2, transcrierea lui Böhm s-a reprodus incomplet... CIXCIC, trunchiindu-se numeralul legiunii, prin eliminarea celor două linii și păstrîndu-se numai cifra 8, care este de fapt un V, greoi imprimat pe ambele stampile. Epitetul *constans* lipsește din titulatura leg. VII Claudia (cf. *CIL*, III, p. 2479 și 2654) încît litera C de la finele stampilei nu poate indica decît un toponimic.

[2] *CIL*, III, 13814 : *leg. VII Cl. Ta(liatis)*. Cf. Ritterling, *RE*, XII, col. 1624 și E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes*, *Schrift. Balkankommiss. Antiq. Abteil.*, X, Viena-Leipzig 1939, p. 41 și urm.

[3] *CIL*, III, 1700, 2—4 ; 8275, 2—6 ; 13814, a ; *Viesnik Hrvatsk. arheol. druzdva*, V, 1901, p. 1 ; Vulič, *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. col. 53, nr. 69—78 și Premerstein-Vulič, *JÖAI*, VIII, 1905, Beibl. col. 8, nr. 24—27. Cf. și Ritterling, *loc. cit.* Majoritatea acestora au fost turnate la Viminacium *sub cura* unor *praefecti* sau *praepositi* din prima jumătate a secolului IV e.n.

[4] *CIL*, III, 13815, a ; Premerstein-Vulič, *loc. cit.*, col. 3, nr. 7 ; Ritterling, *loc. cit.*, col. 1543 și 1624 și Swoboda, *op. cit.*, p. 16. Pentru alte cărămizi ale legiunii dintr-o epocă postdiocleţiană și descoperite în diferite locuri de pe malul iugoslav al Dunării, vezi Vulič, *loc. cit.*, col. 52—53, nr. 64—68 și Premerstein-Vulič, *loc. cit.*, col. 8, nr. 22.

[5] Numele localității e cunoscut sub formele : *Cuppe* (*Itin. Ant.*, 217) ; *vico Cuppe*(*Tab. Peut.*) ; *vico Cuppae* (*Geogr. Rav.* 190, 17) ; Cuppis (*Not. dign. loc. cit.* și *Cod. Just.* VIII, 45, 28) și Κουπποῦς (Procopius, *De aedif.*, IV, 6). Cf. Patsch, s.v. *Cuppae*, *RE*, IV, col. 1760 și Swoboda, *op. cit.*, p. 6 și urm. Toată bibliografia privitoare la topografia antică și descoperirile arheologice de la Cuppae-Golubač se găsește la Swoboda, *loc. cit.*, care accentuează caracteristicile și deosebirile ce trebuie făcute între cele două grupe de urme lăsate de activitatea trupelor romane, înainte și după reforma lui Diocleţian.

supraveghea şi pe cel opus, în sectorul dintre *Dierna* (Orşova) şi Pojejena de sus. Pe lîngă *praefectura* legiunii VII Claudia mai staţionau la Cuppae o dată cu reforma lui Diocleţian : un *cuneus equitum Dalmatarum* (*Not. dign. or.* XLI, 19) şi un *auxilium Cuppense* (*ibidem*, 25). După calculele lui Swoboda [1], cele trei formaţii militare aveau împreună un efectiv de

Fig. 1. — Fotografia fragmentului de cărămidă cu ştampila *legio VII Claudia Cuppis*, descoperit la Pojejena de Sus.

cel puţin 2500 soldaţi. Din acest efectiv o parte fusese trimis în punctele importante de pază de pe malul bănăţean al Dunării, între care se numără şi cel de la Pojejena de sus.

În cazul stampilelor de pe cărămizile militare cu numele legiunilor IV Flavia şi VII Claudia descoperite pînă acum pe ambele maluri ale Dunării dintre Orşova şi Panciova, se cere o deosebită atenţie pentru fixarea lor cronologică, fiindcă aceleaşi legiuni păzeau aceste regiuni şi

[1] Swoboda, *op. cit.*, p. 16 şi urm. Cf. Patsch, *loc. cit.* şi Polaschek *RE*, XVII, 1, col. 1085.

înainte de Diocleţian. Aspectul şi conţinutul lor epigrafic ne ajută a le determina pe cele anterioare secolului IV. Din grupul acestora fac parte stampilele LEG.VII.CL.PF. cunoscute la Pojejena de sus şi Palanca (Lederata)[1] şi LEG. IIII FF. aflate numai la Pojejena de sus[2].

Mulţimea întăriturilor militare arată că anonimul post militar de la Pojejena de sus şi-a avut importanţa sa strategică deosebită, încă din vremea cînd întreaga Dacie se găsea sub stăpînirea romană. Se mai cunosc aici cărămizi şi inscripţii pe piatră legate de staţionarea în secolul II e.n. a unei fracţiuni din *cohors V Gallorum*[3]. Fiind unul din punctele cheie de pe malul nordic al fluviului, pentru asigurarea trecerii navelor romane

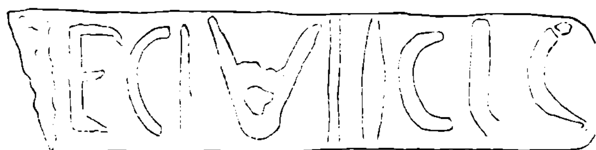

Fig. 2. — Desenul aceluiaşi obiect.

prin Cazane, castelul roman de la Pojejena de sus a fost ţinut sub stăpînirea romană şi după părăsirea Daciei.

Enumerînd construcţiile ridicate la Dunăre în secolul VI, Procopius aminteşte că, după retragerea aureliană din Dacia, spre a se împiedica migraţia popoarelor la sud de fluviu, şi alţi împăraţi romani, mai înainte de Justinian, făcuseră numeroase fortificaţii, nu numai pe partea dreaptă a apei, dar pe ici pe colo şi pe cealaltă parte[4]. Din şirul acestor anonime fortificaţii nord-dunărene făcea parte şi cetăţuia de la Pojejena de sus, care nu s-a bucurat pînă acum de o cercetare arheologică atentă. Pe malul bănăţean al Dunării, *Not. dign. or.* cunoaşte numai două atare cetăţi

---

[1] *CIL*, III, 8071, c—g. Cf. şi Böhm, *loc. cit.*, p. 178, nr. 7 şi p. 223, nr. 4.

[2] *CIL*, III, 8070, c.

[3] *CIL*, III, 12632; *Ann. Ép.*, 1931, n°.125, şi W. Wagner, *Die Dioslokation röm. Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 140 şi urm. Pentru alte urme romane loc le vezi: *CIL*, III, 6275; 8006; 8007; 8008; 8075, 43; 14496, 2; Böhm, *loc. cit.*, p. 177 şi urm.; G. Téglás, *Klio*, XI, p. 506; C. Patsch, *Banater Saramten*, *SB* Wien, 1925, p. 201; Daicovici-Miloia, *Anal. Banatului*, III, 7, 1930, extr. p. 11 şi Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timişoara, 1943, p. 82 şi urm. Pe teritoriul Banatului se găsesc amestecate urme epigrafice lăsate de armatele Daciei şi ale Moesiei superioare, nestudiate şi nefixate cronologic. Aceasta duce la situaţia că pînă azi nu se ştie căreia dintre cele două provincii aparţinea Banatul în secolele II—III. Vezi asupra acestei controverse: Domaszewski, *AEM*, XIII, p. 129 şi urm.; idem *Rhein Mus*, N. F., XLVIII, p. 242; M. Rostovţev, *Geschichte d. Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian*, Leipzig, 1902, p. 394; Brandis în *RE*, IV, col. 1970; Patsch, *op. cit.*, p. 195. C. Daicoviciu, *Analele Banatului*, III, 2, 1930, p. 2; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 52 şi 122 şi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 96 şi urm. Se pare însă, că malul bănăţean al Dunării era supraveghiat de trupele guvernatorului din Moesia superioară.

[4] Procopius, *De aedif.*, IV, 5, Cf. V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 181 şi urm.; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, Torino, 1924, p. 23 (extr. din *Riv. di Filol. e d'Istruz. classica*, N.S., II, fasc. 3); D. Tudor, *Stăpînirea romană*, p. 224 şi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 219.

din veacul al IV-lea, ele fiind şi cele mai de seamă : *Lederata* [1] şi *Dierna* [2] pe care le întîlnim şi în lista restaurărilor ordonate de Justinian [3]. Faţă de aceste două baze militare, fortificaţiile de la Pojejena de sus se găseau la jumătatea drumului. Pînă lîngă vadul *Transdierna-Dierna*, *Notitia dignitatum* arată că se întindeau garnizoanele din provincia *Moesia prima*, iar de aici încolo, păzeau trupele din *Dacia ripensis*, pînă la *Ratiaria* [4].

Recentele descoperiri epigrafice de la Sucidava dovedesc existenţa unei strînse colaborări tehnice şi militare între trupele provinciilor *Moesia prima* şi *Dacia ripensis*. O ştampilă pe o cărămidă din Sucidava cu inscripţia *l*(*egio*) *VII Cl*(*audia*) *s*(*ub*) *c*(*ura*)...arată trimiterea temporară în secolul IV, din sectorul dunărean al Cazanelor, a unei vexilaţii a legiunii respective pentru lupte sau construcţii, probabil cu ocazia acţiunilor militare desfăşurate pe teritoriul Olteniei sudice de către Constantin cel Mare [5]. Tot la Sucidava, săpăturile au mai scos alte două stampile din secolul IV, identice ca formă şi conţinut cu cele descoperite pe limesul dunărean al Moesiei prima [6]. Cu toate că descifrarea lor nu este încă rezolvată, ele n-au putut fi lăsate la Sucidava decît de detaşamente militare venite aci din susul Dunării. Prin reforma militară a lui Diocleţian şi Constantin cel Mare, noile tipuri de trupe capătă o mai mare mobilitate tactică, iar Dunărea constituia o bună arteră de transport pentru ajutoare armate sau echipe de salahori soldaţi acolo unde nevoile de apărare le cereau. O bază militară atît de importantă ca a Sucidavei a trebuit să apeleze la concursul militar al multor unităţi fixate pe malurile fluviului, de la Sirmium pînă la Durostorum. Varietatea stampilelor pe cărămizi aflate la Sucidava arată concursul ce i-a fost dat de numeroase centre militare răspîndite în secolul IV pe valea Dunării de la gurile Tisei, pînă în Dobrogea [7].

După părăsirea Daciei cea mai mare parte din actualul teritoriu al Banatului a intrat sub stăpînirea neamurilor sarmate. Acestea rămîn în secolele IV—V duşmanii cei mai periculoşi pentru buna funcţionare a navigaţiei romane între Porţile de Fier şi vărsarea Tisei. Pentru îndepărtarea lor de Dunăre, romanii au menţinut şi pe malul stîng al fluviului

---

[1] *Not. dign. or.* XLI, 17 şi 36 : *cuneus equitum sagittariorum* şi un *praefectus militum Uincentensium*. Cf. Böhm, *loc. cit.*, p. 179 şi 223 ; V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice*, p. 185 şi urm. ; idem, *Municip. Aur. Durostorum*, p. 26 ; K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. 542 şi urm. ; Fluss s.v. *Lederata*, în *RE*, XII, col. 1125 şi Swoboda, *op. cit.*, p. 24.

[2] *Not. dign. or.*, XLII, 37 : *praef. leg. tertiaedecimae geminae*. Cf. Patsch, în *RE*, V, col. 476 ; Miller, *op. cit.*, p. 546 ; Swoboda, *op. cit.*, p. 50 şi E. Braun, s.v. *Transdierna*, în *RE*, II, 6, col. 2150. Patsch (*loc. cit.*) accentuează menţinerea stăpînirii romane în Dierna de către Aurelian. La Mehadia, M. Macrea, în *Studii*, II, 2, 1949, p. 139, menţionează descoperirea unor stampile pe cărămizi, „comune legiunilor V Macedonica şi XIII Gemina, care ar putea fi şi din epoca constantiniană". C. Daicoviciu nu este de acord (comunicare personală).

[3] Procopius, *De aedif.*, IV, 5. V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, p. 26.

[4] Pentru trupele din Dacia ripensis, vezi şi Hermann Vetters, *Dacia Ripensis*, Viena, 1950, în *Schrift. d. Balkankommis. Ant. Abteil.* XI, 5 şi urm. (comunicată nouă de C. Daicoviciu).

[5] D. Tudor, *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 161, nr. 3 ; idem, *Materiale*, I, p. 710, nota 22 şi *Oltenia romană*, p. 352.

[6] *CIL*, III, 8075, 48, a şi D. Tudor, *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 416, nr. 16 şi XI—XII, 1945—1947, p. 161, nr. 4.

[7] D. Tudor, *Oltenia romană*, Suppl. epigr. nr. 164—216.

o pînză de garnizoane. Imperiul are numeroase conflicte cu acești sarmați mai ales pe timpul lui Constantin cel Mare și Constanțiu II [1]. În perioada acestor lupte duse împotriva barbarilor din Banat, capetele de pod romane, ca cele identificate pînă acum la Dierna, Pojejena de sus și Lederata, căpătau un rol însemnat ca baze de concentrare și puncte de sprijin.

D. TUDOR

РИМСКИЕ ГАРНИЗОНЫ НА БАНАТСКОМ ПОБЕРЕЖЬЕ ДУНАЯ В IV В. Н. Э.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В населенном пункте Пожежена-де-Сус (район Молдова-Ноуэ Тимишоарской области) был недавно найден обломок кирпича с клеймом legi(o) VII Cl (audia) C (uppis) (рис. 1 и 2). Этот памятник показывает, что в этом месте в IV в. н. э. стоял римский гарнизон, посланный из Cuppae (Moesia Prima) на территорию Дакии. При помощи Not. dign. or. автор изучает вопрос о римском владычестве на банатском побережье Дуная после оставления Дакии. Он приходит к заключению, что побережье было покинуто лишь после совершенных Аттилой разрушений.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фотографический снимок обломка кирпича с клеймом legio VII Claudia Cuppis, найденного в Пожежена-де-Сус.

Рис. 2. — Рисунок, изображающий тот же предмет.

LES GARNISONS ROMAINES SUR LA FRONTIÈRE DANUBIENNE DU BANAT AU IVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

On a récemment découvert à Pojejena de sus (district de Moldova Nouă, région de Timişoara) un fragment de brique portant l'estampille *legi*(*o*) *VII CL* (*audia*) *C* (*uppis*) (fig. 1 et 2). Ce document indique la présence à cet endroit, au IVe siècle de notre ère, d'une garnison romaine envoyée de Cuppae (Moesia Prima) en Dacie. Recourant à la *Not. dign. or.*, l'auteur étudie le problème de la persistance de la domination romaine

[1] Pentru aceste războaie vezi Patsch, *Banater Sarmaten*, p. 182 și urm.

sur la rive danubienne du Banat, après l'évacuation de la Dacie, et aboutit à la conclusion que cette rive n'a été abandonnée qu'au moment des ravages d'Attila.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Photographie du fragment de brique portant l'estampille *legio VII Claudia Cuppis* découvert à Pojejena de sus.

Fig. 2. — Dessin de la même pièce.

CRONOLOGIA PREISTORICĂ A CEHOSLOVACIEI

Cu prilejul expoziţiei „Preistoria Cehoslovaciei", departamentul de preistorie al Muzeului naţional din Praga a ţinut în aprilie 1956 o Sesiune ştiinţifică asupra cronologiei preistoriei cehoslovace, pentru a se preciza unele probleme controversate în această privinţă, aşa încît să se poată ajunge la un consens necesar expunerii sistematice a materialelor diferitelor culturi, în ordinea firească a evoluţiei cronologice. Un adevărat congres ştiinţific, la care s-au prezentat 47 de dări de seamă de către personalul ştiinţific al muzeelor şi al institutelor arheologice şi geologice cehoslovace.

Versiunile mai reduse ale comunicărilor, ca şi rezumatele discuţiilor (înregistrate fonografic) au fost traduse în franceză, engleză sau germană şi apoi adunate într-un buletin dactilografiat*. Subliniem acest procedeu expeditiv ca o practică inovatoare, care face oficiul unei publicaţii fără să fie şi tot aşa de costisitoare.

Problema cronologiei preistorice cehoslovace prezintă un interes deosebit nu numai pentru ştiinţa arheologică în R. Cehoslovacă, ci şi pentru preistoria ţărilor vecine.

În cele ce urmează vor fi trecute în revistă dările de seamă şi discuţiile privitoare la paleolitic, la aşa-zisul mezolitic şi la neoliticul cehoslovac.

I. EPOCA PALEOLITICĂ

Frantisek Prošek, *Relations et classifications chronologiques du paléolithique supérieur.* Descoperirile paleoliticului superior cehoslovac sînt împărţite în două grupe culturale : prima, mai mult sau mai puţin indigenă, reprezentînd evoluţia musterianului tîrziu, cu vîrfuri foliacee szeletiene în asociere şi cu elemente ale paleoliticului superior. A doua grupă, reprezentată printr-un aurignacian mijlociu — „probabil o invazie venită din sud-est" — neavînd nici o dovadă a evoluţiei locale a acestei culturi dintr-un mediu mai vechi.

* *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie.* Rédigée par Jiří Neustupný. Musée National de Prague, Département de Préhistoire, Praga, 1956, 208 p.

Stratigrafic aceste grupe se situează în interstadiul W I—W II, continuînd în W II, spre a se apropia morfologic în evoluţia lor următoare, încît „nu este exclus ca ele să se confunde în aşa-zisul gravettian”, care apare în cursul lui W II desvoltîndu-se în paguba aurignacianului.

În W II—W III nu mai e prezent decît gravettianul, iar la sfîrşitul ultimului stadiar şi începutul holocenului, apare în Boemia şi Moravia magdalenianul tipic apusean cu industrie de os în mediu gravettian.

Karel Valoch, *A la chronologie du paléolithique supérieur en Tchécoslovaquie.* Autorul se ocupă de stratigrafia sedimentelor würmiene, constatînd prezenţa a trei pături de loess stadiar, despărţite de două straturi de sedimente interstadiare. W I mai gros decît W II şi W III. — W 1—2 luturi humoase cu un strat brun-ruginiu, denotă climă caldă cu o oscilaţie mai rece. W II, deranjat de fenomene periglaciare, pene de gheaţă crioturbaţii. La bază soliflucţie.

W II—W III scurtă oscilaţie rece, care a dus la argilificarea depozitelor loessice brun închis. W III mai brun decît loessurile anterioare, e acoperit de solul actual, brun, sau de cernoziom.

Aceleaşi cinci depuneri würmiene, deşi alcătuite din elemente deosebite, prin analogie cu cele subaeriene, au fost omologate şi în peşteri.

Depunerile sînt apoi comparate cu cele similare din Austria de jos, făcîndu-se unele analogii şi cu cele din Germania apuseană. Mai dificile analogiile cu loessurile franceze.

Din punct de vedere arheologic, primului stadiar îi corespunde musterianul, primului interstadiar aurignacianul şi szeletianul care durează şi în stadiarul următor. Gravettianul apare problematic în W II, spre a fi constatat cu siguranţă în W II—W III. În W III, apar magdalenianul şi unele industrii diverse.

După unele comparaţii cu descoperirile din Austria, Ungaria şi Polonia, autorul conchide că szeletianul are baze musteroide indigene. Spre deosebire de F. Prošek, K. Valoch socoteşte, credem greşit — că magdalenianul îşi are rădăcinile în culturile indigene.

Karel Zebera, *Jungpalaeolitische Kulturen im System der tschechoslowackischen pleistozäner Sedimente,* deosebit de colegii săi, începe paleoliticul superior cu musterianul, urmat de szeletian, aurignacian, gravettian.

Teritoriul Cehoslovaciei nu putea fi locuibil decît după retragerea gheţei glaciarului Riss III în tundra părţilor sudice şi peşteri. Solifluctia şi reactivarea cursurilor subterane în peşteri au distrus eventualele dovezi de locuire din acea perioadă.

La Lobkovice, musterianul odihneşte pe prundişurile lui Riss III şi e plasat de Lozek după forma moluscă în R—W.

Musterianul tîrziu, conţinînd elemente szeletiene e plasat în partea superioară a loessului W I, szeletianul fiind cea mai tînără fază a musterianului. În W II apare aurignacianul mijlociu, în care mai persistă elemente musteroide şi szeletiene. Aurignacianul reprezentînd faza de trecere de la industria aşchiară spre cea lamelară, curat lamelară fiind abia gravettianul care cade în W II—W III, cu o fază mai nouă în W III, durînd şi în magdalenian care se dezvoltă după sfîrşitul depunerilor loessului W III.

În încheiere, privind tipologic, autorul dezvoltă szeletianul din musterian, aurignacianul din szeletian, gravettianul din aurignacian și magdalenianul din gravettian. Un punct de vedere greu de susținut chiar numai tipologic, luînd în considerare unele elemente noi frapant deosebite, care caracterizează ultimele culturi.

Dacă szeletianul se dezvoltă sigur pe baze musteriene tîrzii, aurignacianul mijlociu, gravettianul și magdalenianul sînt culturi total deosebite, pătrunse în Cehoslovacia, ca și în alte regiuni, dinafară.

Bohuslav Klima, *Zur Chronologie des jüngsten Palaeolithikums in Mährèn.* Gravettianul apare în Moravia la sfîrșitul lui W II și începutul lui W II — W III, ducînd pînă la începutul lui W III. El se dezvoltă din aurignacian, cu influențe szeletiene și mai noi răsăritene.

Dezvoltarea așezărilor gravettiene e întreruptă de valurile vest magdaleniene care n-au putut însă influența esențial înalta lor cultură. Abia în gravettianul final se observă influență magdaleniană, care la început se cantonează doar în peșterile Moraviei.

Juraj Bárta, *Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei.* Descoperirile recente ale unor industrii microlitice pe dunele de nisip ale apelor Waag și Zitava, documentează locuirea Slovaciei și în post glaciar. Un rezultat stratigrafic a fost obținut în așezarea Sered-Mačauské, care pe baza determinărilor de floră și faună aparține fazei vechi atlantice.

Industria e lamelară, de caracter predominant microlitic, conținînd și forme geometrice, ca triunghiuri alungite, trapeze și chiar unele semilune, necaracteristice.

Așezarea de la Vršky, prin uneltele ei mai mari, pare să fie mai veche, în vreme ce uneltele de pe duna Bacherov aparțin, după Majalek, unei industrii neolitice, de vîrstă neolitică. Hurbanovo și Harnatsky Grob, fiind lipsite de forme geometrice, dar însoțite de unele cioburi atipice, nu pot fi atribuite sigur mezoliticului.

În discuțiile ce au urmat asupra paleoliticului, K. Žebera caută să aducă argumente tipogenetice și stratigrafice în favoarea tezei sale asupra evoluției directe a aurignacianului din szeletian. F. Prošek amintește că în aceeași epocă W I—W II în vestul Cehoslovaciei trăiește szeletianul, în vreme ce în restul Cehoslovaciei este prezent aurignacianul. Deci se poate vorbi de relații reciproce, dar în niciun caz de relații genetice.

Pentru influența magdalenianului vestic în gravettianul tîrziu se aduce ca argument și prezența unor materii prime, care demonstrează relațiile cu vestul, punct de vedere la care se asociază și K. Valoch.

J. Petrbock admite la rîndu-i invazia aurignaciană fie din sud în urmărirea vînatului, în vremea retragerii ghețarului, fie din nord în vremea înaintării ghețarului.

V. Zavarka socotește că pentru stratigrafie trebuie preferate așezările în aer liber celor din peșteri, unde deplasările sedimentelor datorite prăbușirilor duc la confuzia straturilor și a industriilor.

După cum se vede, în linii mari, paleoliticienii cehoslovaci — cu unele mărunte excepții puse la punct în toiul discuțiilor — au ajuns la

o înțelegere în ceea ce privește încadrarea geocronologică a culturilor paleoliticului superior și a originii lor.

Paleoliticul superior începe cu szeletianul și aurignacianul, care se plasează în W I—W II. Un singur dezacord (Žebera) care începe paleoliticul superior cu musterianul, teză ce nu se poate susține.

Ambele culturi durează pînă spre sfîrșitul lui W II, cînd apare gravettianul care durează pînă în W III.

Magdalenianul apare cu un mic joc pe verticala cronologică la sfîrșitul lui W III, ducînd și la începutul holocenului.

În ceea ce privește originea acestor culturi, toți sînt de acord că szeletianul se dezvoltă din musterianul tîrziu pe baze mai mult sau mai puțin locale, aurignacianul și magdalenianul reprezentînd pătrunderi dinafară. Originea gravettianului e mai puțin discutată, admițîndu-se dezvoltarea lui din aurignacian cu influențe mai noi răsăritene.

Avînd în vedere legăturile ce se pot face între rezultatele cercetărilor din Cehoslovacia și a celor de la noi, trebuie să mărturisim că, pe cît de neînțelese sînt unele dezacorduri între cercetătorii cehoslovaci, pe atît de izbitoare sînt unele analogii cu cele ce s-au petrecut în aceleași vremuri pe teritoriul țării noastre.

Nașterea szeletianului din musterian pare un fenomen normal care s-a petrecut pe-o arie geografică mult întinsă. În musterianul final al peșterilor noastre de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor și Nandru, ca și în musterianul teraselor de la Ripiceni-Izvor și Boinești, apar toporașe de mînă bifaciale care preludează bifacialele foliacee szeletiene întîlnite apoi în mediu pur musterian la Nandru-Peștera Spurcată și la Mitoc, și mai tîrziu în asociere cu tehnica lamelară a aurignacianului inferior la Ceahlău, Saligni, Iosășel și Mitoc.

Pentru precizarea acestor trei etape de origine și evoluție a szeletianului, noi am propus termenii : mustero-preszeletian, mustero-szeletian și szeletiano-aurignacian.

Cît privește încercarea unor încadrări geocronologice ale culturilor paleoliticului superior, am făcut-o la Ceahlău pornind de la criteriul etajerii unor fenomene periglaciare, ca penele de gheață, congeliflucția și șiroirea, ținînd seama de caracteristicile textulare și granulare ale depozitelor loessoide precum și de resturile de mamifere și moluște. Pe baza acestor observații, szeletiano-aurignacianul de la Ceahlău se situează în straturile de șiroire ale interstadiului W I—W II, aurignacianul mijlociu în prima parte a depunerilor lui W II, aurignacianul pregravettian în partea mijlocie a acestor depuneri, gravettianul I la sfîrșitul depunerilor lui W II și începuturile depunerilor ultimului interstadiu, iar gravettianul II în W III durînd și în actual, pînă se întîlnește cu faza neolitică timpurie premergătoare tipogenetic Crișului.

O sesiune științifică asupra cronologiei preistoriei noastre ar putea aduce unele lămuriri necesare tematicii pe baza căreia urmează să se întocmească Tratatul de istorie a Romîniei.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR

II. EPOCA NEOLITICĂ

Dintre contribuțiile privind epoca neolitică semnalăm în primul rînd comunicarea lui Bohumil Soudský de la Muzeul din Praga, *A la chronologie de la céramique spiralée*, în care autorul pune în aplicare și unele principii de metodă. Era firesc ca B. Soudský să fie interesat de acest subiect, întrucît problema ceramicii bandliniare intră mai demult în sfera preocupărilor sale [1]. De asemenea, un alt tînăr arheolog, Evzen Neustupný [2] de la Institutul de preistorie al Universității Caroline, Praga, ia parte la discuțiile asupra epocii neolitice cu intervenția *The linear poterry and Vinča*. Ca un corolar al încercării de a stabili raporturile de cronologie relativă dintre cele două culturi neolitice, autorul pune și chestiunea genezii culturii liniare, așa cum de altfel procedează și B. Soudský în partea finală a comunicării sale. Asupra acestor două comunicări — care pun probleme esențiale în legătură cu studiul ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei — ne propunem să insistăm mai mult. De aceea vom interverti întrucîtva ordinea observată în buletin. Pentru a da o imagine de ansamblu, vom prezenta mai întîi pe scurt celelalte comunicări și discuții, revenind apoi asupra celor două comunicări enunțate mai sus, spre a le plasa în acest cadru.

Astfel Bohuslav Novotný de la Inst. Arheologic al Academiei Slovace de Științe de la Nitra, în comunicarea *Beitrag zu den chronologischen Beziehungen des Frühneolithikums in der Slowakei*, studiază legătura între ceramica Želiezovoe (Zseliz) și Bükk, susținută pe apariția laolaltă a acestor două culturi într-o serie de așezări ca : Hurbanovo, Bacherov-majer, Vičap-Opatovice, Nevidzany etc. După observațiile autorului, ceramica Zseliz apare puternic influențată de cultura Bükk, de unde a adoptat „pictura" cu roșu, unele elemente de decor — linia în val — și înainte de toate excelenta pregătire a pastei ceramice. Un argument hotărîtor în sprijinul acestui proces de influențare este dat de împrejurarea că aparițiile cele mai caracteristice ale tipului Zseliz se întîlnesc în ținutul răsăritean al ceramicii liniare în văile inferioare ale rîurilor Eipel și Gran, adică tocmai acolo unde influența culturii Bükk putea fi într-adevăr puternică. Pe de altă parte în vest așezările sînt tot mai rare, iar tonalitatea tipului Želiezovce scade simțitor în această direcție. Această situație explică, credem, și expansiunea acestei ceramice în spre N și NE, în ținutul Cracoviei, așa cum o semnalează și autorul. De aici nu decurge în chip clar dacă autorul consideră cele două culturi total sau numai parțial contemporane. Relațiile dintre culturile Bükk și Zseliz se confirmă, adaugă autorul, și prin descoperirea închisă (groapă) de la Šárovce III (Malé Šárovce-Makóczadomb), unde în cuprinsul culturii Želiezovce s-a descoperit și un idol plat cu decor de tip Bükk. Autorul amintește aici și influența culturii Boian, fără să insiste asupra acestei chestiuni importante. Pe baza ansamblului ceramic provenit din această descoperire (Šárovce III),

[1] B. Soudský, *K methodice trídeni volutové keramiky*, în *PA*, XLV, 1—2, 1954, p. 75—105 ; vezi și *AR*, VIII, 3, 1956, p. 408—412.

[2] E. Neustupný, *K relativní chronologii volutové keramiky*, în *AR*, VIII, 3, 1956, p. 386—407.

unde există şi o specie bine arsă cu decor plastic de brîuri scurte (3—5 cm), ca şi a unei variante slab arse, cu urme de pleavă, cu sau fără decor plastic,.B. Novotný face o apropiere între ceramica predominantă de aici şi ceramica descoperită de I. Kutzian în Ungaria, între Dunăre şi Tisa, aşa-numita ceramică Szilmeg [1]. Într-un punct apropiat, Sarovce I (la cărămidărie), autorul a găsit specia ceramică corespunzătoare culturii Szilmeg împreună cu cea mai nouă ceramică liniară, care, după părerea autorului este aceea „cu note", pe cînd alături zăcea ceramica Zeliezovce.

Din cele expuse, autorul nu trage nici un fel de concluzie în legătură cu delimitarea teritorială a acestor culturi sau cu raportul cronologic dintre ele şi nici la discuţii nu se revine asupra acestor chestiuni. Ar rezulta totuşi că această apariţie a culturii Szilmeg, oarecum mai simplificată în răsăritul Slovaciei (valea inferioară a rîului Gran), poate fi considerată, după „legile periferizaţiei", ca o derivată a culturii Szilmeg din Ungaria. De asemenea, autorul nu precizează dacă, pe baza condiţiilor de găsire s-ar putea susţine cu destule dovezi contemporaneitatea celor trei culturi neolitice : Zseliz, Szilmeg şi ceramica liniară cu note. Ne întrebăm dacă culturile Zseliz şi Szilmeg ar putea fi considerate ca două apariţii paralele convergente. Însfîrşit rămîne neclară însăşi chestiunea elementului esenţial în formarea celor două culturi, Zseliz şi Szilmeg, adică caracterizarea fondului liniar care a stat la baza dezvoltării lor, în sensul atribuirii lui unei anumite trepte cronologice-tipologice a ceramicii liniare. Desigur, toate chestiunile de acest fel rămîn să fie adîncite prin cercetările viitoare.

Ladislav Hájek, de la Institutul de Arheologie al Academiei de Ştiinţe din Praga, în comunicarea sa (*Die Chronologie des ostslawischen Neolithikums*), face o sincronizare în linii mari, însă pe baze stratigrafice, între principalele culturi neolitice din Slovacia răsăriteană şi culturile corespunzătoare din Ungaria. Interesantă în primul rînd este apropierea pe care autorul o preconizează între cultura Barka III (Košice) şi cultura Szilmeg din Ungaria, respingînd identificările acestei culturi (Barka III) atît cu cultura Bükk, cît şi cu cultura Criş, propuse anterior şi în chip succesiv de arheologul ungur F. Tompa. Făcînd legătura cu cele susţinute în comunicarea precedentă de B. Novotný, rezultă, credem, că de fapt cultura Barka III este identică cu cultura descoperită la Šárovce I şi Šárovce III şi că această cultură se dovedeşte destul de răspîndită în estul Slovaciei. Argumentul pe care îl invoacă L. Hájek în sprijinul identificării sale stă în faptul că în aşezarea Barka I s-a găsit un strat aparţinînd culturii Bükk, relativ destul de gros, de unde lipsesc cu totul urmele culturii Barka III.

Pentru stabilirea sincronizării sale, autorul se sprijină exclusiv pe succesiunea culturilor din aşezarea Barka I : deasupra stratului Bükk, s-au găsit resturile culturii Polgar. Peste acest strat a apărut un strat cu ceramică canelată de tipul est-ungar, care însă, prin stilul său decorativ,

---

[1] *Conférence archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences*, Budapest, 1955 ; vezi şi *Materiale*, II, p. 145. În urma săpăturilor executate în 1950, I. Csalog şi I. Kutzian consideră cultura Szilmeg omogenă şi dezvoltată pe un fond liniar în regiunea Alföld şi anume între ariile celor două culturi contemporane, Bükk şi Tisa, fiind probabil influenţată de acestea.

se deosebeşte de ceramica canelată de la Drevenik. Împreună cu ceramica canelată s-au găsit şi fragmente ceramice cu decor „în şnur”, specie care se găseşte în chip frecvent în mormintele cu tumuli din estul Slovaciei. Ceramica cu aşa-numitele impresiuni de cereale aparţine epocii mai vechi a bronzului (grupa Nagyrev).

Autorul relevă strînsa şi evidenta legătură dintre culturile Polgar şi Lengyel, aceste două grupe deosebindu-se numai prin particularităţile lor locale. Afirmaţia aceasta este îndreptăţită, cel puţin parţial după părerea noastră, întrucît este bine cunoscut rolul esenţial atribuit culturii Tisa în geneza ambelor culturi neolitice de pe teritoriul Ungariei: Tisza-Polgar şi Lengyel, de către cercetătorii maghiari care resping cunoscuta teză a lui Vl. Milojčić. La aceasta se adaugă şi succesiunea stratigrafică Bükk-Polgar descoperită în punctul Barka I, care concordă cu sincronismul recunoscut în ultimul timp dintre culturile Tisa şi Bükk.

Totuşi poziţia culturii Tisa „cu decor de linii în zig-zag” (ne informează autorul), nu este destul de clară în estul Slovaciei, căci pînă acum nu a fost găsită în ţinutul Košice. De asemenea nici situaţia culturii Bodrogkerestur nu este încă bine lămurită. În privinţa acesteia din urmă, autorul preconizează, cu oarecare rezervă dealtfel, ipoteza că această cultură ar fi o continuare a culturii Polgar, ceea ce în principiu este admis, după cîte ştim, şi de arheologii unguri, ca I. Kutzian ş. a.

Dealtfel, după discuţiile purtate la conferinţa arheologilor unguri în anul 1955 la Budapesta, credem că autorul poate avea în totul asentimentul cercetătorilor maghiari, chiar dacă datele pe care se bazează comunicarea sa sînt, aşa cum este firesc pentru un început, deocamdată relativ reduse.

Maria Steklá, de la Institutul de preistorie al Universităţii Caroline, pune în discuţie tema *Importance chronologique des sépultures à céramique spiralée et pointillée.* Autoarea dă o statistică pe regiuni a acestui fel de monumente, aparţinînd ambelor culturi, accentuînd atît raritatea mormintelor, cît şi inventarul lor redus în cultura ceramicii liniare, în comparaţie cu mormintele culturii cu ceramică punctată (Stichkeramik), unde, alături de ritul inhumaţiei, apare şi ritul incineraţiei.

I. Pleinerová, de la Institutul arheologic al Academiei cehoslovace de ştiinţe din Praga, pune problema coexistenţei ceramicii liniare şi a ceramicii punctate pe baza materialelor găsite împreună în diferite gropi. L. Hájek, de la acelaşi institut, intervine în discuţie întărind această teză prin alte cîteva exemplificări. Tot astfel B. Novotný aminteşte şi alte cazuri similare din regiunea Nymburk şi atrage atenţia asupra faptului că această situaţie nu poate fi explicată întotdeauna prin simpla intrusiune posterioară a ceramicii punctate. B. Soudský combate acest punct de vedere, amintind că se uită prea uşor că între ceramica liniară şi cea punctată este un interval de timp de cel puţin trei sute de ani. El susţine, pe bună dreptate, că, de cele mai multe ori, conturul unei gropi recente nu se poate distinge în profilul gropilor mai vechi, mai ales dacă gropile posterioare au fost de dimensiuni mai reduse decît cele anterioare. Credem că acesta este un argument serios, confirmat de propria experienţă a fiecărui cercetător pe teren.

O altă chestiune dezbătută la discuții este aceea a raportului cronologic dintre ceramica liniară de tipul Šarka din Boemia și ceramica Želiezovce (Zseliz) din Slovacia. B. Soudský pune tipul ceramic Sarka în treapta III a periodizării sale, așa cum vom vedea mai jos, considerîndu-l ca cel mai nou tip ceramic al culturii liniare. Ev. Neustupný este de părere că tipul Zseliz trebuie considerat ca cel mai nou, pe cînd B. Novotný susține contemporaneitatea lor. După cîte se poate deduce, părerea lui Novotný se bazează pe posibilitatea unei dezvoltări paralele a acestor două tipuri ceramice, însă după ritmuri diferite: mai calm în Boemia (tipul Sarka) și mai tumultuos în bazinul Carpaților nordici (tipul Zseliz din Slovacia).

Extrem de interesantă apare problema ridicată de K. Zebera de la Institutul central de geologie din Praga, care deschide, credem noi, unele perspective mai largi asupra relațiilor genetice ale culturii liniare. Este vorba de un tip ceramic al culturii liniare caracterizat prin incizii adînci de 3—4 mm. Ev. Neustupný consideră acest tip ceramic, care apare frecvent în Moravia, ca fiind cel mai vechi; el aduce în sprijinul afirmației sale ultimele descoperiri de la Zopy, lîngă Uherský Brod, unde acest tip ceramic se găsește alături de o ceramică ce amintește de tipurile ceramice Criș și de unde nu lipsește nici caracterul tardenoisian al uneltelor de piatră. Vechimea acestui tip al ceramicii liniare este întărită și de B. Novotný.

Problema cronologiei ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei este tratată mai cuprinzător în cele două contribuții menționate la începutul acestor însemnări. În comunicarea sa, B. Soudský începe prin enunțarea unor principii de metodă pe care le-a aplicat în studiul asupra ceramicii liniare și care, deocamdată, spune autorul, au un caracter preliminar. Credem totuși că aceste principii s-ar putea definitiva și generaliza, intrînd într-o circulație cît mai largă. Observăm că prea adeseori principiile de metodă în arheologie sînt elaborate în chip izolat de cercetătorii diferitelor țări. Ar fi de dorit ca, mai ales în țările unde vecinătatea însăși pune adeseori probleme de interes comun, să se poată ajunge la o perfectă înțelegere reciprocă. De aceea credem că nu este de prisos să subliniem cu acest prilej și aceste elemente teoretice, cu atît mai mult cu cît ele se împletesc, în expunerea autorului, cu rezultatele obținute. Pentru a ne face mai ușor înțeleși vom parafraza la nevoie teza autorului expusă pe alocuri prea succint și rezumativ, avînd însă grija permanentă de a nu altera sensul. De altfel în parte aceste principii de metodă au fost admise în chip tacit și puse în practică de cei mai mulți dintre arheologi.

De pildă, propoziția: cronologia generală a unei culturi depinde de doi factori, în primul rînd de cronologia sa interioară (periodizația) și în al doilea rînd de problema genezei acelei culturi.

Pentru periodizație este necesar, spune autorul, să se poată stabili o continuitate tipologică, care (fapt demn de reținut, subliniem noi) nu poate avea valoare decît dacă se sprijină pe date stratigrafice. Este evident că pentru stratigrafierea culturii liniare de pe teritoriul Cehoslovaciei, autorul nu dispune de date suficiente. El se bazează în principal pe materialele cunoscute din descoperiri și săpături mai vechi și anume din cele două așezări de la Tetin și de la Srbsko (Berun). Deosebirea fazelor succesive

în aceste două așezări este, după cît se pare, susceptibilă de discuție, căci duce la divergențe de păreri. Astfel autorul consideră materiale descoperite ocazional de J. A. Jira la Tetin, ca aparținînd fazei celei mai vechi a culturii liniare, pe cînd Ev. Neustupný vede aici faza II a periodizației sale [1]. Pe de altă parte, în cea de-a doua așezare importantă — grotele Srbsko — se recunoaște că săpăturile nu au fost executate prea minuțios. Din această cauză, ca și pentru că materialele arheologice de la Tetin s-au pierdut între timp în parte, s-a hotărît de comun acord reluarea săpăturilor de la Tetin. Aceasta fiind situația, autorul a fost nevoit să recurgă la metoda stratigrafiei orizontale, „denumire bizară", după opinia autorului. Procedeul acesta permite fixarea fazelor succesive ale unei culturi prin metoda tipologiei comparate. După cît reiese din context, pentru aplicarea acestei metode se cere ca fazele culturii în studiu să fie despărțite prin intercalarea unei culturi străine, bine înțeles cunoscute, dar care nu trebuie să fie contemporană cu prima cultură. Această metodă mai complexă s-ar putea aplica, după afirmația autorului, la Bilany (Hutna-Hora), unde se găsesc cîteva mii de gropi și peste o sută de colibe, judecînd după recolta materialului aflat la suprafață, care dovedește că nici aici nu s-au efectuat săpături sistematice, ci numai prospectări. Acest procedeu s-ar putea aplica de asemenea în aceeași regiune la Močovice lîngă Časlav, unde s-a găsit faza veche, care lipsește la Bilany. Greutatea în aplicarea metodei expuse, recunoaște și autorul, stă în faptul că resturile a două culturi diferite se pot găsi adeseori alături, fără să fie contemporane, dar nu este deloc obligatoriu ca stratele lor să se întretaie. Această împrejurare se întîlnește mai rar.

De aceea, în majoritatea cazurilor se folosește o a doua metodă, numită tot stratigrafie orizontală (în sens larg), dar pe care autorul o califică de-a dreptul periculoasă, probabil fiindcă ea se bazează pe presupunerea că două depuneri apropiate (trebuie să subînțelegem ale aceleiași culturi) nu pot fi considerate drept contemporane dacă nu conțin materiale din aceeași treaptă tipologică. Cu alte cuvinte situația s-a inversat, față de metoda precedentă, căci de data aceasta se caută contemporaneitatea depunerilor alăturate pe baza identității faciesului tipologic.

În stabilirea continuității tipologice, o dificultate frecventă este raritatea descoperirilor de ansambluri sau a seriilor de obiecte, adică a existenței unor obiecte adunate înadins, în același interval de timp și pentru un anumit scop : de pildă inventarul mormintelor. Dar, așa cum am văzut mai înainte (intervenția M. Steklá), mormintele sînt rare în această vreme și au un inventar redus. Rămîn gropile, considerate de unii cercetători ca descoperiri închise, prin opoziție cu descoperirile deschise, materiale provenite din culegerile de la suprafața așezărilor. Totuși autorul consideră gropile, și pe bună dreptate, ca incompatibile cu noțiunea de ansambluri propriu-zise de obiecte și cu atît mai puțin de ansambluri închise, posibilitățile de intrusiune ale materialelor unei alte faze fiind destul de frecvente. În cazul unei culturi străine, materialele introduse ulterior sînt

[1] Vezi nota 2 de la p. 385.

ușor de recunoscut, pe cînd în cazul unei aceleiași culturi concluziile pot fi destul de curioase și chiar periculoase[1].

Rezultatul la care ajunge autorul, ținînd seama de principiile expuse și aplicate, este o periodizație în trei trepte [2] a culturii bandliniare, desigur susceptibilă de viitoare schimbări.

Treapta I, cea mai veche, are ca ornament tipic o bandă închisă, formată din trei linii paralele, grupate de obicei în forma literii A. Din punct de vedere tipologic, această treaptă prezintă cele mai bogate variații. Neustupný nu este de acord și împarte faza veche în două trepte: I și II. Soudský argumentează că în Boemia nu se pot documenta două strate și nici măcar două nivele pentru această primă fază.

Treapta II cuprinde ceramica cu decor în bandă spiralică, umplută cu puncte incizate și prezintă mai puține variante decît treapta I.

Treapta III apare atunci cînd treapta a doua devine rară. Sînt tipice liniile spiralice tăiate transversal de mici linioare, realizîndu-se motivul numit „scara papagalului". Această treaptă este cunoscută în chip curent de tipul Sarka (Praga). O apariție ceva mai tîrzie, care ar putea corespunde unei eventuale trepte a IV-a, este aceea a vaselor piriforme cu decor de linii punctate, punctele fiind însă executate fiecare izolat, prin incizie și nu prin imprimare-stampare ca în cazul ceramicii punctate propriu-zise. Deocamdată, afirmă autorul, independența acestei faze nu este dovedită, căci ea a apărut paralel cu tipul Sarka și deobicei în așezări întărite. Ev. Neustupný nu împărtășește această rezervă și împarte faza III în două trepte; de aici rezultă periodizarea sa în cinci trepte.

În ceea ce privește problema determinării genezei unei culturi neolitice, trebuie să se țină seamă de „legile periferizației". Noțiunea de „periferizație" implică două mișcări. În primul rînd o mișcare pe orizontală, în sens spațial geografic, și a doua pe verticală, în funcție de timp. Deosebirea între efectele acestor două mișcări este că prima duce la stereotipizare, iar cea de-a doua la creații secundare locale, care adeseori pot induce în eroare pe cercetător în privința vechimii lor. Studiind răspîndirea celor trei faze ale ceramicii liniare, B. Soudský aplică aceste legi. Astfel autorul observă că în Boemia se găsesc ansambluri compuse din elemente care aparțin atît fazei I cît și fazei II; pe cînd în Moravia, această situație nu există, ceea ce reprezintă, după autor, o dovadă că în Moravia prima treaptă este mai veche decît în Boemia, unde, după cum se vede, ea a ajuns o dată cu începutul treptei a doua. Concluzia de ordin general care se impune este că Moravia este un centru creator (primar). Într-adevă, aici variația tipurilor este foarte mare, pe cînd în Boemia, dimpotrivă, se constată în acest timp o împuținare a elementelor decorative, o sărăcire în variația combinațiilor decorative, adică o stereotipizare a motivelor, ceea ce, fără îndoială, indică Boemia ca un centru periferic. Totodată se observă că diferențierile de facies apar în chip firesc în treptele mai noi, știut fiind că prima fază a unei culturi, în epoca neolitică, nu arată aproape niciodată o tendință pronunțată spre expansivitate.

[1] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 44. După felul cum cele două culturi, iniară și punctată, s-au găsit împreună în gropi, ar urma că ele sînt contemporane.

[2] B. Soudský, *op. cit.*

Desigur, aceste adevăruri cîştigate îşi au importanţa lor pentru stabilirea cronologiei generale (exterioare), atît absolute cît şi relative. Pe lîngă acestea, o altă concluzie care se degajă este aceea că determinarea relaţiilor genetice depinde în primul rînd de stabilirea centrului său originar. De aici decurge implicit şi posibilitatea de a deosebi elementele centrului primar de acelea ale unui centru secundar, de a evita eventualele false identificări cu un stadiu mai vechi, într-un cuvînt de a discerne aspectele de pseudo-anterioritate. Greşeli de acest fel pot fi comise chiar de unii cercetători avizaţi, aşa cum i s-a întîmplat într-un anumit caz chiar autorului. Este necesar deci să se ţină seama de principiul că o comparaţie tipologică nu este cu adevărat valabilă, decît dacă se face între elementele primei faze ale unei culturi neolitice şi centrul primar-originar. În nici un caz nu se poate admite comparaţia dintre elementele fazelor ulterioare ale unei culturi cu acelea ale centrului primar. Cu alte cuvinte comparaţiile juste se fac după o anumită gradaţie, întîi între elementele centrului primar originar cu acele ale centrului relativ primar şi apoi între elementele acestuia din urmă şi cele ale unui centru secundar. Ţinînd seama de relaţiile genetice propuse de autor pentru cultura liniară de pe teritoriul cehoslovac, credem că prin denumirea de centru relativ primar trebuie să se înţeleagă primul centru local. De pildă, în cazul de faţă al culturii ceramicii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei, Moravia ar îndeplini rolul unui centru relativ primar, pe cînd Boemia ar fi un centru secundar.

Fără îndoială că aspectul problemei se poate complica şi mai departe printr-o serie de alte chestiuni adiacente, depinzînd de împrejurările specifice de dezvoltare ale unei culturi, de elemente intrinsece caracteristice, ca şi de coordonatele proprii.

Concretizînd aplicarea tezelor sale, autorul consideră că geneza culturii bandliniare este fără îndoială legată de cultura Starčevo-Criş. Totuşi, B. Soudský pune şi oarecare rezervă în această afirmaţie, deoarece arată că nu s-a ajuns încă la o periodizaţie mai precisă a culturii Starčevo-Criş şi compară natura relaţiilor dintre ceramica liniară şi ceramica Starčevo-Criş cu relaţiile genetice dintre culturile din Tesalia. Se ştie că relaţiile genetice Sesklo Starčevo[1] sînt clare, pe cînd nu tot aşa este cazul cu cultura Dimini.

În legătură cu fixarea cronologiei absolute, autorul respinge data propusă de Vl. Milojčić — mileniul IV î. e. n., ca fiind prea ridicată. După părerea sa, chiar data de 3000 î. e. n. trebuie coborîtă pentru întreg complexul culturilor vechi neolitice. La discuţii Soudský intervine, considerînd data de aproximativ 2600 î. e. n., adoptată de E. Neustupný pentru începuturile culturii bandliniare pe teritoriul Moraviei, ca fiind totuşi prea tîrzie. Deşi B. Soudský nu indică în această chestiune nici o cifră precisă, intervenţia sa ne dă dreptul să deducem că data la care, după toate probabilităţile, se gîndeşte el, trebuie să fie, cu aproximaţie, 2800 î. e. n. Un argument invocat de el în sprijinul acestei datări ar fi, după cît se pare, şi recenta descoperire în RSS Moldovenească a unei aşezări cu ceramică liniară de tipul cu decor de note „şi poate nu

[1] Vl. Milojčić, *Körös-Starčevo-Vinča*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 111.

din faza cea mai veche" [1], care s-a găsit suprapusă de cultura Glăvăneşti (*sic* !). De sigur Soudský se referă la aşezarea de la Floreşti[2] pe Răut, reg. Bălți, şi în acest caz stratul superior nu aparține „culturii Glăvăneşti", ci fazei precucuteniene Larga Jijia. La Glăvăneşti (reg. Iaşi), după cum se ştie, s-a găsit pentru prima oară în Moldva ceramică liniară „cu note muzicale" [3] şi corespunde stratului inferior de la Floreşti. Autorul a vrut desigur să vorbească aici de cultura Giuleşti, făcînd o confuzie între cele două denumiri : Glăvăneşti şi Giuleşti (Boian), deşi chiar şi această denumire ar fi fost aici improprie.

Un alt argument în sprijinul punctului său de vedere îl constituie, după B. Soudský şi faptul că culturile Starčevo şi Sesklo sînt derivări foarte periferice ale unei faze finale a culturii mesopotamiene El-Obeid[4], care a suferit influențele culturilor iraniene, anatoliene etc. Din această cauză părerea autorului este că data absolută pentru cronologia generală a culturilor balcanice (Sesklo, Starčevo-Criş) nu poate fi pusă înainte de începutul epocii „protoliterate" din Mesopotamia, ceea ce revine, după cîte ştim, aproximativ la 3000 î. e. n.

În ceea ce priveşte pe E. Neustupný în comunicarea citată (*The linear pottery and Vinča*), la discuțiile asupra neoliticului, el admite, fără rezervă, legăturile genetice ale culturii liniare cu cultura Starčevo, după părerea sa aceste derivații fiind destul de documentate şi consideră că ceramica liniară s-a dezvoltat paralel cu cultura Vinča şi sub influența acesteia. B. Soudský contestă acest ultim punct de vedere, neadmițînd eventualitatea unor raporturi genetice între cultura Vinča şi cultura ceramicii liniare [5].

E. Neustupný sincronizează cele cinci trepte ale periodizației sale cu cultura Vinča şi anume : Treptele I—II ale culturii liniare sînt paralele cu Vinča A ; treptele III şi IV, cu Vinča B_1, ultima treaptă V este paralelă cu Vinča B_2 [6]. Această sincronizare este stabilită pe baza unui anumit principiu care presupune o serie de relații între un mediu nativ şi altul secundar ; ceea ce de fapt constituie tot o aplicare a legilor periferizării. Autorul alege elementele izolate şi totuşi bine determinate din punctul de vedere stratigrafic, care apar ca străine în contextul culturii liniare şi îşi au, dimpotrivă, în cultura Vinča o angrenare mai sigură ca şi o anumită dezvoltare tipologică. Cu ajutorul cîtorva elemente considerate ca derivații

---

[1] Aici pentru prima oară în cursul expunerii sale, B. Soudský se referă la ceramica liniară cu decor de capete de note muzicale şi anume în acest sens dubitativ în legătură cu poziția cronologică a acestei specii. S-ar fi putut crede că, potrivit celor susținute anterior de autor (vezi nota 1, p. 129), Soudský consideră în chip tacit această specie ca parte integrantă din treapta cea mai veche a periodizației sale. În legătură cu acestea, reamintim că B. Novotný continuă să socotească ceramica liniară cu decor de capete de note muzicale, ca cea mai veche treaptă a ceramicii liniare. Este evident că cercetătorii cehi nu au căzut de acord asupra acestui punct de vedere şi că ipoteza lui B. Soudský, prin care atribuia acestei specii ceramice o dată mai timpurie, din lipsa unor dovezi mai convingătoare, rămîne deocamdată în suspensie.

[2] Săpături efectuate în anii 1956 şi 1957 de T. Passek şi publicate în *SA*, 1, 1958, p. 28—46.

[3] I. Nestor, *Ceramica liniară în Moldova*, în *SCIV*, II, 1951, p. 22.

[4] Datarea obținută pentru această cultură prin metoda C-14 este 3450±325 î.e.n.

[5] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 45.

[6] E. Neustupný, *op. cit.*, p. 399.

ale culturii Vinča în centrul Europei, autorul stabilește data *post quem* pentru treptele culturii liniare [1].

În acest scop s-au luat în considerație, în primul rînd, idolii cu figura plată puternic înclinată în spre spate, găsiți la Boskostejin și Bojenovice, în Moravia, aparținînd vechii trepte a culturii liniare, ca și în Germania centrală. Acest tip de idol nu se găsește în așezările culturilor Sesklo, Servia sau Starčevo-Criș, fiind caracteristic însă pentru treapta Vinča A-Turdaș, unde se constată că a avut dezvoltarea sa tipologică ; deci treapta Vinča A reprezintă pentru ceramica veche liniară data *post quem*. Al doilea element de legătură sînt spatulele de os — poate idoli schematizați [2] — tipice pentru Vinča A, dar găsite și în Boemia în două așezări apropiate : Praha-Sarka și Praha-Veleslavin, împreună cu un vas cu proeminențe, care — după B. Soudský — aparține celei mai vechi trepte a ceramicii liniare, pe cînd după Neustupný intră în faza II a periodizației sale. Din punct de vedere cronologic, autorul situează această fază, după treapta Vinča A.

Benzile umplute cu puncte incizate de la Vinča constituie un element decorativ de origine egeică, care se găsește și în a doua treaptă a culturii liniare. B. Soudský de asemenea consideră acest sistem decorativ, așa cum am văzut, ca fiind caracteristic pentru faza I a periodizației sale. Acest al treilea element de legătură apare în Balcani odată cu cultura Vinča, deci și treapta a doua a culturii liniare se datează după Vinča A.

Autorul susține că și tehnica inciziilor adînci se datorește unei influențe a culturii Vinča. Acest procedeu tehnic este caracteristic pentru specia cea mai veche a ceramicii liniare, descoperită la Zopy și Boskostejin („romburi telescopate”).

O altă posibilitate de sincronizare este obținută de E. Neustupný prin inversarea procedeului aplicat, adică prin semnalarea fragmentelor ceramice vechi-liniare de import, găsite — precum se știe — la Vinča la adîncimea de 8,30 m, și tot astfel a micului vas de tipul Zseliz, descoperit la 6,60 m, în faza Vinča B_2.

Concluzia de ordin general la care ajunge autorul este că cea mai veche ceramică liniară își are începuturile sale după apariția culturii Vinča în Balcani și că cea mai recentă ceramică liniară — tipul Zseliz — este contemporană cu Vinča B_2 [3].

În ceea ce privește cronologia absolută, E. Neustupný adoptă, *grosso modo*, data stabilită de M. Garašanin pentru cultura Vinča, și anume : pentru începuturile ceramicii liniare este de părere că data cea mai potrivită ar fi ceva mai înainte de mijlocul mileniului III î.e.n., ceea ce revine la 2600 î.e.n. Etapa de dezvoltare merge pînă la sfîrșitul celui de-al

---

[1] Acest procedeu a fost folosit și de Garašanin pentru sincronizarea culturilor Tisa și Vinča B și C (după sistemul cronologic al lui M. Grbič ; M. Garašanin, *Potiska Kultura y Banatu*, în *Starinar*, N.S., 1950, p. 25).

[2] Obiecte de os aparținînd acestui tip au fost descoperite în ultimul timp și în așezarea de la Florești (Bălți) : T. Passek, *op. cit.*, p. 38, fig. 4/3. În legătură cu semnificația lor, vezi și recenzia lui Vladimir Dumitrescu, despre lucrarea lui Jiři Neustupný, *Studie o éneolitické plastice*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 349.

[3] F. Holste, *Zur chronologischen Stellung der Vinča Keramik*, în *WPZ*, 26, 1939, p. 10, și M. Vassič, *Preistoriska Vinča*, IV, Belgrad, 1936, fig. 54.

treilea sfert al mileniului III, adică data de 2300—2250, stabilită de M. Garašanin pentru Vinča I şi II [1]. Cea mai nouă ceramică liniară, tipul Zseliz, este contemporană cu cultura Bükk şi se dezvoltă în a doua jumătate a mileniului III î.e.n.

Pe de altă parte, Neustupný crede că poate stabili un sincronism parţial al ceramicii liniare şi cu epoca bronzului timpuriu din regiunea Egeei şi anume pe baza descoperirii unei efigii a securii duble pe farfuria de la Statenice, care aparţine fazei IV a clasificării sale.

Din comunicările celor doi arheologi cehi, dacă exceptăm unele divergenţe de păreri de caracter secundar, rezultă că ei sînt de acord în privinţa celor două coordonate importante pentru cunoaşterea şi dezvoltarea culturii liniare pe teritoriul Cehoslovaciei, şi anume problema genezei şi problema cronologiei acestei culturi.

Într-adevăr, ambii cercetători admit relaţiile genetice ale culturii liniare cu cultura Criş, deşi B. Soudský pune mai multă rezervă în adeziunea sa, şi amîndoi adoptă o cronologie absolută mai joasă pentru cultura liniară. E. Neustupný paralelizează cultura liniară cu cultura Vinča. Este interesant de observat că această luare de poziţie pentru o cronologie mai joasă a cercetătorilor cehi coincide cu momentul cînd prin noua metodă de datare C 14, vechimea culturii liniare ar putea fi documentată în centrul Europei începînd chiar din mileniul al V-lea î. e. n.[2]. Este posibil ca autorii citaţi să împărtăşească scepticismul arătat de unii cercetători pentru această metodă, între care şi Vl. Milojčić [3], care rămîne totuşi adeptul unei cronologii absolute mai ridicate pentru ceramica liniară. Formularea ultimelor păreri ale arheologilor cehi ar apărea poate surprinzătoare, dacă ea nu ar fi fost pregătită printr-o serie de ipoteze mai vechi [4], ca şi de unele descoperiri şi interpretări anterioare. Bineînţeles însă că această atitudine este susţinută de numiţii cercetători prin date şi observaţii noi, folosite după principiile unei metode mai evoluate.

Stabilirea relaţiilor genetice ale culturii ceramicii liniare cu cultura Criş apare astfel ca o ipoteză la care noi nu aderăm, deşi ea este în concordanţă cu teoria după care introducerea ceramicii în centrul Europei s-ar fi făcut pe baza unor impulsuri directe dinspre sud-est; se ştie însă că există şi serioşi partizani ai ipotezei contrare, potrivit căreia ceramica liniară s-ar fi născut pe baze pur locale.

Întrucît priveşte situaţia de pe teritoriul R. P. Romîne, este adevărat că stratigrafia arată anterioritatea culturii Criş faţă de cultura Boian [5], cît şi faţă de cultura ceramicii liniare [6] cu note muzicale.

---

[1] M. Garašanin, *Hronologija Vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951, p. 190.

[2] R. Pittioni, *Die Bedeutung der Radiokarbondaten für die Urgeschichte*, în *Anz. phil.-hist. Klasse, Oesterreich. Akad. d. Wiss.*, 16, 1957, p. 233—248.

[3] Vl. Milojčić, *Zur Anwendbarkeit der C-14 Datierung in der Vorgeschichtsforschungen*, în *Germania*, 35, 1957, p. 102—110.

[4] V. G. Childe, *Oznaciajn Srbije za preistoriju Evrope*, în *Starinar*, 1926, p. 45—54; vezi şi F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1955, p. 96.

[5] I. Nestor, *Raport asupra sondagiilor de la Leţ-Varhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 61.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, *ibidem*, p. 65.

Cercetările din ultimul timp au dovedit de asemenea că extinderea culturii Criş a depăşit limitele care i se atribuiseră în trecut [1]. Aceeaşi situaţie s-a observat şi în privinţa răspîndirii culturilor liniară şi Boian, ambele fiind descoperite în ultimii doi ani şi dincolo de Prut, în aşezarea de la Floreşti, r. Bălţi [2]. Deocamdată urmele culturii Criş nu au fost găsite şi în RSS Moldovenească, dar condiţiile geografice sînt de aşa natură, incît ele nu ar fi putut împiedica expansiunea acestei culturi şi mai înspre Răsărit, aşa cum nu au putut opri răspîndirea celorlalte două culturi mai sus menţionate. De asemenea, în unele aşezări din Transilvania au ieşit la iveală urmele culturii liniare : la Cipău (Cluj)[3], Rupea[4], ca şi în descoperirile mai vechi de la Turdaş [5], fiind asociată cu ceramica Criş, adică tot aşa ca în aşezarea de la Traian. Această situaţie dovedeşte nemijlocita succesiune cronologică dintre cele două culturi şi ar putea fi confirmarea tezei unei supravieţuiri a culturii Criş alături de cea liniară [6]. Observăm totuşi că pe teritoriul Cehoslovaciei nu a fost semnalată pînă acum existenţa culturii Criş. Tot ce ne spune E. Neustupný în legătură cu această importantă chestiune se rezumă la faptul că la Zopy (Uherský Brod), ca şi la Boskovstejn, unde s-a descoperit ceramică cu incizii adînci, socotită, după părerea autorului, ca cea mai veche ceramică liniară, este vorba şi de o ,,serie de tipuri ceramice care amintesc tipurile ceramicii Criş [7]. Autorul observă că uneltele de piatră de aici prezintă un caracter tardenoisian. Tradiţia microlitică nu este străină nici culturii ceramicii liniare, microlitele fiind caracteristice între alte aşezări şi pentru aşezarea de la Floreşti [8]. Totuşi, problema aceasta nu apare pe deplin clarificată din expunerea autorului, căci tehnica inciziilor adînci este atribuită de el influenţii culturii Vinča [9].

Notăm că în faza mai nouă a culturii Precucuteni, inciziile adînci pot fi considerate pe baze tot mai temeinice ca o tradiţie moştenită din cultura Boian. Dealtfel tehnica inciziilor adînci rămîne tipică pentru cultura Boian, fiind considerată, în general, ca o transpunere în lut a procedeului de ornamentare a vaselor de lemn. Nu ar fi cu totul exclus ca această tehnică, caracteristică pentru cultura Boian, să fi fost mai răspîndită decît ne aşteptăm, fiind dependentă la un moment dat de ţinuturile bogate în păduri. Trebuie să relevăm şi faptul că, spre deosebire de cele observate în legătură cu cultura Vinča şi anume cu tendinţa de a coborî cronologia absolută a acesteia prin paralelizarea ei cu Troia I

[1] Rapoartele preliminare asupra acestor descoperiri au apărut în *SCIV*, II—VII, 1951—1956, ca şi în *Materiale*, III ; vezi şi Gh. Bichir, *Cercetările de la Bonţeşti*, în *Materiale*, V.

[2] Vezi mai sus, p. 392, nota 2.

[3] Materiale nepublicate, în Muzeul Arheologic din Cluj ; vezi şi N. Vlassa, *Cultura Criş în Transilvania* (sub tipar).

[4] Vladimir Dumitrescu. *Céramique du type Criş et fragment rubané dans le sud-est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., II. 1958,

[5] M. Roska, *Die Sammlung Zsofia Torma*, Cluj, 1941. pl. 113/12, 14—19 ; pl. 114/3 şi 8, şi pl. 108/1, 2, 5 ; pl. 108/3 (cultura Bükk).

[6] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit*, Berlin, 1949, p. 41 ; vezi M. Grbič, *Retention der Starčevo-Kultur*, în *ArchJug*, II, 1956, p. 1—9.

[7] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 46.

[8] T. Passek, *op. cit.*, p. 40, nota 42.

[9] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, p. 41.

şi II [1], în privinţa culturii Boian există o tendinţă opusă, aceea de a atribui acestei culturi o cronologie absolută mai ridicată în timp[2]. Expansiunea culturii Boian, ca şi mai ales a culturii ceramicii liniare în Transilvania şi Moldova ca şi în RSS Moldovenească, desigur că schimbă datele unor probleme aşa cum ele fuseseră puse pînă acum. De pildă Vl. Milojčić [3] considera Drava şi Dunărea de mijloc ca limitele de sud şi de est ale extinderii culturii liniare, socotind ca simple piese de import orice elemente care se găseau în afara acestor granițe. Descoperirile de la Glăvăneşti, Traian şi Floreşti dovedesc totuşi că aici este vorba de aşezări ale culturii liniare, fie şi de o durată relativ scurtă, aşa cum o arată bordeile puţin adînci, tipice dealtfel chiar pentru ţinuturile din centrul Europei, unde dăinuirea culturii ceramicii liniare este amplu documentată. Din aceasta reiese că nici pentru regiunile nord-estice nu se mai poate vorbi numai de o zonă de interferenţă pe limita de sud a Volhiniei şi a Podoliei, între cultura ceramicii liniare şi celelalte culturi locale, aşa cum preconiza Vl. Milojčić.

Pe de altă parte descoperirea la Dîrţu (Ceahlău) şi la Sita Buzăului în R. P. Romînă [4] ca şi în Iugoslavia [5] şi probabil şi în alte ţări, a unei ceramici de tip primitiv, slab arsă, care din cauza înfăţişării sale atipice nu fusese pînă acum luată în consideraţie, încurajează pe cercetătorii respectivi să se avînte în căutarea originilor autohtone a acestor culturi mai vechi, mergînd pînă la rădăcinile lor străvechi din vremea mezoliticului [6]. În această direcţie nu putem trece cu vederea — ca fiind în totală contrazicere cu rezultatele la care au ajuns cercetătorii cehi — nici teza lui M. Grbič [7], care pune dezvoltarea culturilor Presesklo şi Starčevo-Criş în neoliticul vechi al periodizării sale, legînd începutul acestor culturi de mezoliticul local, iar sfîrşitul lor la data de 3400 î.e.n.; cultura Boian din R. P. Romînă şi cultura ceramicii liniare din centrul Europei sînt considerate de acest autor drept contemporane cu culturile Starčevo-Criş şi Presesklo.

Poate că în ţara noastră discuţiile arheologilor în legătură cu aceste probleme, care ar implica o luare de poziţie pentru un punct de vedere sau altul, sînt încă premature. Tocmai noile perspective care se deschid au determinat pe arheologii romîni ca, în urma rezultatelor obţinute prin ultimele cercetări, să adopte deocamdată o atitudine de rezervă şi de expectativă [8].

---

[1] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 151.

[2] F. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 93 şi M. Grbič, *Vorklassische Keramik des mittleren Balkan*, în *Starinar*, N.S., V—VI, 1954—1955, p. 1—27.

[3] Vl. Milojčić, *Die Siedelungsgrenze u. Zeitstellung der Bandkeramik in Osten u. Südosten Europas*, în 33, *BerRGK*, 1943—1950, p. 110—124.

[4] C. Nicolăescu-Plopşor, *Săpăturile de la Cremenea (Sita Buzăului)*, în *Materiale*, V, *ibidem*, VI,

[5] M. Grbič, *op. cit.*, p. 24.

[6] Această tendinţă stă în opoziţie cu teoria iradierii culturilor dintr-un centru primar de intensă concentraţie şi a stereotipizării culturilor periferice, la care au aderat şi cei doi cercetători cehi.

[7] M. Grbič, *op. cit.*, p. 24—27.

[8] I. Nestor, *Archäologische Funde in den letzten Jahren im Gebiete Iaşi in Rumänien*, în *AR*, VIII, 4, 1956, p. 525—538.

Într-adevăr, situaţia din Moldova, care ne interesează în special, ne impune o observare cît mai atentă a condiţiilor de găsire a resturilor culturilor amintite (Criş, liniară cu capete de note, Boian), ca şi căutarea urmelor de locuinţe şi de vetre *in situ*, mai ales în aşezările stratificate şi desigur totodată şi formularea unor concluzii prudente.

Cît priveşte încercarea tinerilor cercetători cehi de a clarifica problemele esenţiale ale culturii ceramicii liniare prin clasificarea şi delimitarea diferitelor ei faze, în vederea stabilirii cronologiei interne şi externe, cît şi aceea de a descifra originile ei, acestea reprezintă o perseverentă strădaință pe linia trasată de înaintaşi ca J. A. Jíra, J. Palliardi, J. Axamit şi A. Stocký, chiar dacă concluziile la care s-au oprit ei nu pot fi considerate drept certe.

HORTENSIA DUMITRESCU

ХРОНОЛОГИЯ ДОИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА В ЧЕХОСЛОВАКИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

По случаю выставки „Доисторическая эпоха в Чехословакии" Отделение по изучению доисторической эпохи при Национальном музее гор. Праги организовало в апреле 1956 г. научную сессию, на которой обсуждались различные вопросы, в том числе и хронология доисторического периода в Чехословакии.

I. По вопросу о палеолите в настоящей заметке освещаются следующие сообщения.

Франтишек Прошек (*Relations et classification chronologique du paléolithique supérieur*). Автор подразделяет находки, относящиеся к верхнему палеолиту в Чехословакии на две культурные группы: первая иллюстрирует развитие позднемустьерского периода, вторая включает элементы среднеориньякского типа. Обе группы относятся к промежуточной стадии WI — WII, и их можно смешать с граветским типом, датируемым WII — WIII. К концу последней стадии и к началу голоцена в Богемии и Моравии наступает мадленский этап западного типа.

Карел Валох (*A la chronologie du paléolithique supérieur en Tschécoslovaquie*) исследует стратиграфию вюрмских отложений: он устанавливает наличие трех слоев стадийного лесса, разделяемых двумя слоями межстадийных наслоений. Первый слой стадийного лесса соответствует мустьерскому периоду, а первый слой межстадийного лесса — ориньякскому и селетскому периодам. Начало граветского этапа датируемо WII—WIII, когда отмечается и мадленский этап, истоки которого, по мнению автора, следует искать в местных культурах.

Карел Желура (*Jungpalaeolitische Kulturen in System der Tschechoslowakischen pleistözäner Sedimente*) рассматривает периодизацию

верхнего палеолита, начинающегося мустьерским периодом, продолжающегося селетским, ориньякским, граветским периодами, а затем мадленским этапом. Трудно присоединиться к этой точке зрения, если учесть явно различные элементы, характерные для последних культур.

Богуслав Клима (*Zur Chronologie des Jüngsten Palaeolithikums in Mähren*) приводит данные о начале граветского периода, возникшего в Моравии в конце W II и начале W II и W III. В последней фазе граветского этапа наблюдается мадленское влияние в некоторых пещерах Моравии.

Юрай Барт (*Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlichen Slowakei*) освещает недавние находки микролитических орудий на песчаных дюнах рек Вараг и Зитава; они свидетельствуют об обитании в Словакии в послеледниковый период.

Проводившиеся дискуссии показывают, что специалисты по палеолиту в Чехословакии пришли к соглашению относительно геохронологического определения и происхождения культур верхнего палеолита. За исключением одного лишь мнения (Жебера) все согласны в том, что верхний палеолит начинается с селетской и ориньякской культур, восходящих к WI—WII. В конце WII появляется граветская культура, а мадленская культура наблюдается к концу WIII, ведущего к голоцену. Что касается зарождения селетской культуры в мустьерской, то это явление произошло на гораздо более обширном географическом ареале: оно наблюдается как в пещерах Бая-де-Фиер, Охаба-Понор и Нандру, так и на террасах Рипичени, Извор и Бойнешти в Румынии. Автору удалось сделать в Чахлэу геохронологическое определение культур верхнего палеолита. Так, селетско-ориньякская культура соответствует промежуточной стадии WI—WII, среднеориньякская культура— первой части наслоений WII, а граветская WII—WIII, продолжаясь до ранненеолитической фазы, предшествовавшей культуре Криш.

II. В обзоре сообщений и дискуссий о неолите автор подчеркивает новые теории нескольких чешских археологов: Б. Новотного, Л. Хажека, Марии Стекла, И. Плениеровой, К. Жеберы (геолога) и Е. Неуступного.

Поскольку вопросы чехословацкой доисторической археологии вызывают теперь общий интерес, автор приводит краткий разбор выводов исследователей, подчеркивая, что эти выводы согласуются с положением соответственных вопросов в соседних странах, в частности в Венгрии и Румынии.

Автор уделяет особенное внимание сообщению Б. Судского в связи с хронологией линейно-ленточной керамики, в котором наряду с обсуждением темы внутренней периодизации и общей хронологии применяются интересные методологические принципы; он также разбирает выступление во время дискуссий Е. Неуступного на тему The linear pottery and Vinča, в котором последний, как и Судский, выдвигает вопрос о возникновении линейной культуры наряду с параллелизацией ступеней линейной культуры и культуры Винча. Автор несколько сдержанно относится к стремлению снизить абсолютную хронологию линейно-лен-

точной керамики до 2800—2600 гг. до н. э.; он также не примыкает к мнению о генетическом происхождении линейной культуры из культуры Старчево-Криш, считая эту теорию еще недостаточно обоснованной.

LA CHRONOLOGIE PRÉHISTORIQUE DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE

RÉSUMÉ

A l'occasion de l'exposition « La Préhistoire de la Tchécoslovaquie », la section de Préhistoire du Musée national de Prague a tenu, en avril 1956, une session scientifique, au cours de laquelle ont été discutés différents problèmes, dont la chronologie de la préhistoire tchécoslovaque.

I. En ce qui concerne le *paléolithique*, l'auteur de cette note discute les communications suivantes :

Frantisek Prosek (*Relations et classification chronologiques du paléolithique supérieur*) divise les découvertes du paléolithique supérieur tchécoslovaque en deux groupes culturels. Le premier représente l'évolution de la dernière période du moustérien, alors que le second comprend des éléments de l'aurignacien moyen. Les deux groupes appartiennent au stade intermédiaire W I—W II et peuvent être confondus avec le « gravettien », dont on constate la présence dans W II—W III. A la fin du dernier stade et au début de l'holocène, apparaît en Bohême et en Moravie le magdalénien de type occidental.

Karel Valoch (*A la chronologie du paléolithique supérieur en Tchécoslovaquie*) s'occupe de la stratigraphie des sédiments wurmiens et constate la présence de trois couches de loess stadiaire, séparées par deux couches de sédiments interstadiaires. Au premier stade correspond le moustérien et, au premier interstade, l'aurignacien et le szélettien. Le gravettien apparaît dans W II—W III, où l'on constate également la présence du magdalénien qui, de l'avis de l'auteur, aurait ses racines dans les civilisations indigènes.

Karel Želura (*Jungpalaeolitische Kulturen im System der tsechoslowakischen pleistozäner Sedimente*) étudie les périodes du paléolithique supérieur qui commence, selon lui, avec le moustérien, continué par le szélettien, l'aurignacien et le gravettien, dont le magdalénien prend ensuite naissance. Ce point de vue est néanmoins difficile à défendre, si l'on tient compte des éléments, nettement différents, qui caractérisent ces dernières civilisations.

Bohuslav Klima (*Zur Chronologie des jüngsten Palaeolitikums in Mahren*) apporte de nouvelles données sur le début du gravettien, qui apparaît en Moravie à la fin de W II et au début de W II—W III. Pendant la phase finale du gravettien, on note l'influence du magdalénien, constaté dans certaines cavernes de Moravie.

Juraj Bárta (*Zur Frage der Datierung des Mesolithikums in der südwestlischen Slowakei*) constate la découverte récente d'industries micro-

lithiques dans les dunes de sable des cours d'eau de Warag et Zitava, qui prouvent que la Slovaquie était habitée pendant la période postglaciaire également.

Il résulte des discussions qui eurent lieu que les paléolithiciens tchécoslovaques sont arrivés à se mettre d'accord au sujet du cadre géo-chronologique des civilisations du paléolithique supérieur et de leur origine. A l'exception d'une seule opinion, celle de Zebera, le paléolithique supérieur commence avec le szélettien et l'aurignacien, qui se situent dans W I—W II. A la fin de W II ,apparaît le gravettien, tandis que le magdalénien n'est constaté qu'à la fin de WIII, conduisant à l'holocène. En ce qui concerne la naissance du szélettien à partir du moustérien, il s'agirait là d'un phénomène ayant eu lieu sur une aire beaucoup plus étendue, phénomène également constaté en Roumanie dans les cavernes de Baia de Fier, d'Ohaba Ponor et de Nandru, ainsi que sur les terrasses de Ripiceni-Izvor et de Boineşti. L'auteur de cette note a pu établir à Ceahlău la situation géo-chronologique des civilisations du paléolithique supérieur. Ici, le szélettiéno-aurignacien se situe dans l'interstade W I—W II, l'aurignacien moyen, dans la première partie des dépôts W II, tandis que le gravettien s'encadre dans W II—W III et dure jusqu'à la première phase du néolithique, qui précède la civilisation de Criş.

II. Passant en revue les communications et les discussions concernant l'époque néolithique, l'auteur de cette deuxième partie de la note souligne les points de vue nouveaux de quelques archéologues tchécoslovaques : B. Novotny, L. Hajek, Maria Stekla, I. Pleniérova, K. Zebera (géologue) et Ev. Neustupný.

Etant donné que les problèmes de l'archéologie préhistorique tchécoslovaque sont devenus aujourd'hui des problèmes d'intérêt général, l'auteur analyse sommairement les conclusions auxquelles se sont arrêtés les chercheurs de ce pays, ainsi que leur concordance avec la situation de ces mêmes problèmes dans les pays voisins, plus particulièrement, en Hongrie et en Roumanie.

Une attention particulière est accordée à la communication de B. Soudský, sur la *Chronologie de la céramique rubanée* — dont l'auteur, outre le thème de la division en périodes intérieures et de la chronologie générale de cette civilisation, applique également quelques intéressants principes de méthode — ainsi qu'à l'intervention de Ev. Neustupný (*The linear pottery and Vinča*), qui tout en faisant un parallèle entre les phases de la civilisation linéaire et la civilisation de Vinča, pose implicitement, tout comme B. Soudský, le problème de la genèse de la civilisation linéaire. La tendance d'abaisser la chronologie absolue de la céramique rubanée jusqu'à la date de 2800—2600 avant notre ère est envisagée avec beaucoup de réserve; l'auteur de cette note n'adhère pas davantage à la thèse de la dérivation génétique de la civilisation linéaire à partir de la civilisation de Starčevo-Criş, dérivation qu'il considère encore insuffisamment documentée.

CÎTEVA DATE DESPRE RITUL FUNERAR AL CULTURII BOIAN

Încă din a doua jumătate a secolului trecut, unii arheologi romîni ca Gr. C. Buțureanu [1] și alții, s-au preocupat nu numai de materialele scoase la iveală în cursul săpăturilor, ci și de alte probleme, printre care și cele legate de riturile funerare ale diferitelor culturi materiale. În stadiul de atunci al cercetărilor, astfel de probleme cu greu puteau fi rezolvate. Dacă ne referim la epoca neolitică, observăm că — deși încă de atunci au fost săpate și cercetate mai multe morminte atribuite acestei epoci — totuși datarea lor a rămas îndoielnică și obiceiurile de înmormîntare neprecizate. Pentru cultura Gumelnița, a cărei arie de răspîndire se întinde la nord și la sud de Dunăre, problema ritului funerar a putut fi clarificată de-abia după săpăturile din anii 1921—1922 de la Rusciuc (azi Ruse)[2]. În ultimii ani, prin dezvelirea și cercetarea amănunțită a complexelor cu schelete de la Traian, s-a rezolvat o problemă legată de anumite practici de caracter magic ale purtătorilor culturii Cucuteni[3], iar prin descoperirile din cimitirele de la Cernavoda s-au lămurit obiceiurile de înmormîntare din cultura Hamangia [4].

Săpăturile din anul 1956 ne-au permis să adunăm o serie de date și să ajungem la precizarea ritului funerar al unei alte culturi neo-eneolitice, și anume a culturii Boian.

În toamna anului 1956 am efectuat o cercetare de suprafață și în așezarea Boian A de pe Grădiștea Ulmilor din mijlocul lacului Boian[5].

---

[1] *O pagină din istoria arheologiei preistorice în Romînia: Gr. C. Buțureanu și introducerea sa la „Preistoria în Romînia, studiu de arheologie preistorică și etnografie"* (1898, inedit), în *RPAN*, I, 1, 1937, p. 20.

[2] D. Kastov, *Predistoriceskaia moghila do Ruse*, extras din *Godišnik-Sofia*, 1922—1925, p. 68 și urm.

[3] H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormîntare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, V, 1954, nr. 3—4, p. 399—429.

[4] Seb. Morintz, D. Berciu și Petre Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, în *SCIV*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 154—158; D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: La civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des Sciences Historiques, Rome, 1955*, București, p. 37 și 39.

[5] Pentru rezultatele primelor săpături a se vedea V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 249—276.

În ultimul timp, primăvara, apele lacului au avut un nivel deosebit de ridicat şi au distrus o bună parte din străvechea aşezare. La marginea ei de răsărit, rămăsese o fîşie îngustă de pămînt spălată mereu de apă. Pentru a nu se distruge cu totul, am săpat această porţiune de aproximativ 20 m², cu scopul de a cerceta eventualele complexe aflate în mal şi de a salva materialele din cuprinsul lor. Ajungînd cu săpătura la baza stratului de cultură, în pămîntul viu, lut nisipos, s-au conturat două gropi alăturate,

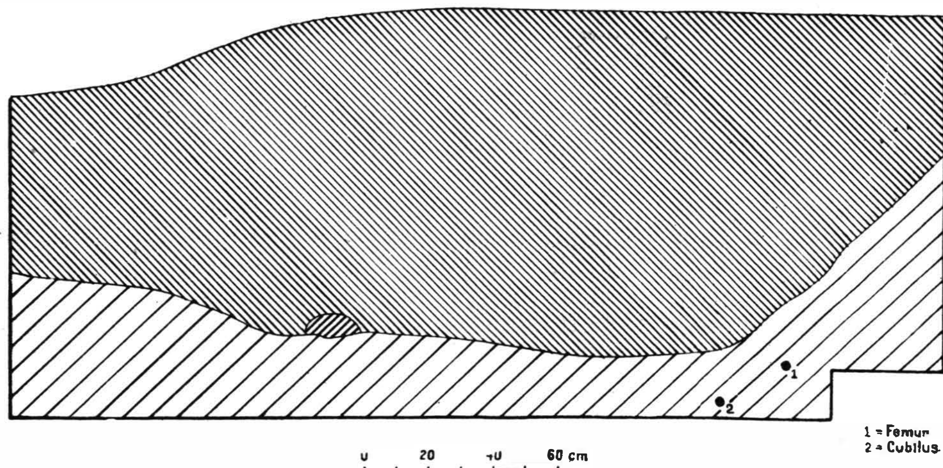

Fig. 1. — Profilul gropii mari în dreptul scheletului.

una mai mică spre nord şi alta mai mare de formă ovală neregulată, spre sud, amîndouă umplute cu pămînt de culoare cafenie, amestecat cu numeroase fragmente ceramice, toate de tip Boian, faza Vidra. Golindu-se groapa (de formă ovală) dinspre nord, s-a constatat că este o groapă de bordei, căci la una din extremităţi, pe fundul ei, se afla vatra cu multă arsură. Pe fundul gropii mari, care ne preocupă în cazul de faţă, s-a găsit păstrat *in situ* un vas întreg din faza Vidra, ceea ce dovedeşte că groapa a fost săpată în cursul acestei faze, iar nu mai tîrziu. Pentru a obţine unul din profilele gropii mari şi a delimita mai clar fundul ei, am săpat şi în „pămîntul viu" de culoare galbenă, de sub groapă. La 14 cm sub fundul gropii s-au descoperit oasele unui schelet omenesc (fig. 1). După profil se vede că groapa mare acoperea în întregime scheletul şi a fost săpată în acel loc după ce, mai înainte acolo, se făcuse înmormîntarea şi pămîntul din groapa mormîntului se tasase. Dacă ar fi vorba de o înmormîntare efectuată din interiorul gropii mari, atunci în dreptul scheletului ar trebui să existe o albiere a fundului gropii amintite. Pe profilul pe care-l prezentăm se vede cum linia fundului este orizontală. Cu alte cuvinte, din punct de vedere cronologic scheletul este mai vechi decît groapa mare. La rîndul ei, aceasta din urmă era în întregime acoperită de stratul de cultură. Forma şi dimensiunile gropii mormîntului nu au putut fi precizate, ea fiind umplută cu lut nisipos de culoare galbenă.

Scheletul se afla la marginea de acum a aşezării, la 2,72 m adîncime faţă de nivelul actual al solului şi la aproximativ 1—1,20 m faţă de nivelul de la care a fost săpată groapa mare. Oasele s-au păstrat foarte bine şi de aceea s-au putut face toate observaţiile din punct de vedere arheologic (fig. 2).

Decedatul fusese aşezat în groapă în poziţie chircită, pe partea stîngă. Scheletul era orientat cu craniul spre NNE 36° şi picioarele spre SSV 216°. Craniul, puţin aplecat spre piept, avea orbitele orientate spre sud-

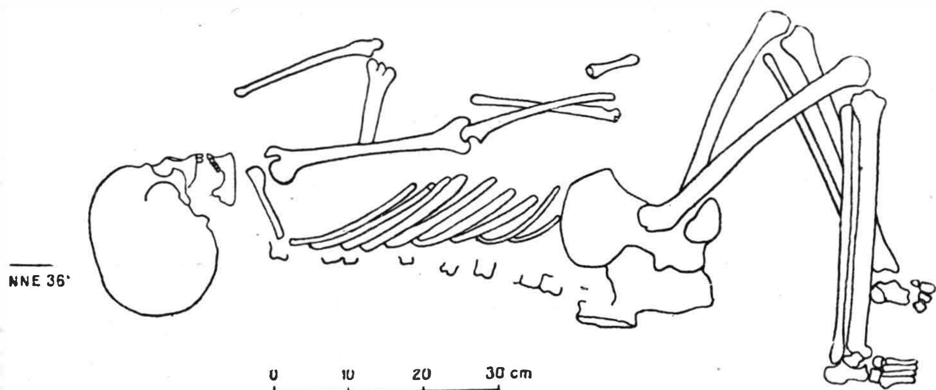

Fig. 2. — Scheletul descoperit în anul 1956 la Boian A.

est. Trunchiul era răsucit. Mîna stîngă fusese îndoită din cot şi avea palma în dreptul obrazului; mîna dreaptă era întinsă în lungul corpului, spre genunchiul stîng. Femurele formau aproape unghi drept cu coloana vertebrală. În pămîntul de umplutură al gropii mormîntului şi lîngă schelet nu s-a găsit nici un fel de obiect.

Imediat după descoperire, scheletul a fost luat spre cercetare de antropologii N. Haas, C. Maximilian şi Dardu Nicolăescu-Plopşor, iar rezultatele studiului lor se află în curs de tipărire[1]. Din această lucrare extragem datele care interesează în primul rînd pe arheologi: După caracteristicile sale, craniul este de tip mediteranean cu anumite trăsături protomediteraneene. În funcţie de indicele lui, avem de-a face cu un dolicocran moderat (74,1) apropiat de mezocranie. Capacitatea craniului este de 1481 cm³. Orbitele au o înălţime mijlocie şi o formă rectangulară, cu colţurile rotunjite. Nasul era scund şi lat. Abraziunea dentară are aspect elicoidal (caracteristică epocii neolitice). Dinţii nu prezintă nici un fel de carii. Scheletul a aparţinut unei femei de aproximativ 40 de ani. După calculele făcute pe baza dimensiunilor oaselor lungi, rezultă că femeia a avut 1,55 m înălţime.

Limita superioară pentru datarea relativă a mormîntului este indicată prin numeroasele fragmente ceramice de la sfîrşitul fazei Vidra descoperite în groapa mare, iar limita inferioară se poate preciza cu rarele cioburi

[1] N. Haas, C. Maximilian, D. Nicolăescu, *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian-Vărăşti*, în *Materiale*, V, (sub tipar).

din faza Bolintineanu, adunate pe plajă, la aproximativ 6—7 m distanţă de locul mormîntului. În cursul sondajelor şi cercetărilor amănunţite de suprafaţă efectuate pe Grădiştea Ulmilor şi de-a lungul malului de nord al lacului Boian, nu am găsit resturi de cultură materială mai vechi decît faza Bolintineanu. De asemenea, pînă acum, la nord de Dunăre, pe o rază de aproximativ 80 km faţă de aşezare, nu se cunosc materiale arheologice dinainte de faza Bolintineanu a culturii Boian. În funcţie de datele

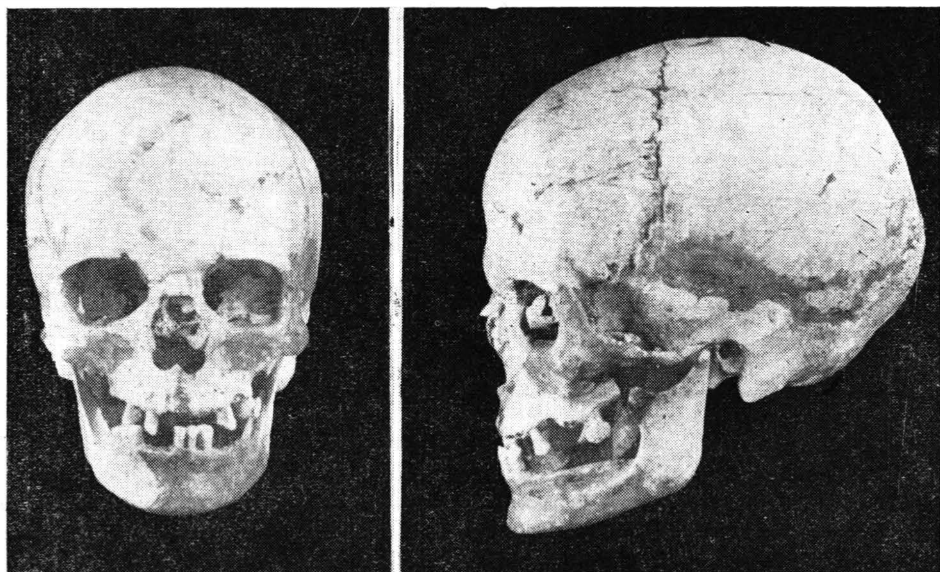

Fig. 3. — Craniul scheletului de la Boian A: *a*) văzut din faţă; *b*) văzut lateral.

prezentate, considerăm că mormîntul descoperit la Boian A în anul 1956, datează din timpul uneia din primele trei faze ale culturii Boian.

Observaţiile făcute asupra scheletului dezvelit anul trecut au fost verificate, completate şi confirmate prin două schelete de adulţi şi prin cîteva oase rămase *in situ* dintr-un al treilea schelet distrus de o groapă de la sfîrşitul celei de-a doua epoci a fierului. Aceste schelete au fost găsite tot în poziţie chircită pe stînga, cu mîna dreaptă întinsă în lungul corpului şi cu stînga îndoită din cot. Ele au fost descoperite în pămînt galben, în afara aşezării Boian A, lîngă marginea ei de vest, în săpăturile din anul 1957, efectuate în strînsă colaborare cu antropologii. Două dintre morminte se aflau la circa 1,5 m distanţă unul de altul. Nici în legătură cu scheletele cercetate în 1957 nu s-au găsit fragmente ceramice sau alte obiecte cu ajutorul cărora să poată fi datate mai exact. Ţinînd însă seama de faptul că ele se află lîngă aşezarea Boian A şi că au aceeaşi poziţie ca şi scheletul descoperit în 1956, le atribuim tot culturii Boian.

Este ştiut că în aşezarea de la Glina, sub stratul gros de depuneri arheologice, au fost găsite în anii 1943—1948 mai multe schelete de copii,

atribuite culturii Boian[1]. Deoarece cîteva dintre ele au aparținut unor copii foarte mici, din cauza dimensiunilor prea reduse și fragilității oaselor, asupra lor nu s-au putut face toate observațiile cuvenite. În schimb, alte cîteva schelete au fost mai bine păstrate, avînd chiar podoabe de scoici și din foaie de aramă. Deoarece nu avem suficiente informații despre mormîntul descoperit mai demult la Sf. Gheorghe și atribuit culturii Boian[2], nu-l punem în discuție.

Este adevărat că numărul mormintelor pe care le atribuim culturii Boian este destul de redus, totuși pe baza lor se poate ajunge la unele concluzii ce urmează a fi completate prin cercetările viitoare.

Datarea mormintelor Boian s-a precizat prin observațiile stratigrafice din două puncte : în primul rînd pe Grădiștea Ulmilor, unde — precum am menționat — o groapă din faza Vidra suprapune scheletul descoperit în anul 1956 ; în al doilea rînd în așezarea de la Glina, în cuprinsul căreia resturile de lipitură ale unei locuințe Boian acoperă în parte un schelet de copil[3].

Din datele de care dispunem pînă în prezent, rezultă că purtătorii culturii Boian practicau numai ritul inhumației. Cei decedați erau înmormîntați :

a) răzleți chiar în cuprinsul așezării, printre locuințe, cum este cazul scheletului din 1956 de la Boian A și al scheletelor de copii de la Glina, sau sub locuințe, cum este cazul unui schelet de copil de la Glina. Poate acest din urmă obicei se referă numai la copii.

b) în afara așezării, lîngă marginea ei, obicei observat pe Grădiștea Ulmilor.

Cadavrele erau așezate în groapa mormîntului în poziție chircită moderată, pe partea stîngă, cu brațul stîng îndoit din cot și cu palma în dreptul feței, iar brațul drept întins de-a lungul corpului, fapt care constituie pînă în prezent caracteristica principală a poziției de înmormîntare a oamenilor culturii Boian. În privința orientării, se pare că nu a existat o regulă anumită, căci dacă ținem seama numai de cele trei schelete întregi de adulți de la Boian A, constatăm o mare variabilitate. Craniile acelor schelete sînt orientate diferit, între NNE 36° și ESE 114°.

Dacă vom compara caracteristicile mormintelor pe care le atribuim culturii Boian, cu mormintele sigur gumelnițene de la Rusciuc, vom constata că ele se deosebesc total și astfel întăresc concluziile noastre. Ne

---

[1] M. Petrescu-Dîmbovița, *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități in anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 69—70.

[2] Hermann Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 24 și Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 23, în BerRGK, 1932, p. 54.

[3] M. Petrescu-Dîmbovița, *loc. cit.*, p. 69—70.

referim la mormintele 2 şi 4 descoperite în 1921—1922 în aşezarea de pe malul Dunării la Rusciuc [1]. Scheletele gumelniţene de acolo au ambele mîini îndoite din cot şi aşezate cu palmele în dreptul obrazului, pe cînd scheletele purtătorilor culturii Boian au o singură mînă îndoită din cot. În al doilea rînd, spre deosebire de mormintele Boian, lipsite cu totul de inventar, în cele gumelniţene găsim vase caracteristice şi uneori obiecte de aramă.

EUGEN COMŞA

О ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ КУЛЬТУРЫ БОЯН

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

При раскопках 1956 г. у нынешнего края поселения Боян А на глубине 2,72 м, в песчаной глине был обнаружен скелет человека, перекрытый ямой с материалами типа Боян (фазы Видра). Следовательно, по сравнению с ямой скелет принадлежит более раннему периоду. Учитывая стратиграфические наблюдения и найденный поблизости материал, а также то, что в окрестностях до сих пор не было обнаружено археологического материала древнее фазы Болинтиняну, автор относит погребение к одной из первых трех фаз культуры Боян.

В период 1943—1948 гг. в поселении Глина под слоем Боян было вскрыто восемь детских погребений со скелетами в скорченном положении. Одно из погребений частично перекрыто остатками обожженной обмазки жилища типа Боян. М. Петреску-Дымбовица относит детские погребения в Глине к культуре Боян.

Учитывая находки в Бояне А и Глине, автор приходит к заключению, что носителей культуры Боян погребали отдельно на площади поселений (иногда под жилищами) или на краю их. Трупы клали в яму в умеренно скорченном положении, обычно на левом боку с согнутой в локтевом суставе рукой, повернутой к лицу ладонью и вытянутой вдоль тела правой рукой, что до сих пор представляет собой основную характеристику трупоположения носителей культуры Боян. В погребениях Грэдиштя-Улмилор не обнаружилось инвентаря.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Профиль большой ямы против скелета.
Рис. 2. — Скелет, найденный в 1956 г. в Бояне А.
Рис. 3. — Череп скелета из Бояна А: *a* — спереди, *b* — сбоку.

[1] D. Kostov, *op. cit.*, p. 68—69. Lîngă craniul scheletelui de adult din mormîntul 2 s-a găsit o sulă de aramă cu mîner de os, tipică gumelniţeană, iar lîngă scheletul din mormîntul 4 erau două vase gumelniţene; într-unul din ele se afla şi o sulă de aramă.

QUELQUES DONNÉES RELATIVES AU RITE FUNÉRAIRE DE LA CIVILISATION DE BOÏAN

RÉSUMÉ

Au cours des fouilles pratiquées en 1956 à la lisière actuelle de la station Boïan A, on a découvert dans de l'argile sablonneuse, à une profondeur de 2,72 m, un squelette humain, au-dessus duquel se trouvait une fosse renfermant des matériaux du type Boïan (phase de Vidra). Le squelette est donc plus ancien que la fosse. Compte tenu des observations stratigraphiques, des matériaux trouvés à proximité et du fait que, dans les environs, on ne connaît pas à l'heure actuelle de matériaux archéologiques antérieurs à ceux de la phase Bolintineanu, l'auteur attribue cette tombe à l'une des trois premières phases de la civilisation de Boïan.

Dans la station de Glina, on a découvert entre 1943 et 1948, sous la couche Boïan, huit sépultures d'enfants dont les corps étaient accroupis. L'une d'elles était partiellement recouverte par les restes d'un enduit calciné provenant d'une habitation du type Boïan. Les sépultures d'enfants de Glina ont été attribuées par M. Petrescu-Dîmbovița à la civilisation de Boïan.

Si l'on tient compte des découvertes de Boïan A et de Glina, on aboutit à la conclusion qu'au temps de la civilisation de Boïan les sépultures étaient dispersées à l'intérieur des stations (parfois même sous les habitations) ou à leur périphérie. Les cadavres étaient disposés dans la fosse dans une position à demi accroupie, couchés habituellement sur le côté gauche, le bras gauche replié, la paume placée à hauteur du visage, tandis que le bras droit reposait le long du corps, fait qui constituie jusqu'ici la principale caractéristique de la position d'inhumation pratiquée sous la civilisation de Boïan. Pour ce qui est des tombes de l'éminence de Grădiștea Ulmilor, on n'y a pas trouvé d'inventaire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profil de la grande fosse au-dessus du squelette.
Fig. 2. — Squelette découvert en 1956 à Boïan A.
Fig. 3. — Crâne du squelette de Boïan A : *a*) vu de face ; *b*) vu de profil.

CU PRIVIRE LA INSCRIPȚIA VECHE PERSANĂ DESCOPERITĂ LA GHERLA

În revista *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, II, 1953, nr. 1—2, p. 1—14, prof. J. Harmatta de la Universitatea din Budapesta a publicat, sub titlul *A recently discovered old Persian Inscription*, o inscripție veche persană, descoperită întîmplător, înainte de război, pe teritoriul țării noastre, în centrul Transilvaniei, la marginea orășelului Gherla. Inscripția se găsește pe o tăbliță ceramică, fragmentară în starea actuală, avînd 0,047 m înălțime, 0,052 m lățime și 0,005—0,006 m grosime. Editorul ei a reușit să transcrie textul păstrat și să-l întregească. Iată traducerea lui : „Darius, marele rege, rege al regilor, rege al țărilor, fiul lui Hystaspes, Achemenidul, (este acel) care a construit acest palat". După cum se vede inscripția datează chiar din vremea marelui Darius I, amintind despre un palat construit în timpul domniei sale. Autorul articolului presupune, pe drept cuvînt, că tăblița ceramică de la Gherla este o ciornă, care va fi folosit pentru săparea pe piatră a inscripțiilor monumentale cu acest conținut, întrebuințate la decorarea unuia dintre palatele imperiale. Nu este locul aici și nu este nici de competența noastră, examinarea critică a reconstituirii textului persan, realizată cu atîta erudiție de prof. J. Harmatta. Am dori însă să luăm în discuție un alt aspect al problemelor puse de această inscripție de care depinde în bună parte comentarul și concluziile de ordin istoric ce se pot trage din această senzațională descoperire din centrul Transilvaniei. E vorba de marele semn de întrebare privind proveniența inscripției, apărută într-un loc atît de neașteptat. Cum a ajuns tăblița, cu ciorna inscripției, la Gherla? Editorul, tulburat el însuși de această întrebare, aduce o primă asigurare : piesa nu este un fals și argumentele sale par, pînă în prezent, convingătoare. Rămîn însă de discutat condițiile de descoperire. După datele pe care i le-a furnizat posesorul de atunci al inscripției, J. Koszta (în ultimul timp se pare că inscripția a intrat în posesia Muzeului Național din Budapesta), ea a fost găsită la periferia Gherlei, la poalele dealului Sf. Petru. „Fragmentul a apărut într-o grădină de zarzavat, cu pămînt negru, gros de două palme,

acoperind un strat de pămînt galben. . . Atît mi-aduc aminte" — (îi scrie într-o scrisoare, reprodusă în articol, J. Koszta) ; „era în 1937, cînd unchiul meu a găsit fragmentul cu inscripţia veche persană în grădina de zarzavat mai sus amintită. El săpa pămîntul şi era foarte plictisit că hîrleţul său se împiedica de pietre, cioburi de vase şi ţigle. În asemenea împrejurări obişnuia să scoată afară din pămînt obiectele tari, aruncîndu-le peste gard". Prof. J. Harmatta, deşi examinează cu multă atenţie informaţiile lui J. Koszta, socoteşte totuşi necesară o cercetare la faţa locului. Acelaşi lucru este cerut şi de acad. C. Daicoviciu într-o notă asupra descoperirii de la Gherla, publicată în *Steaua, Revista Uniunii Scriitorilor din R.P.R.*, Cluj, V (59), 1954, 9, p. 123—124. De aceea concluziile ei sînt exprimate cu multă prudenţă. Deşi nu ascunde bănuiala că fragmentul a fost scos dintr-un strat de dărîmături moderne, prof. J. Harmatta crede totuşi mai degrabă că el se afla într-un strat arheologic, de vreme ce atît în imediata apropiere, cît şi în întreaga regiune se află urme arheologice bogate şi diverse. Apariţia fragmentului în această regiune nu poate, bine înţeles, modifica nimic din ceea ce se ştie despre itinerariul lui Darius în expediţia scitică. Prof. Harmatta nu exclude însă ca palatul menţionat în inscripţie să fi fost construit undeva în Tracia, pe traseul acestui itinerar (Herodot, IV 87, 91 aminteşte unele construcţii ridicate de marele rege în Tracia) ; o dată cu prăbuşirea autorităţii persane în nordul Balcanilor, palatul a putut fi dărîmat de către populaţiile locale, iar inscripţia ceramică, model al inscripţiilor aflate în acest palat, a putut fi dusă în Transilvania.

Într-o vizită făcută la Gherla în toamna anului trecut, împreună cu tov. I. I. Russu, am cercetat regiunea şi în special locul descoperirii. Desigur că fără unele sondaje pentru cercetarea terenului în adîncime, e greu de dezlegat definitiv această problemă. Totuşi există unele amănunte semnificative care nu au fost puse suficient în valoare.

Terenul pe care se află această grădină se găsea odinioară la un nivel mult mai jos decît în prezent şi din această cauză era periodic inundat de apele Someşului. Această situaţie a determinat pe proprietarul lotului, Augustin Moraru, de meserie zidar, să aducă cu căruţa pămînt din împrejurimi pentru a ridica nivelul terenului. De unde a cărat acest pămînt e greu de stabilit. Poate chiar din oraş, dintre dărîmăturile caselor la care lucra, aşa cum ar indica-o prezenţa cărămizilor şi ţiglelor ? Poate din lunca Someşului ? Prof. I. Gabányi din Gherla, care a avut amabilitatea de a mă conduce la faţa locului şi de a continua ancheta printre locuitorii oraşului, după plecarea mea în Bucureşti, m-a informat printr-o scrisoare că bătrînul Moraru ar fi cărat pămînt şi din regiunea castrului roman. Oricum ar sta lucrurile, un fapt rămîne clar : inscripţia persană nu a fost găsită într-un context arheologic, ci a fost adusă din altă parte, împreună cu pămîntul cărat pentru ridicarea terenului. De vreme ce nu se poate stabili de unde a fost cărat acest pămînt, nu se poate afla nici provenienţa inscripţiei. Nu mă pot despărţi însă de gîndul că la Gherla, unul dintre cele mai vechi centre armeneşti din Transilvania, se găseau colecţionari vestiţi. Colecţiile de obiecte antice şi de artă de aici conţineau lucruri de valoare, unele dintre ele fiind astăzi expuse la

Muzeul de artă din Cluj. De aceea mi se pare foarte verosimil ca micul fragment antic să se fi rătăcit dintr-una dintre aceste colecții.

Credem de aceea că această interesantă piesă nu poate avea, din păcate nici o valoare prin locul unde a fost găsită, ci numai prin conținutul său. Pe baza prezenței ei la Gherla, nu se poate formula nici o concluzie de ordin istoric privind locul descoperirii, deoarece condițiile de găsire nu ar putea-o susține [1].

PETRE ALEXANDRESCU

О ДРЕВНЕЙ ПЕРСИДСКОЙ НАДПИСИ, ОТКРЫТОЙ В ГЕРЛЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В журнале *Acta Antiqua Academiae Scientiarium Hungaricae* II, 1—2, 1953, p. 1—14, профессор Ж. Гарматта опубликовал найденную у города Герла персидскую надпись, которая может быть датирована временем Дария I и в которой упоминается о выстроенном *Великим царем* дворце. Произведенные исследования привели к выводу, что в отсутствие определенных археологических контекстов происхождение упомянутой надписи уточнить нельзя,

AU SUJET DE L'INSCRIPTION PERSE ANCIENNE DÉCOUVERTE À GHERLA

RÉSUMÉ

Dans la revue *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* II, 1—2, 1953, p. 1—14, le professeur J. Harmatta a publié une inscription persane découverte près de la ville de Gherla, qui peut être datée de l'époque de Darius I et dans laquelle est mentionné un palais construit par le *Grand Roi*. Les recherches entreprises ont mené à la conclusion que cette inscription est de provenance incertaine, n'appartenant pas à un contexte archéologique déterminé.

[1] În scrisoarea sa, prof. I. Gabányi îmi comunică de asemenea că Augustin Moraru declara în ultimul timp că ar fi găsit inscripția chiar *în* ruinele castrului roman din apropiere (și nu în propria sa grădină, așa cum afirmase J. Koszta), ceea ce arată o dată mai mult cît de confuze și de contradictorii sînt informațiile de care dispunem.

SINGIDUNUM ŞI SINGIDAVA

O nouă şi interesantă etimologie, pentru două localităţi antice de pe teritoriul populaţiilor de limbă tracică, s-a propus nu demult de către Branimir Zganier, în revista iugoslavă *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate), LIII, 1950—1951, p. 20—22.

Autorul, plecînd de la constatarea îndeobşte cunoscută că anticul *Singidunum* (Belgradul de azi) e un toponim compus dintr-un străvechi *singi* şi celt. *dunum* (al doilea element cu însemnătatea de ,,cetate", ,,localitate"), crede că ar fi păstrat acelaşi înţeles pînă în zilele noastre, căci actualul *Beograd* (slv. *grad* ,,cetate", ,,localitate", deci : Cetatea Albă, Oraşul Alb) traduce pe vechiul *Singidunum.* În legătură cu Singidunum aminteşte localitatea dacică *Singidava* (Ptol., III, 4, 8), menţionînd că dac. *dava* e identic cu celt. *dunum*, de unde ar rezulta că ambele localităţi, începînd cu *sing.*, deşi în limbi diferite, ar avea acelaşi înţeles.

Despre *sing*, prima componentă, autorul crede că din moment ce exista şi la daci, nu poate fi un cuvînt iliric şi nici celtic. Celţii, la venirea lor în Peninsula Balcanică, au adăugat numai elementul *dunum* sau au schimbat a doua componentă din numele localităţii, păstrînd mai departe pe vechiul *singi.* Dar traducerea lui *singi* prin slv. ,,bijel", ,,beo" (rom. ,,alb"), recunoaşte autorul, e deocamdată numai o ipoteză, care din lipsa elementului comparativ cu limbile indo-europene nu mai poate fi susţinută.

Din constatările autorului şi la celţi se atestă elementul *singi*, ca bunăoară localitatea *Singiacum* [1], fiind cunoscut celtismul sufixului —*acum*, ca şi în numele de persoană *Singenia* (*CIL*, XII, 1724). Dar acest *sing* reapare din nou în Peninsula Chalcidică, unde se cunosc localitatea şi golful *Singos* (Herod., VII, 122 ; Ptol., III, 12, 9). Ultimul toponim, care după autor păstrează acest element, este localitatea *Singone* (Ptol., II, 11, 15), care e de căutat undeva nu departe de Dunăre, prin actuala Moravie slovacă. Zganier crede că acest toponim, din cauza sufixului *-ona*, caracteristic pentru toponimia ilirică (Emona, Salona), ar aparţine

[1] Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1570.

lexicului populațiilor ilirice, probabil înainte de migrarea și așezarea lor în Peninsula Balcanică.

Pentru a putea ajunge la o explicare plauzibilă a acestui toponim, Zganier încearcă să demonstreze că și actualul *Seghedin* din Republica Populară Ungară descinde din vechiul *sing* — celt. *dunum* (v. slv. Segьdунь > magh. *Szeged*) [1].

Din aceste exemple autorul constată că elementul *sing* reapare în diferite părți ale Europei (pe teritoriul tracic, iliric și celtic) dar nefiind atestat în restul lexicului indo-european și neputînd fi explicat cu ajutorul acestor limbi, i se acordă o origine preindo-europeană. În acest caz însă analiza și explicarea cuvîntului pe cale comparatistă nu mai este posibilă și autorul încearcă să-i explice etimologia cu ajutorul datelor oferite de topografia modernă.

Plecînd de la această ipoteză, Zganier arată că atît Belgradul cît și Seghedinul au poziție geografică asemănătoare și drept analogie sînt comparate cu magh. *Szeg-szárd* „colțul gol" și *Sziget-vár* „localitate la confluență", „la vărsarea rîului". Datorită acestor două exemple din topica maghiară, autorul articolului constată că înțelesul lui *szeg* (ca și *szig*) [2] e identic și apropiat ca pronunțare de *singi*. Dacă poziția geografică a localității *Singiacum*, din lipsa materialului informativ, nu se poate cunoaște, în schimb *Singos* din Chalcidica, după autor, ar fi situată tot la confluența unor ape, ca și Belgradul și Seghedinul modern, primul la vărsarea Savei în Dunăre, iar al doilea la vărsarea Mureșului în Tisa.

Din aceste analize autorul desprinde apoi concluzia puțin convingătoare, că *singi* ar fi însemnat în vreo limbă preindo-europeană „confluență" sau „loc" (poziție), iar *Singidunum* ca și *Singidava* „cetate (localitate) unde se întîlnesc două rîuri".

Față de această concluzie, ținem să amintim că aproape toți învățații care s-au ocupat de etimologia localității Singidunum au preconizat fie o origine celtică [3], fie o origine traco-celtică [4].

---

[1] Autorul, admițînd această etimologie, încearcă să generalizeze fenomenul, susținînd că elementul *-dyn* în toponimia maghiară provine din celt. *dunum* prin filieră slavă, care e prezent și în limba cehă în silaba *-tyn*, dar care din cauza contactului cu limbile germanice schimbă pe *d* în *t*.

[2] De fapt magh. *szeg* înseamnă „cui", „piron" și numai *szög* poate însemna „colț", „unghi", uneori și „cui", dar ambele cuvinte nu pot fi legate de magh. *sziget*, care poate fi tradus numai prin „insulă" și nicidecum „confluență".

[3] W. Tomaschek, *Die Alten Thraker. Eine ethimologische Untersuchung*. I. *Uebersicht der Stämme*, în *SB Wien*, t. 128, 1893, p. 90—91 : *an der Donau, an der Morawa und Nišawa finden wir Spuren der keltischen Namengebung* ; *erinnern wir uns an Orte wie Singi-dunum, Taliata. Gerulata* ; M. Besnier, *Lexique de géographie ancienne*, Paris, 1914, p. 704 : *ville d'origine celtique* ; A. Grenier, *Les Gaulois*, Paris, 1945, p. 125 : întemeiat de scordisci pe malurile Dunării.

[4] A. Holder, *op. cit.*, p. 1570—1572 : „*Singi-dunon, vox hibrida? von dacish singi- und celt. duno-n*" ; G. Schütte, *Ptolemy's maps of Northern Europe. A reconstruction of the prototypes*. Copenhaga, 1917, p. 111 : daco-celtic ; V. Pârvan, *Getica. O preistorie a Daciei*, București, 1926, p. 228 : „*Singidunum* din Moesia superioară, care, evident, e o cetate celtică, ridicată în ținutul geto-tracic locuit de *singi*" ; M. Fluss, în *RE*, III A. col. 234 : daco-celtic ; Schönfeld, *RE*, III A, col. 236 ; daco-celtic ; I. I. Russu, *AISC*, IV, 1941—1943, p. 131 : „important centru la extremitatea de vest a lumii tracice . . . al cărui nume e un document caracteristic pentru conviețuirea elementului trac de baștină cu celții invadatori" : R. Marić, *Glas Srpska Akademiie Nauka. Odelenje Srpska Akademiie Nauka* (*Beograd*). CCIII. 1951. p. 83—105, articol rezumat în *Bul-*

Elementul *singi* în limba celtică nu e însă pe deplin dovedit, căci izvoarele antice nu cunosc o localitate celtică începătoare cu *sing* [1]. Nici în toponimia ilirică nu se întîlnește ceva asemănător, iar sufixul *-ona* nu e caracteristic numai acestei limbi [2], cum enunță Zganier. În al doilea rînd, identitatea *Singidunum* și *Seghedin* nu e cu nimic dovedită, deoarece actualul *Seghedin* nu e omonimul localității antice de la vărsarea Savei în Dunăre, fiecare toponim avînd cu totul alte origini [3].

Singidava dacică, la rîndul ei, atît cît permite plasarea pe teren după coordonatele lui Ptolemeu, nu se găsește la „confluența a două rîuri", cum conclude Zganier, ci undeva la vest de actualul oraș Deva, pe malul drept al Mureșului, care nu primește afluenți mai de seamă, cum e cazul pentru poziția localităților *Singidunum* și *Seghedin*. Același lucru se poate afirma și pentru *Singone* din Moravia slovacă, care se găsește mult la nord de Dunăre și în nici un caz la confluența a două rîuri [4]. Nici pentru Singos din Peninsula Chalcidică, localitate maritimă situată pe țărmul golfului ce-i poartă numele, nu avem dovada unei localizări într-un asemenea punct [5].

Printre toponimele balcanice care păstrează nealterat elementul *sing*, Zganier a uitat să amintească insula *Singa*, sau *Singe* de pe Dunăre și care, după informațiile ajunse pînă la noi, se găsea în vecinătatea

---

letin de l'Académie Serbe des Sciences, Section des sciences sociales, n. s., VI, 1, 1952, p. 21 și în *Ten Years of Yugoslav historiography*, 1945—1955, Belgrad, 1955, p. 61 : „un nume tracic celtizat" ; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 444 : tracic cu adăugarea celt. *dunum*. Tracismul lui *sing* e dovedit prin dac. *Singi-dava* și trac. *Singos*. Comparația cu Σίγγνα, πόλις παμφυλίας (Steph. Byz., 564, 9) ca și Σίγγη, πόλις τρῳάδος (Steph. Byz., 564, 14) e puțin satisfăcătoare. În Peninsula Balcanică mai găsim astfel de formații hibride, e adevărat că din epocă romană, ca bunăoară *vicus Longiopara*, πρησκού-περα. Σαβινα-βρίες etc., dar poate și mai vechi : *Agal(h)a-para*. La celți de asemenea întîlnim formații de acest gen, ca *Iuliomagus* etc.

[1] Localitatea *Singiacum* (Holder : *Singiacus*) apare numai într-un document medieval, acest toponim nefiind cunoscut în Gallia antică ; cf. Holder, *op. cit.*, II, p. 1570, *castellum de Singiaco*. Numele *Singenia* (*CIL*, XII, 1724) fiind un cognomen (?) tîrziu celtic (sec. V e.n.) nu poate fi un indiciu de etimologie toponimică.

[2] Toponimul transmis de Ptolemeu în forma *Singone* e de fapt un ablativ latin, ca și altele din Germania Magna ; vezi G. Schütte, *op. cit.*, p. 111 ; Schönfeld, *loc. cit.*, col. 236, admite de asemenea, dar numai cu probabilitate, ca fiind un ablativ latin ; nu se îndoiește însă de originea dacică a acestei localități și o compară cu dac. Singidava ; Em. Šimek, *Velka Germanie Klaudie Ptolemaia*, III, 1. Brno. 1949, p. 40, tot un ablativ latin, nominativul fiind *Singo*. Că forma aceasta e posibilă să fie un ablativ latin e faptul că apare cu grafia *ng* (S i *n g* o - n e) și nu cu *gg*, cum ar fi ortografia greacă (Schütte, *op. cit.*, p. 126).

[3] Localitatea *Szeged* are o etimologie maghiară îndeajuns de clară, ce nu necesită discuții și care niciodată n-a fost pusă la îndoială. E riscant deci a se lucra cu cuvinte din lexicul fino-ugric, care nu au nimic comun cu toponimia antică balcano-dunăreană. După cîte ne putem da seama însă, anticul Seghedin probabil că purta numele *Partiscum* (Ptol., III, 7, 2), a cărui localizare aici ar corespunde cu coordonatele lui Ptolemeu (C. Müllerus, *Claudii Ptolemaei Geographia*, Paris, 1883, p. 441—442 ; Pârvan, *op. cit.*, p. 269).

[4] După Šimek, *op. cit.*, p. 90, 109—110, longitudinea de 41° 30′ este greșită, în loc de 41° 20′ : localizarea peste Dunăre, la nord de *Brigetio*, probabil la un vad al rîului Nitra.

[5] Vezi bunăoară încercarea lui Th. Desdevises-du-Dezert, *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris, 1863, p. 125 și 376, de a o localiza în Sithonia, prelungirea de mijloc a Chalcidicei, pe locul actualei localități Sykia, lîngă un golf, unde se mai vedeau importante ruine, fără a se menționa însă că ar fi locul de vărsare al vreunui rîu : Oberhummer, în *RE*, III A, col. 236—237, localizează fie la Sykia, fie la Cap Worwuri.

localității Singidunum [1]. E clar deci că vechiul *Singidunum* nu a fost la început altceva decît un simplu *dunum* pe insula *Singa*, care dezvoltîndu-se cu timpul s-a extins și pe malul drept al Savei [2].

Înainte de a trage o concluzie de pe urma acestor constatări, observăm că pe teritoriul populațiilor de limbă traco-dacică, cunoaștem patru toponime care conțineau elementul *sing*: S i n g o s, localitate pe țărmul Mării Egee într-o regiune populată de tracii stihoni [3], S i n g a, insulă pe Dunăre, lîngă Belgradul de azi, în extremitatea de vest a ariei de răspîndire a populațiilor de limbă tracică [4]; S i n g i d a v a, în Dacia, pe cursul mijlociu al Mureșului, corespunzătoare probabil cu așezarea

[1] Theophilact. Sim., VII, 10,2, Σίγγη. Insula a fost cunoscută ca un punct strategic la începutul sec. VII e.n. în luptele dintre bizantini și avari și apoi folosit în mai multe rînduri în evul mediu, ca în timpul asediului Belgradului de către turci (1456). Localizarea insulei de către Marič, în *Bulletin*..., p. 21, la 30 mile mai sus de Belgrad, nu rezultă din descrierea chronografului bizantin. Din felul cum acesta descrie luptele dintre bizantini și avari se poate deduce că această insulă era în vecinătatea orașelor *Singidunum* și *Taurunum*, deci actuala insulă de la vărsarea Savei în Dunăre (Ada Ţiganlia, Táborsziget, Kriegsinsel).

[2] Marič, în *Bulletin*..., p. 21, admite că numele localității *Singidunum* e păstrat în numele insulei *Singa*. Pentru urme de așezări celtice în ostroavele Dunării a se vedea C. Bărcăcilă, *Dacia*, I, 1924, p. 296; I. Nestor, 22. *BerRGK*, p. 156, nota 645; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 190, 205; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 28.

[3] G. G. Mateescu, *AIIN*, III, 1924—1925, p. 401, tracismul lui *Singos* e dovedit prin dac. *Singidava*; se citează și alte localități cu etinom tracic din peninsula tracilor stihoni; Detschew, *op. cit.*, p. 440.

[4] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 131—132, unde se dau mai multe numiri de persoane cu nume de origine tracică, precum și monumente votive cu divinitatea eroului trac; cf. M. Grbič, *Ţentralna Srbija u rimskodoba* (*La Serbie Centrale à l'époque romaine*), extr. din *Arheoloșki spomeniţi i nazalista u Srbiji*, — II. *„Ţentralna Srbijia"*.— Gr. K. X. *„Arheoloşki Institut Srpske Akademije Nauka"*, K. 3. (Monuments et stations archéologiques en Serbie—II. Serbie Centrale. *Matériaux T. X. Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences*, n° 3), p. 34—36, care amintește de tezaurul de la Sabač (pe Sava, între Singidunum și Sirmium) și depozitul de la Tekija, unde obiectele de epocă romană păstrează tradiția orfevrăriei ilirice și tracice. Grbič mai constată că în inscripțiile din Serbia centrală numele proprii adeseori păstrează trăsăturile caracteristice atît limbii ilirice cît și celei tracice, iar pe reliefe se constată influența vechii manifestări artistice a aceleiași populații autohtone. De altfel romanii în momentul cuceririi teritoriului Serbiei centrale se găseau în prezența triburilor ilirice și a tracilor limitrofi. Dar încă în vremea tîrzie a imperiului roman și chiar în epoca migrațiilor, deși vechiul element etnic era bine romanizat, totuși autorul ţine să amintească și excepţii de supravieţuire și cu toate că vechile credinţe religioase autohtone au fost înlocuite cu divinităţi și credinţe noi romane, divinitatea eroului trac a reușit în mod excepţional să se impună și să fie admisă alături de cele romane; N. V. Garašanin, *Ţentralna Srbija u praistorisko doga*, extr. din *Arheoloşki spomeniţi i nazalista u Srbiji* — II. *„Ţentralna Srbija"*, Gr. K. X, *„Arheoloşki Institut Srpske Akademije Nauka*, K. 3 (*Monuments et stations archéologiques en Serbie*". II. *„Serbie Centrale. Matériaux"*, T.X. *Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences"*, n° 3), p. 12; în partea de sus a orașului Belgrad s-au găsit în număr mare fragmente ceramice La Tène la Ciucarița, două fibule hallstattiene tîrzii; la Guberevţu, un mormînt din epoca La Tène. În partea de nord-est a orașului Belgrad, pe un deal, în apropiere de cîmpia Dunării, s-au găsit morminte din epoca bronzului, cu urne mari bitronconice, prevăzute cu caneluri. Tot în această necropolă s-au găsit morminte din epoca La Tène și *vase La Tène de culoare închisă* (*cenușie*) cu două torţi, ca și un vas mare La Tène cu figuri. După autor, această necropolă a fost folosită începînd din epoca bronzului mijlociu, în epoca Hallstatt tîrziu, pînă în La Tène. Nu se vorbește nimic despre probabila apartenenţă etnică a acestei necropole. La Vișnița (reg. Belgrad) deasupra Dunării o așezare întărită cu „ziduri uscate de piatră" și ceramică La Tène, care ar putea fi o cetate celtică (p. 9 și 24).

dacică de pe Măgura de la Bretea Mureşului [1] şi Singone din Slovacia localitate întemeiată de daci [2] prin sec. I î.e.n., încă înainte de coborîrea quazilor la Dunăre [3].

După cum vedem *sing* e prezent în toponimia tracică şi nu necesită a fi căutat în lexicul populaţiilor neindo-europene. Faptul că acest fenomen

---

[1] C. Müllerus, *op. cit.*, p. 448, după coordonatele lui Ptolemeu, localizează *prope Maros fluvium ad vicum Veczel insignia castra Romana fuisse ex ruderibus constat;* H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, 1894—1910, pl. XVII; tot pe Mureş, aproximativ între Săvîrşin şi Lipova, căci la Veţel e *Micia*; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 260 : în mod „foarte probabil pe Mureş, îndată înainte de ieşirea lui din Ardeal" ; Fluss, *loc. cit.*, col. 234, pe Mureş la Deva. Părerea lui Schütte, *op. cit.*, p. 78, 80, că *Singidava* nu e decît o formă triplicată ca şi ptol. *Zargidava*, variante din *Sangidava*, nu pare verosimilă, nefiind nici o dovadă paleografică în acest sens. De altfel şi afirmaţia lui (p. 91) că numele *(S)acidava, Sangidava, Singidava, Zargidava, Sacadava, Sacidava* (toate localităţi dacice amintite de Ptolemeu sau *Tab. Peut.* şi Anon. din Ravenna) indică toate o singură aşezare, de localizat la Sighişoara, este cu totul inadmisibilă. Credem că Pârvan (*op. cit.*, p. 248) a spulberat pentru totdeauna aceste idei, fără reazim de documentare reală, a dubletelor, tripletelor etc. ptolemeice.

Faţă de localizările vechi ne permitem să venim cu o precizare de ordin arheologic, sugerînd plasarea Singidavei pe înălţimea Măgura, aflată tocmai pe malul drept al Mureşului, între localităţile Bretea Mureşului şi Brănişca (reg. Hunedoara, raion Ilia). Poalele acestei înălţimi sînt udate de apa Mureşului, iar poziţia e un adevărat punct strategic la ieşirea Mureşului din Transilvania (Poarta de la Brănişca). Pe platoul acestei Măguri s-a aflat un singur nivel de locuire cu urme de vetre şi fragmente ceramice din ultimul La Tène dacic (cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*), Bucureşti, 1945, p. 56, nota 1, după informaţia lui Oct. Floca, directorul Muzeului Regional din Deva, care a descoperit importanta aşezare). Din spusele localnicilor s-ar fi găsit şi obiecte de metal, printre care şi fragmentul unei statui de bronz. Din păcate această aşezare acum este complet distrusă de cariera de piatră ce a fost deschisă tocmai pe platoul Măgurii. Poziţia geografică corespunzînd coordonatelor lui Ptolemeu pentru *Singidava* (48° long., 46°20′ lat.), cronologia materialului, cît şi faptul că aşezarea e întărită în mod natural prin pante abrupte, ne îngăduie să presupunem, cu probabilitate, aici localizarea acestui *polis* dacic, rămas *extra imperium* după formarea provinciei. De altfel aşezările ptolemeice de pe cursul mijlociu şi inferior al Mureşului sînt relativ destul de bine plasate de geograful antic, mai ales în ce priveşte latitudinea (Apulum, Germisara), aceasta datorită faptului că se găsesc toate pe drumul de-a lungul văii Mureşului, cunoscut romanilor înainte de întemeierea provinciei. Localizarea Singidavei la Deva, cum propune Fluss, ar fi mai puţin probabilă, deoarece urmele materiale dacice, găsite în mod sporadic mai ales pe Dealul Cetăţii, sînt relativ puţine pentru a indica aici o aşezare de oarecare importanţă. Şi *Ziridava* care se plasează cam pe aceeaşi latitudine ar corespunde cu întinsa aşezare dacică de la Pecica (vezi M. Rusu, *Depozitul de vase dacice de la Guşteriţa-Sibiu*, extr. din *SCS* Cluj, ser. III, an. IV, 1955, p. 14, nota 25) şi aceasta nu departe de Mureş.

[2] Schönfeld, *loc. cit.*, col. 236.

[3] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 228, deduce din cele trei toponime (*Singidunum, Singone* şi *Singos*) existenţa unui trib dacic cu numele *Singi*, iar Singidunum fiind „o cetate celtică, ridicată în ţinutul geto-tracic locuit de *Singi*", care ar fi ajuns, „pe cît se poate deduce din toponimie — cu migraţiile sale, pînă în Macedonia şi Moravia". La p. 260, se arată că numele acestui neam getic, la origine „să fie iranian", deoarece apare tribul *Singae* la Plinius (*N.H.*, VI, 20 (23), 74) printre neamurile iraniene şi în acest caz ipoteticii *singi* dacici, să reprezinte „întrepătrunderea scythogetică"; iar la p. 281, localitatea Singidunum „nu e altceva decît numirea celtică a capitalei tribului dacic singi". Părerea lui Pârvan despre existenţa unui trib traco-dacic care ar fi întemeiat Singidava şi apoi prin migraţii ar fi dat numele celorlalte localităţi începătoare cu *sing* —, bineînţeles că azi nu mai poate fi acceptată, lipsind orice dovadă în acest sens. Se ştie că nu orice *-dava* sau *-dunum* trebuie să fie legate de numele unui trib ; numele localităţilor puteau să aibă şi alte determinative. La fel şi deducţiile deosebit de ingenioase ale cercetătoarei Ec. Vulpe, în ED, III, 1928, p. 104 şi urm., care încearcă să arate că localităţile *Singone, Singidava* şi *Singidunum*, deduse din rad. *sing.*, s-ar lega de numele Σιγύννοι, popor amintit de Herodot (V, 9) la nordul Dunării, nu sînt îndeajuns de demonstrative şi convingătoare în acelaşi timp.

nu se regăsește în celelalte limbi indo-europene nu trebuie să dea loc la echivoc, deoarece pe calea comparației nu sîntem încă în măsură să ne dăm seama de forma primitivă indo-europeană care a dat *sing* în tracică, precum și corespondentul acestuia în celelalte limbi indo-europene. Judecînd după criteriile de care dispunem relativ la topografia antică a localităților *Singos*, *Singidava* și *Singone*, acest cuvînt nu putea să însemne „întîlnirea a două rîuri". De altfel din datele topografiei antice chiar *Singidunum* roman nu se găsea la punctul de vărsare a Savei în Dunăre, ci ceva mai jos de această confluență [1].

N. GOSTAR

СИНГИДУНУМ И СИНГИДАВА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В „Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate" LIII 1950—1951, стр. 20—22 Бранимир Зганиер предложил новую этимологию названий местностей Сингидунум и Сингидава.

Что касается первого компонента Singi, появляющегося в различных частях Европы (на фракийской, иллирийской и кельтской территориях), то автор считает, что он доиндоевропейского происхождения, и объясняет его этимологию при помощи данных современной топографии, например Сегедин. На доиндоевропейском языке Синги означало „слияние" или „место"; затем к нему добавили кельтский суффикс dunum или дакийский суффикс dava. На территории народностей, говорящих на фрако-дакийском языке, известны четыре топонима, содержащих слово sing: Singos — местность на побережье Эгейского моря; Singa — остров на Дунае, близ нынешнего Белграда; Singidava в Дакии, на среднем течении Муреша и Singone в Словакии. Таким образом элемент Sing встречается во фракийской топонимии, и нет необходимости искать его в лексике неиндоевропейских народов. Ни в коем случае он не означал „встречи двух рек".

[1] După Marič, *Bulletin*..., p. 21, Singidunum e de localizat pe Sava, aproape de vărsare și nu pe Dunăre. La vărsarea Savei în Dunăre, în antichitate se găsea localitatea *Confluentes*, pe care itinerariile antice o plasează între *Taurunum* (azi Semlin) și *Singidunum* (K. Miller, *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 436—437). E clar deci că așezarea *Confluentes* se găsea la punctul de vărsare a Savei și nu Singidunum, așa cum e cazul și pentru *Confluentes* (Coblenz) din Germania Superior, la vărsarea Moselei în Rin. Marič vorbește și despre o inscripție recent descoperită la Zeljeznik, unde se amintește de *Civitas Confluentes* : această mică așezare romană s-ar afla la 7 mile mai sus de Singidunum. Nu e exclus însă să admitem, că în epoca romană, Singidunum să se fi extins și pe malul drept al Savei pînă la vărsare, încît pentru Iul. Honorius, *Cosmogr.*, 39, 82 (citat după Fluss, *loc. cit.*, col. 234—235) să fie considerat deja un oraș la gura Savei.

SINGIDUNUM ET SINGIDAVA

RÉSUMÉ

Branimir Zganier a proposé dans le « Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmate » (LIII, 1950—1951, p. 20—22) de nouvelles étymologies pour les noms des localités Singidunum et Singidava.

En ce qui concerne le premier élément, *Singi*, qui apparaît dans différentes parties de l'Europe (en territoire thrace, illyrien et celtique) l'auteur le croit d'origine pré-indo-européenne et explique cette étymologie à l'aide des données fournies par la topographie moderne, Seghedin, par exemple. *Singi* aurait signifié en pré-indo-européen « confluence » ou « emplacement », par la suite, le suffixe celtique *dunum* ou le suffixe dace *dava* lui auraient été ajoutés. Sur le territoire des populations de langue thraco-dace, on connaît quatre toponymes contenant le mot *sing* : *Singos*, localité sur le rivage de la mer Egée ; *Singa*, île du Danube, près de l'actuelle ville de Belgrade ; *Singidava*, en Dacie, sur le cours moyen du Mureș, et *Singone*, en Slovaquie. L'élément *Sing* figure par conséquent dans la toponymie thrace et il n'est pas nécessaire de le chercher dans le lexique des populations non indo-européennes. Il n'a certainement pas eu la signification de « rencontre de deux rivières ».

CU PRIVIRE LA LECTURA UNOR INSCRIPŢII DE LA TURNU-SEVERIN

De cîţiva ani, la Institutul de arheologie se lucrează la o nouă redactare a tuturor inscripţiilor din patria noastră în vederea publicării lor într-un „Corpus". În acest scop a trebuit să se reexamineze toate aceste monumente epigrafice, pentru ca cele care au fost citite greşit, fie din cauze independente de autor, fie din cauza lipsei lui de experienţă în domeniul epigrafiei, să poată fi corectate şi publicate în adevărata lor valoare documentară. Reexaminînd inscripţiile ce mi-au fost repartizate, am fost nevoit să corectez unele greşeli de lectură. Între acestea, unele au fost descoperite mai recent la Drobeta şi publicate de Al. Bărcăcilă în diferite reviste.

Pînă în prezent nu s-a publicat nimic din acest „Corpus" al inscripţiilor de la noi. Totuşi nu ştiu cum a putut afla Al. Bărcăcilă, pentru că în SCIV, VIII, 1957, p. 323 şi urm. publică un articol în care ia un fel de poziţie faţă de corectările de lectură făcute de mine în inscripţiile publicate de el.

Prima inscripţie de acest fel este aceea pusă de *Cohors I Sagittariorum* în onoarea unui împărat al cărui nume e martelat şi pe care Al. Bărcăcilă l-a reconstituit în Gordianus, fără să justifice în vreun fel această lectură, decît că inscripţia a fost văzută şi citită la fel de învăţaţii R. Egger (Viena), Mihael Abramici (Split) şi G. Bersu (Frankfurt a. M.). Aceştia însă au trecut prin Severin într-o excursie, oprindu-se numai cîteva ore, în care au avut de vizitat destule monumente ca să mai aibă timp să se ocupe şi cu lectura unui nume martelat dintr-o inscripţie. Dar a utiliza în argumentarea unei teze proprii părerea unor învăţaţi, neexprimată în scris nicăeri, este o metodă ştiinţifică total greşită şi prea puţin delicată faţă de acei învăţaţi. Fapt este că eu, examinînd inscripţia cu atenţie, am descoperit între urmele de minium păstrate (inscripţia era văpsită cu minium) cîteva litere (H, L, P,) care nu se găsesc în numele lui Gordian, ci numai în acela al lui Philippus şi deci am corectat lectura lui Al. Bărcăcilă în acest sens.

Tot în legătură cu acest monument — dar fără nici o legătură cu problema în cauză — articolul, cu o bogată exemplificaţie — ca şi cînd ar fi o chestiune cu totul ieşită din comun — vrea să arate că monumentul a fost reutilizat, fiind radiată vechea inscripţie. Argumentele: pe profil e reprezentat conul de pin, ceea ce dovedeşte că monumentul în origine a fost funerar şi panta profilului a fost cioplită atunci cînd a fost radiată inscripţia veche. Este inexact. Panta profilului n-a fost cioplită, ci ruptă întîmplător — piatra e dintr-un material friabil, conglomerat nisipos — dovadă că, în stînga se păstrează o bucată bună din ea, iar în rest, ruptura merge pe o linie neregulată. Hotărîtor însă pentru faptul că monumentul n-a suferit nici o schimbare este distanţa cu care profilul proeminează faţă de trunchi, care este aceeaşi pe toate laturile. Cît priveşte conul de pin, dacă autorul se informa mai bine, putea să afle că în veacul al III-lea acesta îşi pierduse sensul funerar, rămînînd un motiv simplu decorativ şi ca atare se găseşte şi pe monumente votive sau onorifice ca şi pe cele funerare. Exemple sînt două şi în muzeul din Craiova.

Între exemplele de monumente reutilizate, articolul citează şi altarul închinat de *Lupus Tribunus* lui *Jupiter Cortalis* şi în nota 14, p. 326, zice: ,,Tribunul Lupus ridică altarul P(ro) C(enturionibus) O(mnium) O(rdinum). Insistăm pentru că s-a spus că aceste patru litere iniţiale, dintre care a doua e sigur prescurtarea pentru *centurionibus*, ar trebui citite altfel''. E pentru a doua oară cînd Al. Bărcăcilă procedează în mod neştiinţific, evitînd să citeze autorul şi locul unde a găsit aceste păreri, şi să reproducă argumentarea lor. De fapt eu am spus acest lucru în redactarea inscripţiei pentru ,,Culegere de Inscripţii'', în care a trebuit să corectez lectura greşită dată de Al. Bărcăcilă, în *p*(*ius poo*(*suit*) sau *pos*(*uit*). Într-adevăr, examinînd monumentul şi văzînd stîngăcia lapicidului, am rămas izbit de faptul că presupusa siglă pentru *centurio* este săpată cu partea superioară rotundă în forma semnului nostru de întrebare (?), iar nu prin două linii drepte unite în unghi, adică în forma lui 7 cu mult mai uşor de executat pentru stîngăcia lapicidului. Examinînd piatra cu atenţie am observat că nu e vorba de acea siglă, ci de un P a cărui hastă este ştirbită chiar în dreptul buclei. Fireşte că lectura dată nu mai putea fi valabilă şi am înlocuit-o cu formula comună în astfel de monumente.

Cît priveşte inscripţia lui Julius Herculanus, iarăşi atrag atenţia autorului articolului că dacă s-ar fi informat mai bine ar fi aflat că *fabri* cu organizare quasi-militară existau şi înainte de Septimiu Sever, dar pe lîngă armata provinciei şi ţinînd de comandamentul ei. Septimiu Sever nu face decît să-i verse corpurilor de trupă. Dacă eu am datat monumentul în a doua jumătate a sec. II (*I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, p. 38—39) am făcut-o pe baza formei şi plasticei funerare. Cred însă că şi pe baza inscripţiei nu trece mai departe de limita sec. II.

În concluzie, pot spune că autorul articolului introduce în cercetările noastre un procedeu neadmisibil, evitînd să numească autorul şi argumentele afirmaţiilor pe care le combate, iar în argumentarea superficială a părerilor sale recurgînd la părerea unor savanţi străini fără ca ea să fie exprimată undeva.

GR. FLORESCU

ПО ПОВОДУ ЧТЕНИЯ НАДПИСЕЙ ИЗ ТУРНУ-СЕВЕРИНА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор опровергает чтение выбитого имени императора на посвятительной надписи Cohors I Sagittariorum из Дробеты, которую снова предложил А. Бэркэчилэ в SCIV, VIII, 1957, стр. 323 и след. В выбитом месте при внимательном изучении различаются буквы *H*, *L*, *P*, обосновывающие чтение имени Philippus. Нет указаний, что памятник был еще раз использован, а сосновая шишка на профиле — наличие которой побуждает А. Бэркэчилэ утверждать, что первоначально памятник был надгробным — в III в. уже не связана с погребальным обрядом, она становится простым элементом орнаментации и, как таковой, используется и на памятниках, связанных с посвящением или почитанием.

Автор также исправляет чтение p(ro) c(enturionibus) o(mnium) o(rdinum), предложенное А. Бэркэчилэ, принявшим второй знак в виде вопросительного (?) за титло слова centurio; по мнению автора следует читать p(ius pos(uit) или poo(suit); при внимательном изучении камня он установил, что второй знак не является указанным титлом, которое неискусному резцу гораздо легче было бы высечь в форме 7, а что он представляет собой букву *P* с недоконченной палочкой против петли.

À PROPOS DE LA LECTURE DE CERTAINES INSCRIPTIONS DE TURNU-SEVERIN

RÉSUMÉ

L'auteur rejette la lecture d'un nom d'empereur martelé dans l'inscription dédiée par la *Cohors I Sagittariorum* de Drobeta, telle que la propose derechef Al. Bărcăcilă dans SCIV, VIII, 1957, p. 323 sqq. Etudié avec attention, l'endroit martelé permet de distinguer les lettres H, L, P, qui justifient la lecture du nom de *Philippus*. Aucun indice ne permet d'affirmer que ce monument aurait été réutilisé et la pomme de pin du profil — qui a incité Al. Bărcăcilă à affirmer qu'il s'agissait à l'origine d'un monument funéraire — ne conserve plus la signification funéraire au IIIe siècle, mais devient un simple élément décoratif et est également employée comme tel sur des monuments votifs ou honorifiques.

De même, la lecture *p*(*ro*) *c*(*enturionibus*) *o*(*mnium*) *o*(*rdinum*), proposée par Al. Bărcăcilă, qui a pris le second signe, en forme de point d'interrogation pour le sigle du mot *centurio*, est corrigée par l'auteur en *p*(*ius pos*(*uit*) ou *poo*(*suit*), un examen attentif de la pierre lui ayant permis de constater que le second signe n'est pas le sigle en question, auquel un lapicide malhabile aurait plus facilement donnée la forme d'un 7, mais bien un P à la haste écornée à hauteur de la boucle.

O JUCĂRIE ÎN FORMĂ DE PÎINE, DESCOPERITĂ LA GARVĂN

În vara anului 1957, pe terenul din preajma cetății de la Garvăn-Dinogetia, în apropiere de turnul nr. 4, a fost găsit un mic obiect de lut, avînd forma unei turte rotunde, cu diametrul de 4,7 cm şi grosimea de 1,7 cm. Pe partea superioară are crestături, făcute foarte probabil cu cuțitul, iar pe partea inferioară are imprimate urme de paie şi o urmă de țesătură subțire, probabil de pînză de in (fig. 1). Pasta din care este lucrat acest obiect e amestecată cu nisip fin şi prost arsă. Din această cauză culoarea lui a rămas brună-cenuşie.

Analogii apropiate există la Staraia Riazan (la circa 150 km SE de Moscova) unde s-au găsit o serie de astfel de obiecte de dimensiuni diferite. Aceste obiecte sînt jucării pentru copii în formă de pîine bine dospită, redată de altfel foarte realist[1]. Din cele trei ,,pîini'' de la Staraia Riazan, una are pe partea superioară crestături, în formă de tablă de şah, făcute tot cu cuțitul, a doua are partea superioară netedă, iar a treia are mici adîncituri în formă de gropițe dispuse neregulat [2]. După părerea lui N. N. Voronin ,,pîinea curată'', de calitate mai bună, era crestată pe deasupra, pentru a da un gust mai plăcut cojii şi pentru a o face mai frumoasă [3].

Alte două asemenea turte de lut provin din grădiştea de la Echimăuți (raionul Rezina, RSS Moldovenească). Fiecare din ele are diametrul de 5 cm, iar pe partea superioară este reprezentată o cruce înscrisă într-un cerc. Ele au fost găsite împreună cu oase de animale domestice, fragmente ceramice şi amulete într-o încăpere aşezată în spre centrul grădiştei, adîncită pe jumătate în pămînt şi avînd forma unui trapez de dimensiuni foarte mari (30 × 2 × 4,5 m), despre care G. B. Feodorov crede că era un lăcaş de cult păgîn [4]. În acest caz cele două turte cît şi semnele de pe ele aveau

---

[1] N. N. Voronin, Пища и утварь, în История культуры древней Руси, Moscova-Leningrad, 1951, I, p. 264.
[2] *Ibidem*, fig. 170.
[3] *Ibidem*, p. 264.
[4] G. B. Feodorov, Городище Екимэуци, KS, L, p. 116—117.

o semnificație rituală. Prin destinația lor, turtele de la Echimăuți se deosebesc atît de cele de la Staraia Riazan cît și de aceea de la Garvăn.

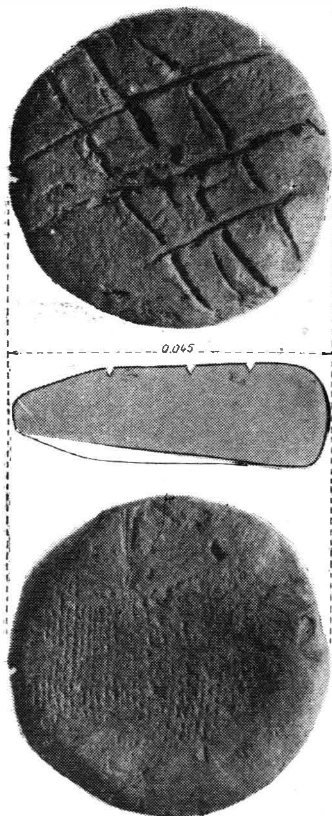

Fig. 1. — Jucărie de lut descoperită la Garvăn, reprezentînd o turtă de pîine (fața superioară, secțiune și fața inferioară cu amprente de țesătură).

După părerea noastră, turta de lut de la Garvăn este de asemenea o jucărie de copil reprezentînd o turtă făcută din făină de calitate mai bună care de obicei se cresta pe deasupra. Forma ei mai plată (fig. 1) ne face să credem că nu este vorba de o pîine bine dospită ca la Staraia Riazan, ci mai degrabă cu o turtă de pîine coaptă pe jăratec, puțin dospită, așa cum se obișnuia încă să se facă în multe părți ale țării în secolul trecut și chiar la începutul secolului nostru.

În privința datării, turta de lut de la Garvăn trebuie atribuită primei jumătăți a sec. XI. Nu poate fi datată mai tîrziu, deoarece ultimul nivel de locuire dinafara cetății aparține mijlocului sec. XI. După această dată, urme de locuire se constată numai în interiorul cetății. De asemenea nu o putem atribui nivelelor mai vechi de sec. XI, deoarece pasta din care este făcută e total deosebită de pasta vaselor din sec. X și în schimb ea se apropie de pasta vaselor lucrate din lut obișnuit, amestecat cu nisip (ornamentate adesea cu o linie în val pe mijloc) din prima jumătate și mijlocul sec. XI.

M. CHIȘVASI-COMȘA

ИГРУШКА В ВИДЕ ЛЕПЕШКИ, НАЙДЕННАЯ В ГАРВЭНЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Летом 1957 г. на территории близ крепости Гарвэн-Диногетия, около башни № 4 была найдена детская игрушка в виде лепешки (рис. 1). Близкие аналогии встречаются в Старой Рязани. Глиняная лепешка из Гарвэна датируется первой половиной XI в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Глиняная игрушка в виде лепешки, найденная в Гарвэне (верхняя сторона, разрез и нижняя сторона с отпечатками ткани).

JOUET EN FORME DE PAIN DÉCOUVERT À GARVĂN

RÉSUMÉ

Pendant l'été de l'année 1957, on a découvert sur le terrain des environs de la forteresse de Garvăn-Dinogetia, près de la tour n° 4, un jouet d'enfant représentant une galette de pain (fig. 1). Des analogies assez voisines ont été trouvées à Staraïa Riazan. La galette en terre cuite trouvée à Garvăn est datée de la première moitié du XIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Jouet en terre cuite découvert à Garvăn, représentant une galette de pain ; face supérieure, section et face inférieure, portant l'empreinte d'un tissu.

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA ȚESUTULUI ÎN AȘEZAREA DE LA GARVĂN (SEC. X—XII)

Săpăturile arheologice ce s-au întreprins sub conducerea profesorului Gh. Ștefan în așezarea de la Bisericuța-Garvăn (sec. X—XII) au dat la iveală un bogat material, a cărui studiere permite să se cunoască din ce în ce mai bine modul de trai al oamenilor din acea vreme și caracterul așezării, aducînd în acest fel o reală contribuție la cunoașterea epocii feudale timpurii pe teritoriul patriei noastre.

Una dintre problemele mai puțin cercetate și care se impune a fi studiată este și aceea a țesutului în sec. X—XII. La noi în țară, problema țesutului și a războiului de țesut în epocile premergătoare feudalismului a atras prea puțin atenția cercetătorilor. Referiri cu privire la această preocupare se pot spicui doar din rapoartele anuale de săpături ale șantierelor [1]. Cercetările arheologice au arătat că țesutul era cunoscut încă din neoliticul timpuriu, respectiv cultura Criș, judecînd după prezența fusaiolelor [2]. Cea mai veche urmă de țesătură este atestată pe un fund de vas aparținînd tot neoliticului de început și anume fazei Bolintineanu, și a fost descoperit la Aldeni, r. Buzău [3].

În neoliticul dezvoltat și de sfîrșit, țesutul e documentat mai bine. Aproape nu există așezare în care să nu fie întîlnite fusaiole și greutăți pentru războiul de țesut. Urme de țesătură au fost descoperite în unele morminte de la Giubega-Dolj [4] și Gurbănești-Ilfov [5], din grupa mormintelor cu ocru în tumuli, de la sfîrșitul neoliticului.

Pe baza rezultatelor descoperirilor arheologice se poate afirma că țesutul ia o mare dezvoltare în epoca bronzului, așa cum o dovedește

---

[1] Publicate în *SCI V* și *Materiale*. Amintim de asemenea pe Kimakowicz Winnicki, *Spinn- und Webewerkzeuge*, în *Mannus Bibliotek*, 2, 1910.

[2] I. Nestor și colectivul, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei* (*Iași—Botoșani—Dorohoi*) *în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1—2, 1957, p. 57; K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*. în *Materiale*, II, p. 17 și Gh. Bichir, *Cercetări arheologice la Bonțești*, în *Materiale*, V, 1958.

[3] Material provenit din săpăturile prof. Gh. Ștefan și Eugen Comșa.

[4] Informație de la C. S. Nicolăescu-Plopșor.

[5] Într-o fotografie luată de Dinu V. Rosetti se observă urme de țesătură imprimate pe marginea gropii mormîntului.

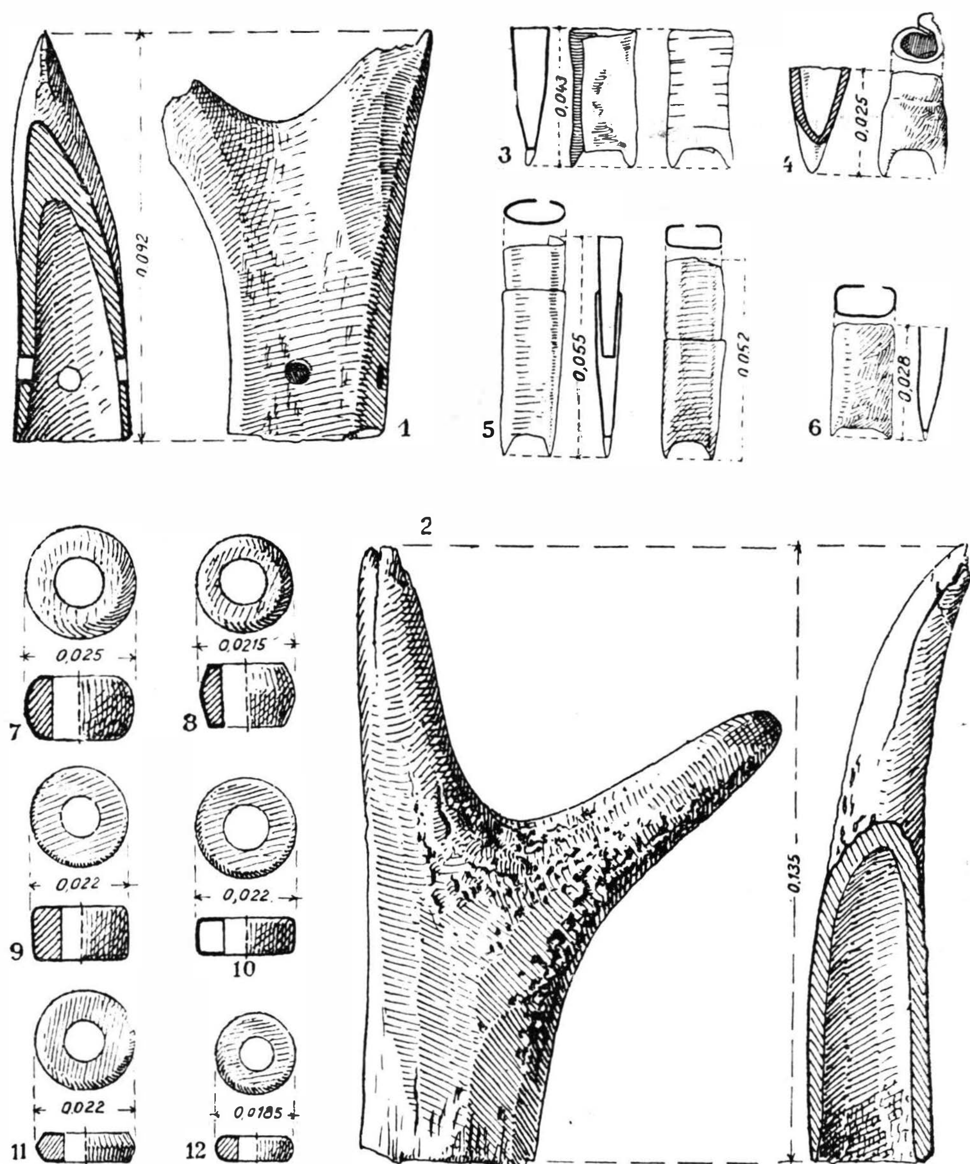

Fig. 1. — 1 şi 2, capete de răschitor; 3—6, capete de tindechi; 7 —12, fusaiole.

numărul mare de fusaiole de lut, variate ca formă și ornamentare, precum și greutățile pentru războiul de țesut. Unele dintre greutățile mari serveau și ca suporturi la adunarea pe mosoare a firelor toarse, după cum arată observațiile arheologice și paralelele etnografice [1].

În acest sens cităm exemplul de la Piscul Cornișorului unde în anul 1950 s-au găsit șase asemenea greutăți, grupate două cîte două și așezate la mică distanță una de alta [2].

În epoca fierului și în special în perioada geto-dacică ne stau ca mărturie, în afară de materialele rezultate din săpături, reprezentările de pe columna lui Traian [3] și monumentul de la Adamclisi [4].

În timp ce în epoca comunei primitive țesutul este atestat mai mult de greutăți și fusaiole, începînd cu perioada stăpînirii romane în Dacia și în special cu aceea feudală timpurie, resturile de țesături păstrate se înmulțesc[5].

În așezarea din sec. X—XII, de la Bisericuța-Garvăn, săpăturile arheologice au scos la lumină o serie de materiale ce dovedesc că torsul și țesutul erau destul de dezvoltate.

Torsul este atestat de numeroase fusaiole și fire de in sau cînepă descoperite în ultimele campanii de cercetări.

Fusaiolele erau lucrate din ardezie roșiatică (de Ovruci), mai rar din fragmente de cărămidă, lut ars, plumb, os sau cioburi mai vechi romane [6]. Forma fusaiolelor este diferită. Unele sînt sferice (fig. 1/7), altele bitronconice (fig. 1/8, 11) și mai puține în formă de cilindru (fig. 1/9), sau circular-plate, ca niște verigi (fig. 1/12). Fusaiolele de piatră repetă forma fusaiolelor de lut, pe care le înlocuiesc [7]. Forma, mărimea, materialul din care au fost lucrate și aflarea unora dintre ele împreună cu diverse obiecte de podoabă la Garvăn [8] și în unele așezări din Uniunea Sovietică [9] readuc în discuție funcția lor. B. A. Rîbakov le consideră aproape exclusiv pentru tors : „confecționate pentru torsul fuiorului cu fusul, aceste cerculețe de ardezie, care însoțeau femeile ruse la șezători, erau ascunse cu grijă în momentul pericolului, la un loc cu podoabele

---

[1] Karl Brandt, *Neuerkenntnisse zu vor- und frühgeschichtlichen Webstühlen*, în *PZ*, XXVI, 1935, p. 89; și La Baume, *Der stehende Webstuhl*, în *PZ*, XXIV, 1933, p. 304.

[2] D. Berciu și colectivul, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1 — 2, 1951, p. 240.

[3] Lehman Hartleben, *Die Trajanssäule*, II, Berlin-Leipzig, 1926.

[4] Florea Bobu Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamclisi* (*Tropaeum Traiani*), în *Studii și cercetări de istoria artei*, II, 3—4, 1955, p. 29—79.

[5] Exemplu : Oboroceni-Iași, sec. II e.n. (informații Bucur Mitrea); Pădureni-Panciu, sec. III, Morești, sec. VI e.n. (în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 286); Someșeni CLUJ, sec. VIII (informație M. Macrea); Basarabi—reg. Constanța, sfîrșitul sec. X (informație I. Barnea și V. Bilciurescu); Garvăn, sec. XI (în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 728, 730).

[6] Fusaiolele din piatră roșiatică de Ovruci se întîlnesc începînd din ultimele trei decenii ale sec. X și pînă în sec. XII, pe un spațiu destul de vast : de la Oder și Varta pînă la Volga de mijloc, de la Ladoga pînă la Ros și Varsela. V. B. A. Rîbacov, Ремесло древней Руси, Moscova, 1948, p. 188—202 și I. Barnea în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 197.

[7] B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 189.

[8] *SCIV*, 3—4, 1955, p. 730—732, fig. 20, 21, și 22.

[9] E vorba de tezaurul de la Kiev, descoperit în 1885, și de acel de la Cernigov din anul 1887, publicat de E. P. Kondakov, Русские клады, I, 1896.

scumpe de aur şi email"[1]. Alt cercetător sovietic, V. L. Ianin, a emis ipoteza folosirii lor ca monede, valoarea de schimb fiind în raport cu mărimea[2]. La Bisericuţa-Garvăn e foarte probabil că în afară de tors, multe piese au servit la plasa de pescuit, iar cele mai mici erau întrebuinţate ca mărgele (fig. 1/12). În legătură cu torsul, Rîbakov vede în semnele zgîriate pe unele fusaiole reminiscenţe gentilice ale torsului în comun. „Ele sînt semne de proprietate făcute cu scopul de a nu amesteca fusele la diferitele şezători ce aveau loc"[3]. Semne zgîriate se află şi pe unele fusaiole descoperite la Bisericuţa-Garvăn[4]. Documentarea arheologică arată că în aşezarea de la Garvăn se torcea inul[5], cînepa[6] şi lîna[7].

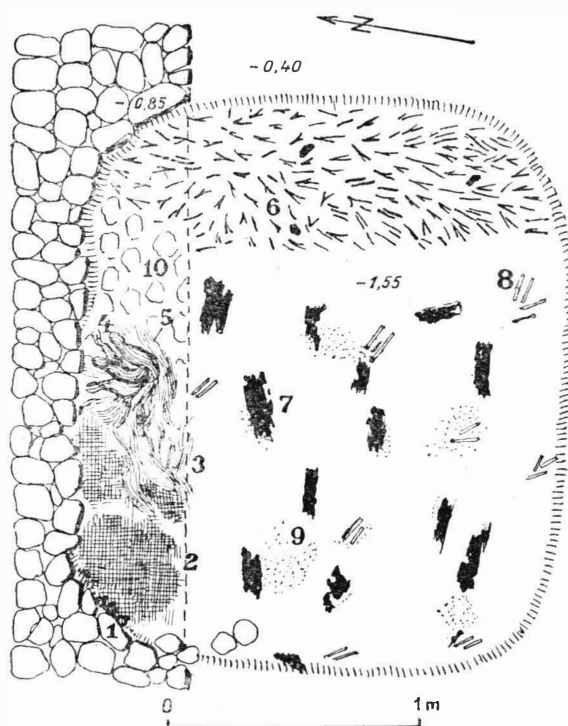

Fig. 2. — Planul încăperii în care s-au descoperit resturile textile: 1, Locul unde s-a descoperit, tezaurul de podoabe; 2, fragmente de ţesătură; 3, fire de in şi cînepă toarse; 4, „păpuşi" de fuior de in; 5, fuior de in şi cînepă nelegat în „păpuşi"; 6, fragmente de tulpini de in, cînepă şi alte buruieni; 7, resturi de cărbune de lemn; 8, fragmente de trestie; 9, cenuşă; 10, parte din zidul rupt ce forma fundul gropii.

Urzitul firelor se făcea cu ajutorul răşchitorului. Cele cîteva vîrfuri de răşchitoare din coarne de cerb dovedesc acest lucru[8] (fig. 1/1—2).

Pentru practicarea *ţesutului* în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn pledează numeroasele fragmente de pînză şi resturile de fuior ori fire, descoperite în diferite gropi de bordeie[9] şi mor-

---

[1] B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 188.
[2] V. L. Janin Денежно-весовые системы домонгольской Руси, Moscova, 1954, p. 9.
[3] B. A. Rîbakov, *op. cit.* p. 201.
[4] I. Barnea, *op. cit.*, p. 198.
[5] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 723, 724, 728, 730.
[6] *Ibidem*.
[7] *SCIV*, III, 1—2, 1952, p. 371; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 170.
[8] *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 251, fig. 6—8 şi I. Barnea. *Meşteşugurile în aşezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 113.
[9] Amintim bordeiele nr. 19, 40 şi 80; *SCIV*, III, 1—2, 1952, p. 371; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 170.

minte [1]. Problema importantă ce se ridică este aceea a tipului de război folosit.

Prezenţa în aşezare a numeroaselor greutăţi de cărămidă şi piatră a făcut pe unii cercetători să încline spre ipoteza folosirii războiului de

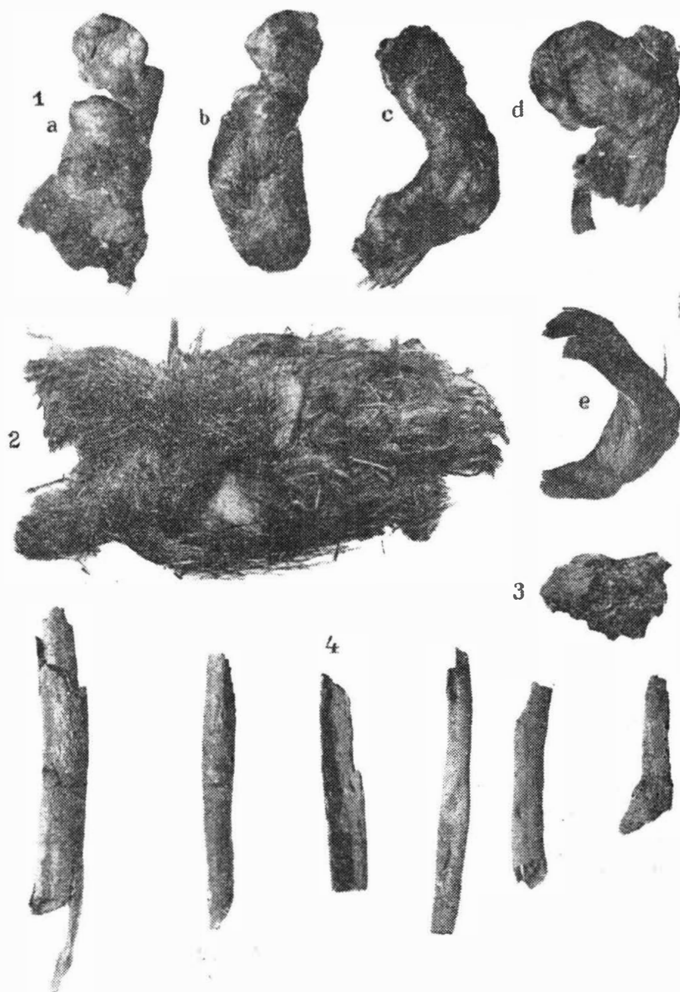

Fig. 3. — 1 *a—d*, noduri de „păpuşi" din fuior de in ; 2, fuior nelegat în „păpuşi" ; 3—5, zgură găsită printre resturile textile, rămasă după incendiul ce a distrus încăperea ; 4, fragmente trestie.

ţesut, vertical cu greutăţi, fără a se putea preciza însă care dintre aceste greutăţi au servit la războiul de ţesut şi care la plasa de pescuit [2]. Acestei

---

[1] Nr. 25 şi 30, I. Barnea, *loc. cit.*, p. 115.
[2] I. Barnea, *loc. cit.*

ipoteze i se opunea în primul rînd lipsa de uniformitate a greutăţilor, uniformitate necesară la un război de tip vertical, pentru ca firele de urzeală să fie întinse în mod egal, şi, în al doilea rînd, fineţea pînzei ce nu putea fi lucrată la un asemenea tip de război.

Săpăturile din anul 1954 au adus lumină în această problemă, cînd în sectorul B (şanţul B/12) s-a descoperit o groapă ce se deosebea de toate celelalte atît prin formă şi dimensiuni, cît şi prin conţinut. Groapa, de formă aproape rectangulară, cu latura est-vest de 2,30 m şi nord-sud de 1,90 m, avea colţurile rotunjite şi pereţii verticali, iar adîncimea de 1,40—1,55 m, datorită fundului puţin înclinat (fig. 2). Ea pornea de la adîncimea de 0,40 m, tăind stratul feudal timpuriu, pătrundea în cel romano-bizantin pe o grosime de 0,60 m, dărîmînd pe latura nordică şi nord-vestică un zid roman. Din pămîntul de umplutură al gropii a fost scos un bogat material ceramic şi osteologic, iar la fund, pe lîngă materialul ce-l vom descrie mai jos, s-a găsit, într-o scobitură din zid, un tezaur compus din obiecte de podoabă, monede şi patru fusaiole de ardezie roşiatică (fig. 2/1)[1]. Groapa avea fundul bine bătătorit, iar latura de nord şi nord-vest era formată, pe o lăţime de aproximativ 0,40 m din zidul stricat (fig. 2/10). Pe fundul gropii s-au găsit numeroase resturi de ţesătură aşezate unele peste altele (fig. 6), fire toarse de grosimi diferite (fig. 5/1, 2, 3), bucăţi dintr-o plasă de pescuit (fig. 4/3 şi 5/5), un şnur împletit (fig. 5/4), fuior legat în „păpuşi" (fig. 3/1, a-e) şi nelegat (fig. 3/2), tulpini de cînepă şi in cantitate destul de mare (fig. 7), fragmente de trestie lungi pînă la 0,10 m (fig. 3/4) şi cărbuni de lemn. Fragmentele de ţesătură, fuioarele şi firele toarse erau grupate oarecum în trei grămăjoare aşezate de-a lungul zidului. Prima, lîngă care s-a găsit tezaurul, era formată numai din pînză (fig. 2/2); a doua, din pînză şi fier (fig. 2/3); iar a treia, din patru noduri de „păpuşi" [2], resturi de fuior şi fire toarse

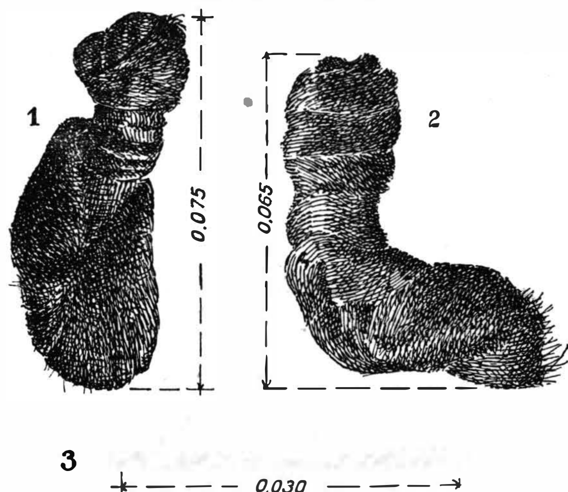

Fig. 4. — 1 şi 2, două noduri de „păpuşi" din fuior de in ; 3, şnur răsucit provenind de la o plasă de pescuit.

[1] Tezaurul se compunea din două brăţări de argint, două inele de bucle din aur, un inel de aur cu *chàton* în formă de cupolă, două inele de argint, patru fusaiole de ardezie roşiatică, şapte monede de aur din timpul domniei lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul şi Constantin al VIII-lea şi patru monede de argint, una din timpul împărătesei Teodora (1055—1056), iar celelalte trei din vremea lui Isaac I Comnenul (1057—1059).

[2] Poziţia în care se găseau „nodurile" arată că ele provin de la patru „păpuşi" diferite.

(fig. 2/4). Sub aceste resturi se aflau fragmente de lemn carbonizat, unele dintre ele lipite de ţesătură şi fire (fig. 5/3) ce provin probabil de la vreo laviţă pe care erau aşezate resturile textile. Tulpinile de cînepă şi in se găseau pe latura estică a gropii (fig. 2/6). Spre centrul gropii erau

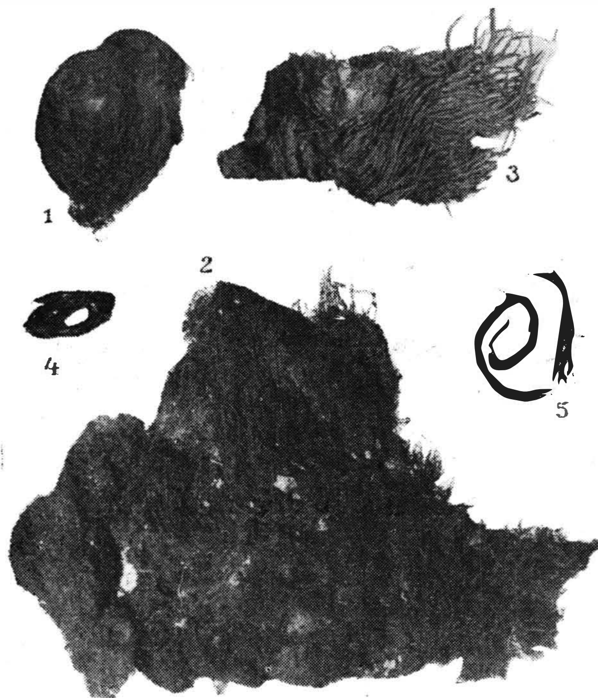

Fig. 5. — 1—3, fire de in de grosimi diferite; 4, şnur împletit; 5, şnur răsucit provenind de la o plasă de pescuit.

destul de numeroase resturile de cărbune, trestie şi cenuşă. Fragmentele de trestie provin probabil de la acoperiş.

Ţinînd seama de materialele descoperite şi observaţiile făcute pe teren, socotim că groapa a servit drept încăpere în care se putea ţese şi unde erau ţinute toate lucrurile în legătură cu torsul şi ţesutul, precum şi alte obiecte de preţ, cum ar fi tezaurul. Nu poate fi vorba de o groapă de gunoi sau de provizii, deoarece ar fi prima de asemenea dimensiuni şi formă, în aşezare. Credem de asemenea că nu întîmplător resturile arheologice amintite s-au găsit numai pe fund şi nu în umplutură. Pe lîngă funcţia pe care a avut-o groapa, importanţă destul de mare prezintă materialul descoperit în ea.

În urma analizelor făcute de un grup de profesori de la Facultatea de industrie uşoară a Institutului politehnic din Iaşi (vezi anexa), la Institutul de cercetări agronomice al Academiei R.P.R. şi la Laboratorul

central de analize textile al Ministerului Industriei Ușoare, s-a ajuns la unele determinări interesante.

Astfel, s-a precizat de inginerul Mircea Doucet, șeful secției de in și cînepă de la ICAR, că în groapă au fost tulpini de cînepă și in, netopite, de asemenea tulpini de plante (buruieni), ce nu au putut fi determinate (fig. 7). O proporție între tulpinile de cînepă și in nu s-a făcut pentru întregul material, ce este în cantitate mare, ci numai la o mică parte din el, obținînd următorul rezultat : tulpini de cînepă, aproximativ 50 %, in 40 % și buruieni 10%. Proporțiile însă pot fi valabile pentru întregul material.

Fig. 6. — Fragmente de țesătură.

Prezența tulpinilor de cînepă și in netopite poate fi explicată ca provenind din „mănușile" strînse pentru a se lua sămînța, lucru obișnuit și astăzi la țară spre a fi ferite de ploi, vînt și păsări[1]. Ipoteza folosirii acestor plante la acoperiș este puțin probabilă într-o așezare ca aceea de la Bisericuța-Garvăn, înconjurată de apă, unde stuful se găsește din abundență.

Cele patru noduri de „păpuși" de fuior sînt de in, potrivit părerii unanime a specialiștilor textiliști. Trebuie remarcat faptul că același nod pe care îl vedem la fuioarele respective (fig. 3/1 și 4/1 e) se întîlnește și astăzi în numeroase regiuni ale țării, după cum ne informează etnograful Florea Bobu Florescu și inginerul Doucet, dar e folosit numai la in și cînepă fină („inima" sau „miezul" fuiorului, cum spun sătencele); la restul fuioarelor de cînepă nodul e mult mai simplu.. Unele dintre fuioarele nelegate în „păpuși", cu fibra mai groasă, pot fi de cînepă. Majoritatea firelor sînt tot de in. Din punct de vedere al grosimei sînt trei categorii de fire ce corespund celor din țesătură[2] (fig. 5/1, 2, 3). Calitatea firelor ca și a fuiorului presupune că în acea vreme inul și cînepa se topeau, se melițau, se periau și se torceau cu multă pricepere (vezi anexa). Mai multe fire răsucite provin de la o plasă de pescuit (fig 4/3 și 5/5)[3].

[1] Semințe nu au fost găsite, deoarece conținînd ulei ele au ars mai ușor în timpul incendiului care a distrus încăperea.

[2] Firele de la fig. 5/2 sînt foarte puțin mai groase decît cele de la fig. 5/1.

[3] Resturi de plasă de pescuit s-au găsit și în alte complexe, împreună cu fire și fuior de cînepă, lucru ce arată că erau lucrate în așezare (*SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 723, 724, fig. 14/2).

Țesătura din groapă e toată din fibre vegetale și aproape exclusiv de in, după precizările prof. ing. Iosif Ionescu-Muscel. Cînepa era folosită în special pentru țesăturile mai groase de „sac" și pentru plasele de pescuit, deoarece rezistă mai bine la apă.

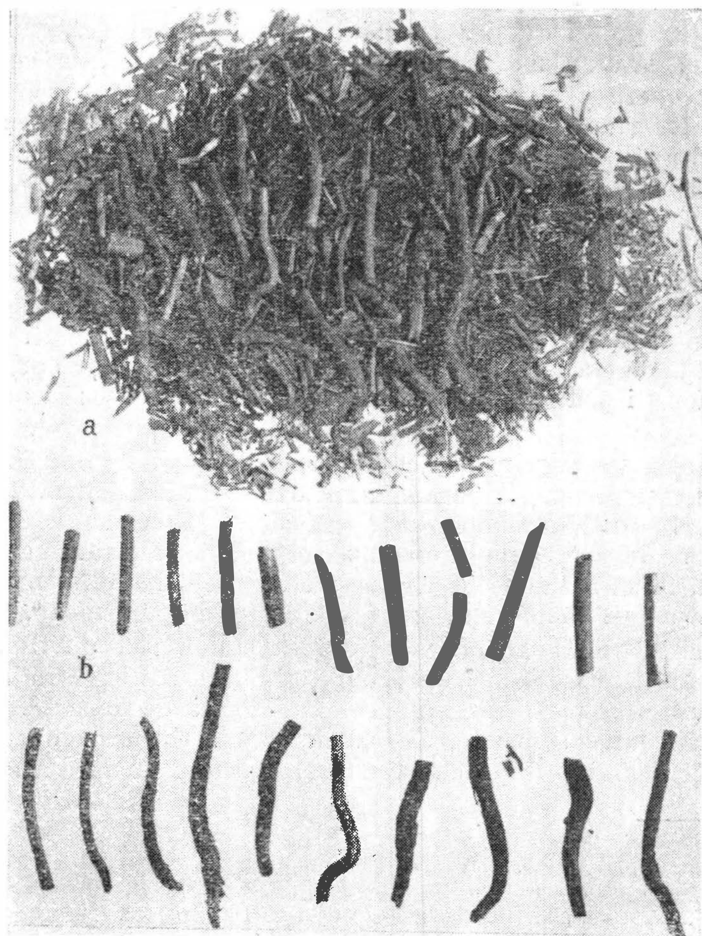

Fig. 7. — Fragmente de tulpini de in și cînepă.

În ce privește tehnica de lucru, tot materialul a fost țesut în două ițe. Calitativ se pot deosebi mai multe categorii :

I. Țesătură de calitate superioară cu legătură de pînză : *a*) cu fire de finețe nr. 30 — nr. 40 (fig. 6/1) și *b*) țesătură cu fir mai gros (fig. 6/2). Ambele categorii serveau pentru cămăși și poate pentru giulgiu, așa cum arată fragmentele descoperite în mormintele nr. 25 și 30 [1].

[1] Firele de la fig. 5/1 corespund pînzei de la fig. 6/1, iar firele de la fig. 5/2, celei de la fig. 6/2.

II. Țesătura pentru îmbrăcăminte exterioară, cu legătură diagonală (rips) și cu flotări iscusite, cu efecte distinse (fig. 6/3).

III. Pînză de sac (fig. 6/4), ce putea servi nu numai la confecționarea sacilor, ci și la îmbrăcăminte.

Calitatea pînzei ca și a „stofei" cu flotări arată că ea nu putea fi țesută decît la un război orizontal, de oameni cu multă pricepere (vezi anexa). Descoperirea în același complex a tulpinilor de in și cînepă, de asemenea a fuiorului, a firelor toarse și a pînzei, exclude ipoteza importului și pledează pentru existența războiului de tip orizontal în așezarea de la Bisericuța-Garvăn. În sprijinul acestei ipoteze vin și cele cîteva capete de tindechi, lucrate din foiță de aramă, ce s-au descoperit în așezare [1] (fig. 2/3–6). Unele din capetele de tindechi au fost găsite cîte două, vîrîte una în alta (fig. 2/5). Un alt argument îl constituie faptul că nicăieri la Bisericuța-Garvăn, ca și în întreaga Dobroge de altfel, nu s-au întîlnit (datînd din sec. X–XII) grămezi de greutăți care să indice locul unde era instalat un război de tip vertical, așa cum s-a constatat la Morești pentru sec. V–VII e.n. [2] și în alte așezări din centrul Europei [3].

Pe de altă parte, greutățile ce serveau la războiul de țesut au în mod obișnuit aceeași formă și mărime [4], pentru a întinde firele de urzeală în mod egal, lucru ce nu se observă la cele de la Garvăn sau Capidava [5]. În tratarea problemei ce ne interesează nu trebuie să uităm că Dobrogea făcea parte, în acea vreme, din imperiul bizantin, iar influența sudului, de unde putea veni războiul de țesut, era destul de puternică [6].

În sec. X–XII, atelierele de țesut și stofele fine din Bizanț erau renumite pînă în Occident [7], precum și în lumea „barbară", unde de cele mai multe ori țesăturile ajungeau sub formă de daruri [8]. Calitatea stofelor presupune cunoașterea războiului de tip orizontal la Bizanț (sec. X–XII), deși — după cît știm — acest lucru nu este atestat nică-

---

[1] I. Barnea, *op. cit.*, p. 102, care le consideră drept „unelte ce au putut servi la prelucrarea osului sau pieilor", acum e de acord cu noi.

[2] *SCIV*, IV, 1–2, 1953, p. 284–286; VI, 3–4, 1955, p. 648.

[3] Cităm exemplele de la Herne și Westrup din Germania, unde s-au descoperit gropi ce au servit drept camere de țesut, după cum conchide Karl Brandt. Aceste gropi (două la Herne și două la Westrup), sînt datate în sec. VIII–IX; cf. Karl Brandt, *op. cit.*, p. 96, 97, 99 și 100.

[4] Lucru cunoscut nu numai la Morești, Herne și Westrup, ci și în toate stațiunile preistorice.

[5] Informație de la colegul R. Florescu, care a binevoit să-mi arate și materialul.

[6] Pentru influența sudică asupra Dobrogei, cf. N. Bănescu *Les Duchés Byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 98–117 și în special p. 106–117; cf. de asemenea rapoartele anuale de săpături de la Garvăn, publicate în *SCIV*.

[7] Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, II, p. 642. Pentru țesutul la Bizanț, în sec. X–XII, p. 642–649.

[8] I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

ieri [1]. Existenţa războiului orizontal de ţesut e postulată de unii cercetători şi în lumea slavă din aceeaşi epocă [2].

Cel mai vechi document despre existenţa războiului orizontal în Europa îl constituie un manuscris aflat la Cambridge, datînd din sec. XIII [3]. În acest sens, resturile textile descoperite la Bisericuţa-Garvăn, constituie un document menit să corecteze cunoştinţele de pînă acum despre data folosirii războiului orizontal în regiunile noastre.

Numărul relativ mare al greutăţilor de cărămidă sau piatră nu trebuie să ne surprindă într-o aşezare ca aceea de la Bisericuţa-Garvăn, înconjurată numai de apă, unde pescuitul constituia una dintre îndeletnicirile de bază ale locuitorilor [4]. Cele două greutăţi „conice" de lut, găsite la Garvăn, au fost făcute probabil tot pentru a servi la plasa de pescuit, însă nu erau preferate de pescari, după cum arată numărul lor foarte mic, deoarece nu rezistau la apă.

Săpăturile efectuate în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn au dat la iveală numeroase materiale în legătură cu ţesutul, pe baza cărora se pot trage următoarele concluzii :

1) Prezenţa tulpinilor de in şi cînepă, a fuioarelor legate în „păpuşi", a firelor toarse şi a numeroaselor fragmente de ţesătură exclud ipoteza importului şi pledează pentru lucrarea pînzei în cuprinsul aşezării.

2) Fineţea, uniformitatea firelor, precum şi regularitatea legăturilor lor în ţesătură, dovedesc că inul şi cînepa se topeau, se meliţau, se periau şi se ţeseau la războiul orizontal, cu o rară pricepere (vezi anexa).

3) Existenţa pînzei de calitate şi a ţesăturii pentru îmbrăcăminte cu legătură diagonală (rips) şi cu flotări iscusite, cu efecte distinse, arată că ea nu putea fi lucrată decît de anumiţi oameni ce cunoşteau bine tehnica ţesutului. În acest caz ţesutul nu mai poate fi considerat drept o îndeletnicire casnică [5], ci un meşteşug.

---

[1] Cercetătorii au studiat în special ţesăturile fără a se ocupa de tipul de război la care au fost lucrate.

[2] B. A. Rîbakov, ocupîndu-se de problema ţesutului în Rusia în sec. X—XIII, după ce citează greutăţile de tip Diakov ce au putut servi la războiul de ţesut, analizează o serie de ţesături de lînă cu desene şi ajunge la concluzia că „producerea unor astfel de ţesături este posibilă numai la un război de ţesut de formă orizontală" (*op. cit.*). L. Niederle caută să rezolve problema războiului de ţesut pe baza terminologiei slave comune şi în acest sens întocmeşte un documentat tabel. Din acest tabel reţinem denumirile acelor părţi ale războiului de ţesut care sînt posibile numai în cazul existenţei unui război orizontal ; amintim termenii „navoi" (sul) şi în special „bordo" (spată). Existenţa termenului „bordo" (spată) în toate cele trei grupe slave (rus = bordo ; ceh = brdo ; polon = bardo ; bulgar = bărdo ; sîrb = brdo) poate fi o mărturie referitoare la vechimea războiului de ţesut de formă orizontală, conchide Niederle (*Manuel de l'antiquité slave*, II, Paris, 1926, p. 231). Într-o lucrare mai nouă decît a lui L. Niederle, M. Gavazzi, de la Muzeul din Zagreb, aduce noi dovezi în sprijinul existenţei războiului orizontal la slavii din această epocă : vezi *Praslavenski tlalački stan*, în *Zbornik za nar. zivot*, XXVI, 1926. În legătură cu problema războiului orizontal a vedea şi Iozef Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949, p. 269—270, unde arată că populaţia protopoloneză utiliza războiul orizontal şi nu pe cel vertical, folosit de greci, romani şi protoslavi, deoarece în nici o aşezare protopoloneză nu s-au găsit obişnuitele greutăţi întîlnite din neolitic pînă în epoca romană tîrzie.

[3] Iosif Ionescu-Muscel, *Tratat de ţesătorie*, Bucureşti, 1948, p. 229. În legătură cu vechimea războiului de tip orizontal vezi E. Vogt, *Geflechte und Gewebe der Steinzeit*, I, p. 99, 105—107.

[4] St. Constantinescu, *Pescuitul în bălţile Dunării în lumina săpăturii arheologice de la Garvăn (sec. X—XII)*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 407—417.

[5] I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

În sprijinul existenţei ţesutului ca meşteşug vin descoperirile din bordeiul nr. 40 şi groapa din şanţul B_{12}, unde s-au găsit pe lîngă numeroasele resturi de ţesătură, monede şi obiecte de preţ. Astfel, în bordeiul nr. 40, împreună cu numeroase fragmente de ţesătură, fire toarse şi resturi de fuior s-au descoperit şi 100 monede de la împărăteasa Teodora, iar în groapa din B_{12}, un tezaur de obiecte de podoabă şi monede de aur şi argint din timpul împăraţilor Vasile II- Bulgaroctonul şi Isaac II Comnenul[1].

4) Groapa în care s-au găsit resturile textile amintite şi tezaurul a servit drept încăpere unde se putea ţese şi se ţineau lucruri în legătură cu ţesutul. Ea a aparţinut probabil unui meşter ţesător, căruia îi aparţinea şi tezaurul. Nu este exclusă nici posibilitatea ca ea să fi aparţinut unui „conducător" local, care şi-a adus un meşter priceput din sud.

La Bisericuţa-Garvăn se lucrau probabil ţesături ce ajungeau pe calea schimbului şi în alte aşezări vecine.

5) Ţesutul fiind destul de dezvoltat în aşezarea de la Garvăn, din Bizanţ nu veneau decît ţesături de preţ, pentru clasa conducătoare. Notăm în acest sens cele două fragmente de stofă ţesută cu fire de aur şi argint, descoperite în mormîntul nr. 35 [2].

6) Important rămîne şi faptul că locuitorii aşezării cultivau sigur cînepa şi inul ce foloseau ca materie primă pentru ţesut, alături de lînă aşa cum dovedesc unele fragmente de ţesătură, prost conservate, ce au fost găsite în bordeiele nr. 40 şi 80. Judecînd după resturile textile descoperite s-ar putea trage concluzia că la Bisericuţa-Garvăn se lucra mai mult inul şi cînepa, decît lîna. Lucrul e puţin probabil ţinînd seama de numărul mare de oase de animale descoperite în aşezare şi de faptul că ţesăturile de lînă sînt distruse mult mai uşor de acizii humici. Aşa se explică de ce s-au păstrat numai două mici fragmente de ţesătură de lînă, foarte rău conservate.

7) Groapa din şanţul B_{12}, care a servit drept cameră unde se putea ţese şi se puteau păstra lucruri în legătură cu ţesutul, a fost distrusă prin incendiu, după cum arată materialul scos din ea. Astfel, notăm bucăţile de zgură aflate printre fragmentele de ţesătură (fig. 3/3) şi unele piese din tezaur (de exemplu cele două brăţări şi fusaiolele, cu urme de ardere constatate la analizele spectrale făcute în laboratorul Facultăţii de chimie de la Universitatea „C. I. Parhon").

Încăperea a fost distrusă o dată cu aşezarea, probabil în anul 1065, cu ocazia atacului uzilor, consemnat de izvoarele literare [3] şi atestat la Bisericuţa-Garvăn de unele documente arheologice descoperite chiar în groapă, cum sînt monedele de argint din timpul domniei lui Isaac I Comnenul (1057—1059), perforate pentru a fi atîrnate; probabil au făcut parte din vreo salbă.

---

[1] Şi în bordeiul nr. 19 s-a găsit ţesătură împreună cu o monedă de la Teodora (1055—1056).

[2] I. Barnea, *op. cit.*, p. 115.

[3] *Michaelis Ataliattae Historia*, Bonn, 1853, p. 83; Cedren, *Hist. Compendium*, Bonn, 1838, II, p. 583, 584; vezi şi C. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor politice romîne la Dunăre, în sec. XI*, în *RIR*, VII, 1927, p. 125—129 şi I. Barnea, *Elemente de cultură materială...*, p. 215. Pentru atacurile neamurilor pecenege şi situaţia imperiului în această vreme, vezi şi A. A. Vasiliev. *Histoire de l'Empire byzantin*, I. 1932, p. 464 şi urm.

Descoperirile arheologice din ultimii ani de la Bisericuța-Garvăn au adus o reală contribuție la cunoașterea țesutului în Dobrogea — sec. X—XII — arătînd că în sec. XI, în această regiune a țării era cunoscut războiul de țesut orizontal. Țesutul ca și celelalte meșteșuguri reflectă înflorirea la care ajunsese așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn.

GH. BICHIR

ANEXĂ

Publicăm mai jos scrisoarea colectivului de profesori de la Facultatea de industrie ușoară a Institutului politehnic Iași, care au făcut analiza resturilor textile și cărora le aducem mulțumiri pentru determinările făcute. Mulțumim în special tov. prof. ing. Ionescu-Muscel care a manifestat un deosebit interes pentru mostrele prezentate.

„Vă remitem probele de materiale textile provenite din săpăturile efectuate la Bisericuța-Garvăn, pentru care ne-ați cerut relații referitoare la originea fibrelor, contextura țesăturilor și felul războiului folosit pentru obținerea acelor țesături.

Pentru mai deplină clarificare a problemei, subsemnații: ing. Iosif Ionescu-Muscel, profesor la catedra de fibre textile, ing. N. Bădan, profesor la catedra filatură, ing. I. Ștefănescu profesor la catedra țesătorie și ing. Traian Mureșianu, conferențiar la proiectarea țesăturilor, toți de la Institutul politehnic din Iași, Facultatea industrie ușoară, am cercetat separat probele pe care ni le-ați pus la dispoziție și am formulat concluziile împreună.

Ca urmare vă comunicăm :

1) Se poate admite că atît probele de fuior cît și de fire sau țesături sînt de origine locală. Fuiorul, firele și țesăturile în cauză sînt de in. Finețea și uniformitatea firelor precum și regularitatea legăturilor lor în țesătură dovedesc că, după sfîrșitul primului mileniu al erei noastre în ținuturile noastre inul se topea, se melița, se peria, se torcea și se țesea cu războiul orizontal, cu o rară pricepere.

2) Se poate admite mai greu ipoteza că aceste materiale au fost aduse din regiunile Siriei, Arabiei sau Egiptului, care erau fruntașe în arta prelucrării inului.

Chiar în această a doua ipoteză, se consideră că localnicii fiind în posesia unor asemenea produse au stăruit să aducă din acele locuri și războiul orizontal, fără de care nu puteau să obțină din inul cultivat în ținuturile noastre țesături de distincția celor din proba pe care ne-ați pus-o la dispoziție.

Pentru o și mai completă edificare, vă mai comunicăm că am ars complet — și incomplet — țesături de in din fire de finețe cunoscută, iar scheletul rămas l-am comparat cu scheletul firelor și țesăturilor din probele dvs. Am stabilit astfel prin comparație că probele dvs conțin atît țesături de calitate superioară cu legătură de pînză și din fire de finețe (nr. 30—nr. 40) cît și țesături mai groase.

De asemenea în probe sînt țesături pentru îmbrăcăminte exterioară cu legătură diagonală (rips) și cu flotări iscusite, cu efecte distinse, și țesătură de saci.

Cîteva resturi de țesături și fire de in (nr. 30) arse de noi pentru a servi ca etalon de comparație se găsesc împunse cu ace alături de mostrele dvs.

Apreciem că materiale descoperite la Garvăn şi puse nouă la dispoziţie îndreptăţesc credinţa că ne găsim în posesia unei preţioase dovezi că în ţinuturile noastre războiul orizontal se cunoştea şi era folosit (în cazuri rare) încă din sec. X–XI.

Prof. Iosif Ionescu-Muscel
Prof. N. Bădan
Prof. I. Ştefănescu 10.VIII.1957
Conf. Tr. Mureşianu.

К ИССЛЕДОВАНИЮ ТКАНЕЙ В ПОСЕЛЕНИИ ГАРВЭН (X—XII вв.)

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящей статье автор рассматривает вопрос о тканях, найденных на поселении Бисерикуца-Гарвэн (X—XII вв.).

На основании обнаруженных текстильных остатков (стеблей и пучков конопли и льна, нитей и тканей), концов распорок и связанных с указанным вопросом археологических наблюдений можно утверждать о существовании горизонтального ткацкого станка.

Тонкость полотна и мастерство выделки несомненно указывает на существование опытных мастеров, специалистов в этой области, работавших и для обмена. Об этом свидетельствует материал из ямы в траншее B_{12} и из землянки № 40, где наряду со сравнительно многочисленными текстильными остатками были найдены монеты и украшения. Поэтому можно утверждать, что ткацкое мастерство на поселении Бисерикуца-Гарвэн было не домашним занятием, а ремеслом.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1 и 2, концы скребков; 3—6, концы распорок; 7—12, пряслица.

Рис. 2. — План помещения, в котором были найдены текстильные остатки. 1, место, где был найден клад украшений; 2, фрагмент ткани; 3, льняная и конопляная пряжа; 4, связки пучков льна; 5, пучок льна и конопли не в связках; 6. фрагменты стеблей льна, конопли и других сорняков; 7, остатки древесного угля; 8 — обломки камыша; 9. зола; 10, часть разрушенной стены, образовывавшей дно ямы.

Рис. 3. 1, *a* — *d*, связки пучков льна; 2, не связанный пучок; 3 — 5, шлак, найденный среди текстильных остатков, сохранившихся после уничтожившего помещение пожара; 4, обломки камыша.

Рис. 4. — 1 — 2, две связки пучков льна; 3, скрученная веревка от рыболовной сети.

Рис. 5. — 1 — 3, льняные нити различной толщины; 4, витая веревка; 5. витая веревка от рыболовной сети.

Рис. 6. — Остаток ткани.

Рис. 7. — Обломки стеблей льна и конопли.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DU TISSAGE DANS L'ÉTABLISSEMENT DE GARVĂN (Xᵉ — XIIᵉ SIÈCLES)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie le problème du tissage dans la station Bisericuţa-Garvăn (Xᵉ — XIIᵉ siècles).

En raison de restes de textiles (tiges et filasse de chanvre, fils et tissus) ainsi que de quelques têtes de tendoirs qui y ont été découvertes, et se fondant sur les observations archéologiques faites à ce sujet, l'auteur en conclut à l'existence du métier à tisser horizontal.

La finesse de la toile et l'habileté de l'ouvrage ne laissent subsister aucun doute sur la présence d'artisans spécialisés, qui travaillaient également pour les échanges. La tombe de la tranchée B_{12} et le fond de cabane n° 40, qui, outre d'assez nombreux restes textiles, contenaient aussi des monnaies et des objets de parure, en témoignent. On peut, pour ces raisons, affirmer que, dans la station de Bisericuţa-Garvăn, le tissage avait cessé d'être uniquement une occupation domestique, pour devenir un métier.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1 et 2, Têtes de dévidoir ; 3—6, têtes de tendoirs ; 7—12, fusaïoles.

Fig. 2. — Plan de la pièce où furent découverts les restes textiles : 1, lieu de la découverte du trésor de parures ; 2, fragments de tissu ; 3, fils de lin et de chanvre ; 4, « poupées » de filasse de lin ; 5, filasse de lin et de chanvre non assemblée en « poupées » ; 6, fragments de tiges de lin, de chanvre et d'autres plantes ; 7, restes de charbon de bois ; 8, fragments de roseaux ; 9, cendres ; 10, partie du mur effondré qui formait le fond de la fosse.

Fig. 3. — 1 *a—d*, Nœuds de « poupées » de filasse de lin ; 2, filasse non assemblée en « poupées » ; 3—5, scories mêlées aux restes textiles, provenant de l'incendie qui a détruit la pièce ; 4, fragments de roseaux.

Fig. 4. — 1 et 2, Deux nœuds de « poupées » de filasse de lin ; 3, cordonnet retors provenant d'un filet de pêche.

Fig. 5. — 1—3, Fils de lin de différentes épaisseurs ; 4, cordonnet tressé ; 5, cordonnet retors provenant d'un filet de pêche.

Fig. 6. — Fragment de tissus.

Fig. 7. — Fragments de tiges de lin et de chanvre.

OBSERVAŢII ASUPRA CERAMICII DIN SEC. XII—XIII DE PE TERITORIUL ORAŞULUI BUCUREŞTI

Săpăturile executate la Bucureşti între anii 1953—1957 au scos la iveală un bogat material arheologic din diferite epoci. Între acestea, un loc deosebit îl ocupă ceramica din epoca feudală timpurie. În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de o anumită categorie a acestei ceramici, care, după condiţiile de găsire, manieră de lucru, formă şi ornament, pînă în momentul de faţă nu-şi găseşte nici un corespondent în culturile feudale-timpurii cunoscute.

Această ceramică provine din patru puncte diferite : curtea Arhivelor Statului (dealul Mihai Vodă) [1], sectorul Curtea Veche [2], dealul Ciurel [3] şi Fundeni [4].

La Mihai Vodă ea a fost găsită în două cuptoare de ars oale săpate în pămîntul viu. Baza cuptoarelor avea forma circulară [5] cu un diametru de circa 0,80 m, în timp ce partea superioară avea forma de calotă. Vatra unuia dintre ele era uşor albiată. Orificiul de aerisire se găsea în vîrful calotei. Nici unul dintre cuptoare nu era prevăzut cu grătar. În interiorul lor, în afară de vase, au fost găsiţi numeroşi vălătuci de lut.

Un alt cuptor de ars oale, din aceeaşi epocă, a fost descoperit în curtea imobilului din str. Sf. Ion Nou nr. 1 (sectorul Curtea Veche). Acesta, ca formă era asemănător cu celelalte, cu singura deosebire că în interior pe vatră, de-a lungul peretelui avea un prag cruţat din pămîntul viu. Inventarul cuptorului este identic cu acel din cuptoarele de pe dealul Mihai Vodă.

---

[1] O parte din ceramica de la Mihai Vodă, şi anume aceea scoasă din săpăturile efectuate în anul 1953, a fost publicată de Seb. Morintz şi Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, Bucureşti, 1954, p. 342—343.

[2] Informaţii Dinu V. Rosetti.

[3] Materialul ceramic descoperit aci este în curs de publicare în *Materiale*, vol. VI.

[4] Informaţii Vlad Zirra. Materialele descoperite la Fundeni sînt în curs de publicare în *Revista Muzeului de Istorie din Bucureşti*. Se pare că un material ceramic asemănător întrucîtva cu cel de care ne ocupăm a apărut şi la Dămăroaia (Dinu V. Rosetti, *Siedlung der Kaiserzeit und die Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, 18, 1934, p. 206 şi urm.

[5] Seb. Morintz şi Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 337, fig. 7 şi p. 338, fig. 8.

Din aceeaşi epocă datează şi trei locuinţe-bordeie descoperite, prima în sectorul Curtea Veche, a doua la Fundeni şi a treia pe dealul Ciurel. Dacă primele două bordeie au fost găsite în condiţii stratigrafice imprecise, în schimb, cel de-al treilea era izolat de orice alt complex arheologic, fapt care a permis să se culeagă observaţii clare şi sigure. Acesta avea o formă rectangulară. Podeaua lui se afla la o adîncime de 0,60 m faţă de nivelul actual al solului.

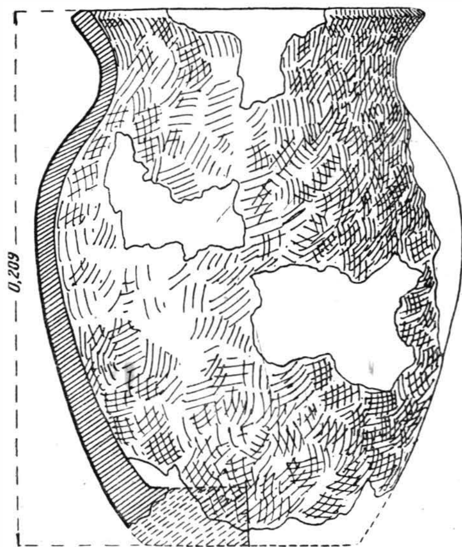

Fig. 1. — Vas lucrat cu mîna.

Cuptorul cu baza circulară era în pămîntul viu dinafara perimetrului gropii bordeiului. După tehnica în care a fost lucrată ceramica găsită în complexele amintite mai sus, se împarte în două categorii, reprezentate în proporţie egală : a) ceramică lucrată cu mîna şi b) ceramică lucrată la roată. Vasele lucrate la roată, în ce priveşte grosimea pereţilor, se împart la rîndul lor în alte două categorii : vase cu pereţii subţiri şi vase cu pereţii groşi.

Pasta din care sînt lucrate vasele este de două feluri : una nisipoasă, amestecată cîteodată cu pietricele mici şi concreţiuni calcaroase ; cealaltă mai puţin nisipoasă, avînd în compoziţia ei o mare cantitate de cioburi pisate. De remarcat că, în timp ce vasele lucrate cu mîna sînt făcute fie din pastă nisipoasă, fie din pastă cu cioburi pisate, vasele lucrate la roată sînt făcute numai din pastă nisipoasă[1].

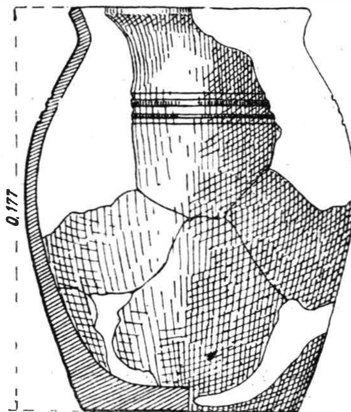

Fig. 2. — Vas lucrat la roată.

Forma care predomină este aceea de oală-borcan, fără torţi (fig. 1 şi fig.2). Într-unul din cuptoarele de ars oale de pe dealul Mihai Vodă au fost găsite şi cîteva torţi, dintre care unele au în secţiune forma ovoidal-aplatisată ; acestea au o şănţuire longitudinală (fig. 3, 2—3). Ele aparţin unor vase, puţin numeroase, de tipul oalei-borcan cu o singură toartă, lucrate la roată. Patru torţi circulare în secţiune aparţin vaselor lucrate cu mîna. O altă formă ceramică este reprezentată de cîteva fragmente de tipsie, lucrate cu mîna din pastă nisipoasă (fig. 4,1). Ele au o margine groasă de 1—2 cm şi înaltă de 1—1,5 cm.

[1] În cadrul ceramicii lucrate cu mîna, în unele locuri (Mihai Vodă) predomină vasele modelate din pastă nisipoasă, în timp ce în alte locuri (Curtea Veche) predomină vasele modelate din pastă cu cioburi pisate.

Tipsii au apărut pînă acum numai la Mihai Vodă și în Sectorul Curtea Veche.

Corpul oalelor-borcan, fie modelate cu mîna, fie lucrate la roată, este în general, puțin bombat (fig. 1 și fig. 2); buza este ușor răsfrîntă sau dreaptă. Cîteodată ea se termină cu o teșitură oblică în interior (fig. 4, 5) sau în exterior (fig. 4, 3—4). De cele mai multe ori însă, este rotunjită (fig. 4, 2, 6). Diametrul gurii vaselor este mai mare decît dia-

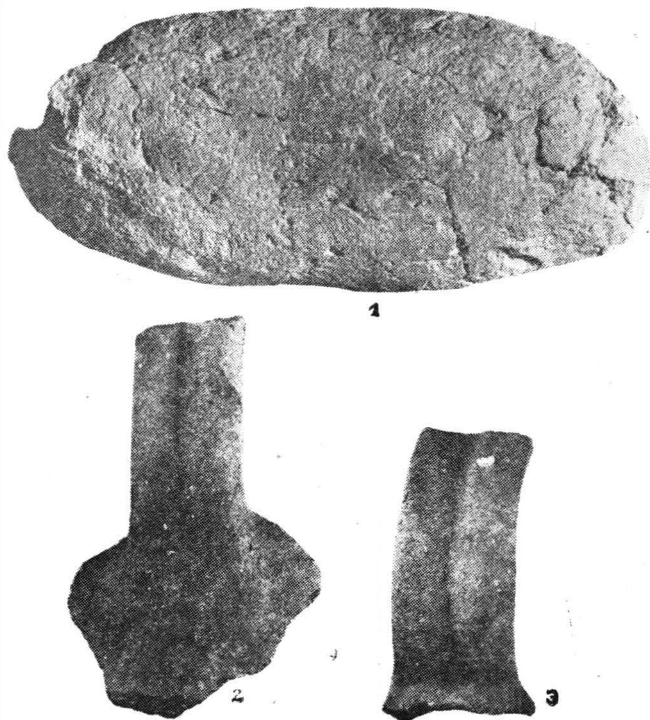

Fig. 3. —1, vălătuc de lut; 2—3, torți de vase lucrate la roată.

metrul fundului. De obicei fundul vaselor lucrate cu mîna are o grosime mai mare decît grosimea pereților (fig. 4, 8). În schimb, grosimea fundului vaselor lucrate la roată este mai mică (fig. 4, 7) sau în cel mai bun caz, egală cu grosimea pereților.

Pereții vaselor lucrate cu mîna sînt neglijent netezite (fig. 5, 1—5); conturul oalelor-borcan din această categorie, lipsit de preciziune, trădează multă stîngăcie. Adeseori pe fața interioară se păstrează urmele degetelor olarului. Profilul vaselor lucrate la roată este mai evoluat; conturul acestora este precis, iar părțile componente sînt clar delimitate.

În timp ce vasele modelate cu mîna n-au nici un fel de decor, celelalte sînt ornamentate. Decorul lor se compune din 2—5 caneluri,

executate pe umeri (fig. 5, 7—9, 11—12). În cîteva cazuri au fost găsite şi cioburi de vase decorate cu linii în val simple sau combinate cu caneluri orizontale (fig. 5, 6) [1].

Arderea atît a unora cît şi a celorlalte, este oxidantă şi de aceea toate vasele au căpătat culoarea roşietică-gălbuie. În urma arderii, vasele din pastă nisipoasă au căpătat la faţa exterioară un aspect poros şi aspru la pipăit; celelalte lucrate din pastă cu cioburi pisate au căpătat un aspect sgrunţuros.

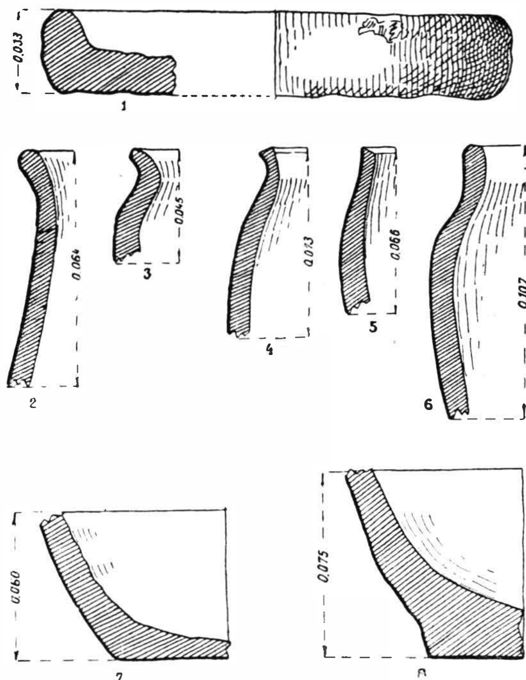

Fig. 4. — 1, tipsie de lut; 2—6, profile de buze de vase; 7—8, profile de funduri de vase.

Vălătucii (fig. 3,1) sînt făcuţi din lut amestecat cu cioburi pisate şi pleavă. În secţiune, ei au forma rotundă, lungimea lor ajungînd uneori pînă la 0,20 m, în timp ce diametrul variază între 0,06 m şi 0,12 m.

În afară de ceramică şi vălătuci, nu s-a găsit nici un alt obiect de lut, metal sau os. În sfîrşit, nu s-a găsit nici un element de datare. Totuşi, dacă se ţine seama de anumite caractere, această ceramică poate fi încadrată în epoca feudal-timpurie. Dificultatea se naşte atunci cînd se încearcă precizarea datei.

Maniera în care este modelată ceramica de mînă, pasta cu cioburi pisate cît şi prezenţa tipsiilor constituie tot atîtea elemente de analogie cu ceramica de tip Luka-Raikoveţkaia-Hlincea I [2], localizată între spaţiul cuprins între Nipru şi Siret. Ceramica de tip Luka-Raikoveţkaia-Hlincea I este datată atît în U.R.S.S. cît şi la noi, în sec. VIII—X.

---

[1] Unele sînt publicate de Seb. Morintz şi Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 343, fig. 11.

[2] Cultura de tip Luka-Raikoveţkaia-Hlincea I este de fapt un aspect regional al culturii Romen-Borşevo, localizată la rîndul ei între Don şi Siret. Referiri largi asupra acestor culturi se găsesc în Uniunea Sovietică, la I. I. Leapuşkin, О датировке городища роменско-боршевской культуры, în *SA*, IX, 1947, p. 121 şi urm., precum şi într-un alt studiu al său, Раннеславянские поселения днепровского лесостепного побережья, în *SA*, XVI, 1952, p. 7 şi urm.; iar la noi în ţară, la M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo şi importanţa lor pentru arheologia RPR*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 569 şi urm., precum şi la Maria Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 271—273; idem, Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI — XII вв. н. э. на территории РНР, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 312—313.

Între ceramica de tip Luka-Raikovețkaia-Hlincea I pe de o parte și ceramica de tip Ciurel[1] pe de altă parte, există și deosebiri evidente. În timp ce vasele din cultura Luka-Raikovețkaia-Hlincea I sînt lucrate numai din pastă cu cioburi pisate, cele de la București sînt modelate, unele din pastă nisipoasă, iar altele din pastă cu cioburi pisate; o altă deosebire constă în aceea că primele, în marea lor majoritate, sînt decorate, spre deosebire de vasele de tip Ciurel, care n-au nici un fel de ornament; în sfîrșit, trebuie reținut și faptul că vasele dintre Nipru și Siret au umerii mai pronunțați, iar buzele lor sînt mult mai răsfrînte în afară decît buzele vaselor de tip Ciurel. Toate aceste trăsături deosebitoare sînt suficiente pentru a înlătura o eventuală încercare de identificare a ceramicii de tip Ciurel cu ceramica de tip Luka-Raikovețkaia-Hlincea I. Prin aceasta însă nu se exclude ipoteza că specia lucrată la roată din cadrul ceramicii de tip Ciurel are o origine răsăriteană. Rămîne ca în cercetările viitoare să se vadă în ce împrejurări și de cine a fost adusă aci.

Dacă se ia în vedere că specia lucrată cu mîna apare totdeauna în asociere cu o ceramică lucrată la roată, avînd caractere evoluate, atunci ea ar trebui datată într-o epocă ulterioară sec. X.

Vasele lucrate la roată, după factură se apropie de vasele sec. XIV. În cadrul speciei lucrate la roată nu se mai întîlnesc mărcile de olar; ornamentul, fie el linie în val sau canelură, atît de frecvent în ceramica sec. X—XI din Cîmpia Romînă, se simplifică acum la maximum; pe fața interioară a vaselor din această categorie, apar coaste puternic reliefate, rezultate din modelarea vaselor cu degetele la o roată cu învîrtire repede. Dispariția mărcilor de olar, simplificarea ornamentului, coastele de pe fața interioară a vaselor — sînt fenomene strîns legate de perfecționarea roții olarului și sînt caracteristice sec. XIII—XIV. La locul potrivit s-a spus că au fost găsite și cîteva torți. Acestea se apropie, după factură și tipologie, de anumite torți smălțuite și nesmălțuite găsite la Păcuiul lui Soare, unde sînt datate în sec. XIV.

Din cele relatate mai sus, reiese că specia lucrată la roată din cadrul ceramicii de tip Ciurel se datează într-o epocă cuprinsă între sec. XI și XIV. În părțile ei componente se mai păstrează anumite caractere, evoluate bineînțeles, ale ceramicii modelate la roată din sec. X—XI, dar totodată se pot întrezări și unele elemente care se vor dezvolta deplin în sec. XIV. Roata la care este lucrată această ceramică este mult mai perfecționată față de roata folosită în sec. X—XI, dar mai puțin perfecționată decît roata din sec. XIV[2].

[1] Prin ceramică de tip Ciurel înțelegem întreaga ceramică descoperită pe teritoriul orașului București, care constituie obiectul acestei expuneri.

[2] Interesant este faptul că aceste vase erau ridicate pe discul roții prin dezlipire cu bețișorul, și nu prin tăiere cu sfoara sau cuțitul, adică prin același procedeu ca și la vasele din sec. X—XI. Această observație ne face să credem că, în epoca feudală timpurie, tipul de roată cel mai cunoscut era roata de mînă. Numai vasele lucrate la o astfel de roată erau dezlipite de pe disc cu bețișorul. În aceeași ordine de idei trebuie specificat că realizarea mărcilor de olar în sec. X—XI nu era posibilă decît la roata de mînă. Și astăzi, acolo unde se mai practică procedeul stampilării vaselor, se folosește tot roata de mînă (vezi Țvețko B. Popovici, Лончарство Босне и Херцеговине, in *Glasnik-Sarajevo*, XII, 1957, p. 17 și urm. Cît privește ceramica de care ne ocupăm, după părerea noastră, ea a fost lucrată tot la o roată de mînă, dar perfecționată, cu o turație mărită.

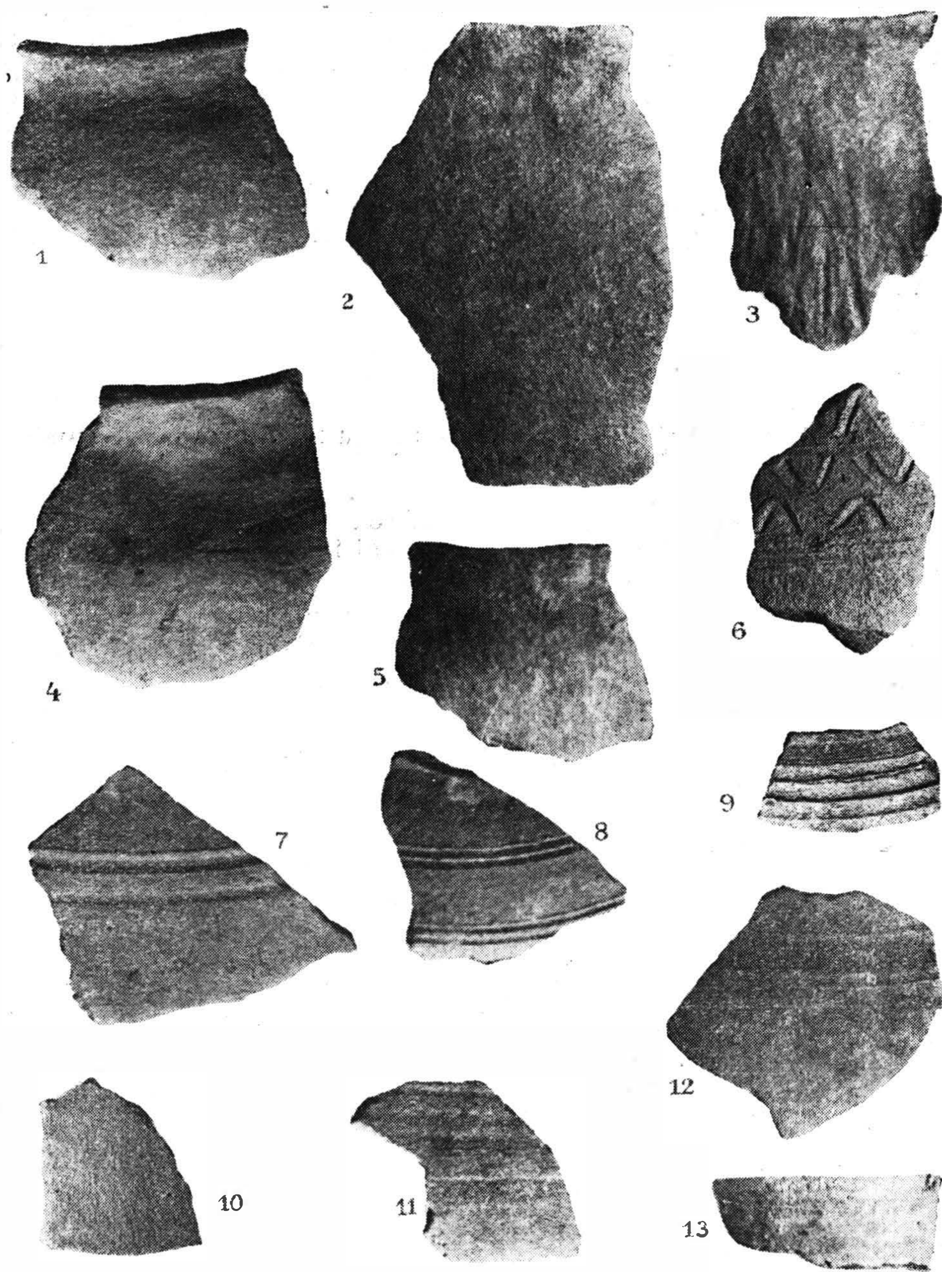

Fig. 5.— 1—5, cioburi de vase lucrate cu mîna; 6—13, cioburi de vase lucrate la roată.

Vasele lucrate la roată, din cadrul ceramicii de tip Ciurel, se aseamănă în ce priveşte forma, profilul buzei, pasta şi tehnica de lucru, cu cîteva vase găsite într-o locuinţă de suprafaţă de la Bisericuţa-Garvăn, unde sînt datate cu probabilitate în sec. XIII [1]. În legătură cu aceasta, nu este lipsit de interes să se menţioneze că unul din vasele lucrate cu mîna, provenit din sectorul Curtea-Veche se aseamănă aproape pînă la identitate, în ce priveşte forma, cu unul din vasele lucrate la roată înceată descoperit într-o locuinţă din nivelul bordeielor arse de la Bisericuţa-Garvăn şi datat în sec. XII.

Ţinînd seama de puţinele analogii ce se pot face, socotim că datarea ceramicii de tip Ciurel poate fi restrînsă la sec. XII—XIII [2].

Această ceramică, nedocumentată pînă acum alt undeva în ţara noastră, are o importanţă deosebită, fie numai şi pentru faptul că este reprezentată de două specii care, după tehnica de lucru, se deosebesc complet una de cealaltă.

Asocierea în epoca feudală timpurie, a unei ceramici modelată cu mîna care, după cît se pare, îşi are rădăcinile în ceramica de tip Luka-Raikoveţkaia-Hlincea I, cu o ceramică lucrată la roată, a cărei origine autohtonă poate fi urmărită în anumite privinţe, pînă în epoca romană, reflectă, după părerea noastră, un fenomen de sinteză culturală care, în mod neaşteptat, se va fi desfăşurat în Cîmpia Romînă într-o epocă atît de tîrzie.

Vasele lucrate cu mîna şi primitivitatea lor, socotim că nu pot fi puse în legătură cu o decădere social-economică în sec. XII—XIII a unei anumite categorii a populaţiei romîneşti; şi aceasta pentru simplul motiv că specia ceramică lucrată cu mîna nu poate fi atribuită băştinaşilor, din moment ce ea prezintă în toate componentele sale caractere străine ceramicii autohtone.

În ce ne priveşte, socotim că asocierea ceramicii lucrată cu mîna cu ceramica executată la roată, reflectă mai degrabă un moment istoric. Sîntem în veacurile în care cumanii locuiesc în regiunile noastre şi sînt pe punctul de a-şi pierde individualitatea etnică, fiind absorbiţi, încetul cu încetul, în masa populaţiei romîneşti. În atare împrejurări s-ar putea ca ceramica de factură grosolană, modelată cu mîna alături de ceramica lucrată la roată, să reflecte tocmai acest proces.

Deocamdată, în lipsa unor date complete, nu se pot trage concluzii definitive în această problemă. Rămîne ca ea să fie urmărită în viitoarele cercetări. Înainte de toate însă, trebuie stabilită aria de răspîndire a acestui tip ceramic, însuşirile esenţiale ale fiecărei specii în parte, şi în sfîrşit trebuie precizate eventualele caractere comune ambelor specii din care se compune ceramica pe care am descris-o. În afară de acestea, în viitor trebuie găsite şi elemente sigure de datare. Deoarece ceramica

---

[1] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 725.

[2] Această clasare a fost făcută prima dată de Seb. Morintz (Seb. Morintz şi Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 343).

pe care am prezentat-o se individualizează ca un tip deosebit al ceramicii feudale timpurii din Cîmpia Romînă, propunem ca ea să fie numită ceramică de tip Ciurel.

PETRE DIACONU

О КЕРАМИКЕ XII—XIII ВВ. НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА БУХАРЕСТА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В настоящей статье автор рассматривает новый тип керамики раннефеодального периода, обнаруженной на территории города Бухареста в следующих пунктах: во дворе Государственного Архива (холм Михай-Водэ), на участке Куртя-Веке, на холме Чурел и Фундени.

Керамика была найдена в гончарных печах и в землянках. В гончарных печах ее всегда находили вместе с сырцовыми валиками.

По характеру выделки керамика подразделяется на две большие категории: а) керамику ручной лепки и б) керамику, сделанную на кругу. Изготовленные на кругу сосуды вылеплены лишь из песчаного теста, между тем как сосуды ручной лепки сделаны либо из песчаного теста, либо из теста с примесью толченых черепков.

Преобладающая форма: горшок-банка. В нескольких местах найдены фрагменты сработанных вручную подносов.

На сосудах ручной работы нет орнамента. Остальные сосуды украшены горизонтальными каннелюрами или волнистыми линиями, ограниченными горизонтальными каннелюрами.

Некоторые элементы ручной лепки керамики указывают на близость ее к типу керамики Луки-Райковецкой-Глинчи I. Учитывая однако, что она всегда встречается в сочетании с сделанной на кругу керамикой, принадлежащей более продвинутой стадии, автор датирует ее XII—XIII вв. Не опровергая положение о восточном происхождении керамики ручной выделки, автор в то же время подчеркивает автохтонное происхождение керамики, сделанной на кругу.

Сочетание обоих видов рассматривается как явление культурного синтеза, происходившего в здешних местах в XII—XIII в.

Принимая во внимание, что эта керамика представляет собой тип керамики раннефеодальной эпохи, автор предлагает назвать ее „керамикой типа Чурел".

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сосуд ручной лепки.
Рис. 2. — Сосуд, сделанный на кругу.
Рис. 3. — 1, сырцовый валик; 2 — 3, ручки сосудов на кругу.
Рис. 4. — 1, глиняное блюдо; 2, профиль венчика сосуда; 7 — 8, профиль доньев сосудов.
Рис. 5. — 1 — 5, черепки сосудов ручной лепки; 6 — 13, черепки сосудов, сделанные на кругу.

OBSERVATIONS SUR LA CÉRAMIQUE DES XIIe et XIIIe SIÈCLES DÉCOUVERTE SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE BUCAREST

RÉSUMÉ

Cet article est consacré à un nouveau type de céramique datant de la haute époque féodale, découvert sur le territoire de la ville de Bucarest, dans la cour des Archives de l'Etat (colline de Mihai Vodă), dans le secteur du Vieux Palais (Curtea Veche), sur la colline de Ciurel et à Fundeni.

Cette céramique a été trouvée dans des fours de potier et dans des fonds de cabanes. Dans les fours de potiers, elle était toujours accompagnée de rouleaux d'argile.

D'après le procédé utilisé pour sa production, elle se divise en deux grandes catégories : *a*) céramique faite à la main et *b*) céramique façonnée au tour. Tandis que les vases faits au tour sont modelés uniquement en une pâte sablonneuse, les autres sont, soit en pâte sablonneuse, soit en une pâte de tessons broyés.

Le type prédominant est celui du vase en forme de pot. En quelques endroits, des fragments de plats façonnés à la main ont également été mis au jour.

Les vases faits à la main ne sont pas décorés. Les autres sont ornés de cannelures horizontales ou de lignes sinusoïdales bordées de cannelures horizontales.

La céramique travaillée à la main présente certains éléments qui la rapprochent de la céramique du type Luka-Raïkovetzkaia-Hlincea I. Néanmoins, étant donné qu'elle apparaît toujours associée de la céramique façonnée au tour, d'un caractère plus évolué, l'auteur la date des XIIe et XIIIe siècles. Sans contester l'origine orientale de la poterie faite à la main, il souligne l'origine autochtone de la poterie façonnée au tour.

L'association de ces deux sortes de poteries est regardée comme un phénomène de synthèse culturelle, qui a dû avoir lieu, dans la région en question, aux XIIe et XIIIe siècles.

Tenant compte du fait que les caractères propres de cette céramique en font un type à part de la haute époque féodale, l'auteur propose de lui donner le nom de « céramique du type Ciurel ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vase façonné à la main.

Fig. 2. — Vase fait au tour.

Fig. 3. — 1, Rouleau d'argile ; 2—5, anses de vases faits au tour.

Fig. 4. — 1, Plateau d'argile ; 2—6, profils de rebords de vases ; 7—8, profils de fonds de vases.

Fig. 5. — 1—5, Tessons de vases façonnés à la main ; 6—13, tessons de vases faits au tour.

14. — c. 1891

UN PANDANTIV GLOBULAR DESCOPERIT LA BISERICUȚA-GARVĂN

În epoca feudală timpurie se întîlnește o serie de obiecte de podoabă răspîndite pe o întinsă arie geografică. Există însă și o altă categorie în care intră podoabe caracteristice numai anumitor regiuni. Din rîndul acestora din urmă fac parte și pandantivele globulare, de formă sferoidală, care, cu excepția cîtorva exemplare găsite izolat în Ungaria [1], Iugoslavia [2] și Germania [3], apar, în deosebi, pe teritoriul cehoslovac. Acolo, ele se găsesc de cele mai multe ori, în mormintele slave din secolele IX—X și mai rar în așezări din aceeași epocă [4].

Pandantivele globulare sînt lucrate fie din aur sau argint, fie din bronz, uneori aurite sau argintate.

Ornamentul constă din diferite motive geometrice, florale sau zoomorfe.

Descoperirile din cimitirele din Cehoslovacia dovedesc că ele făceau parte dintr-un șirag. De obicei, pe un asemenea șirag se găsea un singur pandantiv, restul obiectelor de podoabă constînd din mărgele, clopoței globulari, lunule, ș.a. [5].

---

[1] Pataki Vidor, *A Hevesi honfoglaláskori nöi sírlelet*, în *FoliaArch*, I—II, Budapesta, 1939, p. 201, pl. I/16.

[2] Korošek, *Ptuj*, 1950, fig. 21 și 110, după Vilém Hrubý, *Staré Město: velkomoravské pohřebiště Na valách*, Praga, 1955, p. 208.

[3] K. Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten*, 1943, p. 12.

[4] Cele mai multe s-au găsit în cimitirul de la Staro Město (cf. Vilém Hrubý, *op. cit.*); apoi în cimitirele de la Boleradici și Boršic (Josef Poulík, *Staroslovanska Morava*, Praga, 1948, p. 55), în cimitirul de la Rebesovic (J. Nekvasil, AR, VI, 4, 1954, p. 433 și urm.); în cimitirul de la Zobor (Pavol Čaplovič, *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, în *Slovenska Archeologia* II, 1954, p. 5 și urm.). Asemenea obiecte de podoabă au apărut și în diferite așezări, cum este aceea de la Libice (R. Turek, *Vyzkum Libickeho hradište v roce 1950*, în *AR*, III, 2—3, 1951, p. 191 și urm.). Pandantive din aceeași așezare mai sînt publicate și în *AR*, V, 5, 1953, p. 634, fig. 282 și p. 635, fig. 283.

[5] Atunci cînd pe un șirag se găsea un singur pandantiv globular, el era suspendat la mijlocul șiragului, constituind piesa centrală. Cînd, pe același șirag erau suspendate două pandantive, ele erau așezate unul în dreapta, iar celălalt în stînga (Pavol Čaplovič, *op. cit.*, p. 44, pl. X/7).

Unicul pandantiv globular din țara noastră a fost găsit în anul 1953 în așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn (r. Măcin, reg. Galați; fig. 1). Acesta este lucrat din bronz. Diametrul lui măsoară 0,024 m. Partea superioară este prevăzută cu un inel pentru suspendat, în timp ce partea inferioară are o ieșitură cilindrică — un fel de „coșuleț" — în care, probabil era fixată o piatră sau o pastilă de sticlă [1].

Pandantivul este ornamentat cu opt grupuri de cîte trei cercuri concentrice, executate în tehnica filigranului. De remarcat că ultimele

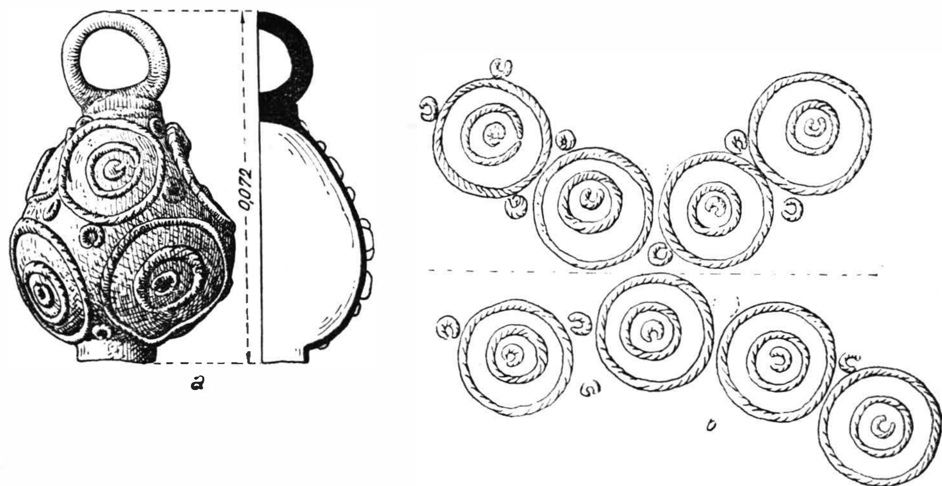

Fig. 1. — Pandantiv globular în bronz decoperit la Bisericuța-Garvăn.

cercuri, cele din interior, n-au capetele încheiate și din această cauză ele au aspect de semilună. În fiecare spațiu dintre cercurile concentrice se găsește cîte un alt cerculeț.

Exemplarul de la Bisericuța-Garvăn a fost descoperit într-un complex datat în sec. XI.

Dacă asupra datării pandantivelor globulare părerile cercetătorilor nu se prea deosebesc, admițîndu-se, în general, că ele aparțin sec. IX—X [2], în schimb, în ce privește originea și locul unde se lucrau, nu s-a ajuns încă la un consens. Preidel le socotește opera giuvaergiilor din Bavaria și în consecință, după părerea lui, aci trebuie căutate centrele de unde se

[1] Pandantive globulare cu „coșulețe" pentru piatră au fost găsite și în Cehoslovacia (Josef Poulík, *op. cit.*, pl. LXIV/2—3).

[2] Datarea în sec. IX—X, este acceptată de Pataki Vidor, *op. cit.*, p. 208; de K. Dinklage, *op. cit.*, p. 12; de J. Poulík, *op. cit.*, p. 55 și urm., în sfîrșit, de Vilém Hrubý, *op. cit.*, p. 206 și urm. Hampel, referindu-se la pandantivele globulare de la Puszita Gzilas, le datează în sec. X—XI (J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, p. 666). Aceeași datare o dă și J. Schranil în *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů*, în ●*P*, 1925, p. 183 (citat după V. Hrubý, *op. cit.*, p. 208).

răspîndesc în tot restul centrului Europei [1]. Korošec, referindu-se la puținele pandantive globulare găsite în Iugoslavia, emite părerea că acestea ar fi fost lucrate de meșteșugarii locali [2]. În sfîrșit, J. Poulík susține că ele provin din Bizanț [3]. În argumentarea acestei afirmații, învățatul ceh se bazează pe descoperirea unui pandantiv din sec. VI la Niceea [4], asemănător întrucîtva cu cele din sec. IX—X din centrul Europei. Faptul că acesta este unicul exemplar cunoscut pînă acum în Bizanț, cît și depărtarea în timp și spațiu sînt de natură, însă, să excludă ipoteza că pandantivele globulare din centrul Europei provin din imperiul bizantin.

De asemenea nu există nici cel mai mic indiciu, care să permită ipoteza că ele sînt aduse din răsăritul Europei [5].

Așa stînd lucrurile, este firesc ca centrele unde se lucrau aceste podoabe să fie căutate în Cehoslovacia, adică în regiunea unde s-au descoperit cele mai multe exemplare. Nu se poate admite ca în sec. IX—X aceste podoabe să fie aduse pe teritoriul cehoslovac din alte regiuni, unde ele sînt necunoscute. Atribuirea pandantivelor globulare meșteșugarilor-giuvaergii din Slovacia și Boemia poate fi întărită și prin constatarea că în epoca feudală timpurie, în această parte a Europei, erau lucrate foarte multe obiecte de podoabă, pe cît de variate, pe atît de dibaci executate. Unele dintre acestea vor fi fost răspîndite pe calea schimbului și în alte părți. Dacă luăm în considerare cronica lui Nestor care amintește că între alte produse cunoscute în preajma anului 1000 e.n. la gurile Dunării, se număra și argintul adus din centrul Europei [6], sîntem îndreptățiți să admitem că unele din obiectele de podoabă de aici vor fi fost opera meșteșugarilor din Boemia și Slovacia. În felul acesta, se poate explica și prezența la Bisericuța-Garvăn a pandantivului globular descris mai sus. El nu poate să fie de proveniență bizantină. Dacă am admite această ultimă ipoteză, s-ar naște o dublă nedumerire : în primul rînd, cum poate să fie adus din Bizanț, un tip de podoabă, necunoscut acolo ; iar în al doilea rînd, cum este posibil ca în așezările feudale-timpurii din Dobrogea să nu se fi găsit, în atîția ani de cercetări, și alte asemenea podoabe, știut fiind cît erau de puternice relațiile economice și ca atare schimburile de produse dintre Dobrogea și restul imperiului bizantin [7].

---

[1] H. Preidel, *Handel und Verkehr*, în *Südostforschungen*, 5, 1940, p. 496—497.

[2] Korošek, *op. cit.*, p. 97 (citat după V. Hrubý, *op. cit.*, p. 210).

[3] J. Poulík, *op. cit.*, p. 56.

[4] J. Schranil, *op. cit.*, fig. 70, p. 70, p. 182 (citat după J. Poulík, *op. cit.*, p. 55).

[5] S-ar putea însă ca aceste pandantive să-și aibă originea în podoabe asemănătoare, cum sînt clopoțeii globulari atît de răspîndiți în răsăritul Europei și Siberia, dar aceasta este o altă problemă, care va fi clarificată numai în măsura în care vor fi cercetate, în ansamblu și multilateral, toate podoabele de formă sferoidală.

[6] G. Popa-Lisseanu, *Isvoarele istoriei Romînilor*, VII, București, 1935, p. 73.

[7] Obiecte de proveniență bizantină sînt documentate în toate așezările feudale timpurii din Dobrogea, dar cu osebire la Bisericuța-Garvăn. Pentru acestea din urmă vezi I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Bisericuța-Garvăn și Bizanț, în sec. X—XII*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 641—637.

Aceeași argumentare este valabilă și în privința unei eventuale ipoteze după care pandantivul globular de la Bisericuța-Garvăn ar fi adus din regiunile răsăritene [1].

Cît privește existența în Dobrogea sau în alte regiuni din țara noastră a unor centre unde vor fi fost executate asemenea podoabe, o atare ipoteză nu se poate bizui, pînă în momentul de față, pe nici un temei.

În consecință, socotim că pandantivul globular de la Bisericuța-Garvăn nu putea să vină decît din Slovacia sau Boemia, adică, de-acolo de unde s-au răspîndit asemenea podoabe și în alte părți: Sudul Germaniei, Iugoslavia și Ungaria. Din Slovacia și Boemia au fost aduse probabil la Dunărea de jos și alte tipuri de obiecte de podoabă, dar în stadiul actual al cercetărilor, este greu de precizat, care sînt acestea. În legătură cu aceasta, trebuie amintit că cele mai bune analogii pentru obiectele de podoabă din tezaurul descoperit în vara anului 1954 la Bisericuța-Garvăn [2] se găsesc în Cehoslovacia.

Nu încape îndoială că, în viitoarele cercetări, vor fi adunate date mai ample asupra relațiilor economice și implicit, asupra schimburilor de produse, în epoca feudală timpurie, dintre Boemia și Slovacia, pe de o parte, și în regiunile de la Dunărea de jos, pe de altă parte. Dunărea constituia și atunci ca și acum una dintre cele mai bune căi de comunicație, iar la gurile ei se întîlneau produse din diverse regiuni ale Europei.

PETRE DIACONU

ШАРОВИДНАЯ ПОДВЕСКА, НАЙДЕННАЯ В БИСЕРИКУЦЕ-ГАРВЭНЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор описывает шаровидную бронзовую подвеску, найденную в раннефеодальном поселении Бисерикуца-Гарвэн. Форма ее шарообразна; верхняя часть снабжена колечком для подвешивания, в нижней части есть цилиндрическая выпуклость, к которой, вероятно, прикрепляли камень или стеклышко. Подвеска украшена филигранным орнаментом, состоящим из групп по три концентрических круга.

Комплекс, в котором обнаружили подвеску, датируется XI в. Подобные украшения в большом количестве были найдены на территории Чехословакии. Это заставляет автора предположить во второй части работы, что украшения такого рода изготовлялись в Богемии и Словакии.

---

[1] Este adevărat că și în U.R.S.S. au fost găsite cîteva podoabe globulare. Acestea însă sînt de un tip deosebit; n-au nici inel pentru agățat și nici „coșuleț" pentru piatră. În ce ne privește socotim că nu poate fi nici o legătură între podoabele globulare de aci și cele din centrul Europei. Pentru cele din U.R.S.S, G. F. Korzuhina, Русские клады, Moscova-Leningrad, 1954 pl. LI/1 și 2.

[2] Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 731, fig. 20.

Отсюда путем торговообмена они распространялись и в других местах (в Югославии, Венгрии, на юге Германии, в области Нижнего Дуная). Последняя область, где находится раннефеодальное поселение Бисерикуца-Гарвэн, около 1000 года была своего рода рынком, куда стекались товары из разных стран Европы. В подтверждение своего положения автор цитирует хронику Нестора, в которой говорится о привозе некоторых товаров из центральной Европы к устьям Дуная.

Автор оспаривает гипотезу о византийском происхождении шаровидных подвесок, прежде всего опираясь на то, что они неизвестны в Византийской империи в раннефеодальную эпоху.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Шаровидная бронзовая подвеска, найденная в Бисерикуце-Гарвэне.

PENDENTIF GLOBULAIRE TROUVÉ À BISERICUȚA-GARVĂN

RÉSUMÉ

L'auteur décrit un pendentif globulaire en bronze, découvert dans la station de Bisericuța-Garvăn, datant de la haute époque féodale. Il est de forme sphéroïdale et porte à sa partie supérieure un anneau de suspension, tandis que la partie inférieure est pourvue d'une saillie cylindrique où était probablement sertie une pierre ou une pastille de verre. Le pendentif est orné de groupes en filigrane de trois cercles concentriques chacun.

L'ensemble où il a été trouvé date du XIe siècle. Des objets de parure de ce genre ont également été découverts en grand nombre sur le territoire tchécoslovaque. Ce fait incite l'auteur à formuler, dans la seconde partie de son exposé, l'hypothèse que la région où l'on travaillait ce genre de parures a dû être la Bohême et la Slovaquie. De là, ils ont dû se répandre par voie d'échange dans d'autres pays (Yougoslavie, Hongrie, Allemagne méridionale et région du Bas-Danube). Cette dernière région, où se trouve la station de haute époque féodale de Bisericuța-Garvăn, a été aux environ de l'an 1000 une sorte de marché servant de débouché aux marchandises de différentes parties de l'Europe. A l'appui de son affirmation, l'auteur rappelle l'information de la Chronique de Nestor où il est question de certaines marchandises de l'Europe centrale qui venaient jusqu'aux bouches du Danube.

L'auteur combat l'hypothèse selon laquelle ces pendentifs proviendraient de Byzance, se fondant, en premier lieu, sur la constatation que de tels pendentifs sont inconnus dans l'empire Byzantin au cours de la haute époque féodale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Pendentif globulaire en bronze découvert à Bisericuța-Garvăn.

ÎN LEGĂTURĂ CU O SIGLĂ DE PE UN VAS DIN SPECIA CENUŞIE PREFEUDALĂ DE LA TÎRGŞOR

Vechiul Tîrgşor, din preajma Ploieştilor, a intrat în literatura istorică din ţara noastră ca un important centru economic şi politic al Ţării Romîneşti, în secolele XV şi XVI. Dar Tîrgşorul, aşa cum au dovedit cercetările arheologice din anii 1956 şi 1957, ascunde în vatra sa importante vestigii de cultură materială, care se înseriază cronologic începînd cu sfîrşitul paleoliticului şi continuînd apoi cu principalele trepte de civilizaţie care au urmat — pînă la dispariţia oraşului medieval, în secolul al XVII-lea, cînd tîrgul se „sparge", devenind o silişte părăsită ca atîtea altele [1].

Semnalat sporadic încă din cursul campaniei din anul 1956, materialul arheologic prefeudal şi feudal timpuriu a fost recoltat mai din abundenţă în cursul campaniei din anul 1957. Fireşte, întrucît săpăturile de la Tîrgşor sînt abia într-un stadiu de început, e normal ca materialul arheologic şi observaţiile înregistrate să nu permită încă o privire de sinteză asupra veacurilor din care datează (sec. IX—XI). El poate sugera numai unele ipoteze de lucru şi de canalizare a cercetărilor viitoare pe o direcţie bine elaborată, privind mai ales problema atît de complexă şi de spinoasă a formării poporului nostru.

Stratul corespunzător nivelului de viaţă prefeudal şi feudal timpuriu de la Tîrgşor măsoară o grosime de 0,25—0,41 m. În anumite porţiuni este deranjat de intervenţiile ulterioare — gropi, morminte şi locuinţe feudale. Din cele patru bordeie descoperite pînă în prezent, mai bine păstrat este acela notat cu nr. 3. Vatra acestuia a fost amenajată pe o platformă cruţată şi avea probabil forma unei potcoave. S-a găsit şi un fragment din *gardina* vetrei, executată din lut şi măsurînd circa 10 cm înălţime. Materialul ceramic descoperit în bordei datează locuinţa în sec. X—XI.

---

[1] A se vedea I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, *passim*; C. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Tîrgşor*, în *BCMI*, XVII, 40, 1924, p. 74—75. Pentru date mai ample cf. N. I. Simache, *O străveche aşezare din regiunea Ploieşti : Tîrgşorul*, Ploieşti, 1957.

Ceramica din stratul prefeudal şi feudal timpuriu de la Tîrgşor este foarte variată din punct de vedere tipologic şi stilistic. Se distinge o categorie inferioară ca tehnică de execuţie şi alta superioară, lucrată la roată şi bogat ornamentată. Motivele de bază ale decorului se compun din benzi de striuri executate cu pieptenele şi linie în val simplu, dublu sau în bandă.

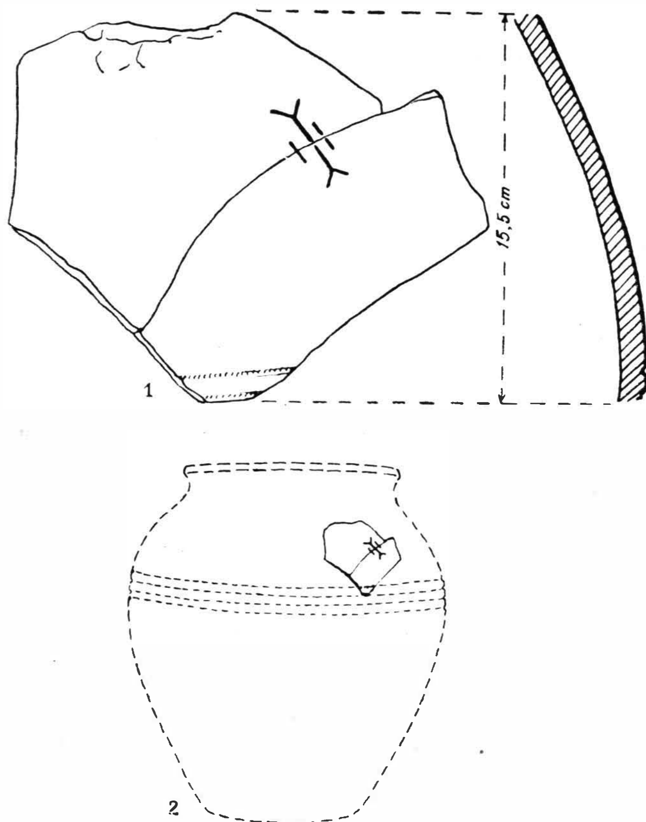

Fig. 1. — 1. Fragment din umărul unui vas cenuşiu prefeudal de la Tîrgşor cu un semn zgîriat (graffito); 2. reconstituirea formei vasului de la Tîrgşor după exemplare asemănătoare de la Pliska.

Uneori striurile se combină cu valul, formînd registre ornamentale. Datarea ceramicii este încă relativă — secolele IX—XI; ea se va apropia însă de cea absolută, pe măsură ce se va face microanaliza datelor de ordin stratigrafic. Deocamdată, încadrarea cronologică a materialului arheologic prefeudal de la Tîrgşor s-a făcut prin analogie cu materiale similare din Muntenia şi Dobrogea [1].

[1] Cf. studiul recent apărut al Mariei Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 270 şi urm.

Din categoria ceramicii evoluate de la Tîrgşor face parte şi aşa-numita *specie cenuşie*, pusă de obicei în legătură cu ceramica de tip Saltovo de pe teritoriul U.R.S.S.[1]. Această ceramică are pasta consistentă, bine arsă neoxidant şi e decorată de obicei cu linii lustruite, verticale sau oblice, uneori haşurate, executate cu un obiect plat şi lis — procedeu cunoscut încă în a doua epocă a fierului[2]. Vase de acest tip sînt destul de răspîndite pe teritoriul ţării noastre, în Transilvania (Sebeş, Blandiana, Cluj, Biharia)[3], în Muntenia (Ileana-Podari, Putinei etc)[4], precum şi în Dobrogea[5]. Numeroase sînt vasele de acest tip din Bulgaria — Novi Pazar[6], Pliska[7] etc.

Un fragment din această specie de la Tîrgşor atrage atenţia printr-un semn, incizat pe umărul unui vas de format mare, decorat cu linii lustruite, oblice, şi cu caneluri orizontale paralele dispuse către partea de mijloc a vasului. Analogiile acestuia le putem stabili, aproape pînă la identitate cu vasele din movila nr. XXXIII de la Pliska, datate în prima jumătate a sec. IX[8] (fig. 1/2). E cazul să menţionăm că în aceeaşi movilă de la Pliska s-a găsit şi un fragment pe care s-a zgîriat un semn înrudit ca formă cu acela de la Tîrgşor[9], însă pasta amforei este de culoare roşie. E interesant de subliniat faptul că nicăieri nu s-a mai găsit un semn din grupa acelora despre care ne ocupăm, figurînd pe vase din specia cenuşie prefeudală.

Sigla de la Tîrgşor (fig. 1/1, fig. 2/22) este compusă din trei linii paralele incizate, cea din mijloc fiind bifurcată la ambele capete. Din cauză că fragmentul ceramic este în parte corodat, nu s-a putut stabili cu certitudine dacă sigla a fost aplicată pe vas înainte de ardere (*sgraffito*) sau după ardere (*graffito*). Mai probabil că avem de-a face cu un graffito.

Prezenţa acestor semne pe vestigii arheologice nu-i o noutate, nici măcar pentru ţara noastră. Ele apar frecvent în Bulgaria, în aşezările primilor bulgari, la Pliska, Madara, Preslav, apoi la Kalugheriţa, Gözeken etc. În ţara noastră sînt documentate la Dinogetia[10], precum şi la Celei, pe gîtul unei amfore[11]. Dincoace de Olt, în Muntenia, semnul apare pentru prima dată, la Tîrgşor.

---

[1] M. Cişvasi-Comşa, *op. cit.*, p. 273—276.

[2] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 210.

[3] *Ibidem*, p. 202; M. Chişvasi-Comşa, *op. cit.*

[4] Informaţii de la tov. Vl. Zirra, respectiv P. Diaconu.

[5] M. Chişvasi-Comşa, *op. cit.* E vorba de grupele Camena şi Mircea Vodă din Dobrogea şi Greaca, Dămăroaia, din Muntenia.

[6] St. Mihailov, Един старинен некропол при Нови Пазар, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 293—336. Autorul datează necropola în sec. IV—V şi o atribuie sarmaţilor (p. 336, rez., francez). A se vedea însă observaţiile făcute de N. Mavrodinov, Раскопки и исследования в Болгарии за последние годы, în SA, XXIV, p. 137 — *apud* M. Chişvasi-Comşa, *op. cit.*, p. 274, de unde rezultă că necropola datează din sec. VII—VIII şi este atribuită protobulgarilor.

[7] S. Gheorghieva, Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 11—41. Autoarea datează materialul arheologic în prima jumătate a sec. IX (p. 40—41, rez. german).

[8] *Ibidem*, p. 23, fig. 18/3.

[9] *Ibidem*, p. 18, fig. 12—13.

[10] Folosim aici un material încă inedit, cu aprobarea binevoitoare a tov. prof. Gh. Ştefan.

[11] D. Tudor, *Vase „protobulgare" descoperite în Oltenia*, în SCIV, II, 1950, 1, p. 141, fig. 2.

În general, aceste semne sînt considerate fie protobulgare, fie slave. Ele apar în bazinul sud-dunărean pe diferite categorii arheologice : cera-

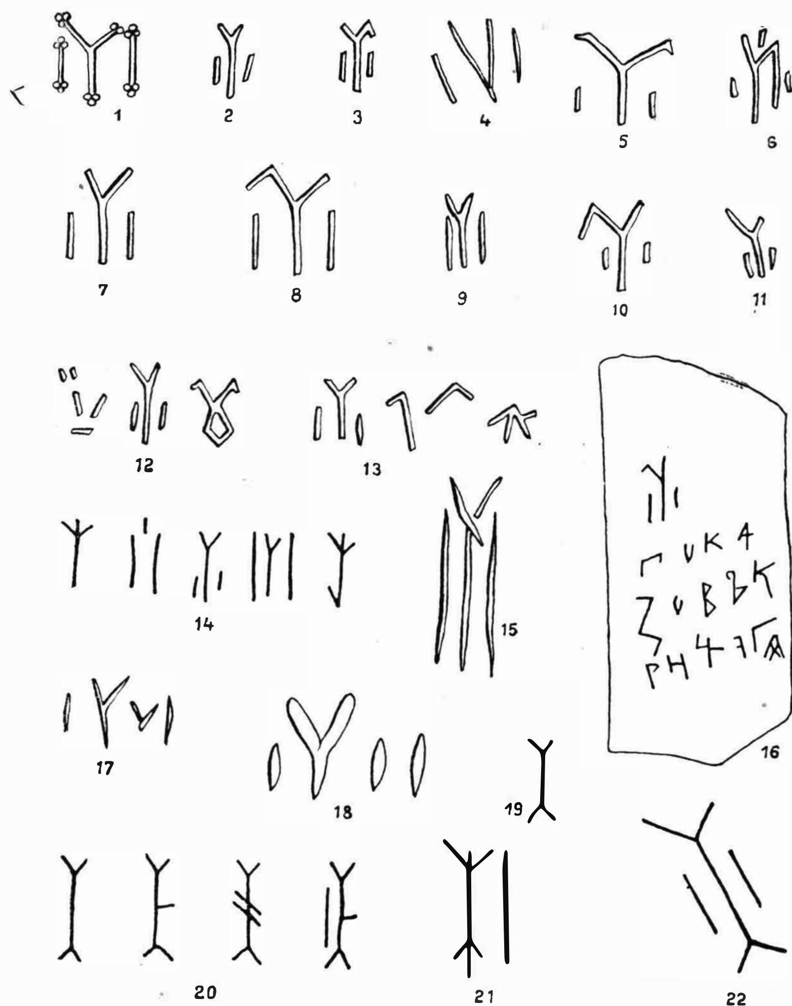

Fig. 2. — Semne înrudite cu sigla de la Tîrgșor : 1, Prestovaț ; 2—6, Pliska ; 7—9, Madara ; 10—11, Kalugherița ; 12, Gözeken ; 13, Pliska ; 14, Preslav ; 15, Celei ; 16, Pliska ; 17—18, Preslav ; 19, Slon ; 20, Dinogetia ; 21, Țaricin ; 22, Tîrgșor.

mică (vase, țigle, conducte, cărămizi, greutăți de plasă), pe pietre fasonate și chiar pe tencuieli de ziduri [1]. Un semn din această grupă este

[1] Gezá Fehér, Паметницитѣ на прабългарската култура, în *Izvestiia-Institut*, III 1925, p. 53—59 ; idem, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises'* în *ArchHung*, VII, 1931, p. 151 și urm. ; Kr. Mijatev, Крумовят дворец и други новот-

reprezentat şi pe un inel de aur din tezaurul de la Prestovaţ (sec. IX)[1]. Nu intră în categoria acestor semne reprezentarea de pe coiful de fier de la Ozana (Bulgaria), aflat în colecţiile Muzeului din Kazanlîk[2].

În privinţa reprezentării semnului se pot distinge două grupe: una include semnele din Bulgaria, unde obişnuit sînt redate sub forma IYI (Pliska, Madara, Preslav etc.) şi cu variante (fig. 2/2—14, 16—18). Din această grupă face parte şi semnul de la Celei (fig. 2/15). A doua grupă cuprinde semnele de la Dinogetia (fig. 2/20). De această grupă se leagă şi semnul de la Tîrgşor[3].

Opiniile exprimate în legătură cu semnificaţia, originea şi datarea acestor semne sînt diferite. *Gezá Féhér*, într-un studiu consacrat monumentelor protobulgare apărut în 1931[4], le consideră ca făcînd parte din scrierea populară a primilor bulgari — idee ce n-a căpătat aderenţi nici măcar printre arheologii bulgari. *N. Mavrodinov* acordă acestor semne o semnificaţie „dacă nu alfabetică, cel puţin una simbolică"[5], iar *St. Stancev* le socoteşte în categoria semnelor de meşteri, opinînd chiar că prezenţa siglei non-slave Y ar indica dependenţa economică a meşterului faţă de un mare proprietar, sau faţă de familia acestuia[6]. În sfîrşit, *D. Tudor* consideră că „nu le putem interpreta decît ca semne magico-religioase, folosite de populaţia necreştină. Semnificativ pentru acest fapt, continuă arheologul romîn, este prezenţa acestor semne în sanctuarul păgîn de la Madara şi dispariţia lor o dată cu creştinarea lui Boris-Mihail"[7]. În legătură cu vasele de la Celei, autorul se raliază părerii lui *Kr. Mijatev*, după care „în aceste vase trebuie să vedem o ceramică slavă, împrumutată din olăria greco-romană"[8]; — D. Tudor ajungînd apoi la concluzia că semnele ca şi vasele pe care le poartă n-au nimic comun cu protobulgarii

---

крити в Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XIV, 1940—1942, p. 80, fig. 146, p. 93, fig. 160; idem, Славянска керамика в България, Sofia, 1948, p. 19, fig. 13, p. 20, fig. 14, p. 41, fig. 31; St. Stancev, Три новозакрити църкви в Преслав în *Razkopki i proucivaniia*, III, 1948, p. 85, fig. 11; idem, Домашната керамика от Преслав, *ibidem*, p. 142, 143, fig. 20, p. 144, fig. 21 etc. Forme noi şi interesante ale acestor semne sînt publicate de I. Ciangova, Търговски помещения край южната крепостна стена в Преслав, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 273—274, pl. I—II, de unde am luat semnele care figurează la noi în fig. 2/17—18.

[1] N. Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklos*, în *ArchHung*, XXIX, 1943, p. 78, fig. 43/2, p. 83, fig. 46.

[2] N. Mavrodinov, Разкопки и проучивания в Плиска, în, *Razkopki i prouciv.* III, 1948, p. 165, fig. 2. Credem că semnul de pe coiful de la Ozana („semn cnezal" la N. Mavrodinov) reprezintă în realitate o schiţă foarte stilizată a figurii umane. Într-adevăr, de o parte şi de alta a semnului Y în relief se disting: sus două liniuţe orizontale care indică ochii, iar jos, la piciorul semnului Y, se găsesc două mici proeminenţe (vizibile în fotografia publicată) care indică fosele nazale.

[3] Între semnele de la Slon se găseşte şi linia bifurcată la ambele capete, asemănătoare semnelor de la Dinogetia (fig. 2/19) — cf. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, pl. Z.

[4] *Les monuments* . . . , p. 152.

[5] *Le trésor protobulgare* . . ., p. 82.

[6] Грънчарски знаци от Плиска, Мадара и Преслав, în *Razkopki i prouciv.*, III, 1948, p. 246 (rez. francez).

[7] *Op. cit.*, p. 147.

[8] *Ibidem*, p. 148.

„decît prin faptul că au putut pătrunde în această regiune (la nord de Dunăre, *n. n.*) o dată cu anexiunile lui Krum şi Omurtag" [1].

În acelaşi fel vede problema şi arheologul bulgar *Stamen Mihailov*. El publică un fragment din toarta unei amfore (fig. 2/16) pe care s-a gravat o inscripţie slavă precedată de semnul IYI. Inscripţia este datată după caracterele paleografice în sec. XI—XII [2]; dacă datarea este bună, ar însemna că semnele persistă şi după creştinarea bulgarilor şi apariţia alfabetului slav.

Din cele arătate pînă aici reiese că problema semnelor de pe unele monumente arheologice ale epocii prefeudale şi feudale timpurii din bazinul dunărean — rămîne încă deschisă. Credem însă că pentru rezolvarea ei trebuie avută în vedere şi populaţia autohtonă din această regiune. În afară de faptul că fondul local, străvechi, se face simţit din plin în structura şi aspectul ceramicii cenuşii prefeudale, ne reţine atenţia împrejurarea că un semn din familia acelora amintite mai sus se află documentat cu mult înainte, în sec. VI, în asociere cu altele, pe cărămizile bazilicii vechi creştine de la Ţaricin (Iugoslavia), datînd din epoca lui Justinian (fig. 2/21) [3]. Dacă semnele de la Ţaricin aparţin într-adevăr constructorilor bazilicii creştine, aceştia nu erau slavi — încă păgîni — ci foarte probabil meşteri locali, care vor fi avut semnele lor distinctive, inspirate din civilizaţia bizantină; cu timpul, aceste semne vor fi fost preluate de către slavi şi poate chiar de către primii bulgari.

Cît priveşte *semnificaţia* acestor semne — răspunsul e greu de precizat. Ele nu pot fi însă semne de atelier, căci meşterul olar de la Pliska nu făcea şi inele de aur şi nici nu lucra la înălţarea palatului lui Krum. S-ar putea ca ele să reprezinte un lucru de comandă — dar ipoteza poate fi tratată cu suficientă rezervă.

Vasul cenuşiu cu siglă de la Tîrgşor provine din import de la sud de Dunăre. O indicaţie în acest sens o constituie raritatea relativă a acestei specii ceramice în complexul prefeudal de la Tîrgşor (circa 4—5% din totalitatea ceramicii). Fireşte, cercetările viitoare vor corecta sau întregi problemele legate de conţinutul culturii materiale din epoca prefeudală, din această regiune puţin cercetată pînă în prezent.

N. CONSTANTINESCU

[1] *Op. cit.*, p. 151.

[2] St. Mihailov, Археологически материали от Плиска, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 81, fig. 29, p. 178 (rez. francez).

[3] Cf. Nevenka Spremo-Petrovici, Базилика са криптом у Царичином граду, în *Starinar*, s. n., III—IV/1952—1953, Belgrad, 1955, p. 169—180 (fig. 7, p. 172). Semnele de pe cărămizile de la Ţaricin sînt zgîriate după arderea cărămizilor (graffito), fapt ce implică o anumită rezervă în ce priveşte datarea acestor semne. Ele sînt înrudite ca formă cu acelea de la mănăstirea Avradak din Bulgaria (vezi St. Stancev, Домашната керамика. . ., p. 143, fig. 20/3—4) şi cu acelea de la Preslav-Bial Briag (cf. N. Anghelov şi St. Stancev, Гражданска постройка в долината на Бял—Бряг при Преслав, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 434, fig. 7).

ПО ПОВОДУ ТИТЛА НА СЕРОМ ДОФЕОДАЛЬНОМ СОСУДЕ ИЗ ТЫРГШОРА

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор снова выдвигает вопрос о так называемых „ протоболгарских" знаках. На обнаруженном в 1957 г. в Тыргшоре фрагменте большого серого сосуда есть насеченное титло. Аналогичные титла встречаются и в других областях балкано-дунайской зоны — в Диногетии, Болгарии (Плиска, Мадара, Калугерица и т. д.) и Югославии (в древней христианской базилике VI в. в Царицынграде.).

Недавно было высказано мнение, что эти считавшиеся протоболгарскими знаки все же славянского происхождения (Кр. Миятев, Д. Тудор, С. Михайлов). На основании царицынских знаков автор считает возможным, что клейма на памятниках культуры дофеодального времени, сделаны местными мастерами, под влиянием византийской культуры. Затем их переняли славяне и, возможно, протоболгары.

Орнаментированный лощеными линиями серый сосуд из Тыргшора был привезен из страны, находившейся к югу от Дуная. Все же подобные сосуды свидетельствуют о сохранении древней традиции серой керамики латенского периода и III—IV вв. н. э., хотя их и связывают с керамикой салтовского типа, обнаруженной на территории СССР.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, Фрагмент плеча серого сосуда дофеодального периода из Тыргшора, с процарапанным знаком (граффити); 2, восстановление сосуда из Тыргшора по облику сходных экземпляров из Плиски.

Рис. 2. — Знаки, напоминающие титло из Тыргшора: 1, Престовац; 2 — 6, Плиска; 7 — 9, Мадара; 10 — 11, Калугерица; 12, Гезекен; 13, Плиска; 14, Преслав; 15, Челей; 16, Плиска; 17 — 18, Преслав; 19, Слон; 20, Диногетия; 21, Царицын; 22, Тыргшор.

À PROPOS D'UN SIGLE INCISÉ SUR UN VASE DE TÎRGŞOR, DE L'ESPÈCE GRISE PRÉFÉODALE

RÉSUMÉ

L'auteur remet en discussion le problème des signes dits « protobulgares ». Un fragment d'un grand vase gris, découvert en 1957 à Tîrgşor, porte un sigle incisé. Des sigles de ce genre ont également été trouvés dans d'autres régions de l'espace balkano-danubien : en Roumanie (Dinogetia), en Bulgarie (Pliska, Madara, Kaluguéritza, etc.) et en Yougoslavie (dans l'antique basilique chrétienne du VIe siècle, à Caričin.

Considérés longtemps comme des signes « *protobulgares* », on a prétendu ces derniers temps qu'ils seraient malgré tout « *slaves* » (Kr. Miajtev, D. Tudor, St. Mikhaïlov). Se fondant sur les signes de Čaričin, l'auteur pense que les sigles qui figurent sur des monuments culturels de l'époque préféodale pourraient être l'œuvre d'artisans locaux, qui se seraient inspirés de la civilisation byzantine. Ils ont été repris ensuite par les Slaves et, peut-être, par les Protobulgares.

Le vase gris décoré de lignes vernissées, trouvé à Tîrgşor, a été importé des régions au Sud du Danube. Cependant, les vases de cette sorte conservent encore les anciennes traditions de la céramique grise de l'époque La Tène et des IIIe — IVe siècles de notre ère — bien que certains les rattachent à la céramique du type Saltovo, répandue sur le territoire de l'U.R.S.S.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, Fragment d'épaule du vase gris préféodal de Tîrgşor, portant un graffitto ; 2, reconstitution de la forme du vase de Tîrgşor, d'après des exemplaires analogues trouvés à Pliska.

Fig. 2. — Signes apparentés au sigle de Tîrgşor : 1, Prestovatz ; 2—6, Pliska ; 7—9, Madara ; 10—11, Kaluguéritza ; 12, Gözeken ; 13, Pliska ; 14, Preslav ; 15, Celei ; 16, Pliska ; 17—18, Preslav ; 19, Slon, 20, Dinogetia ; 21, Čaričin ; 22, Tîrgşor.